

imago

Sayı: 2 - Güz 2005 Fiyatı: 10 YTL

PSİKIYATRİ • PSİKOLOJİ • PSİKANALİZ • NÖROLOJİ
FELSEFE • SOSYOLOJİ • KÜLTÜR • SANAT

► Nöro-Psikanaliz
Saffet Murat Tura

► Özel Makale
Eric Kandel

► Bastırma
Sigmund Freud

► Joseph K.'nın Direnci
Özden Terbaş

► Freud'un Eserinde Nesne İlişkileri
Selim Başarır

► Bilim Kurgu ve Psikanaliz
Ata Devrim

► Materyalizm ve Marksizm
Evren Asena

► Freud ve Gelecek
Thomas Mann

► Serbest Zaman
Theodor W. Adorno

imago

3 Aylık Dergi

PSİKİYATRİ • PSİKOLOJİ • PSİKANALİZ • NÖROLOJİ
FELSEFE • SOSYOLOJİ • KÜLTÜR • SANAT

Yazı İşleri Sorumlusu
ve

Yayın Yönetmeni:
Ali Rıza Tura

İmtiyaz Sahibi:
İmago Özel Ruh Sağlığı
Tic. Ltd. Şti. Adına
Saffet Murat Tura

Yönetim Yeri ve İrtibat Bürosu:
Teşvikiye Mah. Teşvikiye Cad.
Sadun Apt. 105/3
Şişli / İSTANBUL

Web: www.imagopsikoterapi.com

Tel: (0212) 259 00 46

GSM: 0533 716 69 60

Kapak Tasarım:
Güven Mendi

Sayfa Düzeni:
Uğur Özen

Yayın Türü: Yaygın

Basım:
Ayhan Matbaası

Yayın Kurulu:

Saffet Murat Tura, Selim Başarır, Özden Terbaş, Yeşim Can, Bahar Cömert,
Ayten Zara Page, Evren Asena, Ali Rıza Tura, Sema Özer,
Başak Kamacı, Yılmaz Yücel, Çiğdem Kurt, Hakkı Yırtıcı, U. Uraz Aydın,
Artun Avcı, Banu Yılankaya, Şükran Çavdar, Harun Özkan

İÇİNDEKİLER

Nöro-Psikanaliz	7
Saffet Murat Tura	
Psikanalizin Biyolojisi ve Geleceği:	35
<i>“Psikiyatri İçin Yeni Bir Entelektüel Yapı”nın Gözden Geçirilmesi</i>	
Eric Kandel	
Bastırma	61
Sigmund Freud	
Joseph K.'nın Direnci	69
Özden Terbaş	
Freud'un Eserinde Nesne İlişkileri	77
Selim Başarır	
Bilim Kurgu Sineması ve Psikanaliz	83
Ata Devrim	
Marksizm, Materyalizm ve Bilinç Bilimleri:	91
<i>Bir Çerçeve Taslağı-1</i>	
Evren Asena	
Freud ve Gelecek	127
Thomas Mann	
Serbest Zaman	139
Theodor W. Adorno	

Bu Sayı

Günlük, haftalık ya da aylık gazeteler gibi “sıfır sayı” ile başlama şansı olmayan teorik yayınların ikinci sayıları genellikle özür cümleleriyle başlar: Tasarım, dizgi, düzeltme, baskı vb. hataları az da olsa ilk sayıların kaderi gibidir çünkü. Ne yazık ki İmago’nun ilk sayısı yukarıda anılan hata sınıflarının hemen hepsinden bolca nasibini alarak yayımlanmış oldu.

Mazeretin yerini tutmasa da, ilk sayıyı bir an önce okura ulaştırma çabasının, gösterilmesi gereken özenin bir ölçüde yerini aldığını söylemek gerek.

İkinci bir özür kalemi ise ikinci sayının vak-tinde çıkamamış olması. Bunun bir nedeni bilindik “yaz rehaveti”yse de, ikinci nedeni ilk sayıdaki hataları tekrarlamama ve daha iyi bir tasarıma ulaşma çabası olarak özetlenebilir. Okura karşı borçlu olduğumuz bu iki özürden sonra ikinci sayıyla birlikte tekrar “merhaba” diyoruz.

Bu sayıdaki ilk makale **Saffet Murat Tura**’nın “**Nöro-Psikanaliz**” adlı çalışması. Bu yazısında Tura, bilinç felsefesinden nörobiyolojiye dek uzatılabilecek bir disiplinler arası alanda, psikanalizin günümüz nöro biliminin kazanımları çerçevesinde yeniden düşünülmesinin imkanlarını tartışıyor. Gene bu çerçevede psikanalitik bilinçdışı kavramının nöro bilim açısından bilinçsiz zihinsel edimlerle olan ilişkisini/farklılığını ele alıyor.

Eric Kandel’in “Psikiyatri İçin Yeni Bir Entelektüel Yapı” adlı ünlü makalesini ilk sayımızda yayımlamıştık. Bu sayıda ise Kandel’in bu makalesine gelen eleştirilerin sadece bir yönüne yönelik yanıtını içeren bir başka makalesini yayımlıyoruz: “**Psikanalizin Biyolojisi ve Geleceği: ‘Psikiyatri İçin Yeni Bir Yapı’nın Gözden Geçirilmesi**”. Bu makalesinde Kandel, bir yandan psikanalizin biyoloji ile olması gereken ilişkisi konusunda yeni bir yaklaşım sunarken, diğer yandan bellek ve bellek yitimine yol açan hastalıklar çerçevesinde bilinçdışı, bilinçsiz süreçler, ön bilinç gibi kavramların nörobiyolojik yapısını irdeleyiyor. Bu makaleyi de, birinci sayıda olduğu gibi, Muzaffer Kaşar’ın çevirisiyle sunuyoruz.

Sigmund Freud’un “**Bastırma**” adlı makalesi

ilk kez 1915 yılında yayımlandı ve Freud’un toplu yapıtlarının basımında Metapsikoloji başlığı altında yer aldı. Türkiye’de ise, başka yayınevlerinin yanı sıra, 2002 yılında Payel Yayınları’nın Freud Kitaplığı dizisinin 12. cildi olarak yayımlanan Metapsikoloji adlı kitapta yer aldı. İkinci topik kuramına geçişine yönelik hazırlık metinlerinden biri olarak da ele alınabilecek olan bu kısa makalede Freud, bir savunma mekanizması olarak bastırmayı bilinçdışı kavramını yeniden tartışarak netleştirmektedir. Bu nedenle gerek Tura’nın gerekse Kandel’in makaleleriyle tematik bir bütünlük arz eden bu metni yayımlamayı gerekli gördük. Bu makalenin dergimizde yayımlanmasına izin veren Payel Yayınları editörlerine ve kitabın çevirmenleri Dr. Emre Kapkın ve Ayşen Tekşen Kapkın’a teşekkür ediyoruz.

Pek az yazar dünyanın algılanışını kendi ismiyle mühürlemiştir. Bu pek az sayıda yazardan biri de Kafka’dır kuşkusuz. Kafkaesk bir dünya psikanalizin bakış açısından nasıl görünür? **Özden Terbaş** “**Joseph.K’nın Direnci**” adlı makalesinde, edebiyatı psikanalize, yazarı klinik olguya indirgemeksizin bu Kafkaesk dünyanın psikodinamik görünümüne ulaşmayı amaçlıyor.

Selim Başarır’ın, yaklaşık beş yıl önce, İmago Psikoterapi Merkezi’nde sunduğu eğitim çalışmasının ilk metnini geçen sayımızda yayımlamıştık. Bu sayıda, eğitim programının ikinci sunuş metnini yayımlıyoruz: “**Sigmund Freud’dun Eserinde Nesne İlişkileri**”. Başarır bu sunuş metninde, yaşamının farklı dönemlerinde, farklı vurgularla da olsa, çocuğun gelişiminde oto erotik evreye daima önem vermiş olan Freud’un, Nesne İlişkileri Kuramı’na öncülük edebilecek biçimde, erken dönem nesne ilişkileri konusundaki görüşlerini bir araya getiriyor.

Bu sayıda **Ata Devrim**’in “**Bilim-Kurgu Sineması ve Psikanaliz**” adlı makalesini de bulacaksınız. Bu yazısında Devrim, Freud’dan Oto Rank’a uzanan bir kuramsal erimde bilim-kurgu türündeki sinema filmlerinin bir bölümünü psikanalizin merceğinden ele alıp yorumluyor.

Evren Asena, İmago’nun geçen sayısında Saffet Murat Tura tarafından kaleme alınan

“Kartezyen İkiliği Aşmak” adlı yazının sorun-salını önemsiyor ve kendisinin “Marksist Materyalizm” olarak andığı bir perspektifin, bu sorun-saldan çıkış yolunu gösterebileceğini savunuyor. Asena’nın yazısının bu sayıdaki ilk bölümü, günümüzün egemen materyalizm anlayışlarını tarihsel şekillenmeleriyle birlikte gözden geçirdikten sonra, “Marksist Materyalizm”ın ayırt edici çizgilerini belirginleştiriyor. **“Materyalizm, Marksizm ve Bilinç Bilimleri”**, İmago’da ileride yayımlanacak olan ikinci bölümüyle bir bütünlük oluşturacak ve yazarın “bilinç bilimleri” olarak adlandırdığı disiplinlerin değerlendirilebilmesine hizmet edecek bir çerçeve olarak tasarlanmış.

Thomas Mann, gerçekçi, ya da Lukacs’ın deyi-mi ile eleştirel gerçekçi bir yazar olarak bilinir. Psikanalizin ise başta Gerçeküstücülük olmak üzere, imgelemsel, fantastik kurgulara, “bilinç akışı” gibi tekniklere bolca yer veren modern ve postmodern edebiyata esin kaynağı olduğu

düşünülür. Oysa Zeynep Koçak’ın çevirisiyle sunduğumuz **“Freud ve Gelecek”** adlı konferans metninde Mann, hayranlık uyandıran bir kavrayışla Freud’un kuramının felsefi temellerini tartıştıktan sonra, dünyanın kavranışı için psikanalizin nasıl yeni bir ufuk açtığını gözler önüne seriyor.

Son makale **Theodor W. Adorno**’dan bir çeviri. Oya Şakı Aydın ve Zeliha Hepkon’un çevirisiyle yayımladığımız **“Serbest Zaman”** adlı makalesinde Adorno, bugün için artık iyice kanıksanan “hizmet”, “turizm”, “eğlence” gibi sıfatlarla sektörleşen bir pazar alanını, erken bir tarihte, “serbest zaman” kavramı çerçevesinde ele alıyor. Kapitalist ideolojinin salt üretim/çalışma alanında yeniden üretilmediğini, boş, serbest zamanların da sistemin yeniden üretilmesi bağlamında taşıdığı önemi gösteren bu metnin ilginizi çekeceğini umuyoruz.

Bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle.

Wilhelm de Koning

NÖRO-PSİKANALİZ

Saffet Murat Tura

Sub specie aeternitatis...
(Sonsuzluk bakımından...)

I. Giriş

I.1. 1990'larda New York Psikanaliz Enstitüsü

Son birkaç yıl içinde etkinliği artan ve muhtemelen yirmibirinci yüzyıl psikoterapisine yön verecek yeni bilimsel zihniyetin ilk örneklerinden birini; nöro-psikanaliz akımını tanıtmak istiyorum bu yazıda.

Önce konudan biraz uzaklaşma pahasına da olsa nöro-psikanaliz ve insan psikolojisini nörolojik bir disiplin olarak yerleştirmeye çalışan benzeri yaklaşımların insan zekâsının temel özelliğinin kaçınılmaz bir aşaması olduğunu anlatmak istiyorum.

Türümüzün dörtbuçuk milyar yıl olduğu düşünülen gezegen tarihinin yaklaşık olarak ancak son yüz-yüzelli bin yıllık zaman diliminde ortaya çıktığı tahmin ediliyor. Anlaşılan evren tarihinin oldukça yeni sayılabilecek doğal oluşumlarından biriyiz. Üstelik paleoarkeolojik verilere bakarsak türümüzün ilk örnekleri ot z bin yıl gibi kısa bir zaman öncesine kadar başka bir insansı türle paylaşmış olmalı dünyayı; Homo Neandertalis'le. Neandertallerin biz Homo sapiens sapienslerle giriştiği evrim yarışında doğal olarak ayıklandığı kabul ediliyor.

Anlaşıldığı kadarıyla bedensel olarak bizden daha güçlü olan Neandertaller aynı zamanda konuşma yeteneğine de sahipti muhtemelen. Çünkü onlardan kalan kafataslarında beyinlerindeki konuşmayla ilgili Broca merkezinin gelişmiş olduğunu gösteren izler bulmanın ötesinde yüksek karmaşıklıkta toplumsal örgütlenmeler kurabildiklerine ve üç veya daha fazla

ögeden fazla bileşeni olan araçlar yapabildiklerine dair paleoarkeolojik bulgular da elde ediyoruz; bugün evrim yarışından geriye kalan en yakın akrabalarımız şempanzeler nadiren üç ögesi olan alet yapabilir (Bk.Corballis; 1991, Wills; 1993, Byrne; 1995). Yani anlaşılan bizim bir “dorzo-lateral prefrontal korteks” işlevimiz olan sekan-siyel (yani zaman içinde ardışık eylemleri düzenli bir dizgede bir araya getirerek uzun süreye yayılmış bütünsel bir eylem planlamaya, imgelem ve dil sayesinde geleceği hesap ve manipüle etmeye dayanan) tarzda düşünebilme özelliğimize de sahipti Neandertaller. Peki ama Neandertaller neden kaybetti evrim yarışını? Neandertallerin hazin sonuyla ilgili soruya ikna edici delillerle desteklenen ilginç bir yanıt verilmeye çalışılmıştır aslında. Neandertal zekâsı modüler yapıdaydı, oysa insan zekâsı modüler değildi bu yanıtı göre. Bir başka deyişle insanlar farklı bilgi alanlarında elde etikleri bilgileri bir araya getirip bütüncül bir kavrayışa ulaşmaya dönük bir zihinsel faaliyet içindeydiler. Oysa Neandertaller farklı bilgi alanlarını birleştirip bütüncül bir kavrayışa ulaşamıyordu ve bu nedenle yarışı kaybetmişti (Mithen, 1996).

Bütün delillerine rağmen bu ilginç tezin doğruluğundan tam olarak emin olamıyoruz tabii. Çünkü, en azından bugün Neandertaller de insan türü bünyesinde yorumlanıyor genellikle. Ama kesinlikle emin olduğumuz bir şey var; insan zekâsı farklı bilgi kaynaklarından elde ettiği, değişik kavramlarla ifade edilip düşünülebilen, hatta ilk bakışta çelişik görünen bilgileri ilişkilendirerek daha yüksek bir kavrayış düzeyine sıçrayabilir. Aslında tarih boyunca insan zekâsının en büyük tutukusu da bu olmadı mı zaten?

1990'ların başında New York Psikanaliz Enstitüsü'nde bu insani yönde tipik bir adım atıldı. Nöro-psikolog ve psikanalist Karen Kaplan-Solms ve Mark Solms beyin hasarlı bir grup nörolojik hastayı mümkün olduğunca tipik analitik çerçeveye uygun koşullarda analize veya analitik psikoterapiye aldılar ve elde etikleri bulguları Enstitü bünyesinde sundukları düzenli seminerlerle tartışmaya açtılar. Analizler ağırlıklı olarak Karen Kaplan-Solms tarafından yürütülmüşken teorik tartışmalar ve açıklamalar daha çok Mark Solms'a aitti. (Kaplan-Solms ve Solms 2000). Freud, 1895 tarihli erken çalışması olan ve ancak ölümünden sonra basılan "Bilimsel Bir Psikoloji Projesi"nde psikolojiyi, nörolojik bir disiplin olarak yerleştirmeye çalışmıştı zaten. Ama bu çalışma aşağıda ele alacağımız nedenlerle yüzyıllık bir kesintiye uğramıştı. Solms'lerin gayretiyle başlayan ve büyük vaadlerle dolu bir geleceğin ilk adımlarından biri olarak gördüğüm "nöro-psikanaliz" akımının hedefi bu çerçevede daha kolay anlaşılabilir; bu yazıda önemli bulduğ m bazı tezleri bakımından ele alacağım bu akımı.

Solms'ler çalışmalarını önemli bir tespitten yola çıkarak temellendirdiler. O güne kadar beyin hasarlı hastalar yalnızca standart nöro-psikolojik testlerle ve deneylerle bilişsel nörolojik bilim açısından ele alınmıştı. Halbuki bu hasarlı beyinlerin psikanalitik çerçevede "derin psikanalitik psikoloji" açısından değerlendirilmesi iki açıdan önemli sonuç verebilirdi. İlk olarak hasarlı beyinlerin psikanalitik çerçevede gözlenen zihinsel süreçlerinden yola çıkarak normal psikanaliz sürecinin nasıl bir nörolojik bilme (neuroscience'a) dayandığının saptanması ve bu yolla da psikanalitik metapsikolojinin nörolojik bilimle temellendirilmesi, en azından ilişkilendirilmesi mümkün olabilirdi. İkinci ve daha iddialı teze göreyse nörolojinin açıklamakta kısmen de olsa henüz yetersiz kaldığı bazı nörolojik tabloları ve sendromları (mesela anozognoziyi; yani hastalığının farkında olmama durumunu) psikanaliz çerçevesinde geliştirilen kavramlarla açıklamak hedefleniyordu. şahsen birinci hedefleri bakımından Solms'leri başarılı bulmakla beraber ikinci hedeflerine yönelik çabalarına daha ihtiyatlı ve şüpheci yaklaşmamız gerektiğini düşünüyorum. * mago*'nun gelecek sayısında yer almasını planladığ m "Bastırmanın Muhtemel Nörobiyolojik Açıklamasına Dair" adlı yazımda nöro-psikanalizin nörolojik bilime katkı girişimini tartışıp al-

ternatif bir tez ileri süreceğim. Okumakta olduğunuz yazıdaysa gene tartışmaya açık bulmakla beraber Solms'leri özellikle daha başarılı bulduğ m birinci tezleri bakımından ele alıp tanıta ağım.

Aşağıda ele alacağım bazı istisnai çalışmalar bir kenara bırakılırsa yirminci yüzyıl boyunca psikanaliz ve genel olarak psikoterapiyle nörolojik bilimler genellikle ayrı ayrı yollardan yürüdü ve ilerledi. Anlaşıldığı kadarıyla kaçınılmaz bir süreçti bu. Freud, daha önce sözünü ettiğim erken "proje"sinden sonra insanlığın nörolojinin henüz başında olduğunu farketmiş (onun zamanında sinir sisteminin en temel hücreleri olan nöronlar bile ancak gözlenmeye başlamıştı) nörolojik olarak açıklanmakta o gün için yetersiz kalınan ama bilhassa nevrotik ve kısmen de psikotik vakalarda gözlenen psişik fenomenlerin temel biyolojik ilkelere dayanan veya en azından biyolojik ilkelerle ters düşmeyen teorik bir açıklamasını verebilmek için fiktif ve metaforik bir dile dayanan yeni bir kuramsal açıklama denemesi geliştirmişti; metapsikoloji.

Freud'a göre yararlı ama geçici bir kuramsal açıklama çabasıydı metapsikoloji; yirmi-otuz sene sonra gelişecek nöroloji ve biyokimya, metapsikolojinin kavramlarının yerini alacaktı. Ama nörolojik bilim Freud'un umduğu hızla gelişemedi maalesef; yaklaşık yüzyıl beklemek gerekti. Üstelik bir dönemde, yüzyılın ortalarında bu iki disiplinin yeniden bir diyalog imkânı yakalaması bazı erken ve yanlış bulgular nedeniyle imkânsız gibi görünmeye başlandı. Çünkü psikanaliz ve nörolojik bilim kaçınılmaz olarak ayrı ayrı yollarında ilerlerken beklenen gelişme beklenmedik bir arıza yarattı; psikotrop ilaçların ilk ve ilkel örneklerinin bulunmasıyla beraber yüzyılın ortalarında büyük bir atılım gösteren organik psikiyatri çalışmaları, psikanalizi giderek gözden düşürmeye başladı. Bu farmakolojik adım bugün değeri pek bilinmeyen büyük bir gelişmeydi gerçekten; eskiden ömür boyu akıl hastanelerinde tutulmak zorunda kalınan veya ancak lobotomi gibi cerrahi yöntemler denenerek kontrol altına alınmaya çalışılan ağır vakalar (mesela hebefrenik şizofrenler) bile sosyal salah dönemleri yaşayabiliyor, kliniklerin bugünden bakınca hayal bile edilemeyecek sefil "tumarhane" görünümü bile hızla değişiyordu. Psikofarmakolojinin ve insan genetiğinin gelişimi özelikle tıp kökenli terapistleri yaptıkları içten şüphe duyar bir duruma

sokuyordu. Bir dönemde psikiyatride kısa bir süre için de olsa “belki bir umut” gözüyle bakılan psikoterapi ve psikanalize giderek hafif küçümseyici bir tutumla yaklaşılmaya başlanmıştı; bu da madalyonun olumsuz yüzüydü. Psikanaliz ve psikoterapi için işler tersine dönmeye başlamıştı psikiyatri bünyesinde.

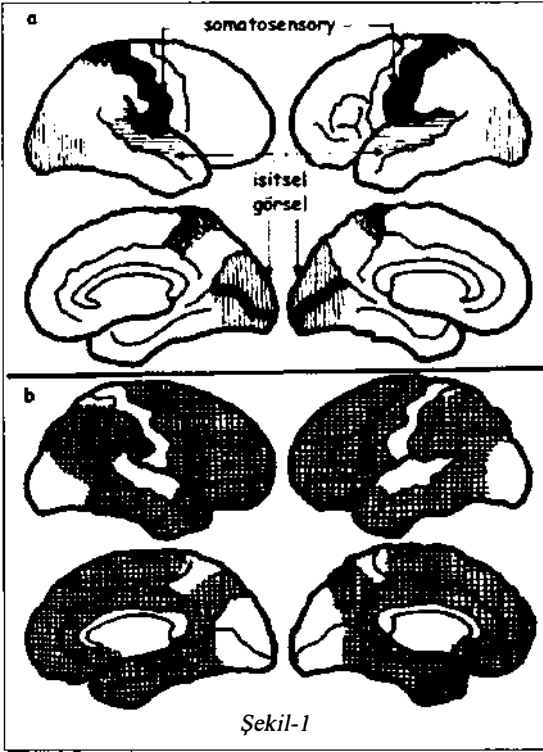
Psikanaliz ve psikoterapiye yönelik bu küçümseyici yaklaşımın sebebi genetiğin psikiyatride yanlış ve aşırı lineer-determinist bir yorum kazanmasıydı. Oysa tıp fakültelerinde okutulan o dönemin genetiği bile, her ne kadar gümünün biyolojik olarak yaşam boyu inter-aktif gen anlayışını yeterince geliştirememiş olsa dahi gene de “genotip-fenotip” ayrımını önemle vurguluyor ve genomun çevre koşullarıyla etkileşim içinde nihai fenotipi ortaya çıkardığını delillendiriyordu. Elbette psikiyatrlar bütün bu tıbbi genetik bilgilerine rağmen boşuna yanlış bir nörolojik genetik anlayışına ulaşmamıştı; bazı nedenleri vardı böyle düşünmelerinin. Bir dönemin psikiyatrisine egemen olan yanlış lineer-genetik determinist yaklaşımın altında yatan bilimsel kanaat nöronun, bedendeki diğer pek çok hücreden farklı olarak bölünerek (veya başka bir şekilde) çoğalamayacağı; yani sinir sistemi gelişiminde belli kritik bir aşamadan sonra önemli bir değişikliğin olamayacağı, dolayısıyla hücre yenilenmesi yoluyla “rejenerasyonun” da (kabaca söylemek gerekirse dokunun kendini onarak iyileşmesinin de) gerçekleşmeyeceğine yönelik bazı erken bilgiler ve bulgulara dayanıyordu. Bugün bu erken bulgu ve kanaatlerin yanlış olduğunu gösteren çok sayıda güvenilir çalışma var. (Bu konuda ayrıntılı bir literatür taraması için bk. Cozolino; 2002). Ama daha önemli bir bulgu, insan beyninin işlevsel değişim için zorunlu olarak hücre yenilenmesine ihtiyaç göstermemesi. Tekrar döneceğiz bu konuya.

Bir kez beyin genetik olarak belirlenmiş, statik bir organ olarak düşünüldüğünde psikanaliz ve psikoterapilere tıp ve psikiyatri çevrelerinde nasıl şüpheyile bakılmaya başlandığını anlamak kolaylaşır. Bugün bile psikiyatrinin bu kötümser “fatalistik” döneminin etkilerinden kurtulabilmiş, üstümüzdeki yılgınlığı tam olarak atabilmiş değiliz henüz. Bu “fatalistik” dönemde hastaların bir bölümünün psikiyatrlar yerine sezgisel olarak klinik psikologları tercih etmesi haklı ve insani bir tepkidir; açıkça itiraf edelim, farmakolojide kazandığı başarıdan başı dönen psikiyatri yanılmıştı.

Oysa son yirmibeş yıl içinde çok gelişmiş teknolojik aygıtlar ve araçlarla yapılan detaylı nörolojik bilim çalışmaları bu statik beyin anlayışını hızla değiştirmiş ve beyin çok daha dinamik, değişken bir organ olarak görülmeye başlanmıştır. Üstelik nörolojik bilim, bazı bakımlardan psikanalizin temel kavramı olan bilinçdışı zihinsel işleyişiyle kimi benzerlikler gösteren beyin işlevlerini de saptamıştır. Fakat nörolojik bilimciler belki psikanalize erken bir taviz vermiş olmak kaygısıyla veya belki kastetikleri zihinsel-bilişsel mekanizmaların psikanalizin ele aldıklarından farkını vurgulamak için “bilinçdışı” (unconscious) sıfatı yerine bazen (mesela hafıza ve öğrenme sistemleri söz konusu olduğunda) “örtük” (implicit) bazen de (mesela dikkat mekanizmaları söz konusu olduğunda) “bilinçsiz” (nonconscious) terimlerini kullanmayı tercih ederler. Bilhassa bu ikinci kaygıyı anlıyorum ve ben de aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışacağım gerekçelerle “bilinçdışı” terimini sadece psikanalitik anlamda “bastırılmış” zihinsel süreçleri nitelemek için kullanmayı tercih ederim.

Demek ki psikanaliz için nöro-psikanaliz çatısı altında nörolojik bilimlerle yeniden bütünleşmek bakımından iki önemli dayanak noktası ortaya çıkmaktadır.

1) Nöronal gelişim (nörogenez) ve nöronal plastisite: İnsan beyni duyuşsal modaliteler (görme, duyma, işitme vs.) için ilk kortikal sinaps düzeyini oluşturan birincil duyuşsal alanları ve bedensel hareketin başlatılmasını sağlayan motor kortikal alanları (yani idiotipik neokorteks) bakımından geniş ölçüde türün gelişimi tarafından (yani filogenetik olarak) belirlenmiş bir şekilde doğar (Bk. Şekil 1a). Yani eski canlıların ve atalarımızın adaptif evrim sürecinde kazandığı özellikler genetik olarak beynin bu bölgelerinin nöronal yapısını önceden belirler. Ancak bu bölgelerin dahi daha sonraki deneyimlerle kısmen de olsa şekillendirildiğini gösteren deliller bile vardır (Bk. Cozolino; 2002). Bununla beraber beynin arka bölgelerindeki giderek daha karmaşık ve üst düzeyde bilgi-işlem yapan duyuşsal-semantik sistemlerini ve ön bölgelerindeki sekansiyel-karar-ifa sistemlerini oluşturan geniş asosyasyon (bağlantı) bölgelerinin; yani unimodal, heteromodal ve Mesulam’ın tarif ettiği transmodal asosyasyon alanlarının (ayrıntılı bilgi için bk. Mesulam; 2000) mikrohistolik ve kimyasal yapısı işlemsel karmaşık-

liğa paralel biçimde dereceli olarak artan oranda bireyin doğuştan getirdiği genomun kimyasal kodunun sınırları çerçevesinde ama bireysel yaşam tecrübeleriyle şekillenir (Bk  ekil 1b). Yani insan beyninin geniş asosyasyon alanlarının mikro-histolojik yapısı ve kimyasal örgütlenmesi, genetik yapısının kimyasal olarak belirlediği sınırlar içinde kalmak şartıyla geniş ölçüde bireyin yaşam tecrübesine dayanan bir yapılanma kazanır (Bk. Fuster; 2003). Beyin idiosenkretik bir organdır; yani her beyin (her insan) kendi benzersiz kişisel tarihinin biricik ürünü ve örneğidir. Demek ki yaşam bir öğrenme (hafıza) sürecidir ve öğrenme de bireysel deneyime bağlı olarak ve genomun belirlediği kimyasal mekanizmalarla beynin mikro-histolojik yapılarında nöronal ve moleküler düzeyde de kimyasal değişiklik yoluyla yapılanma ve yeniden-yapılanmaların oluşmasından başka bir şey değildir (Bk. Rose; 2003). Bu yapılaşmaların gelişimin nöronal g  n yer aldığı baēı erken ve kritik dönemlerinde gayet hızlı bir görünüm almasına rağmen tüm yaşam boyu sürdüğünü gösteren önemli deneysel bulgulara sahibiz (Bk. Cozolino; 2002). Bu bulgular psikanaliz ve analitik psikoterapiler için önemli bir nörolojik temel olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle

insan beyninin mikro-histolojik yapıları ve moleküler-kimyasal örgütlenmesi psikanalitik “düzeltici duygusal deneyim” sayesinde genetik sınırlar çerçevesinde değiştirilebilir, onarılabilir gibi görünmektedir.

2) Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde g reeğimiz gibi beynin pek çok zihinsel işlevi geniş oranda bilinçsizdir. Hatta baēı araştırmacılar bu oranın %95’e vardığını tahmin etmektedir (Bk. Cozolino; 2002). Beynin bilinçsiz zihinsel işlevleriyle psikanalitik bilinçdışı arasında belli bir yakınlık olmakla beraber bu iki kavramın tam olarak örtüşmediğini söylemiştim. Ancak bu yakınlık nöro-psikanaliz açısından değerlendirilebilecek çok önemli bir araştırma ve teori alanına işaret etmektedir.

Bugün nöro-psikanaliz giderek etkinliğini artıran ama hâlâ kendini psikanaliz çerçevesinde m tala  eden bir akım. Nöro-psikanalizle ilgilenenler uluslararası kongreler düzenliyor ve bir dergi çıkartıyor; Neuro-psychoanalysis. Derginin danışma kurulunda baēta Nobel  d ll  Eric Kandel olmak üzere Antonio Damasio, Nicholas Humphrey, Benjamin Libet, Jaak Panksepp, Michael Posner, Vilanayur Ramachandran, Oliver Saks gibi tanınmış nörolojik bilimcilerle baēta Otto Kernberg olmak üzere Charls Brenner, Andre Green, Arnold Modell, Theodore Shapiro ve Arthur Valenstein gibi uluslararası saygınlığı olan psikanalistler de yer alıyor.

Bütün bunlar söylendikten sonra ama nöro-psikanalizin tanıtımına geçmeden önce zorunlu bir ara halkaya, yani nörolojik bilimin kavramlarıyla farklı bir epistemolojik düzeyde yer alan psikanalizin kavramlarının nasıl ilişkilendirilebileceğine ilişkin yarı felsefi yarı bilimsel bir varsayıma ihtiyaımız var. Benim için şahsi bir önem taşıyan, düşünsel yaşamımın bu en temel ve büyüleyici problemi Mark Solms’un da çok ciddiye aldığı derin ve kozmik bir soruna değinmemizi gerektiriyor.

I.2. Kaçınılmaz Bir Felsefi Ara Halka

I.2.1. Derin Bir Kozmolojik Problem

Öncelikle şunu belirtmek isterim ki nöro-psikanaliz akımını tanıtmaaya giriştiğim bu yazıda baēı kavramları nöro-psikanalitik yaklaşımı geliştirenlerden daha farklı ve kanımca daha incelikli bir şekilde kullanmaya çalıştım; nöro-psikanalizi tanıtırken zaman zaman onu olduğun-

dan daha iyi düşünülmüş bir yaklaşım haline getirmeye yöneldim. Bununla beraber bu işlemi yaparken esas tezlerin yapısını bozmamaya da özen gösterdim. Demek ki aşağıda ele alınacak sorunların Solms tarafından tam olarak burada değerlendirildiği gibi ele alınmadığını kaydetmem gerekiyor. Sanırım aşağıdaki tartışma düzeyinde ifade edilseydi daha doğru olurdu. Benimki bir öneri tabii.

Nörolojik bilimlerle psikanalizden gelen bilgileri ilişkilendirmek sanıldığından bile daha zor ve sorunlu bir bilimsel vazifedir aslında. Buradaki en temel problem her iki disiplinin farklı epistemolojik düzeylerde ifade edilen kavramlarla düşünülmeye elverişli, dolayısıyla da ilk bakışta evrendeki tamamen farklı iki varlık tarzına dair bilgi veriyormuş gibi görünmesinden kaynaklanıyor. Bir tarafta, yani psikanaliz cephesinde arzular, duygular, anlamlar, anılar, amaçlar, diğer taraftaysa nöronlar, nöronal ağlar, anatomik beyin bölgeleri, atomlar, iyonlar, sinir iletileri, membran potansiyelleri, moleküller. Gerçi sezgimiz ve deneysel bulgular bunlar arasında belli bir ilişki olması gerektiğini şiddetle telkin ediyor. Ama acaba bu ilişkiyi nasıl kurgulamalıyız, hangi kelimelerle ifade etmeliyiz? Nöro-psikanalizin ve özellikle Mark Solms'un da önemle üzerinde durduğu ve temel bir güçlük olarak koyduğu bu sorun (Solms ve Turnbull; 2002) derin bir kozmik anlam taşır. Hatta Freud'un bile psikanalizin kuruluş aşamasında bilhassa bu problemin gizemiyle büyülenmiş olabileceğini gösteren deliller vardır. Buna da şaşmamak gerek. Bildiğimiz evren bölümündeki en karmaşık ve gizemli doğal oluşum insan beynidir (yani biziz) ve gene bildiğimiz kadarıyla duygu, algı, rüya, halüsinasyon, düşünce gibi bilinçli iç yaşantılaşma, iç dünya fenomenleri; subjektif yaşantılaşmalar evrende yalnızca maddi bir organ olan beyinde ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu subjektif yaşantılaşma fenomenleri psikanalitik araştırmanın konusuyken nörolojik bilimlerin temelde evrendeki diğer maddi oluşumlara da uygulanabilen en temel doğabilimsel kavramlara dayanır, bunlardan hareket eder.

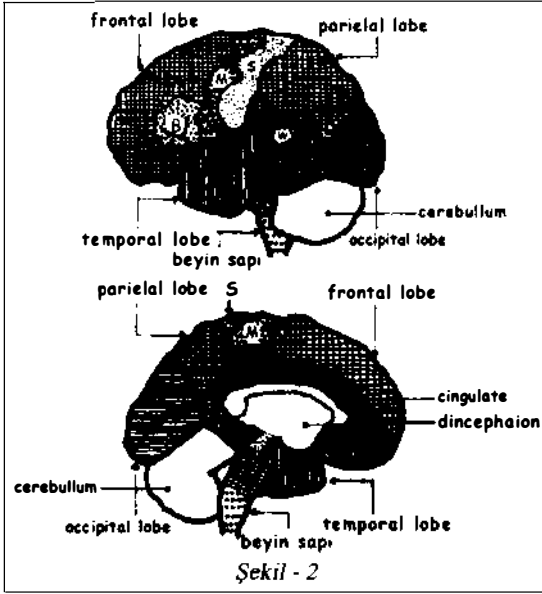
Pek çok hekim ve psikoloğun konunun derin bilimsel önemini, bu önemin gerekçelerini anlamadığını çeşitli kereler mütalaa ettiğimden bu noktayı anlaşılmaya özel bir önem vereceğim.

Önce bilincin tanımı ile başlayalım. Bilincin tanımı genellikle kartezyen bir yük taşır ve farkındalıkla ilişkilendirilir. Bilinç farkında olmak ve

farkında olduğunun farkında olmaktır. Klinikte bu tanım pek sorun çıkarmadan kabul görebilir. Mesela tıbbi muayene sonuçlarının takdimine “bilinç açık” kaydıyla başladığımızda hastanın farkındalığını ve refleksif (kendi üzerine katlanmış) farkındalığını, yani farkında olduğunun farkındalığını koruduğunu söylemiş oluruz. Peki ama farkında olan şey nedir? Bu soruya gene felsefe içinde kalmakla verilebilecek yanıt bizzat bilincin kendisi (felsefi tabirle “refleksif cogito” veya “mutlak” bilinç) olacaktır. Yani bilinç felsefelerinde bilinç kendinin farkında olandır ve kendinin farkında olan da bilinçtir. Aynı soruya klasik psikolojiye daha yakın bir düzeyde cevap vermek gerekirse farkında olanın ve farkında olduğunun farkında olanın kişi, insan, şahıs, özne ve hatta daha spiritüalist düzeyde “ruh” olduğu bile söylenebilir.

Halbuki nörolojiyi temel alarak baktığımızda ve bilimsel ekonomi ilkesi gereği en basit varsayım dayanarak konuşmak istediğimizde farkında olanın ve farkında olduğunun farkında olanın karmaşık maddi bir yapılanma olan beyin (veya beynin bir bölümü) olduğunu söylememiz gerekir. Beyin, farkında olduğu şeyin (yani kendinin) beyin olarak kendisi olduğunun farkında olmadığına göre demek ki bilinç köklü bir yanılsama üzerine kurulmuş olmalı.

Şimdi ilginç bir doğa olayı olan bilinci daha da ilginç kılan soruyu soralım; peki ama karmaşık bir doğal maddi organizasyon olarak beynin farkında olduğu şeyin, yani bilincin içeriğinin niteliği nedir? Beynin bilinçli olduğu malzeme nasıl bir malzemedir? İşte bu soru sayesinde birden bire bildiğimiz evren bölgesindeki en ilginç doğa olayıyla bizzat kendi içimizde karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Maddi beynin farkında olduğu şeyler başka maddi şeylerle hiçbir ortak özeliği yok gibi görünen “fenomen”lerdir. Burada fenomen kelimesi fenomenolojik felsefeden devşirilmiştir ve aşağıda açıklanacak tamamen teknik ve özgün bir anlamda kullanılmaktadır. İşte Amerikalı filozof David Chalmers'ın “ağır sorun” adını verdiği problem belki şöyle de ifade edilebilir; beynin fonksiyonel tanımı yapılmış zihinsel işlevlerini nasıl yerine getirdiğine ilişkin problemler, bugün için hepsini çözemesek de “kolay sorun”lardır. Bir başka deyişle muhtemelen tüm insan zihinsel eylemleri ve davranışları şu ya da bu şekilde bir gün bilgisayarsal taklitleri yapılabilecek, algoritmik programları çıkarılabilecek

Şekil - 2

edimlerdir. Ama bu zihinsel işlevlerin bir kısmının nasıl olup da ve niçin fenomenal bir bilinçlilik içeriği (fenomen niteliği) kazandığı tamamen farklı düzeyde “ağır” bir sorun oluşturur. İnsanın yaptığı herşeyi yapan bir bilgisayarın (Yapay Zekâ’nın) nasıl ve hangi fiziksel koşul ve aşamada insan gibi bir iç dünya yaşantılamasına sahip olabileceğini bilmemenin ötesinde, bu konuda ciddiye alınabilir bir sezgiye bile sahip değiliz. “Ağır sorun” artık insan beyninin zihinsel işlevlerini nasıl yerine getirdiği noktasında değil, bu zihinsel işlemlerin bir bölümünün fenomenal bir bilinç içeriği (bir iç dünya yaşantılaması özelliği) kazanmasında düğümlenir (Chalmers; 1995,1996).

Günümüzde bu sorunun bilimsel bir sorun halini almasından yüzyıllar önce felsefi bir sorun olduğunu anımsayarak kısa bir hatırlatmayla “fenomen” kelimesinin anlamını iyice kavramaya çalışalım.

Freud’a göre sensoryal (duyumsal) nitelikte olmayan hiçbir şey bilinçte yer almaz, bilince konu olmaz. Bu tespitin muhtemel tek istisnasının hisler olduğunu söyleyecektir Freud. Ancak aslında hislerin de duyumsal nitelikte olduğunu kabul etmek gerek. Bu tezi delillendirmek için kavranması zor bir cümle kurmak zorundayım (takip edebilmek için Bk. Şekil 2 ve 3); gerek Panksepp’in gerekse Damasio’nun yorumlarına dayanarak beynin birincil somatosensoryal (S1) alan, insula, anterior singulat gibi bazı kortikal yapılarla bazal önbeyin, hipotalamik, limbik, ventral tegmental, süperiyör kollikulus ve üst beyin sapı

nöronal yapılarında beden durumunun temsilinin (veya bedensel hafıza sisteminde “mış gibi” temsili) ve Mesulam’ın katkısını da kaydederek beyin sapı nöronal durum işleviyle (yani dopamin, serotonin, noradrenalin vs. gibi nörotransmitterlerle başka nöromodülatörlerin) nöronal kanal işlevli (yani gama-aminobütirik asit, glutamat ve aspartat nörotransmitter sistemlerine dayanan) kortiko-kortikal, kortiko-subkortikal yapıların enformatik modülasyonunun hislerin oluşumunda önemli rol oynadığı kanaatine varmak mümkündür (Panksepp; 1998, Damasio; 1994, 2000, Mesulam; 1998). Öyleyse hislerin de genel olarak bedenin dumuna bağlı olarak kortikal işlevleri modüle eden geniş bir anatomik alana yayılmış bir sistemin işlevi olan lokalize edilemez, dağınık ve muğlak da olsa duyumsal nitelikte olduğunu kabul etmek uygun olacaktır. Göstereceğimiz gibi felsefe geleneğinde fenomen kavramı da duyum kavramından türemiştir. Görelim.

Yüzyıllar önce Descartes kendisini, temel ilkesi “düşünüyorum, o halde varım” a ulaştıracak metodik şüphesinde duyumların yanıltıcı olabileceğinden söz ettiğinde, hatta tüm yaşantısının bir tür duyumdan ibaret olan bir rüyadan başka bir şey olup olmadığından metodik olarak (yani metod gereği) şüphe ettiğinde, felsefede önemli bir tartışmayı başlatmış oldu. Descartes sarsılmaz ilk gerçek olarak kendi varlığını kanıtladığında aslında kendini “mutlak bilinç” olarak tanımlamış oluyordu. Yani Descartes, Descartes-bilinç olarak vardı. Varolduğundan emin olabildiği tek varlık tarzı bizzat kendisi olan Descartes-bilinçti. Çünkü bilinç olarak kendine açık seçik verili olan tek varlık gene kendisiydi. Onun çağdaşı filozof Gasendi’nin eleştirisine verdiği harika yanıtta bulabiliriz bu tespiti. Dolayısıyla kendi olarak bilincin dışında görünen her şey aslında birer bilinç içeriği olan duyumlardan ibaret olarak da düşünülebilirdi. Bilinç içeriği olan bu duyumlara tekabül eden, bunlara sebep olan aşkın bir dış gerçekliğin (bilincin dışındaki bir gerçekliğin) varlığıysa belkiliydi, sorunluydu, “tetik”ti (tez niteliğindeydi; varsayımsaldı). Descartes’ın bu metodik solipsizmde (tek-bencilikte) takılıp kalmamasını sağlayan düşünce adımını hatırlatma gereğini duyuyorum (Bk.Tura; 2005). Burada önemli olan insan varlığı olarak doğrudan, açık ve seçik tanışıklığımız olan her şeyin birer bilinç içeriği olan duyum kalitesinde olması, yani fenomen olmasıdır.

Bu tipte görüşler daha sonra Hobbes üzerinden bilhassa İngiliz ampirisist filozofları Locke, Berkeley ve Hume'un elinde gelişerek Kant felsefesine ulaşacaktır. İngiliz ampiristleri adım adım ilerleyerek son tahlilde duyumlardan başka bir şeyle doğrudan karşılaşmadığımızı saptayarak klasik felsefenin "töz" kavramına; yani indirgenemez ve öznenen bağımsız şekilde kendi başına ve kendi olarak varolan varlık anlayışına ciddi bir eleştiri geliştirmişti. Kant insan aklının sadece fenomenal olanın bilgisine ulaşabileceğini, bizde fenomenal yaşantılamaya yol açan ve bilincin ötesindeki şeyin; yani "aşkın" numenal varlığın (yani "kendinde şey"in) bilgisine ise ulaşılamayacağını savunmuştu. Kant'ın "numen"i Wittgenstein'in tabiriyle ifade etmek gerekirse "hakkında konuşulmayan" şeydir. Bu nedenle, kendisi her ne kadar bu tipte yorumlara kapıyı baştan kapatmışsa da Kant'ın Berkeley etkisiyle Tanrısal bir tözden söz ettiğini düşünebilirsek de Locke bakımından onun maddi töz problematiğini sürdürdüğünü ve maddi varlıktan söz ettiğini de düşünebiliriz. Nitekim "kendinde şey" terimi eski töz sorunlarının sürdürdüğünü ima eder gibidir. Eğer Kant'ın epistemo-ontolojik düalizminde numenal varlık (ya da "kendinde şey") derken bir şekilde bilimin temel varsayım olarak varlığını kabul ettiği maddeden, maddi varlıktan söz ettiğini kabul edersek maddi olanı asla olduğu gibi bilemeyecektik Kant'a göre. (Bu noktada Henri Poincaré'nin biliminde varsayımın temel rolüyle ilgili görüşlerini hatırlarsak bilimin felsefeye göre çok daha mütevazı ve küçük adımlarla yürüyerek Kant'ın ulaşamaz dediği "numenal bilgi"ye ilişkin pek çok hedefi nasıl gerçekleştirebildiğini kolayca anlarız.)

Küçük felsefe turumuzu tamamlamak üzere 20. yüzyılın başında öncelikle Descartes, Kant ve hocası Brentano'nun eserinden faydalanarak çağdaş fenomenolojiyi kuran Husserl'den de söz edelim. (Daha sonra göreceğimiz gibi Freud da öğrencisi olmuştur Brentano'nun). Bugün kullandığımız "fenomen" kelimesinin bazı önemli anlamlarını daha çok bu fenomenolojiden alıyoruz. Husserl de Descartes gibi kesin bilgiye ulaşmak arzusunda ve onun metodik şüphesine benzer şekilde "fenomenolojik paranteze alma" yöntemine dayanan metodolojik bir solipsizm (tekbencilik) içinde üretir bu sarsılmaz bilgi alanını; fenomenolojik bilinç her türlü anlamın kaynağı olarak ortaya çıkar. Artık her şey sadece bir bilinç fenomeni

olarak ele alınıp tanımlanacaktır. Mutlak bilinç olarak doğrudan tanışıklığımız olan şey kendi bilincimizdir ve bu bilinçte her şey fenomen niteliğindedir. Fenomenal bilincimizi aşkın her şeyin varlığı belkilidir ve biz sadece bilincimizin fenomenleriyle karşı karşıyayız. Demek ki onun fenomenolojik yöntemi herşeyi bir bilinç içeriği (fenomen) haline getirip tanımlamak esasına dayanır.

Şimdi bir an için durup filozofların geliştirdiği fenomen anlayışının nörolojik bilim açısından gerçekten de nasıl ciddi bilimsel bir problem oluşturduğunu görelim. Bir insan varlığının (nörolojik olarak konuşmak gerekirse özgün olarak beynin) deneyimi açısından baktığımızda, beyin-ben olarak yaşantıladığımız herşey bir bilinç fenomenomenidir gerçekten de. Bu tespiti iyice anlamak için renkli görme olayıyla başlayalım. Fizyolojiden bildiğimiz kadarıyla mesela kırmızı bir koltuğa baktığımızda koltuktan gözümüze yansıyan belli bir enerji büyüklüğündeki fotonlar gözümüzün retina tabakasındaki reseptör hücrelerde bir aksiyon akımı oluşturur. Bu uyarılma ile oluşan ve görme siniri boyunca "puls frekans modülasyonu koduna göre düzenlenerek" yayılan elektiriksel sinyaller, beyin oksipital alanında "fisura kalkarina" adlı bölgesinde birincil görme alanına çevredeki ışık enerjisi dağılımı ve değişimleriyle ilgili enformasyonları iletirler. Söz konusu elektiriksel sinyalizasyonla iletilen enformasyonlar da çeşitli oksipito-temporo-parietal asosyasyon kortekslerinde ince ayar enformasyon işleme sürecine tabi tutulur ve beyin geniş ölçüde bilgisayar mekanizmalarla çevredeki ışık enerjisi dağılımı ve değişimi hakkında bilgi sahibi olur (Bk. 1a, 1b ve 2).

Güzel, fakat bu açıklamada ciddi bir sorun var. Dikkat ederseniz gözlenen hiçbir fiziksel-fizyolojik aşamada nitel bir algı olarak "kırmızı" rengi yok aslında. Çünkü ne sadece enerji paketlerinden ibaret olan fotonlar beynimize giren küçük kırmızı topçuklardır, ne de sinirsel iletideki enformasyonu taşıyan elektirik sinyalleri (aksiyon akımı) "kırmızı"dır ve ne de beyinde gerçekleşen herhangi bir bilgisayar bilgi işlem süreci "kırmızı"dır. Peki ama beyin-ben olarak bizim iç dünyamızda (algı dünyamızda), yani farkındalık bilincimizde farkında olduğumuz kırmızı renk niteliği nasıl ortaya çıkıyor? Açıkçası bu "kırmızı" sadece beyin bilincinde vardır; dışarda yoktur. İşte Chalmers'ın yukarda sözünü ettiğimiz "ağır sorun"u bu tespitten kalkarak an-

laşılabilir. Beynin farkındalık bilincinin içeriğinin, yani farkında olunan şeyin mahiyetini oluşturan fenomenlerin doğası nedir ve nasıl ortaya çıkarlar? Bu en önemli kozmolojik problemin yanıtını bilmiyoruz.

G rmeyle ilgili olarak söylediğimize benzer şeyler somatosensoryel modaliteler de dahil diğerk algı modaliteleri için de geçerlidir. Koku i yaşantılamamız da, aslında bilinçli farkındalık düzeyinde koktuğunu hissettiğimiz cisimden havaya dağılan bazı moleküllerin burnumuzdaki bazı reseptör hücrelerdeki kimi protein molekülleriyle kovalent olmayan bağlarla oluşturduğu kimyasal bileşiklerin ilgili hücrenin çeşitli iyonlara karşı membran geçirgenliğini değiştirerek beyne doğru yayılan aksiyon akımının doğmasına yol aması ve temporal lobdaki ilgili koku merkezinde elektiriksel bir aktivite oluşturmasıyla ortaya çıkar. Ses ve diğerk modaliteler için de benzeri fizyolojik mekanizmalar söz konusudur. O halde farkındalık bilincimizde gördüğümüz, hissettiğimiz; farkındalık bilincimizde yaşantıladığımız dış dünyayla (yani dış dünya fenomeniiyle) gerçek dış dünyanın hiçbir alakası yoktur. Gerçek dış dünyada ne sesler, ne kokular, ne renkler, ne sıcaklık, ne soğukluk, ne de tatlar vardır. Bütün bunlar beynin oluşturduğu farkındalık bilincine içkin (immanent) fenomenlerdir.

Sağduyumuz en güvenilir duyumumuzun dokunma olduğunu söyler. Elimizle tutuğumuzun varlığına inanmak eğilimindeyizdir. Yani en azından orada, dış dünyada gerçekten de katı, dolu bir madde vardır, bilincimizin fenomenal niteliği en azından bu noktada yanıtlanmaktadır bizi. Mesela bir duvarı elimizle yokladığımızı, elimizi içinden geçirmeye çalıştığımızı, ittiğimizi, omuz darbeleri vurduğumuzu düşünelim. İşte burada katı bir madde, bir engel var. Bunda yanılıyor olamayız. Acaba? Doğal tavrımızdan uzaklaşıp, daha eleştirili d ş nrsek bu düzeyde bile ciddi bir yanılsama içinde olduğumuzu görürüz. Çünkü bilimin temel varsayımı gereği orada, dış dünyada gerçekten de maddi bir oluşumun olduğunu kabul etsek bile, kuantum mekaniğinden öğrendiğimiz kadarıyla bu oluşum da dokunma duyumumuzun bize bildirdiğinden tamamen farklı bir yapıdadır; orada katı, dolu bir maddeden ziyade sadece çok çok küçük bir doluluk, ama daha ziyade içinden geemediğimiz bir boşluk vardır aslında ve kendi bedenimiz de bir başka boşluktur. Bu tespiti anlamak için kara delikleri d ş n n. Kara delikler

onlarca, belki yüzlerce güneş sistemi oluşturacak kadar büyük miktarda maddenin sıkışmasıyla, içerdiği boşluktan kurtulmasıyla oluşmuş, yüksek çekim gücüne sahip ama fındık veya ceviz büyüklüğünde doğal oluşumlardır. Demek ki madde tahmin bile edemeyeceğimiz oranda boşluk içerir. Maddenin içerdiği boşluğu anlatabilmek için küçük bir örnek vermek gerekirse mesela atom çekirdeği atomun 100.000’de 1’i kadar yer kaplar ancak, elektronsa çekirdeğe göre yok sayılabilecek büyüklüktedir; gerisi boşluktur atomun. Atomlar arası boşluktan söz etmiyoruz bile. Ama bu boşluk Fermi-Dirac istatistiğine uyan temel parçacıkların (fermyonların), Pauli dışlama ilkesi gereği içinden geçilemez bir boşluk durumu oluşturmasından dolayı bizde (bilincimizde) doluluk hissi uyandıracak tarzda dokunsal ve özellikle proprioseptif duyumlar (enformasyonlar) oluşmasına yol aacak, içinden geçilmesi zor bir özellik kazanır (Bk. Hooft,1996).

Demek ki beynin farkındalık bilincinde farkında olduğumuz şeyler tamamen bilincimizin içeriğini oluşturan fenomenlerdir ve biz “doğal tavrımızla” yaşarken (mesela şurada kırmızı bir koltuğun olduğunu d ş nrken veya havanın soğuk olduğunu söylerken) filozofların yüzyıllardır söylediği gibi büyük bir yanılsamaya düşüyoruz gerçekten. Bu durumda dünyaya farklı bir gözle bakmalıyız. Biz gerçek dış dünyayla, hatta bedenimizle bile doğrudan tanışıklığa sahip değiliz. şimdi dış dünyaya bakın; aslında s dece beyninizin (yani aslında sizin, çünkü aslında siz o’sunuz) gerçek dış dünyadaki madde-enerji denizini bilgisayaral anlamda ölçerken doğal olarak oluşan kendi fenomenal bilincinizi görüyorsunuz. Orası dışarısı değil içerisi; beynimizin içerisi. Sadece beynimizin dış dünyadan ve bedenimizden gelen enformasyonları işlerken doğal olarak oluşturduğu (oluşan) bilincimizin fenomenal içeriği ile karşı karşıyayız aslında.

Ciddi bir felsefe okuması yaptığım ilk gençlik yıllarımda, 1975 yılında tıbbiyenin ikinci sınıfındayken beyin fizyolojisi dersinde Penfield-Rasmussen deneyleriyle karşılaştığım da beynin bu gizemini farketmiş ve büyülenmiştim. Bugün beynin ortaya çıkardığı bu derin kozmik problemi “beynin maddi yapısı ve fenomenal bilinç problemi” veya “beynin maddi yapısı ve bilincin fenomenal mahiyeti (ya da niteliği)” problemi olarak isimlendiriyorum. Tüm düşünsel yaşamımı şekillendiren bu problem nedeniyle tıpta uzman-

lık tezimde de (Tura; 1986) bu problemi çözmeyen veya en azından ciddiye almayan herhangi bir nöro-psikolojik ilişkilendirme teorisinin bilimsel ve epistemolojik bir hataya düşeceğini göstermeye çalışmıştım. Prof.Dr. Süleyman Velioglu denetiminde hazırladığım bu tez bazı hocalarım tarafından fazla teorik, felsefi, klinikten ve hatta bilimsellikten uzak olduğu gerekçesiyle eleştirildi. Ancak özellikle 1990'lardan sonra Bileşik Devletler ve İngiltere'de giderek çılgı gibi büyüyen mülti-disipliner çalışmalar "beyin-bilinç" probleminin önümüzde uzanan yüzyılın en temel bilimsel problemi olmaya aday olduğunu gösterdi (konunun çağımızdaki bilimsel önemini görmek için bk. Penrose; 1989).

En azından nöro-psikanalizin kurucularından Mark Solms de problemin önemini farkındadır. Çünkü maddi bir doğal oluşum olan insan beyninin nörolojik mekanizmalarıyla psikanalizin ele aldığı biçimiyle iç dünya olaylarının fenomenal niteliği arasındaki ilişkinin ne olduğunu tanımlamadan yapılacak tüm nöro-psikanaliz çalışmaları naif bir epistemolojiye; birebir eşlemeye dayanacaktır.

I.2.2. Nöro-Psikanalizin Kabul Ettiği Çözüm Önerisi: Çift Görünümlü Tekçilik

Bir süre önce katıldığım bir partide zeki ve iyi eğitim görmüş bir hanımefendiyle yaptığımız sohbet giderek beyin-bilinç problemi konusuna ulaştı. (Bir hanımla konuşmak için kötü bir konu). Bu değerli ve tanınmış entelektüel hanım sohbetin bir aşamasında bilim adamlarını kastederek ve muzaffer bir edayla "püf noktasını asla çözemeyeceksiniz" dedi. Bazı entelektüel çevrelerde bilim karşısında duyulan kızgınlığı iyi bilirim. Ama gene de susmak yerine yanıt vermeyi tercih ettim ve bilimin mantığının böyle çalışmadığını; bilimin problemi çözmek zorunda olmadığını, sadece önümüze bu problemi dayatan evreni iyice köşeye sıkıştırıp, tanımlayarak ve çok iyi bir varsayım kurmak suretiyle yeni bir bilme alanına sıçrayabileceğimizi anlatmaya çalıştım.

Gerçekten de sanıldığının tersine bilim önüne çıkan her problemi çözmek zorunda değildir. Mesela kütlenin niçin bir çekim alanı oluşturduğunu asla bilemeyeceğiz belki. Maddi oluşumlar birbirini çekecek yerde aynı gerekçelerle itebilirdi de; niçin çekiyor da itmiyor? Bilmiyoruz. (Nitekim "büyük patlamayı" izleyen çok küçük bir zaman aralığında evrenin böyle bir kozmogenez

aşamasından geçtiğini, yani evrenin kuruluşunun belli bir erken evresinde maddi oluşumların birbirini çekecek yerde çok kısa bir süre için de olsa ittiğini düşündürecek bazı deliller de vardır). Bilim evrenin nasıl olduğunun bilgisini ortaya koyabilir belki. Ama evrenin niçin ortaya koyduğu gibi olduğunu ve niçin başka türlü olmadığını bilemez.

Bilimin bazı problemleri çözmek yerine bu problemleri iyice tanımlayarak bir varsayım döndürme yoluyla aştığını; hatta aşmakla kalmayıp bu sayede bilgi düzeyinde yeni ve yüksek bir aşamaya ulaştırdığını gösteren en güzel örneklerden biri Einstein'ın "özel görelilik" kuramıdır. Bilirsiniz; 19. yüzyılın sonununda iki İngiliz fizikçinin, Michelson ve Morley'in yaptığı deneyler ışığın boşlukta, kaynağının hızından bağımsız bir şekilde sabit hızla yayıldığını gösteriyordu. Bu şaşırtıcı durum klasik Galileo-Newton fiziği açısından içinden çıkılmaz bir problem yaratıyor ve konuyla ilgilenen tüm fizikçiler de problemi bu çerçevede içinde kalarak çözmeye çalışıyordu. Nasıl oluyordu bu? Oysa Einstein problemi çözmedi, veri olarak kabul etti. Einstein'ın "özel görelilik" teorisinde ileri sürdüğü çözüm şu soruya yanıt buluyordu; eğer ışığın hızının, kaynağının hızından bağımsız bir sabit olduğu bir evrende yaşıyorsak, yani durum evrenin bize dayattığı bir gerçekse, elimizdeki fiziği (özellikle elimizdeki uzay ve zaman kavramlarını) nasıl değiştirmeliyiz? Yani kabaca söylemek gerekirse Einstein'ın ilk yaptığı şey problemi "ışık hızı aşılamaz" varsayımına (aksiyomuna) dönüştürmekti; bu bir doğa yasasıydı. Bir bakıma özel görelilik kuramı ışık hızı aşılamaz ise evrenin nasıl olması gerektiğini anlatır. Işık hızı niçin aşılamıyor sorusu tersine çevrilmiş, soru değil yanıt haline getirilmiş bir bakıma.

Gerçekten de psikanalizden gelen bilgilerle beynin maddi örgütlenmesi ve çalışması hakkındaki bilgilerimizi ilişkilendirmek isterken karşımıza çıkan "beynin maddi yapısı ve bilincin fenomenal mahiyeti" problemini; yani beynin zihinsel işlevlerini yerine getirirken fiziksel esaslara dayanan çalışma tarzından ("kolay problem") nasıl olup da fenomenal mahiyette bir farkındalık bilincinin ortaya çıktığını ("ağır problemi") çözmek zorunda olmayabiliriz. Burada problemi iyice tanımlayarak bir varsayım ile aşmak (yani bir doğa yasası koymak) bilim açısından aranan gerekli ve yeterli çözüm olabilir.

Nöro-psikanalizin kurucularının söz konusu problemi çözmek (a mak) için kabul ettiği varsayım aslında çeşitli  ağda  filozoflar tarafından ileri sürülmüş bir tezdir; çift görünümlü tekçilik (Solms ve Trunbull 2002). Solms ve Trunbull'un da belirttiği gibi aslında bu çözüm günümüzde pek çok nörolojik bilimcinin açık veya genel olarak örtük bir biçimde kabul ettiği çözüm d r. Bu teze göre beynin derin dokusu kendini maddi ve fenomenal iki yüzle ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle beynin dış gözlemci için maddi özellikler gösteren yüzüyle i e bakışta fenomenal özellikler gösteren yüzü derin ve kendi olarak gözlenemez bir sürecin iki tezahürü, iki veçhesidir. Biz genellikle bu iki görünümü birbiriyle etkileşim içinde sanıyoruz. Oysa gerçekte derin ve gözlenemez tek bir sürecin iki ayrı nitelikte, fakat tek ve aynı derin sürecin görünümleri oldukları için doğal olarak birbirine paralel seyreden tezahürlerini gözlüyoruz. Bu   z m Spinoza felsefesi ile büyük yakınlıklar gösterir.

Bu durumda herhangi bir nöro-psikanalitik çalışmada bir fenomenal yüzle ona paralel seyreden bir nöronal yüzden söz etmemiz gerekli ve yeterli olacaktır. Yani bu düzeyler (görünümler) arasında bir etkileşim yoktur, biri diğerinde gözlenen sürecin öbür yüzüdür.

Aslında nöro-psikanalistlerin açıkça ve pek çok nörolojik bilimcinin örtük olarak kabul ettiği bu çözümü aşağıda açıklayacağım dört gerekçeyle şahsen yetersiz buluyorum. Ancak kendi çözüm önerimi henüz ileri s rmediğim ve " ift görünümlü tekçilik" tezi de pek çok teorik sorunu bir çırpıda ortadan kaldırdığı için bu yazıda ve "Bastırmanın Muhtemel Nöro-biyolojik Açıklamasına Dair" adlı yazımda " imdilik ve geçici olarak" kaydıyla ben de bu varsayımı kabul ediyor gibi davranacağım.

Çift görünümlü tekçilik varsayımını kabul etmeme gerek elerim şunlar.

1)  ift görünümlü tekçilik ilk bakışta bilimsel ekonomi ilkesine uygun görünmekle beraber ihtiyaç duyduğumuz bilimsel sadele tirmeyi yapmıyor kanaatindeyim (Bk.Tura; 2005). Çünkü beyin söz konusu olduğunda biri maddi diğeri fenomenal nitelikte iki görünümün yanında bir de derin bir beyin dokusundan söz etmeye ba lıyoruz ki bu tez evreni basitle tireceğine daha karmaşık bir hale getiriyor sanırım.

2) Eğer bu tez doğruysa bile fenomenal yüzle evrenin başka bir oluşumunda değil sadece

beyinde kar ıla ıyoruz bildiğimiz kadarıyla. Ama evrendeki fenomenal yüzü, maddi yüz kadar yaygın gibi durmuyor. Nasıl oluyor da fenomenal yüz sadece beyinde ortaya çıkıyor? Bu soruları yarattığına göre söz konusu tez bazı "ad hoc" (ilave; felsefi jargonda bir varsayımı pekiştirmek için ileri sürülmüş bir dizi ve yeni) varsayımlar gerektirir, dolayısıyla yeterince ekonomik olmaz diye d  n yorum.

3) Tam kesinliğiyle konuşmak gerekirse, biz aslında iki görünümlü tekçilik tezinin maddi yüzünü hiç g zlemiyoruz. Fenomenolojik felsefeden anladığımızı bilmimizin varsayımlarıyla birle tirdiğimizde doğrudan gözlediğimiz tek şeyin bilincin fenomenal içeriği olduğunu kabul etmemiz gerekir. Epistemolojik bir kesinlikle konuşmak gerekirse bu tezin maddi yüz dediği görünümü varsayım yoluyla  ıkarılmıyoruz aslında. Yani fenomenal bilinç açısından bakınca bilincimize aşkın (bilincin dışında, ötesinde) maddi bir görünümün olduğunu (hatta bir beynimizin olduğunu bile) ancak varsayabiliriz. Demek ki biz sadece tek bir görünümle karşı karşıya olduğumuza göre iki görünümlü tekçilik tezi tanım gereği doğru olamaz.

4) Beynin nöronal aktivitesinin, ya da daha temelde fiziko-kimyasal aktivitesinin yalnızca bir bölümü fenomenal bir özellik kazanmaktadır. Oysa  ift yüzlü tekçilik varsayımı bu ayrımı yapmamıza imkân vermemektedir. Hangi fiziko-kimyasal beyin aktivitesi yüzünün bir de fenomenal yüzü vardır? İki görünümlü tek iliğin bizi bu konuda da yanıtsız bırakması bu tezin bilincin evrendeki çok özgün yerini ve anlamını tanımlamaktan uzak olduğunu gösterir.

Ben bazı fizikçiler gibi bilincin gizeminin kuantum düzeyinde bir açıklamasının olabileceğini d  n yorum.

Bütün bu ele tirilerime rağmen iki görünümlü tekçilik tezinin yukarda saydığım handikaplarını bir kenara bırakarak, en azından beyin çalışmaları söz konusu olduğunda bazı sorunları şimdilik çözdüğü için geçici bir süre için kabul edeceğim ve "nöronal yüz", "fenomenal yüz" terimlerini kabul edeceğim.

Her şeye rağmen nöro-psikanalizin beyin-fenomenal bilinç problemi konusunda hassas olması ve bazı önlemler olarak teorik bir tutarlılık sağlamaya çalışması  onemlidir. Çünkü bu problem göz   ne alınmazsa ciddi teorik hatalara düşmek kaçınılmazdır. Şimdi iki görünümlü tekçilik veya

benzeri bir tezi kabul ederek epistemolojik bir önlem alınmadığı takdirde nasıl bir hataya düşüleceğini göstermek için bir örnek vermek istiyorum.

1.2.3. Bir Hata Örneği; Organojenik-Dinamik Teori

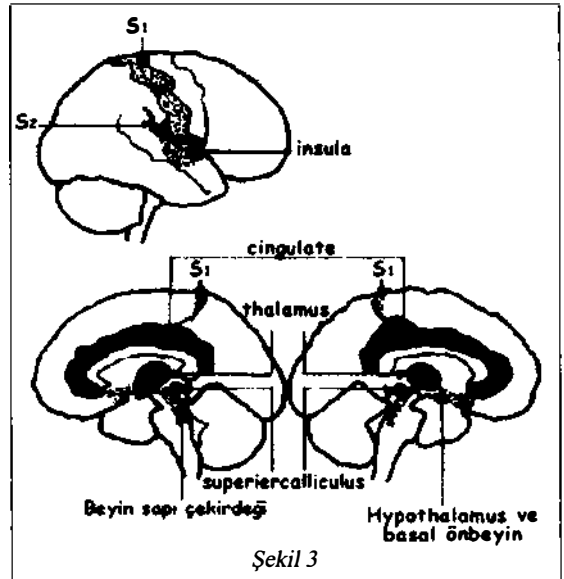
Aslında psikanalizle nörolojiden gelen bilgileri birleştirmeye yönelik ilk çabalar Solms'lerin çalışmalarından çok daha erken dönemlere geri gider. Bu çabaların en iyi düşünülmüş teorik örneğini veren ilk kişiye Fransız psikiyatr Henri Ey'dir (Ey; 1934, 1973; Ey, Bernard, Brisset; 1978). Nöro-psikanalizin kurucuları muhtemelen Ey'in çalışmalarından habersiz bir şekilde hareket ettiler. Demek ki bu yönde ilk önemli çabayı gösteren kişinin Ey olduğunu saptamamız tarihi bir borç olarak karşımıza çıkmaktadır. Gençlik yıllarımda büyük önem verdiğim Ey'in çalışmalarında Solms'un duyarlı olduğu kozmik problemi maalesef görmediği veya pratik gerekçelerle ciddiye almadığı için önemli bir teorik hataya düştüğü kanaatindeyim. Sanırım bu hatayı iyi anlayabilirsek kozmik problemin ne olduğunu ve önemini de daha iyi anlayabiliriz. Bu nedenle Ey'in nörolojiyle psikanalizi ilişkilendirme çabasına ve düştüğü hataya önemli bir yer ayıracağım yazımda.

Daha sonra göreceğimiz gibi Freud'u da etkilemiş olan ünlü İngiliz nörolog Huglings Jackson'ın nörolojik teorisini psikiyatride psikanalitik (ya da psikiyatride bir zamanlar tercih edilen adıyla psiko-dinamik) yaklaşımla ilişkilendirmeye çalışan Ey, "organojenik-dinamik teori" adını verdiği yeni bir psikiyatrik kuram geliştirmişti. Bugün artık maalesef unutilan, ama pek çok bakımdan ve pek çok psikiyatrik vaka için hâlâ doğru tespitleri olduğunu düşündüğüm bu yaklaşımı anlamak için önce yazının ilerki sayfalarında da işimize yarayacak olan Jackson'ın nörolojik görüşlerini hatırlayalım.

Jackson'ın nörolojik tespitleri frenolojiyle; yani beyinde değişik bölgelerin (merkezlerin) değişik ve özgün zihinsel ve motor işlevleri yerine getirdiği, dolayısıyla bu bölgelerin hasarlanmasıyla sadece bu bölgelerin özgün işlevlerinin bozulacağı yönündeki bugün bile etkisinde kaldığımız klasik görüşle karşıtlığı bakımından anlaşılabilir. Kökü çok eskilere dayanan frenolojik görüş 19.yy.'da önce Broca ve sonra da Wernicke tarafından sol beyin yarım küresinin sırasıyla alt

arka frontal ve üst arka temporal bölgelerinde konuşmayla ilgili bölgelerin bulunduğu (daha doğrusu bu bölgelerin hasarlanmasıyla konuşma-dilsel anlama işlevinin önemli ölçüde bozulduğunun, yani farklı afazi tablolarının ortaya çıktığının) gösterilmesinden önemli bir güç almıştı (Bk. Şekil 3). Oysa Jackson beyinde görece özerk işlevleri olan bölgelerin (merkezlerin) bulunduğunu kabul etmekle beraber bunların hiyerarşik bir bütünlük içinde birbiriyle ilişkili bir şekilde zihinsel ve motor işlevlerini yerine getirdiğini savunuyordu. Bu nedenle de klinikte beyin (veya daha genel olarak sinir sisteminin) belli bir bölümü hasarlandığında iki tip semptomla karşılaşılıyor; negatif ve pozitif semptomlar. Negatif (ya da defisiter) semptomlar, hasarlanan merkezin işlevinin eksikliğiyle dile getiriyordu. Oysa pozitif semptomlar hasarlanan merkezin ilişkide bulunduğu diğer merkezlerin hasarlanan merkezin baskılayıcı-kontrol edici etkisinden kurtularak özgürleşmesinin sonucuydu. Yani negatif semptomlar olması gereken bir işlevin yerine getirilememesiyle, olmamasıyla alakalıydı. Oysa pozitif semptomlar normalde olmaması gereken, klinik tabloya ilave olmuş özgürleşme, kontrolden çıkma semptomlarıydı.

Bir örnek vermek gerekirse beyin hasarlanmasıyla meydana gelen hemiplejide ilgili uzvun hareket ettirilememesi (felç) negatif bir semptomdu. Oysa aynı uzuvda gözlenen kas kasılması ve sertleşmesi (rijidite) veya normalde olmaması gereken tendon reflekslerinin şiddetlenmesi ve

filogenik olarak arkaik-patolojik reflekslerin ortaya çıkması pozitif semptomlardı ve hasarlanan merkezle ilişkili başka (medula spinalisteki alt) merkezlerin kontrolden çıkmasının sonucuuydular. Bu tipte klinik tablolar da sinir sistemi örgütlenmesinin frenolojik görüşün savunduğu gibi lokal merkezlerin özerk çalışmasıyla değil, ilgili merkezlerin birbiriyle ilişki içinde, birbirini kontrol ederek çalıştığını gösteriyordu. Yani Jackson'ın nörolojik görüşleri frenolojiye göre daha bütüncül şekilde işlev gören bir sinir sistemi anlayışı ortaya koyuyordu. İlerki bölümlerde Jackson'ın nörolojik görüşlerine tekrar dönecek ve burada eksik bıraktığımız bazı konuları tamamlayacağız.

Bir başka açıdan da 1911 yılında şizofreniyi tüm netliğiyle tarif edip ismini veren ve gene Jackson'dan etkilenmiş bir psikiyatr olan "baba" Bleuler'in şizofrenideki negatif ve pozitif semptomlar ayırımına dayanan Ey, özelikle halüsinasyonlar üzerine çalıştı ve bu konuda dünyadaki en ayrıntılı incelemeyi yaptı (Ey; 1973).

Onun psikiyatri teorisi de daha çok halüsinasyonların anlamının tamamen psikanalitik açıdan açıklanabileceğini kabul etmesine rağmen şizofreninin organik bir beyin hastalığı olduğunu savunmasına dayanır. Jacksonyen ilkelere dayanan "organojenik-dinamik teori"ye göre Bleuler'in de söylediği gibi şizofrenin negatif semptomları beyin henüz tespit edilemeyen (muhtemelen moleküler düzeyde) bir bozukluğuyla alakalı olmalıydı. şizofrenin temel pozitif semptomları arasında yer alan hezeyan ve halüsinasyonlar ise kontrolden çıkan merkezlerin serbestleşme belirtileriydi. Yani Ey'in kuramının en özgün yönü alt merkezlerin serbestleşmesiyle oraya çıkan bu pozitif semptomların anlamının tamamen psikanalitik bir çerçeveden bakılarak kavranılabileceğini savunmasıydı. Bir başka deyişle hastanın neden farklı bir hezeyanı değil de belli bir hezeyanı veya halüsinasyonu geliştirdiğinin açıklaması ancak bunların şahıs için psikanalitik (bilinçdışı) anlamı açısından verilebilirdi. Ama psikanalizin yanılgıya düştüğü nokta suydı; psikanaliz mesela Schreber vakasında Freud'un yaptığı gibi bu pozitif semptomların anlamını doğru okumakla beraber psikanalistler hastalığın sebebinin bu bilinçdışı anlam olduğu yanılgısına düşüyorlardı. Oysa hastalığın sebebi (kalıtsal veya kazanılmış fakat henüz saptanamayan, muhtemelen moleküler düzeyde) bir beyin hasarıydı ve bu hasar kendini

Öncelikle Bleuler'in tarif ettiği negatif şizofrenik semptomlarla ortaya koyuyordu.

Durum şuna benzetilebilirdi; bir insanın şu ya da bu rüyayı değilde belli bir rüyayı görmesinin sebebi psikanalitik çalışmanın ortaya koyduğu bilinçdışı anlamı (arzu gerçekleşmesi) olabilirdi. Ama bu anlam şahsın (ve genel olarak insan) beyninin rüya görme fizyolojik olayını gerçekleştirmesinin (beyinde rüyaya tekabül eden nöronal olayın oluşmasının) sebebi değildi. Rüya tamamen fizyolojik mekanizmalarla ve nedenlerle gerçekleşen bir fenomendi. Herkes rüya görür, ama herkes farklı rüyalar görür. Psikanalistler adeta bu iki farklı düzeyi karıştırarak rüya adını verdiğimiz fizyolojik beyin olayının sebebinin rüyanın bilinçdışı anlamı olduğunu savunmaya varır tarzda psikiyatrik bozuklukların pozitif semptomlarının anlamını, dolayısıyla da belli bir semptomun anlamsal içeriğini belirleyen bilinçdışı sebebi, hastalağın nedeni sanıyorlardı. Bu da tıpkı rüyanın psikanalitik anlamının fizyolojik rüya görme nöronal aktivitesine sebep olduğunu savunmaya benzer bir tez savunmaya varıyordu.

Ey, organojenik-dinamik teorisini elbette sadece şizofreni gibi ağır psikiyatrik bozukluklarla sınırlamamıştı. Bu gibi vakalardan hareket etmekle beraber obsesif bozukluk veya histeri gibi nevrozları da açıklayan bir teori kurmuştu. Mesela histerik " evirme" (konversiyon) fenomenlerinin anlamı, dolayısıyla şahsın neden şu ya da bu " evirme" fenomenini değil de bu tipte belli bir semptomu geliştirdiğinin sebebi bilinçdışı psikanalitik dinamiklerle açıklanabilirdi. Ama bu anlam histeri hastalığının sebebi değildi. Ey, Freud'un parlak ve popüler çıkışı karşısında gölgede kalan Fransız psikiyatr Piere Janet için hayıflanıyordu. Çünkü Freud'la hemen hemen aynı dönemde Janet de bazı bilinçdışı dinamikleri keşfetmiş ama psikiyatrik hastalıklardaki organik faktörü ihmal etmemiş ve üstelik popüler olarak ilgi çekecek çalışmalar yapmaktan kaçınmıştı. Gerçekten de yüzyıl boyunca Freud'un tezlerinin aydın ve yarı aydın çevrelerde geniş yankı bulmasının, hemen herkesin k  k bir psikanalist kesilmesinin bu tezlerin tarafsız bir ortamda gerçek bilimsel değerinin ve katkısının ne olduğunun tartışılmasını önemli ölçüde güçleştirdiği kanaatine ben de katılıyorum.

Burada Ey karşısında bir Freud savunusuna geçip, onun tezlerinde örtük olarak bulunduğu veya  ıkarsanabileceği iddia edilebilirse de Freud'un gerçekten de semptomun bilinçdışı an-

lamının histeri veya başka bir psikiyatrik bozukluğun sebebi olduğunu açıkça ve ısrarla iddia edip etmediğini tartışmaya girişmek veya bugünkü bilgilerimiz çerçevesinde söz konusu moleküler düzeydeki beyin bozukluklarında nöronal gelişimin bilhassa kritik safhalarında maruz kalınan “psişik travma”ların ve kan kortizol seviyesi nedeniyle kronik stresin de azımsanmayacak bir rolü olduğunu (ayrıntılı literatür taraması için bk. Cozolino; 2002), bu bağlamda bir dereceye kadar da olsa semptomun anlamının gerçekten de beyinsel psikiyatrik hastalığın oluşmasındaki faktörlerden bir kısmı hakkında fikir verebileceğini göstermeye çalışmak istemiyorum. Şurası açıktır ki en azından Freud’u izleyen ana akım kurumsal psikanalist kuşakları çok yakın bir geçmişe kadar (muhtemelen psikiyatrinin “fatalistik” dönemindeki küçümsemeye tepki olarak) beyin diye bir organın varlığını unutmuş (“bastırılmış”), neredeyse tüm kültürel fenomenleri psiko-dinamiklerle açıklamaya girişmiş, dahası belki bugün saçma görünebilir ama o zamanlar gerçekten de şizofreniden paranoyaya, manik-depresif bozukluktan otizme varana kadar bütün ağır psikiyatrik bozuklukların bile psikanalitik teorisini yapmaya çalışmış ve bu tutum da hem psikanalizin yanlış bir yola girmesine sebep olmuş, hem genel olarak insan bilimlerinin gelişimini ketlemiş, hem de Ey’in eleştirisini haklı bir konuma çıkarmıştı. Ancak burada Ey’in teorisıyla ilgili ön plana taşıyıp eleştirmek isteğim bir başka nokta var; buna “Ey hatası” adını veriyorum.

Psikiyatri asistanlığı yıllarımda, hem öğrencilik yıllarımdan beri derinden etkilendiğim psikanalitik yaklaşımı koruduğu, ama aynı zamanda bu yaklaşımı gerçekçi bir düzeye çekmeye çalıştığı, hem de esas ilgi alanım olan beyin çalışmalarını temel aldığı için “organojenik-dinamik teori” özellikle ilgimi çekiyor ve Ey’i anlamaya çalışıyordum. Ancak bence bu teori, bugün Solms’un “çift görünümlü tekçilik” tezini kabul ederek baştan önlem aldığı epistemolojik sorunu farketmiyordu. Bu nedenle yukarda da sözünü ettiğim “Organo-dinamik Teorinin Epistemolojik Kritiği” adlı tıpta uzmanlık tezimde bu hatayı göstermeye çalıştım (Tura; 1986). Bugün söz konusu hatayı bu yazı çerçevesinde kullandığımız terimlerle yeniden tanımlayacağım.

Organojenik-dinamik teoride şizofreni gibi ağır bir psikiyatrik hastalığa sebep olan (muhtemelen moleküler düzeydeki) nörolojik bozukluğun

negatif semptomların oluşmasına yol açtığı tezinde de bazı sorunlar olmakla beraber sorunun esas gösterileceği yer pozitif semptomlar için ileri sürülen açıklamaydı. Çünkü pozitif semptomlar olarak hezeyan ve bilhassa halüsinasyonların bir tür kontrolden çıkma belirtisi olduğunu söylenirken epistemolojik bir sıçrama yapılıyordu. Çünkü halüsinasyonlar fenomenal düzeyde yer alır ve maddi bir sürecin fenomenal bir süreci nasıl etkilediği açıklanmadan (yani derin kozmik problem görülmeden) yapılacak her açıklama öncelikle fizik biliminin sınırlarını zorlar.

Mesela “çift görünümlü tekçilik” tezini kabul ederek konuşmak gerekirse Ey’in epistemolojik olarak doğru bir biçimde söylemesi gereken şizofreninin beyindeki organik sebebinin birer bilinç fenomeni olan halüsinasyonların ortaya çıkmasına neden olması değil, fenomenal görünümde halüsinasyon olarak gözlenen sürecin nöronal görünüm yüzünde belli ve saptanabilir bir nöronal aktivite artmasına neden olduğuydu. Yani maddi-fiziksel bir süreç fenomenal düzeyi etkilemiyor, gene fiziksel bir süreci etkiliyordu. Ama bu fiziksel süreç fenomenal yüzde halüsinasyon olarak ortaya çıkıyordu. Ey’in teorisini olayı bu netlikte görmemizi engelliyor, sanki beyindeki fiziko-kimyasal bir süreç halüsinasyon gibi, bilinen fizik biliminin kategorilerinin dışında kalan bir fenomenal olaya sebep oluyor gibi bir ifade kullanmak zorunda kalıyordu.

Ancak teori daha modern bir anlayışla ve epistemolojik olarak daha tutarlı bir kavrayış geliştirmek için “çift görünümlü tekçilik” tezini (veya muadili başka bir tezi) kabul etmiş olsaydı bile, gene de geriye çözülmemiş bir sorun kalırdı. Buradaki sorun şuydu; Ey halüsinasyon ve hezeyan gibi semptomların bilindisi anlamının hastanın herhangi bir semptomu değil de bu belli semptomu geliştirmesini belirlediğini söylediğinde, farkında olmadan anlamın beyinde geçen belli bir fiziksel sürecin sebebi olduğunu iddia etmiş oluyordu ki bu epistemolojik bir hataydı. Çünkü özgün bir halüsinasyon hasta-beyindeki belli bir özgün nöronal aktiviteye (özgün bir fiziko-kimyasal sürece) tekabül eder. Eğer bu aktivitenin nedeni fenomenal düzeydeki halüsinasyonunun anlamıysa, bizatihi anlam beyinde belli ve özgün fiziksel bir olaya yol açıyor demektir. Bu tez ise bildiğimiz hiçbir fizik kuralıyla bağdaşmaz.

Oysa çift yüzlü tekçilik varsayımını göz önüne alırsak muhtemelen doğruya biraz daha yakın bir

formülasyon yapabiliriz. Jacques Lacan'ın defalarca belirttiği gibi söz' n anlamı geriye dönük olarak kurulabilen bir süreçtir. Yani okuduğunuz bu cümlenin anlamını ancak sonlandığını bildiren noktasına ulaştığınızda, geriye dönük olarak anlayabileceksiniz. Eğer hasta-beynin mesela anlamlı verbal bir halüsinasyonu zaman içinde ileriye doğru takip ederek "i ittiğini" d   n rs k, fenomenal halüsinasyon ya antılamasının beyindeki nöronal görünümünün başka bilinçsiz (fenomenal yüzü olmayan) bir nöronal faaliyet tarafından önceden tasarlanıp (hesaplanıp) fenomenal tarzda ya antılacak tarzda harekete geçirildiğini ("sahnelendiğini") kabul etmemiz gerekir. Şimdi fenomenal yüzde halüsinasyon ya antılamasına tekabül eden nöronal aktiviteye N2, bu nöronal aktiviteyi harekete geçiren ("sahneleyen") bilinçsiz nöronal aktiviteye de N1 dersek; N1'in aktivitesi N2'nin bilinçsiz anlamına tekabül edecektir ve ancak yorumlandığında bilinçli fenomenal yüzeyde de belli bir m tekabili olan N3 gibi bir nöronal aktivite düzeyine ulaşacaktır.

Eskiden maddi süreçlere teleolojik bir görünüm vermek (yani maddi süreçleri amaçlı süreçler olarak düşünmek) gibi bir sorunu olduğu sanılabilecek bu açıklama, aslında geleceği sekanseyel olarak hesap ederek bu andaki davranışını belirleyen (mesela satranç oynayan bilgisayar gibi) maddi sibernetik aygıtların yapılmasından beri bu tipte eleştirilere kapalıdır.

Bu alt bölümde organo-dinamik teorisinin, nöro-psikanalizin göz önüne aldığı epistemolojik sorunları hesaba katmadığı için nasıl yanıltıcı ifadelere başvurduğunu gördük. Nöro-psikanaliz bu gibi konularda çok daha bilinçli ve uyanık olmakla beraber zaman zaman benzeri hatalara düşmektedir. Böyle bir  rneği "Bastırmanın Muhtemel Nöro-biyolojik Açıklaması" adlı yazımda vereceğim.

Böylece bu giriş bölümünde genel  er veveyi çizdikten sonra nöro-psikanalizin tez ve tespitlerini tanıtmaya gire ebiliriz.

II. Nöro-Psikanalizin  nc leri: Freud ve Luria

II.1. Bilmediğimiz Bir Freud

Nöro-psikanaliz akımı iki büyük bilim adamını öncüleri olarak kabul eder; Sigmund Freud ve nöro-psikolojinin kurucularından büyük Sovyet nörolog Aleksandr Romanovich Luria (Kaplan-Somls ve Solms 2000). Burada Freud'un n rolo-

jik bilimci yönünü hatırlamamız gerekiyor.

Eğer psikanalizi insan beyninin bilinçsiz zihinsel işlevlerinden bazılarını araştırmaya yönelik bilimsel bir yöntem olarak tanımlarsak psikanalizin aslında ba ından beri nöro-psikanaliz olduğunu düşünmeye ba lamamız gerekir. Demek ki psikanaliz daha ba ından beri bir doğabilimidir. Tüm yüzyıl boyunca psikanalizin bir tür "insan, anlam ve hatta kültür" araştırması şeklinde takdim edilmiş olmasına rağmen, daha sonra göreceğimiz gibi muhtemelen Freud'un kastettiği bu değildi. O halde nasıl oldu da psikanaliz doğal bir organ olan beyinden bağımsız gibi gösterilen süreçler hakkında bilgi veren bir tür "insan bilimi" görünümü aldı? Bu başka bir tartışmanın konusu.

Freud, döneminin bilimsel tıp alanında en geli mi  merkezlerinden biri olan Viyana'da eğitim görmüştü. Dönemin Viyana tıp fakültesi de Darwin'in evrim teorisini biyoloji eğitiminin temelinde yerle tirmi  ve her alanda bu teoriyi geliştirecek bulgular elde etmeye y nelmi ti. Darwin'in öğretisinden çok etkilenen Freud (Bk. Muckenhout; 1997), klinik çalışmalarına yönelmeden önce dönemin tıbbi en iyi kavramı  hekimlerinden biri olan Brücke'nin fizyoloji laboratuvarında sinir sistemi ve beyin fizyolojisi üzerine  alı mı tı. Bu çalışmaların zamanında kıymeti bilinmeyen ama önemli katkısından söz etmeden önce biraz Brücke ve yakından bağlantılı bir figür olan Helmholtz'dan söz edelim. Alman hekim, fizikçi ve filozof Helmholtz tüm yaşamı boyunca vitalizm karşısında tavır almış, hatta canlılıkla ilgili bu gizemci akıma nihai darbeyi vurmu tu. Bilindiği gibi vitalist tez, canlılığın fizik ve kimya kanunlarıyla açıklanamayacak özel bir durum olduğunu, örtük olarak canlılıkta gizemli bir gücün rol aldığını savunuyordu. Oysa İngiliz hekim Harvey kan dolaşımını fizyolojisini tamamen fiziksel esaslara dayanarak açıklayarak bilimsel tıbbın temelini atmı tı 17. yüzyılda. Ama tıp fakültelerinde 19. yüzyılda bile canlılık gizemli bir olay olarak görülüyor ve birçok merkezde vitalizm hala egemenliğini sürdürüyordu.  şte Helmholtz ve Brücke'nin çalışmaları gerçek bilimsel tıbbın yerleştirilmesi bakımından anlamlıydı ve Freud böyle bir atmosferde almıştı tıp eğitimini.

Daha sonra bir süreliğine Paris'te çok etkiliendiği ünlü nörolog Charcot'nun  ğrencisi olduğunda özellikle histeri olgularıyla kar ıla acak ve nörolojiye yeni bir bakış açısı geliştirmeye

başlayacaktı. Freud histerinin fizyolojik (nörolojik) bir olay olduğundan asla şüphe duymamıştı (Bk. Muckenhout; 1997). Ama bu nevrotik olay sinir sisteminin ve beynin çalışmasının katı lokalizasyonist-frenolojik açıklanmalara indirgenemeyeceğini gösteriyordu açıkça. Bu nedenle Freud, daha önce sözünü ettiğimiz İngiliz nörolog Jackson'un teorisini de inceledi ve geniş ölçüde etkilendi. Onun 1891 yılında yayınladığı kliniğe dönük ilk çalışması olan "Afazi Üstüne" adlı kitabı çağında hiçbir etki uyandırmamakla beraber geriye dönük bir değerlendirmeye günümüz nörolojik kavrayışlarına şaşılacak ölçüde yakındır ve çağının nörolojik kavrayışının çok ötesindedir (Bk. Kaplan-Solms ve Solms; 2000).

Freud çalışmalarını sadece tıp ve nörolojiyle sınırlamamıştı, ciddi bir felsefe okuması da yapıyordu. En çok etkilendiği filozoflardan biri Karl Marx'ı da etkilemiş olan Alman materyalist filozof Ludwig Feuerbach'tır (Bk. Muckenhout; 1997). Ama esas ilginç olan nokta Alman filozof Franz Brentano'nun da öğrencisi olmasıdır (Bk. Jones; 1953). Freud incelemelerinde Brentano adına pek fazla önem atfedilmez. Oysa Brentano daha önce sözünü ettiğimiz çağdaş fenomenolojinin kurucusu Husserl'in de hocasıydı ve onu da derinden etkilemiş bir filozoftu. Bu filozofun Freud'un bilinç kavramını geliştirmesinde büyük katkıları olması gerektiği söylenebilir. Çünkü Brentano bir bilinç filozofuydu ve nesnenin kavranışında güdülenmelerin (bilincin yöneliminin) üzerinde duruyordu. Bilinç daima bir şeyin bilinci idi Brentano'ya göre (yani içeriksiz bilinç olamazdı). Bilincin yönelimi ise başlıca iki temel kaynağa geri götürülebilirdi; sevgi ve nefret. Demek ki insan ancak bu temel güdülenmelerinin yönelimi açısından ele alabilir, tanıyabilirdi nesneyi. Bu yaklaşımların Freud'un daha sonraki çalışmalarını etkilememiş olmasının imkânsız olduğunu düşünüyorum.

Böylesine sağlam bir tıp eğitimi almış ve üstelik tıbbi sadece hastalıkları tedavi etme yöntemi olarak değil dünyayı kavramın bir aracı olarak görmüş, dahası afazi üzerine çağını aşan bir inceleme yapmış Freud'un "konuşma tedavisi"nde aslında hastalarının beyinlerinin oluşumu ve çalışma tarzını incelediğinin farkında olmamasına imkân yok. Onun kitaplarında genellikle okunmadan atlanan ama çağının yetersiz nörolojik bilgisine rağmen psişik bir fenomen sırasında beyinde geçen muhtemel nöronal olayları umutsuzca da olsa

nörolojik olarak da açıklamaya çalışan bölümler yaşamı boyunca ilk "projesi"ne sağdık kaldığının delilidir. 1895 tarihli "proje"sinde Freud, psikolojiyi nörolojik bir disiplin olarak yerleştirmeye çalışarak çağdaş nöro-psikolojinin de öncüsü olmuştur.

Freud'un nörolojik görüşleri Jackson'ınkilere çok benzer. Charcot'nun kliniğinde izlediği histeri vakaları onu katı frenolojik-lokalizasyonist görüşten uzaklaştırmış ve bugünkü nöronal ağ ve yoğunlaşma bölgeleri anlayışına yaklaştırmıştır. Nöro-psikanalize göre Freud'un psikiyatrik bozuklukların nörolojik açıklamasını geri plana çekmiş ve ağırlıklı olarak fenomenal yüzle (psiko-dinamiklerle) ilgilenmiş olmasının nedeni çağının nörolojik bilminin henüz bu karmaşık nörolojik durumları anlayabilecek kavramsal aygıttan yoksun olmasıdır. Ama hiç olmazsa psikanalitik teorisinin en temel tezleri bugünden bakınca kısmen yanlış gibi görünse de temel biyolojik tezlerle uyumlu olarak düşünülmüştür. Köklü bir tıbbi nöroloji bilgisi olmayan hiç kimsenin kuramaya-çağı bir kuramdır psikanaliz. Mesela Melanie Klein'in tezleri çok doğru bazı tespitleri gündeme getirmekle beraber aynı biyolojik ilkelerle tutarlılığı koruma çabasıdan yoksun olduğu için fazlaca spekülatiftir. Keza Jung'un teorisine de bütün zenginliğine rağmen Freud'un tezlerinin bilimsel kalitesine ulaşamamıştır. Bunun bir tek nedeni vardır; Jung, Darwin'i Freud'un anladığı gibi anlayamamıştır.

II.2.1. Luria

Nöro-psikanalizin Freud kadar önem verdiği öncülerinin ikincisi Sovyet nörolojik bilimci Aleksandr Romanoviç Luria'dır. Türkiye'de maalesef pek az psikoloğun eğitim görmüş olduğu psikolojiyi Freud'un "proje"sindeki gibi köklü bir nörolojik disiplin olarak yerleştiren bir alan olan nöro-psikoloji disiplinin kurulmasının öncülerinden olan Luria'nın çalışmaları bugün bile en çok gönderimde bulunulan temel kaynakların başında gelir (Bk. Mc.Carthy ve Warrington; 1990). Bir bakıma Luria, Freud'un erken "proje"sini ilk kez gerçekleştiren nörologlardan biri olmuştur.

İdeolojik nedenlerle zamanında "batı" dünyasında hak ettiği değeri bulamamış olan Luria'nın eserlerine ilginin giderek arttığını görüyoruz (Bk. Goldberg; 2001).

Luria çok genç yaşlarında, daha 1920'lerde "insan psikolojisini bilimsel materyalist temellere oturtmaya çalışan tek disiplin" olarak gördüğü

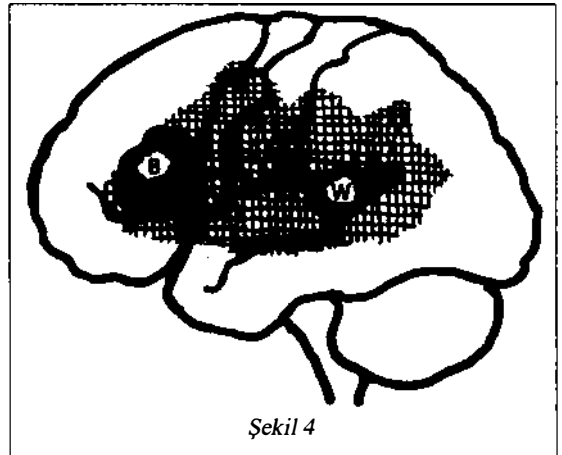
psikanalize büyük bir ilgi duymuş ve bu konuda ciddi eēitim görmüştü. Ancak Stalin döneminde Sovyet Kom n st partisinin psikanaliz karşısında resmi olarak olumsuz bir tutum almasıyla psikanalizden uzaklaştı. Marksizmi ve genel olarak felsefeyi çok iyi anladığı bilinen Luria'nın psikanaliz karşındaki daha sonraki tutumu daima çekinceli olacaktır. Genellikle Luria'nın psikanaliz karşısındaki tavrının kariyerist h rsarıyla baēlantılı olduēu ve yaşamı boyunca Parti'yle ters düşmemeye çalıştığı için psikanaliz karşısında tavrı aldığı söylenirse de psikanalize y nelttiēi eleştiriler bu görüşü desteklememektedir. Elbette Freud'un "batı" dünyasında popülariteye verdiēi tavizlerin bir başka tipini Luria'nın Sovyet sistemindeki Parti egemenliēi karşısında g sterdiēini düşünebilirsek de aslında psikanaliz karşısındaki tutumu hiç de bilinçsiz deēildir. Luria'nın gençlik yıllarında bilimsel materyalist bir yaklaşım olarak g rd ēu psikanalizi daha sonra insan psikolojisi-ni biyolojik temellere oturturken toplumsal ve tarihsel faktörleri görmezden gelmekle eleştirmesi (Bk. Kaplan-Solms ve Solms; 2000) ilk bakışta kendi içinde çelişik gibi durmakla beraber aslında aradaki zaman farkı göz önüne alınırrsa doēal olarak Freud'unkinden çok daha iyi kavranmış bir nöro-biyoloji anlayışına dayanır.

Luria da bu yazıda adı geçen Freud, Bleuler, Ey gibi İngiliz nörolog Jackson'ın nörolojik kavrayışından çok etkilenmiş, ona çok yakın bir sinir sistemi anlayışından hareket etmiştir. Jackson'ın nörolojik görüşlerini Henri Ey'in "organojenik-dinamik" teorisini anlatmak isterken kısaca özetlemiş olmakla beraber burada bazı ilave bilgiler verme gereēini duyuyorum. Klasik olarak sinir sistemi anatomisi ve işlevleri arasındaki ilişkiyi ifade etmek için iki temel görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki lokalizasyonist-frenolojik görüştür. Kökü çok eski d n mlere giden ve ilk bakışta klinik nörolojinin pratik sorunlarını çözen bu yaklaşıma göre beyin, özellikle korteksin belli anatomik bölgeleri belli zihinsel-motor işlevler için özelleşmiş yapılardır ve bu bölgelerin çeşitli nedenlerle hasarlanması özgün bir zihinsel işlevin kaybına yol açar. İkinci ve tamamen zıt görüş "ekipotansializm" adını alır ve beyinin zihinsel işlevlerini bir bütün olarak yerine getirdiēini, belli bir zihinsel işlev için özelleşmiş belli bir merkez olmadıēını savunur. Bu görüş çerçevesinde klinikte g zlediēimiz belli bölgelerdeki hasarlanmaya belli bir zihinsel işlev

bozukluēunun tekabül etmesi olgusu, bu genel ve yaygın bütünsel aygıtta bazı anatomik alanların nöronal iletişim bakımından yoēunlařmasıyla, yani bazı anatomik bölgelerde nöronal aygıtın iletişim aēının sıkışmasıyla açıklanır.

Bu yaklaşımları kısaca da olsa kısmen somut bir örnek üzerinden anlatmak belki anlaşılmalarını kolaylaştırabilir. Mesela klasik olarak hasarlandıklarında konuşma ve dilsel anlama işlevlerinin bozulduēunu 19. yüzyıldan beri bildiēimiz klasik Broca ve Wernicke anatomik alanlarını düşünelim (Bk. şekil 4). Lokalizasyonist-frenonolojik görüş söz konusu anatomik merkezlerin belli dilsel işlevler açısından  zelleřtiēini ve harabiyetlerinde belli dilsel psikolojik işlev kaybının bire bir sonuç olduēunu söyleyecektir.

Oysa ekipotansialist yaklaşım dil işlevinin (diēer bütün zihinsel işlevler gibi) serebral korteksin bütününün işlevi olduēunu ve söz konusu anatomik bölgelerin dil işlevi bakımından yoēunlařmıř, şişe aēzı gibi daralmış bölgeleri olduēunu kabul eder. Buna göre serebral korteksin başka herhangi bir alanındaki bir yıkım da belli bir dil yeteneēi kaybına yol açar. Ancak bazı bölgelerdeki dil yeteneēi kaybı öylesine minimaldir ve başka semptomlarla klinik olarak öylesine perdelenmiştir ki bu bulgular klinik olarak saptanamaz. Yani bu örnekte dil, genel olarak bütün beyin işlevidir. Ama belli anatomik alanlarda öyle nöronal yoēunlařma ve klinik olarak öylesine yıkıma hassas alanlar ("şişe aēızları") oluşur ki klinik olarak dil işlevinin en çarpıcı bozukluklarını bu anatomik bölgelerin haraplanmasında gözleriz ve beyin bütününe yaygın ve genel bu zihinsel işlevin (dil) sanki beyinin belli bir merkezinden y netildiēi izlenimine kapılırız. Ekipotansializme

şekil 4

göre lokalizasyonist-frenolojik yaklaşımın yanılışı da buradan kaynaklanır.

Klinik uygulama açısından lokalizasyonist-frenolojik görüş tanı koyma açısından büyük pratik avantaj sağlar. Tıbbın kesinlik itibarıyla matematiğe en çok benzediği klinik alan olan nörolojide tanımlanmış öylesine sendromlar vardır ki, beyin anatomisinin inceliklerini bilen bir hekim bedensel ve zihinsel bozukluklardan yola çıkarak beyinin neresinin tutulduğunu basit bir nörolojik muayeneyle saptayabilir. Bununla beraber bu tipte klasik nörolojik sendromlar daha önce sözünü ettiğimiz gibi beynin özellikle filogenetik (kabaca genetik) olarak belirlenmiş birincil duyuşsal ve motor alanlarıyla alakalıdır genellikle. Oysa bilhassa heteromodal ve transmodal asosyasyon korteksleri (Bk. Mesulam; 2000) geniş ölçüde şahsın yaşam deneyime bağlı olarak oluştuğu için (Bk. Fuster; 2003) aynı nörolojik kolaylığı (matematiği) her alanda, mesela psikiyatride bulamayız.

II.2.2. Bir Örnek; Rüyalar

Nasıl ki “organojenik-dinamik” teorisinin kurucusu Ey (Ey; 1978) bir iç dünya fenomeni olan halüsinasyonlar üzerine dünyadaki en güzel incelemeyi yapmışsa, nöro-psikanalizin öncüsü Mark Solms de Freud sonrasında rüyalar üzerine en ilginç ve serebral korteks hakkında en iyi fikir veren derlemeyi yapan kişidir (Solms; 1997). Solms tezlerinin Luria, Freud ve Jackson’la uyum içinde olduğunu düşünür ve Jacksonyen şemsiye altında hem Freud’un hem de bilhassa Luria’nın görüşlerini destekleyen bir kavrayış geliştirdiğini kabul eder.

Solms rüya anlayışını Luria’nın nörolojik görüşlerine dayandığı için öncelikle bu nörolojik görüşü özetlemek gerekir. Daha önce de belirttiğim gibi Luria da tıpkı Freud, Bleuler ve Ey gibi genel anlamda Jacksonyen bir nörolojik görüş geliştirmişti. Bu görüş yukarıda özetlediğim lokalizasyonist-frenolojik görüşle ekipotansiyalist görüşün akılcı bir ortak noktada buluşturulmasıyla alakalıydı. Bu ara yol denemesine göre ne katı frenolojik görüş ne de ekipotansiyalist görüş tam olarak haklıydı. Jacksonien görüşe göre her iki nörolojik yaklaşım da aynı hatanın iki farklı ama eşdeğer örneğini sunmaktaydı. Jacksonyen geleceğe göre insan sinir sistemi türlerin evriminin bir sonucu olduğu için ilginç bir arkeolojik-mimari anatomik yapılanma gösterir; filogenetik olarak eski yapılarla evrimde daha sonra ortaya çıkan

yapılar yeni ve daha karmaşık bir anatomik-işlevsel organizasyonda bütünleşirler. Oysa hem frenolojik görüş hem de ekipotansiyalist görüş adeta bir seferde mükemmel bir planlanma sonucu örgütlenmiş bir sinir sistemi modeli kurmaktadır ki, bu sinir sisteminin evrimsel arkeolojik mimarisiyle uyuşmamaktadır. İnsan sinir sisteminde türlerin evriminden gelen çok sayıda eski merkez armonik bir bütünlük içinde çalışmaya yönlendirilmiş olmakla beraber filogenetik olarak erken merkezler türün evriminde daha geç gelişen yapılarla bütünleşerek farklı bir işlevsel mimarinin parçası olmuştur. Oysa ne ekipotansiyalist görüş ne de frenolojik görüş bu aşamalı evrimsel bütünleşmeyi açıklayamaz, sinir sistemini bir seferde ortaya çıkmış bir yapı olarak kavrayabilir. Mesela filogenetik olarak geri bir düzeyi temsil eden türlerde (mesela kuşlarda) arkaik bir anatomo-fonksiyonel yapı daha karmaşık ve gelişmiş bir sinir sisteminde (mesela insanda) farklı bir işlevi yerine getiren bir birim halini alırken, aynı zamanda yeni gelişen yüksek merkezlerin kontrolünden kurtulup kendi bağımsız arkaik işlevlerini gerçekleştirmek eğilimini de korur. Yani sinir sistemi türün evriminde giderek daha kompleks bir örgütlenme kazanırken filogenetik olarak eski alanlar sistem içinde yeni belli roller üstlenen ama görece özerk bütünlükleri de olan merkezler halini almıştır.

Jacksoniyen görüşlerden etkilenen Luria’nın sinir sistemi anlayışı dinamik bir lokalizasyonizmdir (Kaplan-Solms ve Solms; 2000). Buna göre beyindeki anatomik merkezler değişik kombinasyonlara girdiklerinde farklı kompleks zihinsel işlevlerin oluşumuna katkıda bulunurlar. Yani belli bir merkezin belli bir zihinsel işlevle sınırlandırılması yerine değişik merkezlerle işbirliği içinde farklı zihinsel işlevlere katkılarından söz etmek doğru olur. Bu durumda beyindeki belli bir anatomik merkezin haraplanması belli bir işlevin kaybindan ziyade çeşitli zihinsel işlevlerde çarpıtmalara neden olacaktır.

Solms’un rüyalarla ilgili çalışması bu nörolojik kavrayışı en iyi şekilde örneklemektedir (Solms; 1997, Kaplan-Solms ve Solms; 2000). Beynin rüya işlevini basitleştirerek kavramak için bu işlevde uyku evreleriyle rüya işlevinde beyin sapı modülasyonunun (eski terimle formasyon retikülarisin) rolü gibi konuları şimdilik bir kenara koyarak bu işlevde öncelikle telansefalik bölgelerin katkısını göz önüne alalım. Solms’e göre rüyanın

oluşumuna katkıda bulunan altı önemli telansefalik bölge vardır: Bilateral ventromezyal prefrontal derin (yani ak madde, aksonik) yapılar, sol alt parietal korteks, sağ alt parietal korteks, ventromezyal oksipito-temporal korteks, frontal limbik bölge ve temporal limbik bölge. Bu beyin bölgeleri ayrı ayrı başka kombinasyonlarda farklı işlevlerin yerine getirilmesine katkıda bulunmakla beraber rüya işlevinde belli bir koordinasyon ve konfigürasyon içinde işlev görürler.

Solms rüya işlevinde bu bölgelerin katkısını değerlendirmek için bu altı bölgeyle ilgili nörolojik sendromlarda rüyaların ne yönde değiştiğini araştırır.

1) Sol alt parietal haraplanma; Bu nörolojik sendromda uzamda sol-sağ ayırımının bozulması ve parmak tanıyamama gibi klasik bazı bulgular (Gerstman sendromunun bazı bulguları) elde edilir. Sendromun nöro-psikolojik değerlendirmesi uzamsal olarak organize olmuş heteromodal enformasyonlardan soyut kavramların oluşturulmasında; yani kavramlaştırma-simgeleştirme işlevinde zihinsel bir bozukluk olduğunu gösterir. Bu sendrom rüyaların ortadan kalkmasına neden olur. Demek ki Freud'un da düşündüğü gibi rüyularda kavramlaştırma ve simgeleştirme önemli bir bileşendir.

2) Sağ alt parietal haraplanma; Bu anatomik bölgenin haraplanmasında genellikle gözlenen başat semptom görsel-uzamsal enformasyonları dorzo-lateral prefrontal korteksin ifa sistemi denetiminde işlem hafızasında (working memory) tutmakta güçluktur. Yani hasarlı beyin belli bir işlemi ifa etmek için görsel-uzamsal kaynaklı enformasyonlara stabil bir şekilde dikkat yöneltmekte ve bunları kısa süreli hafızada tutmakta güçlük yaşar. Bu bölgenin haraplanması da rüyaların ortadan kalkmasına yol açar.

3) Bilateral ventromezyal prefrontal ak madde harabiyeti; Bu bölgelerin haraplanması klinik olarak "adinamia" adı verilen kuvvetli bir motivasyon kaybına yol açar. Yirminci yüzyılın başlarında şizofreninin kontrol altına alınması için uygulanan lokotomi operasyonu bu bölgelerin cerrahi olarak haraplanması esasına dayanıyordu. Bu nedenle gayet iyi incelenmiş olan bu sendromda hasarlı beyin insiyatif alıp kendiliğinden bir eylemi başlatmasının güçleştiği bilinmektedir. Bununla beraber hasarlanan beyin alanının doğrudan nöronlar (gri madde) değil bölgedeki nöronlara ventral mezansefalon (ventral tegmen-

tum) ve üst beyin sapından enformasyon ileten aksonlar (ak madde) olduğu düşünülürse klinik olarak gözlenen adinamizm tablosunun beynin ön motivasyonel merkezlerinin beynin daha arkaik yapılarından gelen enformasyonlarla bağlantısının kesilmesine (prefrontal diskoneksiyona) bağlı olduğu düşünülmelidir. Bu sendrom da rüyaların kesilmesine sebep olur. Bu bulgu Freud'un da düşündüğü gibi rüyaların yüklü motivasyonel bileşeni olduğunu gösterir.

4) Ventromezyal oksipito-temporal haraplanma; Bu bölgenin haraplanmasındaki başat semptom uyanıklık halinde görsel imajinasyonun bozulması şeklinde özetlenebilir. Hasarlı beyin yüzler gibi bazen çok özgün imajları fenomenal bilinç alanında yaşantılamakta güçlük yaşar. Bu sendroma sahip beyinler ilginç bir rüya bozukluğu gösterir; rüya sadece kavramsal düzeyde kalır ve görsel imge kazanamaz. Yani rüya somut görsel temsil özelliğini kaybeder; bir başka deyişle rüya soyut kavramsal aşamada kalmasına rağmen görsel fenomenal içerik kazanamaz. Bu durum rüya ve halüsinasyonun normal algı sisteminin tersi bir kanaldan çalıştığını telkin eder; normal algı sisteminde enformasyon akışı beyin arka bölgelerinden öne doğruyken rüya ve muhtemelen halüsinasyonda ters yönde gelişen bir stimülasyon söz konusudur. Bu nedenle Freud'un tezlerine yakın bir şekilde konuşmak gerekirse rüya, normal algıya göre çok daha yüklü bir motivasyonel anlam taşır.

5) Frontal limbik (yani orbito-medyal prefrontal alan, bazal ön beyin yapıları ve anterior singulat) harabiyeti; Bu sendroma sahip hastalar her gece rüya görmeye devam etmekle beraber rüya ile gerçeği ayırt etme yeteneğini kaybeder ve rüyalarını gerçekte yaşanmış olaylar olarak alırlar. Gerçekten de bu bölgenin haraplanması realiteyi test etme yeteneğini önemli ölçüde bozar. Bulgulara anosognozia, sol görsel-uzamsal ihmal (neglect) sendromu, konfabulatuvar amnezi de katılabilir.

6) Temporal lob epilepsisi; Bazı temporal epilepsi vakaları tekrarlayan eşbiçimli rüyalar, genellikle kabuslar görür. Bu tipte rüyalar genellikle epileptik krize eşdeğerli olarak kabul edilir. Nitekim rüyalar epilepsinin tedavisiyle ortadan kalkar. Bu bulgu rüyaların temporal lobun derin limbik yapılarının (bir başka deyişle fenomenal düzeyde duyguların) rüyaların başlatılmasında ve oluşturulmasında önemli rol oynadığını düşündürmektedir.

Bu bulgular ışığında Solms gayet akılcı görünen bir hipotez ileri sürme şansı yakalamaktadır. Öncelikle Luria'nın nörolojik kavrayışına uygun olarak rüyaların oluşması bir tek merkezin değil, bir çok merkezin organize katılımıyla gerçekleşir. Değişik zihinsel işlevler sırasında bu merkezlerin her biri farklı merkezlerle çeşitli konfigürasyonlarda işbirliği içinde değişik zihinsel işlevleri yerine getirir (dinamik lokalizasyonizm). Solms'e göre rüya faaliyeti ya ventral mezansefalik yapılardan veya temporal limbik yapılardan başlar. Ventral mezansefalik yapılar ve üst beyin sapı yapıları (eski anlayışla formasio retikülaris) fizyolojik olarak uykunun REM adı verilen ve rüyaların sıklıkla görüldüğü dönemini modüle ederler ve yukarda sayılan 3. sendromdaki akson (ak madde) harabiyeti bu bölgelerin motivasyonlarla ilgili ön telansefalik yapılara (singulat girus ve nukleus akumbens ve genel olarak prefrontal kortekse) projeksiyonunu keserek ciddi motivasyon kaybına (adinamizme) ve dolayısıyla rüyaların kesilmesine sebep olur. Haraplanan bu aksonal sistem özellikle ventral mezansefalon ve üst beyin sapından gelen dopaminerjik (Panksepp; 1998'in araştırma davranışı motivasyonel sistemi) ve noradrenerjik nöronların motivasyonel uyarısını kesintiye uğratmış olur. Eğer söz konusu ventral mezansefalik ve üst beyin sapı yapılarının diansefalik (geniş ölçüde hipotalamik) ve bazal ön beyin yapılarıyla bağlantısı düşünülürse Freud'un dürtüsel motivasyon sistemiyle açık bağlantı kurulabilir.

Eğer ventral mezansefalik ve beyin sapı yapıları tarafından elektrikselsel olarak uyarılan ön motivasyonel sistemin rüyaları başlattığı tezi doğruysa rüya sürecinde sol alt parietalin kavramlaştırma-simgeleştirme bakımından sürece katılırken sağ alt parietalin görsel işlem hafızasıyla rüyadaki dikkat stabilitesini kısmen de olsa koruduğu ve ventromezyal oksipito-temporal bölgenin de son aktivasyon alanı (sahne) olarak rüyanın somut görsel içerik kazanmasına yol açtığı düşünülebilir. Bu tez gerçekten de yukarda sayılan tüm nörolojik sendromlardaki rüya bozukluklarını açıklamakla kalmaz Freudyen rüya anlayışını da modern bulgularla birleştirmiş olur.

Böylece bu alt bölümde hem Luria'nın dinamik lokalizasyonist nörolojik görüşünü, hem Freud'un rüya teorisinin çağdaş nörolojik anlayışlarla bağdaştırılabilir olduğunu hem de Solms'un rüyalarla ilgili hipotezinin bu iki bilim adamının

görüşlerini bağdıştırmada nasıl bir işlev gördüğünü özetlemiş oluyoruz. Artık nöro-psikanalizin daha özel alanlardaki değerlendirmelerine geçebiliriz.

III. Olgular

III.1. Amaç ve Yöntem

Nöro-psikanalizin amacı psikanalitik derin psikoloji çerçevesinde anlaşıldığı biçimiyle insan zihinsel işleyişinin nörolojik açıklamasını vermektir. Bu çerçevede psikanalizin bazı temel metapsikolojik kavramlarını yeniden gözden geçirmek, tartışmak ve geliştirmek imkân dahilinde gelecektir. Nöro-psikanaliz araştırma yöntemi olarak klasik psikanaliz veya psikanalitik psikoterapiyi esas alır ve bu yöntemi sorgulamaz. Sorgulanan psikanalitik teknik değil, bu teknikle elde edilen bulguları kavramlaştırmaya yarayan metapsikolojik kavramlardır. Altta yatan ve açıkça ortaya konmayan ve nöro-psikanalizi temellendiren varsayımsa yüzyıllık psikanalitik bulguların çağdaş nörolojik bulgularla örtüştüğü yolunda bir sezgiye dayanmaktadır. Böylece nöro-psikanaliz, psikanalitik bulguları çağdaş nörolojik bulgularla test edip geliştirmekten çok, örtük olarak psikanalitik kavramları doğrulama (hatta kimi yerlerde nerdeyse Kabala'cı bir okumayla Freud'un ne kadar da ileri görüşlü tahminlerde bulunduğunu kanıtlama) yönünde bir çaba halini alır ki sanırım nöro-psikanaliz akımının bilimsel yansızlık ilkesi bakımından en zayıf yönü budur. Bununla beraber bu yöndeki çabaların giderek temel psikanalitik kavramları ve hatta tekniği geliştirmek bakımından önemli bir ilk adım olabileceğini düşünebiliriz. Nitekim akım içinde bu yönde önemli bazı gelişmeler de gözlenmektedir.

Nöro-psikanaliz akımını başlatan ilk çalışmalar çeşitli beyin hasarları olan vakalarda klasik psikanalitik prosedürün uygulanması esasına dayandırılmıştır. Bu yaklaşımdaki amaç beyinin hangi merkezlerinin hangi psikanalitik derin psikoloji bulgularıyla bağlantılı olduğunu göstermekti. Bu çerçevede bilhassa beyinin üç bölgesinin haraplanmasıyla ortaya çıkan psişik bozukluklar psikanalitik yöntemle incelenmiştir; sol perisilvian bölge haraplanmaları, sağ perisilvian bölge haraplanmaları ve ventromezyal prefrontal bölge haraplanmaları. Şimdi bunları sırayla görelim.

III.2. Sol Perisylvian Bölge Haraplanmalı Beyinlerin Psikanalizi (Bk. Şekil 5)

III.2.1. Broca Afazili Beynin Psikanalizi

Broca afazisi olan vakanın (vaka J) standart psikanalitik psikoterapi koşullarında gerçekleştirilen incelenmesi hastanın “normal yas reaksiyonu” gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Bu bulgu iki bakımdan önemlidir.

1) Sağ hemisfer hasarlı beyinlerin zihinsel-motor yeti yitimleri karşısında duygusal olarak genellikle duyarsız kalmalarına karşılık sol hemisfer hasarlı beyinlerin depresif bir duygulanım yaşantıladığı uzun zamandır klinisyenlerin dikkatini çekmiş bir konudur. Bu ve başka bazı bulgulardan yola çıkılarak sol beyin yarım küresinin olumlu duygularla alakalı olduğu, sağ hemisferinse olumsuz duygularla alakalı olduğu, dolayısıyla sol hemisfer doku kaybının olumlu duyguların azalmasına (depresif tablolara) yol açarken sağ hemisfer doku kaybı olan beyinlerin olayları olumsuz duygularla değerlendirme özeliğini kaybettiği ileri sürülmüştür. Ancak vaka J'nin analitik incelenmesi ve terapisi bu yaygın kanaati desteklememekte, hatta bu kanaate gölge düşürmektedir. Gerçi Broca afazili beyin (vaka J) depresif izlenimi vermektedir. Ancak analitik inceleme tablosunun analitik anlamda depresyon (melankoli) olmadığını, yeti kaybına bağlı normal bir yas reaksiyonu olduğunu göstermektedir.

2) Psikanalitik açıdan normal yas reaksiyonu göstermek süperego ve ego bütünlüğünün korunmuş olmasını gerektirir. Broca merkezi hasarlı beyin normal yas reaksiyonu geliştirmiş olması beyin bu alanın psikanalitik anlamda “mental aygıt” önemli bir rolü olmadığını gösterir. Bu durum ilk bakışta psikanaliz açısından şaşırtıcıdır, çünkü analitik teoride egonun dil işlevine büyük önem verilir; mesela Freud 1915 tarihli “Meta-psikoloji” çalışmalarında bilinçdışı düşünce sürecini bilinçli kılının dil olduğunu ve 1923

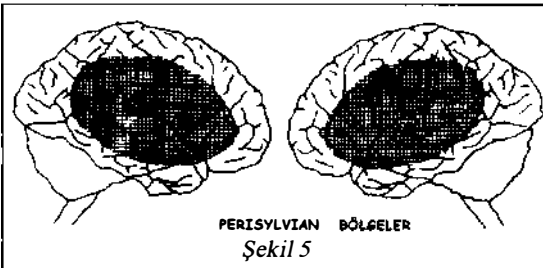
tarihli “Ego ve İd”de süperego'nun temelini de içselleştirilmiş sözel uyarı ve komutlar olduğunu söylemişti. Dolayısıyla dil yeteneği önemli ölçüde bozulmuş bir beyin “mental aygıt”nın da önemli ölçüde bozulmuş olması beklenirdi. Ancak Kaplan-Solms ve Solms, Freud'un kelimelerin çeşitli bileşenleri arasında bilhassa “işitilmiş bir kelimenin hafızasal kalıntısını” önemsediyini, vaka J'nin ise Broca afazisi nedeniyle konuşmasının motor bileşeni açısından bozukluk gösterdiğini, dolayısıyla dilin işitsel imge bileşeninin bozulmadığını bildirerek sorunu çözerler. Freud açık vermemiştir.

III. 2.2. Wernicke Afazili Beynin Psikanalizi

Wernicke afazisi olan vakanın (vaka K) analitik psikoterapisi çok daha ilginç ve bazı psikanalitik kavramları netleştirmeye imkân veren bulgular ortaya koymuştur. Cotard sendromunun incelenmesine kadar varan bu zengin olgulardan yalnızca biri üzerinde duracağım. Wernicke afazili beyin, psikanalitik psikoterapisinde, düşünemediğini, düşünmekte büyük güçlük yaşadığını bildirmiştir. Bu durum söz konusu beyinde uygun olumsuz duygularla yaşanmaktadır. (Aslında bu tipte bir yakınma Wernicke afazisi için tipik değildir. Söz konusu beyindeki (vaka K) hasar tipik Wernicke alanını aşarak supramarjinal girusu ve orta temporal bölgeyi de içine almaktadır. Dolayısıyla hasarlı beyin işitsel-dilsel enformasyonları işlem hafızasında tutmakta da güçlük yaşamaktadır.)

Kaplan-Solms ve Solms'un çok yerinde bir tespitle aslında söz konusu beyin yaşantıladığı durumun düşünememek değil, dilsel olarak düşünememek olduğunu söyler. Bir başka deyişle Wernicke alanı hasarlı beyin, düşüncelerini kelimelere bağlayamamaktadır. Ancak bu tespit analitik teori içinde bazı güçlükler yaratır ve çözülmesi için Freud'un bazı kavramlarının netleştirilmesi gerekir. Önce psikanaliz açısından problemin ne olduğunu, sonra nasıl çözüldüğünü anlatacağım.

Analitik teoriye göre bilinç, ego'un ancak çok yüzeysel bir bölümünü oluşturur ve zihinsel süreçler kendileri olarak aslında bilinçdışıdır. Zihinsel süreçleri bilinçli kılansa dil ve konuşmadır. Karen-Solms ve Solms'e göre Freud 1915 tarihli “Bilinçdışı” adlı yazısında bastırma mekanizmasını da dilsel yolla bilinçli kılınabi-

lecek zihinsel süreçlerin işitsel-dilsel imgelerle çağrışımsal bağının geri çekilmesi şeklinde açıklar. Bu bağ bir kez geri çekildiğinde söz konusu zihinsel süreç bastırılmış olur. Ancak bu şekilde baktığımızda bilinç söz konusu bilinçdışı zihinsel süreçler üzerinde ifa edici (executive) kontrolünü de kaybedecektir. Eğer bu tez doğruysa söz konusu tipte hasarları olan beyin, zihinsel süreçlerini iç konuşmayla dilsel olarak, yani içsel kelime-ses imgeleriyle yaşantılayamadığına göre bu süreçler üzerindeki ifa edici kontrolünü kaybetmiş olmalıdır. Halbuki durum hiç de böyle gözükmemektedir. Wernicke alanı hasarlı beyin konuşma ve dilsel düşünmedeki defektine rağmen gayet akılcı bir şekilde davranmakta, ciddi bir ego ve süpereo bozukluğu göstermemektedir. Bu durum analitik teorinin yanlış ya da eksik bir tarafını mı göstermektedir?

Şimdi Kaplan-Solms ve Solms'un çözüm önerilerine geçelim. Yazarlara göre Freud daha sonra 1923 tarihli "Ego ve İd" adlı çalışmasında bastırma ile ilgili ilk görüşünü düzeltmiş ve bilinç sisteminin, dolayısıyla kelime bağlantısının zihinsel süreçler üzerindeki bastırma ve ifa edici kontrol işlevi olduğu görüşünden vazgeçerek bu işlevi bizzat bilinçdışı ego'ya bağlamıştır. Dolayısıyla vaka K. bilinç üzerindeki kontrolünü yitirmekle beraber davranışları üzerindeki kontrolünü yitirmemiştir. Kaplan-Solms ve Solms'un ulaştığı sonuç Freud'un id, ego, süpereo ayırımına dayanan ikinci topığının, bilinç, ön bilinç, bilinçdışı ayırımına dayanan ilk topığına göre daha gelişmiş bir mental aygıt modeli sunduğu yönündedir.

III.2.3. Sol Parietal Haraplanmalı Beyinlerin Psikanalitik İncelemesi

Sol parital beyin haraplanmalı vaka (vaka L), bekleneneği gibi ağır bir sağ hemipleji, transkortikal afazi ve tipik Gerstman sendromu geliştirmiştir. Klinik olarak ciddi şekilde depresyonda, hatta intihar eğilimlidir.

Akut dönemdeki psikanalitik inceleme hasarlı beyin çağrışımsal düşüncesinin önemli ölçüde sınırlandığını göstermektedir. Hasta dış görünüş itibarıyla torpör tablosundaymış izlenimi vermekle beraber daha derin bir analitik inceleme hasarlı beyin kendi bilincinde oluşan, ama kontrol edemediği bir şekilde maruz kalıyormuş gibi yaşantıladığı düşüncelere anlam vermeye çalıştığını göstermektedir. Bu stereotipik düşünceler

genellikle somut ve pratik düzeydedir ve özellikle hastalığıyla alakalıdır. Hasarlı beyin ciddi anksiyete ve hastalığından dolayı utanç yaşamakta ve hafif bir konfüzyon da tabloya eşlik etmektedir.

Hasta akut dönemi atlattıktan sonra zaman içinde hızlı bir iyileşme gösterir; yürümeye başlar ve çağrışımsal düşüncesi genişlemeye başlar. Bu hasta da kayıp karşısında uzamış ama normal sayılabilecek bir yas dönemi yaşar.

Analitik incelemenin yalnızca akut dönemi, yani hastanın iyileşme sürecine girmeden önceki dönemi ilginç sonuç vermiştir. Luria'nın Zaset'sky vakasıyla büyük benzerlikler gösteren vaka L.'nin psikanalitik incelemesinin sonuçları sol perisilviyan bölge haraplanmalarının derin psikoloji ve psikanalitik "mental aygıt" kavramı bakımından önemini anlamak açısından tamamlayıcı bir aşama olmuştur. Vaka L. de, vaka K.'ya benzer şekilde zihinsel süreçlerini dilsel düzeyle bağlantılandırmakta, dolayısıyla dilsel düşünmede önemli güçlükler yaşamakla beraber sorunu daha ağırdır. Hastalığının akut evresinde adeta "dünyası parçalanmış"tır. Bu evrede adinamizme bağlı bir motivasyon kaybı göstermiş ve herhangi bir ego aktivitesi geliştirmemiştir. Hastanın bilincinde kısa süreler için bazı düşünceler oluşuyorsa da bunlar kendi yönlendiriyormuş hissine kapılmadığı, daha ziyade kendisinin maruz kaldığını yaşantıladığı deneyimlerdir. Bu durum ego fonksiyonlarının tüm olarak çöktüğünü göstermektedir. Sol alt parietal bölgenin değişik modalitelerden enformasyonların bir araya getirildiği heteromodal, hatta gerçek anlamda transmodal bir asosyasyon alanı (yani bir modaliteden gelen enformasyonları değişik modalitelerdeki enformasyonlara bağlayan ve böylece semantik düzeyde kavram oluşturan "kapı", bir tür yönlendirici santral) olduğu düşünülmürse beyin bilinç alanında yaşadığı deneyiminin nöronal yüzüyle bağı kurulabilir. Bir başka deyişle sol alt parietal alan bilhassa belli bir kanaldan gelen enformasyonlara göre değişik modalitelerdeki alanları aktive ederek bütünsel bir kavrayışın oluşmasını sağlar. Bu alanın haraplanmasında "ego" bilhassa soyutlama ve kavramsallaştırma işlemlerinin temelinde yer alan çağrışımları yerine getirmede güçlük yaşamaktadır. Bir başka deyişle vaka K. sadece düşüncelerini kelimelere bağlamakta güçlük yaşamakla beraber vaka L. bilinçsiz, dil öncesi düşünmekte (bilinçsiz zihinsel işlem yapmakta) güçlük yaşamaktadır. Bu da bilinçsiz ego'nun önemli

ölçüde tahrip olduğu anlamına gelir.

Özellikle dil, dilsel düşünce, simgeleştirme, kavramlaştırma, anlam, simgesel anlama ve simgesel iletişim gibi işlevlerde önemli rol oynayan sol perisilvian bölge haraplanmalarının psikanalitik incelemede ciddi bir belirti vermemeleri gerçekten şaşırtıcı bir bulgudur. Çünkü psikanaliz öteden beri dile büyük önem vermiş ve hatta Lacan gibi psikanalistler tüm teorilerini insan dilsel, simgesel örgütlenmesi üzerine kurmuştur. Halbuki nöro-psikanalitik incelemeler bu görüşleri desteklememektedir. Gerçi vaka L. bu görüşe pek uymuyor gibi görünmektedir. Ancak bu vaka dilsel düşünceden ziyade Freud'un özü gereği bilinçdışı (dil öncesi) olduğunu söylediği zihinsel işlem yapma kapasitesini önemli ölçüde yitirmişti. Buna karşılık dil işleviyle pek az ilgisi olan sağ perisilvian bölge haraplanmaları psikanalitik açıdan çok daha ilginç sonuçlar verir. Bu bölgenin haraplanmaları, bölgenin kişilik, duygulanım ve motivasyon bakımından daha önemli bir işlevi olduğunu gösterir.

III.3. Sağ Perisilvian Haraplanmalı Beyinlerin Psikanalizi (Bk. Şekil 5)

III.3.1. Nörolojik Sendrom

Sağ perisilvian bölge haraplanmalarıyla ilgili nöro-psikanalitik verilerin tartışılması önemsendiğim bir alana giriyor. Bu nedenle daha ayrıntılı bir tartışmayı başka bir yazıya bırakıp, kısa bir özetle yetineceğim.

Öncelikle bu bölgenin haraplanmasında sol beden yarısında ortaya çıkan felç tablosunun yanında genellikle gözlenen nörolojik semptomları hatırlayalım.

1) **Sol yarı uzamsal ihmal sendromu.** Sağ perisilvian bölge haraplanmalarında sıklıkla gözlenen tabloların başat semptomu hasarlı beyin uzamın sol tarafından kaynaklanan enformasyonları işlemekte, dikkatini bu bölgeye çevirmekte büyük güçlük yaşamasıdır. Bu sendromu bir başka yazımda daha ayrıntılı bir şekilde tartışmayı planlıyorum.

2) **Anozognozi ve anozodiaforia.** Söz konusu bölgenin haraplanması bedenin sol yarısında kimi kez ciddi bir felce neden olmakla beraber hasarlı beyin bu durumun farkında değildir ve dilsel düzeyde bedeninin felçli olduğunu inkâr eder (anozognozia). Hatta felçli beden yarısının kendisine değil bir başkasına ait olduğunu söyleyen

hasarlı beyinler de vardır. Daha hafif vakalarsa hasarlı beyin, sol beden yarısının felçli olduğunu dilsel düzeyde kabul etmekle beraber hastalık karşısında duygusal bir kayıtsızlık yaşar (anozodiasforia).

3) **Mizoplejia.** Bazı sağ perisilvian bölge haraplı beyinlerse anozodiasforia tablosunun tam tersi bir belirti göstererek felçli beden bölgelerinden nefret ederler ve bu beden bölgelerine karşı öfke duyarlar, hatta sağ beden yarısıyla sol taraflarına fiziksel şiddet uygularlar.

4) Bazı vakalarda bu başat belirtilere ilave olarak çeşitli praksis bozuklukları (bazı işlemleri ve davranışları sekansiyel olarak planlayıp yerine getirememe), uzamda bulunduğu yeri tayin ederek yön bulamama, yüz tanıyamama, yüz ifadelerinden duyguları çıkarsayamama gibi belirtiler de gözlenir. Bu tipte belirtilerin nörolojik açıklaması nispeten kolaydır.

Sağ parietal sendromu açıklamak için bazı teoriler ileri sürülmüştür. Bu teorilerin birbirini dışladığını değil tamaladığını düşünmek daha doğru olur. Şimdi söz konusu teorileri sırayla görelim.

a) Burada özetleyemeyeceğimiz bazı başka bulgulara da dayanılarak sağ hemisferin, özellikle de sağ parietalin uzamsal algı ve uzama ilişkin zihinsel işlem yapmayla ilgili olduğu kabul edilir. Bir başka deyişle sağ parietalin genel olarak uzam, uzamda bedenin konumu ve pozisyonu ve bedenin durumuyla ilgili topografik haritalandırmasını yaptığı düşünülür. Bu durumda sağ parietaldeki haraplanma söz konusu topografik haritalandırma işlevini bozduğundan sendromdaki belirtilerin önemli bir bölümü açıklanabilir.

b) Dikkat mekanizmalarında da sağ ve sol hemisferler arasında bir fark olduğu kabul edilir; sağ hemisferin, bilhassa sağ parietalin özellikle dikkat mekanizmalarında daha başat bir rol oynadığı gösterilmiştir. Buna göre sol hemisfer dikkat sistemi detayla ilgili enformasyonlara yönelikken, sağ sistem global enformasyonlara dönüktür ve daha etkin bir sistemdir. Mesela görsel-uzamsal dikkat söz konusu olduğunda sol hemisfer sadece sağ yarı görme alanına yönelik dikkat sistemine sahipken sağ taraf her iki alana birden dikkat yöneltebilme özelliğine sahiptir. Bu durum sağ hemisfer hasarlı vakalarda gözlenen dikkat bozukluğunu (sol yarı uzamsal ihmal sendromunu) açıkladığı gibi anozognozi ve anozodiaforia tablolarına açıklama getirebilir. Fakat bu son

açıklamanın gücünü zayıflatan olgu bazı vakalarda dikkat bozukluğu gözlenirken anozognozinin gözlenmemesi veya tersine anozognozoid bazı vakaların dikkat bozukluğu göstermemesidir (çift çözümme).

c) Bir başka ve tamamlayıcı yaklaşım sağ hemisferin enformasyonları olumsuz duygusal açıdan değerlendirmeye almasına karşılık sol hemisferin enformasyon işleminin baskın olarak olumlu duygusal değerde olduğu görüşüdür. Dolayısıyla sağ hemisfer doku kaybı olumsuz yönde duygusal değerlendirmeyi azaltır.

d) Benzeri fakat daha gelişmiş bir açıklama Damasio tarafından verilmiştir. Çeşitli bulgulara dayanan Damasio beden ve iç organların beyin birincil somatosensorial alan (S1), insula, bazal ön beyin yapıları, hipotalamus, hipotalamusun asosyasyon alanları olarak kabul edilmesi gereken limbik yapılar, mezansefalon ve üst beyin sapında nöronal düzeyde temsiline ve monitorize edilmesinin duyguların oluşumunda önemli rol oynadığını düşünür. Ayrıca bu yapılar, bedenin gerçek durumundan bağımsız olarak “bedensel hafıza” üzerinden de duyguları oluşturabilirler. Damasio’ya göre sağ hemisfer bedenin durumunun temsiline ve dolayısıyla duyguların oluşmasında başat rol oynar. Dolayısıyla sağ hemisferin kortikal yapılarının tahribi bedenin durumuyla ilgili yeni enformasyonların işlenmesini imkânsız kılar ve beyin “bedensel hafıza”ya dayanarak bedenin hasarlanma öncesi temsillerinden yola çıkarak kendini yanlış değerlendirir. Bu durum ayrıca dikkat mekanizmalarının duygu-motivasyon sistemleriyle alakası bakımından da değerlendirmeye alınmalıdır.

III.3.2. Nöro-Psikanalitik Bulgular ve Açıklama

Sağ perisilvian bölgelerinde farklı hasarları olan vakaların psikanalitik incelemesi çok ilginç iki sonuç vermiştir.

1) Bu vakaların sergiledikleri nörolojik ve emosyonel tablolar hasarın yeri ve büyüklüğüyle bağlantılı olarak anozognoziden anozodiaforia ve mizoplejiya kadar değişen özellikler göstermekle beraber psikanalitik inceleme tüm vakalarda narsistik bir gerilemenin meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Bu narsistik gerileme kimi vakalarda narsistik kişilik özelliklerinin ön plana çıkması, kimi vakalarda narsistik bir belirti olarak melankoli tablosunun kliniğe egemen olması (normal yas

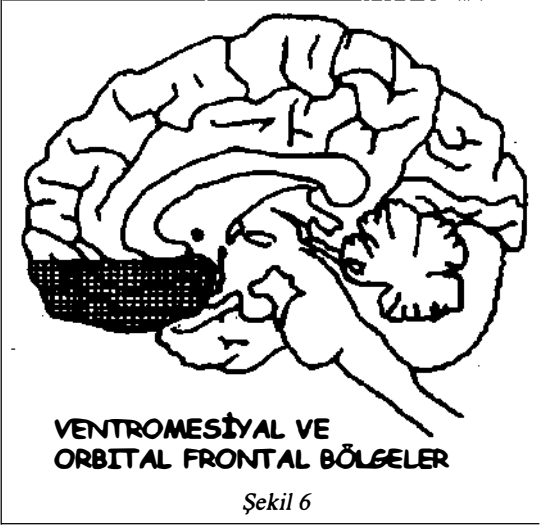
reaksiyonunun yaşanmaması), kimi vakalarda paranoya şeklinde kendini göstermekle beraber dikkat çekici bir tutarlılık göstermektedir.

2) Psikanalitik inceleme anozognozoid vakaların bilinçdışı bir şekilde aslında hastalıklarını bildiğini, anozodiaforik vakaların da hastalıkları karşısında gösterdikleri yüzeysel duyarsızlıktan daha derin ve bilinçdışı bir seviyede hastalıklarıyla ilgili şiddetli kaygılar taşıdığını göstermiştir. Ancak vakalar analitik yorum çalışması karşısında dirençlidir ve yorumla kazanılan içgörü çok kısa bir süre için etkili olmakta ve hasta hiçbir kalıcı kazanım olmadan hızla eski haline dönmektedir.

Şimdi bu bulgular nöro-psikanalitik açıdan nasıl ele alınıp açıklanabilir? Nöro-psikanalitik anlayış bu bulguların bağlantısız olmadığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla açıklama iki aşamalıdır.

a) Narsistik gerilemenin açıklaması. Burada narsisizmin psikanalitik teorisini ve nöro-psikanalitik açıklamayı aşırı şematize ederek veriyorum. Psikanalitik teoriye göre en erken nesne ilişkisi insanın kendi bedeniyle narsistik ilişkisidir. Bir başka deyişle ego, nesne ilgilerini kazanmadan önce libido bedene yatırılmıştır. Ego libidoyu ancak narsistik evreden sonra dış dünyaya yatırır; ilgi, dikkat ve beklenti dış dünyaya, nesneye döner. Libido’nun dış dünyaya dönmesiyle narsistik ilgiler azalacaktır. Sağ hemisferin bilhassa dış dünyaya (uzama) ve nesneye yönelik dikkat, motivasyon ve duygularla alakalı olduğu düşünülürse bu bölgenin haraplanmasının narsistik bir gerilemeye neden olacağı açıktır. Nitekim anozognozoid ve anozodiaforik vakaların ciddi nörolojik sakatlıklarını bir şekilde inkâr etmelerine rağmen önemli hipokondriyak şikayetlerinin olması ilgi, dikkat ve beklentilik hallerinin kaygılı bir şekilde kendi bedenlerine döndüğünü gösterir.

b) Anozognozi, anozodiafori ve mizoplejinin açıklaması. Nöro-psikanalitik açıdan bu semptomlar narsistik gerilemeyle alakalıdır. Narsistik olarak gerilemiş vaka kendi bedeniyle aşırı ilgilidir ve bedenine aşırı libidinal yatırım yapmıştır. Bu durumda da bedenindeki bir sakatlığı (felci) kabul ederek normal bir yas reaksiyonu yaşamayı güçtür. Bu nedenle vakalar anozognoziden mizoplejiyaya, anozodiaforiadan melankoliye değişkenlik gösteren reaksiyonlar yaşarlar. Bu gibi tablolarda bastırma veya inkâra benzer aktif ego savunmaları söz konusudur. Mesela yukarıda da kaydedildiği gibi anozognozoid vakaların psikanalizi bu vakaların bilinçdışı düzeyde hastalıklarını

bildiğini gösterir. Ancak hasta bu acı verici narsistik yaralanmayla yüzleşmemek için hastalığıyla ilgili bilgisini bastırır ve hasta olmadığını söyler. Anozodiasforia tablosunda aktif mekanizmalarla felcin kendisi için duygusal önemini inkâr ederken, benzeri narsistik mekanizmalara dayanan mizoplejia durumunda kendisini terk eden narsistik olarak yatırım yapılmış felçli beden bölümüne karşı şiddetli öfke klinik tabloya egemen olur. Keza sağ hemisfer hasarlı vakalarda nadiren de olsa gözlenen melankoli tablosu da bir yandan hastalığın anozognozok inkarına diğer yandan da şiddetli ambivalans nedeniyle normal yas reaksiyonunun yaşanmamasına bağlıdır.

Burada oldukça basite indirgeyerek verdiğim açıklamalar oldukça ilginçtir ve kanımca nöropsikanalizin nörolojik bilimlere ilk katkı girişimini dile getirmektedir. Söz konusu vakalarda narsistik gerilemenin tespit edilmesi bile başlı başına önemli bir buluştur. Bununla beraber özellikle anozognozi ve benzeri semptomlar için getirilen aktif ego savunması anlayışları bazı önlemlerle kabul edilmelidir kanısındayım. Mesela söz konusu nöropsikanalitik açıklama mevcut nörolojik açıklamalara alternatif olarak sunulmamalıdır. Yukarda da belirttiğim gibi bu konu oldukça önemlidir ve ayrıca tartışılmayı hak etmektedir.

III. 4. Ventro-Mezyal Prefrontal Hasarlı Beyinlerin Psikanalizi (Bk. Şekil 6)

Psikanalitik inceleme ventro-mezyal prefrontal bölgeleri hasarlanmış beyinlerin en şiddetli ve arkaik aktarım gerilemelerini gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu beyinler analitik gerileme süre-

cinde aktarımla gerçek ilişkiyi karıştırarak terapistte psikotik düzeyde reaksiyon verirler. Egonun temelindeki gerçeklik ilkesi geniş ölçüde zarar görür.

Kaplan-Solms ve Solms'e göre insan "zihinsel aygıtı"nın bütünlüğünü korumasında bu bölgenin önemli bir katkısı vardır. Bölgenin, zihinsel aygıtın bütünlüğünü korumaya yönelik en önem katkısı birincil süreç düşüncesinin inhibe edilmesi ve böylece ikincil sürecin egemenliğinin kurulmasıdır. Ego'nun yapısal bütünlüğü ve süperregonun inhibitör özellikleri her şeyden önce bu bölgenin işlevselliğini korumasına bağlıdır.

Karar ve ifa sistemini oluşturan prefrontal korteks, diğer kortikal yapıların işlevini sekansiyel bir organizasyonda düzenlemek durumundadır. Bir başka deyişle beynin bazal ön beyin, hipotalamus ve ilgili limbik yapılar, mezansefalon ve üst beyin sapı gibi bedensel temsil bölgelerinden gelen ve emosyonların oluşumunda birinci derecede rol oynayan enformasyon akışıyla (kabaca "id" ile) oksipital, temporal ve parietal kortekslerdeki birincil duysal ve asosyasyon alanlarından gelen ve dış dünyayı (gerçekliği) temsil eden enformasyon akışının organizmanın yöneldiği motivasyonel aktivite içinde anatomik olarak yukardan aşağı (yani prefrontalden limbik, hipotalamik ve beyin sapı yapılarına) ve önden arkaya (yani gene prefrontalden parito-okspito-temporal alanlara) doğru düzenlenmesi gerekir. Aksi taktirde beyin üstesinden gelemeyeceği bir enformasyon bombardımanına tutulur ki bunların oluşturduğu zihinsel süreç zaman içindeki ardışıklığını kaybetmiş ve tamamen birincil süreç düşüncesinin özelliklerini gösteren bir görünüm kazanır. Bu genel düzenlemede prefrontal korteksin dorzo-lateral bileşeni (mesela işlem hafızası örneğinde olduğu gibi) bilhassa önden arkaya doğru (kabaca gerçekliğe doğru) bir düzenleme yaparken ventro-mezyal bileşeni bilhassa yukardan aşağı (kabaca id'e doğru) bir düzenleme yapar. Bu sekansiyel organizasyon ikincil süreç düşüncesinin egemenliği, dolayısıyla organizmanın sosyo-kültürel ve fiziksel gerçekliğin içinde uygun ve adaptif edimleri için zorunludur.

Eğer bilhassa ventro-mezyal prefrontal kortikal yapıların anatomik bütünlüğü bozulursa kabaca konuşmak gerekirse gerçeklikle id arasındaki dengeğin id lehine bozulduğunu, dolayısıyla biricil süreç düşüncesinin zihinsel aktiviteye egemen olarak gerçeklik ilkesini devre dışı bıraktığını görürüz.

IV. Genel Değerlendirme

Burada Kaplan-Solms ve Solms'un insan zihinsel aygıtının ilmek ilmek nasıl örülerek yapılaştığına dair gerçekten ilginç görüşlerine pek az yer verebileceğiz. Bu görüşlerin esası Freud'un metapsikolojik tezlerinin çağdaş nörolojik verilerle geniş ölçüde örtüştüğünün gösterilmesi esasına dayandırılmıştır. Kabaca ifade etmek gerekirse Freud'un id olarak ifade ettiği mental aygıt ünitesi beyinde bedeninin temsil edildiği ve emosyonların oluşmasında önemli rol oynayan arkaik beyin yapılarının aktivitesine tekabül edecektir. Gerçekten de bu bölgelerin doğumdan sonra nöronal aktivitesi en yüksek bölgeler olduğu gösterilmiştir. Üstelik yaşamın başında davranışlara bilhassa egemen olan beyin bölgeleridir bunlar.

Nöro-psikanaliz beynin arka bölgelerinde yer alan birincil sensoryal ve ilgili asosyasyon alanlarını "algı sistemi" olarak ego'nun öncülü olarak kabul edecek ve iç dünyadan (id'den) gelen enformasyonlarla dış dünyadan (algı sisteminden) gelen enformasyonların giderek bağlantılanmasıyla oluşan asosyasyon alanlarını zihinsel aygıtın kurulmasının ilk adımları olarak kabul edecektir.

Bu yapılanmada prefrontal aktivite de önemli rol oynayacak ve yukarda gördüğümüz gibi ego'nun ifa sistemiyle anne-babanın dilsel müdahaleleriyle oluşan ego bölümü (süperego) giderek tüm zihinsel aygıtta egemen olmaya başlayacaktır.

Yukarda da sözünü ettiğim gibi nöro-psikanalizin verileri modern nörolojik bilimlerle klasik Freudiyen kavramların geniş ölçüde örtüştüğünü veya en azından ilişkilendirilebileceğini göstermektedir.

V. Sonuç

Öyle görünüyor ki nöro-psikanaliz, gerek psikanaliz gerekse psikoterapi tarihinde önemli bir dönüm noktası olmaya aday bir akım. Sanırım bu akım nörolojik bilimlerde son yıllarda gerçekleşen atılımlara bir yenisini eklemesinin ötesinde bir anlam taşıyor. Çünkü bu akımın ima ettiği dönüşüm insan bilimlerinin hak ettiği yeri; yani giderek bir doğa bilimi statüsü alacağını müjdeliyor.

Bununla beraber nöro-psikanalitik yaklaşımda veya benzeri girişimlerde bazı kavramları daha iyi tanımlanmış bir çerçevede tartışmaya çalışmanın nörolojik bilimlerin diğer dallarıyla ilişkiyi

kolaylaştıracağını ve bu alanlarda da gerekli epistemolojik önlemlerin alınmasına yardımcı olacağını düşünüyorum.

İlk olarak bilinç kavramını netleştirmekten yanayım. Bilinç kavramını klasik olarak olduğu gibi farkındalık bilinci anlamında kullanalım. Ama bilincin düzeyleri arasında da belli bir derecelendirme yapalım. Bilincimizde yer alan tüm fenomenleri aynı anda dilsel olarak düşünmediğimiz veya dikkatimizi yöneltmediğimiz için bilinç fenomenlerinin çoğu aslında potansiyel olarak farkındalık düzeyine taşınıp ifade edilebilecek mahiyette olmalarına rağmen kelimenin tam anlamıyla farkındalık düzeyinde yer almazlar. Bilincin bu düzeyine "potansiyel fenomenal bilinç" demeyi öneriyorum. Ancak dikkat yönelttilerik ön plana taşınan fenomenal bilinç içerikleri kelimenin tam anlamıyla farkındalık eşğine gelirler ve dilsel olarak da ifade edilebilecek bir nitelik kazanırlar. Farkındalık bilincinin bu düzeyine; yani dikkat yönelttilerik ön plana çıkarılmış fakat henüz dilsel düşünceye veya dilsel ifadeye taşınmamış bilinç içeriğine (yani dilsel farkındalık eşğindeki bilinç fenomenlerine) "aktüel fenomenal bilinç" demek uygun olabilir. Yalnızca dilsel düşünce veya ifadeye konu olan bilinceyse "kelimenin tam anlamıyla farkındalık bilinci" veya kısaca "refleksif-verbal fenomenal bilinç" adını vermek uygun özküyor. Muhtemelen sadece insana özgü olan tek bilinç türü budur.

Bilinçle ilgili yanlış anlaşmaya dayanan pek çok tartışmanın kökeninde bu ayırımların netleşmemiş olduğunu varsayabiliriz.

Bilinçsiz ve bilinçdışı sıfatlarını da ayırt etmekte fayda var. Freud'un bilinçdışı olarak nitelediği pek çok zihinsel süreci bilinçsiz sıfatıyla karşılamak hem çağdaş nörolojideki ilerlemelerle ve günümüz nörolojisinin diliyle daha iyi bir ilişki kurmaya imkân verecek hem de psikanalizin verilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

İnsan beyninin pekçok işlevi bilinçsizdir; yani asla fenomenal bilinç niteliği alamaz, dolayısıyla ne aktüel bilince ne de refleksif-aktüel bilince konu olmaz. Buna kısaca iki örnek vermek istiyorum. İlk olarak "birleştirme" (binding) problemiyle ilgili kısa bir hatırlatma yapalım. Bilindiği gibi görme olayında görünen nesneyle ilgili enformasyonlar beyindeki birincil görme merkezine ulaştıktan sonra bunlar mesafe, şekil, hareket, renk gibi özellikleri bakımından farklı asosyasyon

kortekslerinde değerlendirilir. Beynin bütün bu özellikler hakkında nasıl enformasyon sahibi olduğunu kabaca da olsa bilmemize rağmen nasıl olup da ayrı ayrı beyin bölgelerinde işlenen bu enformasyonların bilincimizde bütün bu özelliklere sahip tek bir nesne fenomeni şeklinde teşekkül ettiğini, bütün bu farklı bölgelerin işlem sonuçlarının bir tek nesne fenomeninde birleştirildiğini tam olarak bilmiyoruz. Bu konuda bazı varsayımlar ileri sürülmüş olmakla beraber (Bk. Crick; 1995) burada bizi ilgilendiren esas sorun bu birleştirme sürecinin tamamen bilinçsiz olmasıdır. Beynimiz bu birleştirmeyi nasıl yapıyor olursa olsun beynimiz bilincinde bütünsel bir nesne fenomenini hazır buluyor. Yani birleştirme beynin tamamen bilinçsiz bir işlemi-süreci olmasına rağmen beyin, bilincinde yalnızca bu işlemin sonucu olan fenomeni bulmaktadır. Açıkçası beynin bu bilinçsiz birleştirme işleminin Freudiyen bilinçdışı nosyonuyla hiçbir alakası yoktur. Bu tipte hiçbir zaman fenomenal nitelikte bir bilinç içeriği kazanamayacak nöronal süreçlere bilinçsiz dememiz daha doğrudur.

İkinci bir örnek olarak Damasio'un naklettiği bir vakadan sözetmek isterim (Damasio; 2000). Aslında yüzyılın başından beri çeşitli örnekleriyle zaten çok iyi bilinen anterograt amnezisi olan bir vakadan söz eder Damasio. Vakanın  zg n ve ilginç tarafı (yani vakada bilateral hipokampus harabiyetine, hipokampus gibi LTP aktivitesi olduğu gösterilmiş olan bilateral amigdala harabiyetinin de ilave olmuş olması, dolayısıyla örtük hafıza sisteminde yaygın anlayışın ötesinde hipotalamusun veya başka diansefalik, mezansefalik ya da üst beyin sapı yapılarının da rol oynadığını telkin etmesi) bizi burada ilgilendirmeyecek. Anterograt amnezisi olan tüm tipik hastalar gibi bu vaka da yeni anıları hızla unutmaktadır. Epizodik anılara ilişkin bu amneziye rağmen " rt k" hafıza sistemi sayesinde geçmiş deneyimlerin bu gibi vakaların aktüel davranışını etkilemesi çok iyi araştırılmış bir konudur. Söz konusu vakada Damasio ve ekibi kliniklerinde yatan hastayla ilgili şöyle bir deney tasarlarlar. Düzenledikleri çeşitli mizansenlerde ekipten bir  ye, hastaya devamlı olarak iyi davranırken bir başkası nötr, bir diğeriyse kötü davranmaktadır. Hasta kısa bir süre sonra bütün bu olayları, hatta kişileri unutmasına ve sanki yeni görüyormuş gibi davranmasına rağmen sıradan zamanlarda bilinçsiz bir şekilde eskiden kendisine iyi davranmış olan

kişinin yanına gitmeyi yeğlemektedir. Olayın nörolojik açıklamasını bir tarafa bırakalım. Bu bilinçsiz davranış eğilimi ilk örneğe göre Freudiyen bilinçdışı nosyonuna daha yakın olmakla beraber gene de bilinçdışı olarak nitelenebilir. Çünkü vaka, her ne kadar davranışının ardındaki neden anlatılsa bilişsel düzeyde o an için de olsa belki kavrayacak zekâya sahip olmasına rağmen, bilinç alanında kendisini böyle davranmaya sevkeden anıları fenomenal düzeyde yaşantılamak (hatırlamak), dolayısıyla davranışlarını değiştirmek imk nından yoksundur. Yani bu vaka da psikanalitik yorum çalışması hiçbir netice veremeyecektir.

Demek ki ben sadece (yorumlama veya başka bir şekilde) fenomenal bir nitelik kazanarak bilinç alanında yer almaya elverişli fakat aktüel olarak bilinçsiz olan zihinsel süreçleri Freudiyen anlamda bilinçdışı olarak nitelemeyi öneriyorum. Bu durumda bilinçdışı zihinsel süreçler beynin genel bilinçsiz zihinsel süreçlerinin özel bir alt grubu olacaktır. Freud'un özgün buluşu burd dır zaten. Bilinçdışı terimini nerede kullanmayı tercih ettiğimi göstermek için küçük bir örnek vermek isterim.

Çeşitli nedenlerle burada terapisinin ayrıntılarına giremeyeceğim bir bayan hastam bir seans-ta odama girdikten hemen sonra aniden sebepsiz bir gerginlik yaşadığını, oysa terapiye gayet iyi duygularla geldiğini söyledikten sonra sanki Damasio'nun duygularda bedeninin (bedenin beyindeki temsiline) rolünü doğrularcasına şu çarpıcı cümleyi kurdu "ok garip, sanki bedenim bir şey hatırlıyor". Bu vaka, hipokampus ve amigdalası normal çalışan bir nevroz olgusu olmakla beraber gerçekten de Damasio'nun sözünü ettiği anterograt amnezili hastasının tepkisine benzer bir tepki vermekteydi. Hastanın duygusu terapisinin derinlemesine çalışma sürecindeki materyale uyumluydu ve yorumlandığında bilinçli kılınabilecek anıların aktarımda yeniden canlanmasına bağlıydı. İşte sadece bu tipte bilinçsiz materyale, yani yorum veya başka bir yolla fenomenal mahiyet kazanıp bilinçli kılınabilecek ama o an için fenomenal bilinç düzeyinde yer almayan zihinsel süreçleri bilinçdışı terimiyle nitelemeyi öneriyorum.

Kavramları bu şekilde netleştirmemizin nöro-psikanalize katkı açısından da önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü "Bastırmanın Muhtemel Nöro-Biyolojik Açıklamasına Dair" isimli yazım-

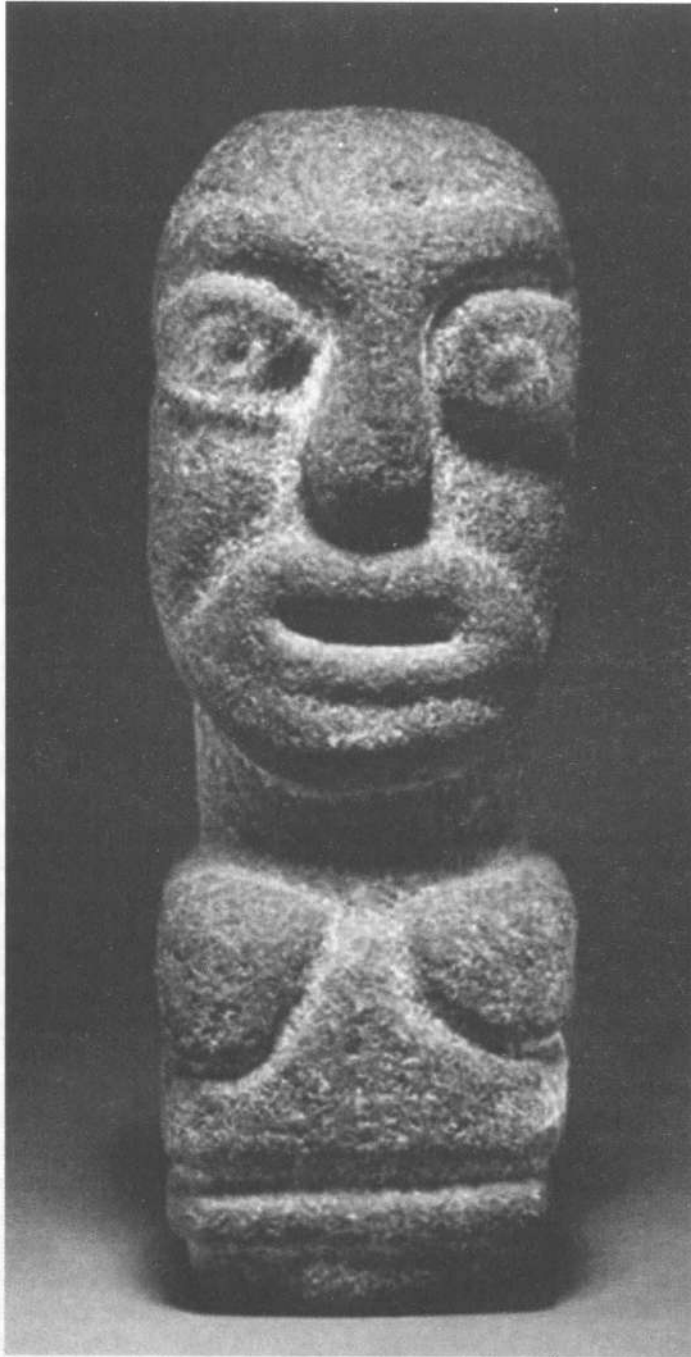

da göstermeye çalışacağım gibi muhtemelen “bastırma” mekanizması tıpkı “birleştirme” işlevinde olduğu gibi bilinçsiz bir zihinsel aktivite olmakla beraber, bastırılan zihinsel süreç tam anlamıyla Freudiyen bilinçdışı olarak nitelenmeye elverişlidir. Yani yukarıdaki vaka örneğinde bastırılan zihinsel süreç (nöronal aktivite) bilinçsizdir. Bastırılan zihinsel süreç (nöronal aktivite) ise bilinçdışıdır. Hasta bastırmayı gerçekleştiren bilinçsiz süreç hakkında bilgi-

lendirilip aydınlatılabilir ama bu aydınlatma ve açıklama tıpkı birleştirme olgusunu açıklamak gibi bir etki gösterir; yani bilinçsiz beyin aktivitesine fenomenal düzeyde bir temsil şansı tanımaz. Demek ki teknikte “açıklama” bilinçsiz süreçlere uygulanmalıdır. Yorumsa bilinçdışı süreçlere. Bu küçük saptama bile nöroloji bilgisinin psikoterapi tekniğine nasıl katkıda bulunabileceğini örnekler kanıslayım.

Kaynakça

- Byrne, R. (1995); *The Thinking Ape*. Oxford University Press.
- Chalmers, D. (1995) ; *Facing up to The Problem of Consciousness*. J. Of Consciousness Studies. V.2, No 3.
- Chalmers, D. (1996) ; *The Conscious Mind*. Oxford University Press.
- Corballis, M. (1991) ; *The Lopsided Ape*. Oxford University Press.
- Cozolino, L. (2002); *The Neuroscience of Psychotherapy*. Norton Professional Books.
- Crick, F. (1995) ; *The Astonishing Hypothesis*. Touchtone.
- Damasio, A. (1994); *Descartes'ın Yanılgısı*. Çev. Atlamaz, B., Varlık Yay.
- Damasio, A. (2000); *The Feeling of What Happens*. Vintage.
- Ey, H. (1934); *Hallucination et Delire*. Alcan.
- Ey, H. (1973); *Traité des Hallucination*. (2 cilt). Masson.
- Ey, H., Bernard P., Brisset, Ch. (1978); *Manuel de Psychiatrie*. Masson.
- Fuster, J.M. (2003); *Cortex and Mind*. Oxford University Press.
- Goldberg, E (2001); *The Executive Brain. Frontal Lobes and Civilized Mind*. Oxford University Press.
- Hooft, G. (1996); *Maddenin Son Yapı Taşları*. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları
- Kaplan-Solms, K. ve Solms, M. (2000); *Clinical Studies in Neuropsychanalysis*. Karnac.
- McCarthy ve Warrington (1990); *Cognitive Neuropsychology*. Academic Press, Inc.
- Mesulam, M. (1998) ; *From sensation to cognition*. Brain, 121:1013-1052
- Mesulam, M. (2000); *Principles of Behavioral and Cognitive Neurology*. Oxford University Press
- Muckenhaupt, M. (1997); *Sigmund Freud*. Çev. Akatlı, F. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları
- Mithen, S. (1996); *Aklın Tarihöncesi*. Türk. çev. Kutluk, İ. Dost Yay. 1999.
- Panksepp, J. (1998); *Affective Neuroscience. The Foundations Of Human and Animal Emotions*. Oxford University Press.
- Penrose, R. (1989); *Kralın Yeni Usu*. Çev. Dereli, Ç. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Rose, S. (2003); *The Making of Memory*. Vintage.
- Solms, M. (1997); *Neuropsychology of Dreams. A Clinico-Anatomical Study*. Mahwah, NJ; Lawrence Erlbaum Associates.
- Solms, M. Ve Turnbull, O (2002) ; *The Brain and The Inner World*. Odher Press.
- Tura, S. M. (1986); *Organo-Dinamik Teorinin Epistemolojik Kritiği*. İ.Ü.İ.T.F. Psikiyatri ABD. Tıpta uzmanlık tezi.
- Tura, S. M. (2005); *Kartezyen İkiliği Aşmak*. İmago, 1. sayı.
- Wills, Ch. (1993); *The Runaway Brain*. Harper Collins Publisher.

Barbus Müller (Barbier-Müller)

Psikanalizin Biyolojisi ve Geleceği: “Psikiyatri İçin Yeni Bir Entelektüel Yapı”nın Gözden Geçirilmesi*

Dr. Eric Kandel

Çeviren: Muzaffer Kaşar

The American Journal of Psychiatry, daha önceki “Yapı” makaleme yanıt olarak bir çok mektup aldı (1). Bunların bazıları bu yayında bir yerlerde basıldı ve oralar-da bu mektupları kısaca yanıtladım. Bununla beraber, bazı mektuplardan kaynaklanan bir konu daha ayrıntılı bir yanıtı hak etmektedir, ve bu da biyolojinin psikanalizle herhangi bir bağlantısı olup olmadığıyla ilişkilidir. Kanımca, bu konu psikanalizin geleceği için o kadar önemlidir ki kısa bir yorum ile karşılık bulunamaz. Bu nedenle, psikanalizin geleceği için biyolojinin önemini özetleme çabası içinde bu makaleyi yazdım. (Am J Psychiatry 1999; 156:505-524)

Psikolojideki geçici düşüncelerimizin tümünün nihayetinde bir gün organik bir altyapı üzerine temelleneceğini aklımızdan çıkarmamalıyız.

*Sigmund Freud,
“Narsisizm Üzerine”(2)*

Hali hazırda psikolojik terimleri fizyolojik ve kimyasal terimler ile değiştirecek

durumda olsaydık, tanımlamamızdaki eksiklikler muhtemelen ortadan kaybolacaktı.... [fizyoloji ve kimyadan] en şaşırtıcı bilgileri vermesini ümit edebiliriz ve bunların üzerine yüklediğimiz sorulara birkaç düzine yılda ne yanıtlar vereceklerini tahmin edemeyiz. Bu bilgiler hipotezimizin suni yapısının tümünü ortadan kaldıracak türden olabilirler.

*Sigmund Freud,
“Haz İlkesinin Ötesinde” (3)*

Yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca psikanaliz zihinsel yaşam anlayışımızda bir devrim yaptı. Bilinçdışı zihinsel süreçler, psişik determinizm, çocuk cinselliği, ve, belki de tümünden daha önemli olanı, insan güdülenmesinin irrasyonelliği hakkında önemli bir dizi yeni içgörü sağladı. Bu ilerlemelerin aksine, bu yüzyılın ikinci yarısı boyunca psikanalizin kazanımları pek etkileyici olmadı. Psikanalitik düşünce ilerlemeye devam etmiş olsa da, çocuk gelişimindeki belirli ilerlemeler istisna olmakla beraber, görece

* 22 Kasım 1998’de alındı; düzeltme 16 Şubat 1999’da alındı; 19 Şubat 1999’da kabul edildi. Howard Hughes Tıp Enstitüsü ve Nörobiloloji ve Davranış Merkezi, Psikiyatri ve Biyokimya ve Biyofizik Bölümleri, Columbia Üniversitesi Hekimler ve Cerrahlar Fakültesi’nden. Adresin yeni baskısı için Dr. Kandel, 722 West 168th St., New York, NY 10032.

Bu makale üzerine çalışmam sırasında bu metnin önceki

müşveddeleri üzerine eleştirel yorumlarda da bulunan Marianne Goldberger’in içgörülü katkılarından büyük ölçüde fayda gördüm. Ek olarak, Nancy Andreasen, Mark Barad, Robert Glick, Jack Gorman, Myron Hofer, Anton O. Kris, Charles Nemeroff, Russell Nicholls, David Olds, Mortimer Ostow, Chris Pittenger, Stephen Rayport, Michael Rogan, James Schwartz, Theodore Shapiro, Anna Wolff, ve Marc Yudkoff’tan faydalı öneriler aldım.

az miktarda yeni parlak i    r   lu tu (yeni ilerlemelerin bir derlemesi için 4-7. kaynaklara bakınız). En önemlisi, ve en hayal kırıklığı yaratamı, psikanalizin bilimsel olarak evrilmi  olmamasıdır. Özgül olarak, daha önce formüle ettiği heyecan verici düşünceleri test etmek için nesnel yöntemler geli tirmemi tir. Sonuç olarak, psikanaliz yirmi birinci yüzyıla etkileyiciliği azalmış halde giriyor.

Bu azalma üzüntü vericidir, çünkü psikanaliz zihin için hala en tutarlı ve entelektüel olarak en tatminkar g r   t r. Psikanaliz entelektüel gücünü ve etkileyiciliğini yeniden kazanmak istiyorsa, düşmanca eleştirileri yanıtlayanın verdiği uyaranlardan daha fazlasına ihtiyaç duyacaktır. Psikanaliz, onu önemseyenler ve sofistike ve gerçekçi bir insan güdülenmesi teorisini önemseyenler tarafından yapıcı bir biçimde hizmete sunulmaya ihtiyaç duyacaktır. Bu makaledeki amacım psikanalizin kendini yeniden harekete geçirecek bir yol önermektir, ve bu da genelde biyoloji ve özelde kognitif nörobilim ile daha yakından bir ilişki geliştirmekle olacaktır.

Psikanaliz ve kognitif nörobilim arasında daha yakın bir ilişki psikanaliz için biri kavramsal ve diğeri deneysel olmak üzere iki amacı yerine getirecektir. Kavramsal bakış açısıyla, kognitif nörobilim psikanalizin müstakbel gelişimi için yeni bir tesis sağlayacaktır. Bu tesis muhtemelen metapsikolojiden daha tatminkar olacaktır. David Olds biyolojinin bu potansiyel katkısına “metapsikolojiyi bilimsel bir tesis temelinde yeniden yazmak” diyerek atıfta bulunmuştur. Deneysel bakış açısıyla, biyolojik i   r ler, araştırma için, zihnin nasıl çalıştığına dair özgül düşünceleri test etmek için bir uyaran olarak görev yapabilirler.

Diğerleri psikanalizin daha ılımlı amaçlar ile tatmin olması gerektiğini; psikanalizle daha doğrudan ilişkili olan ve klinik uygulama ile daha doğrudan ilgili olan bir disiplinle, kognitif psikoloji ile daha yakın bir etkileşim için uğra makla tatmin olması gerektiğini savundular. Benim bu tartışma ile bir  eki mem yoktur. Bununla beraber, bana öyle geliyor ki bugün kognitif psikolojideki en heyecan verici durum olan ve yarın daha da heyecan verici olacak durum, kognitif psikolojinin ve nörobilimin kognitif nörobilim dediğimiz birle mi  tek bir disiplinde b t nle mesidir (bu bütünleşmenin bir  rneği için 8. kaynağa bakınız). Umudum, psikanalizin,

zihin ve bozuklukları üzerine yeni ve zorlayıcı bir perspektif geliştirmede kognitif nörobilime katılarak entelektüel enerjisini yeniden kazanmasıdır.

Psikanaliz ile kognitif nörobilim arasında burada özetlediğim türden anlamlı bir bilimsel etkileşim psikanaliz için yeni yönler ve bunları gerçekleştirmek için yeni kurumsal yapılar gerektirecektir. Dolayısıyla, bu makaledeki amacım psikanaliz ve biyoloji arasındaki kesi me noktalarını tanımlamak ve bu kesi melerin nasıl verimli bir biçimde incelenebileceğini özetlemektir.

Psikanalitik Yöntem ve Zihine Psikanalitik Bakı 

Psikanaliz ve biyoloji arasındaki benzeşim noktalarını özetlemeden önce, psikanalizdeki güncel krize yol açan bazı faktörleri gözden geçirmektedir. Bu kriz özellikle metodolojideki kısıtlamadan kaynaklanmıştır. Burada konuyla ilgili üç nokta vardır:

Birincisi, yirminci yüzyılın başında, psikanaliz serbest çağrışım ve yoruma dayalı bir psikolojik değerlendirme yöntemi geliştirdi. Freud bize hastaları dikkatlice ve daha önce kimsenin kullanmadığı yeni usullerle dinlemeyi öğretti. Ayrıca Freud yorumlama için, hastaların başka suretle ilişkisiz ve tutarsız görünen  ağrı ımlarını anlamak için, geçici bir şema taslağı  ızdı. Bu yaklaşım öyle yeni ve kuvvetliydi ki uzun yıllar boyunca Freud ve diğer zeki ve yaratıcı psikanalistler hastayla analist arasındaki psikoterapötik y zle menin bilimsel sorgulama için en iyi bağlamı sağladığını savunabildiler. Gerçekten de, ilk yıllarda, psikanalistler basitçe hastaları dinleyerek veya gözlemsel çalışmalardaki analitik durumlarda düşünceleri test ederek, zihin anlayı ımıza bir çok faydalı ve özgün katkılarda bulundular. Bu yöntemin özellikle  ocuk gelişiminde faydalı olduğu kanıtlandı. Bu yaklaşım hala klinik olarak faydalı olabilir çünkü Anton Kris’in vurguladığı üzere, artık farklı biçimde dinliyoruz. Yine de, bu özel yöntemin bir araştırma aracı olarak yenilikçi inceleme gücünün çoğunu tükettiği açıktır. Ortaya çıkışından yüz yıl sonra, yalnızca her hastayı dikkatlice dinleyerek  ğrenilebilenlere dayanan teorisinin usulünde pek az yenilik vardır. Nihayetinde, modern zihin çalışmaları noktasında, gözlemci yanlılığına bu denli hassas olan psikanalitik konum bağlamında, tek tek hastaların klinik gözlemi zihin bilimi için yeterli bir temel değildir.

Psikanaliz camiasındaki kıdemli insanlar dahi bu görüşü paylaşmaktadır. Nitekim, Kurt Eissler (9) şöyle yazmıştır: “Psikanalitik araştırmanın momentumundaki azalma analistler arasındaki öznel faktörlerden değil, daha ziyade geniş öneme sahip tarihi gerçeklerden ötürüdür: Psikanalitik konum içerdiği her şeyi ortaya sundu. Araştırma olasılıklarına gelince, en azından yeni paradigma olasılıkları tartışılmadıkça, elimizdekiler tükenmiş durumdadır.”

İkincisi, bu tartışmaların netleştirdiği üzere, psikanaliz amacıyla tarihsel olarak bilimsel olmuşsa da, yöntemlerinde nadiren bilimsel olmuştur; yıllar boyunca varsayımlarını test edilebilir deneylere sunmada başarısız olmuştur. Gerçekten de, psikanaliz geleneksel olarak düşünce üretmede, onları test etmekten çok daha iyi olmuştur. Bu yetersizliğin bir sonucu olarak, psikolojinin ve tıbbın diğer alanlarının yapmış olduğu gibi bir ilerleme gösterememiştir.

Modern davranış biliminin kör deneyler yoluyla deneyci yanlılığını kontrol etme endişeleri, psikanalistlerin endişelerini büyük ölçüde ıskaladı (önemli istisnalar için 10-12. kaynaklara bakınız). Nadir istisnalar dışında, psikanalitik görüşmede toplanan veriler mahremdir: Hastanın yorumları, çağrışımları, sessizlikleri, duruşu, hareketleri ve diğer davranışları ayrıcalıklıdır. Aslında, iletişimin mahremiyeti psikanalitik konumun neden olduğu temel güven için önemlidir. İşte güçlük de buradadır. Neredeyse tüm olgularda, yalnızca analistlerin olduğuna inandıklarının öznel kayıtlarına sahibiz. Araştırma psikanalisti Hartvig Dahl’in (11) uzun süre savunduğu üzere, bu tür kulaktan dolma kanıtlar çoğu bilimsel bağlamda veri olarak kabul edilmez. Bununla beraber, psikanalistler bir terapi seansında olanların kayıtlarının mecburen öznel ve yanlı oluşundan nadiren endişelenirler.

Sonuç olarak, Boring’in (13) yaklaşık 50 yıl önce yazdıkları halen ayakta durmaktadır: “Başarıldıklarına olan minnettarlığımız eksilmemekle beraber, psikanalizin bilimsellik öncesi olduğunu söyleyebiliriz. Kontrol için hiç bir teknik geliştirmemenin yanında, deneylerden yoksundu. Tanımlamayı saflaştırmak gerekirse; kontrol olmadan, semantik tanımlamayı gerçekten ayırt etmek imkânsızdır.”

Bu yüzden, gelecekte, psikanaliz kurumları tüm gözetilen analizlerin en azından bir kısmının bu tür bir tetkike açık olmasına gayret etmelidir.

Bu yalnızca psikanalizin konumu için değil aynı zamanda diğer inceleme alanları için de önemlidir. Terapi seanslarında edinilen içgörüler, psikanalizin konumunun dışında diğer inceleme biçimlerini de önemli ölçüde etkiledi. Bunun başarılı bir örneği çocukların doğrudan gözlemi ve bağlanma ve ebeveyn-çocuk etkileşiminin deneysel analizidir. Gelecekteki deneysel analizleri psikanalizin konumundan edinilen içgörülere dayandırmak, bu durumların bilimsel güvenilirliğini iyileştireceğinden tüm bunları daha da önemli kılmaktadır.

Üçüncüsü, akademik tıbbın diğer alanlarından farklı olarak, psikanalizin ciddi bir kurumsal sorunu vardır. Geçen yüzyılda sebat eden ve çoğalan psikanaliz kurumları araştırma ve eğitimde kendilerine has yaklaşımlar geliştirdiler; bu yaklaşımlar diğer araştırma biçimlerinden yalıtılmış hale geldi. Kayda değer istisnalar olmakla beraber, psikanaliz kurumları ampirik araştırma ve sorgulayıcı çalışmalar için öğrencilerine veya fakültelerine uygun akademik ortamı sağlamadılar.

Tıbbın ve kognitif nörobilimin içinde, ve aslında bir bütün olarak toplumun içinde entelektüel bir güç olarak varlığını sürdürmek için, psikanalizin araştırmalarını gerçekleştirmek amacıyla yeni entelektüel kaynaklara, yeni metodolojilere uyum sağlamaya ve yeni kurumsal düzenlemelere ihtiyacı olacaktır. Bir çok tıp disiplini diğer disiplinlerin metodolojileri ve kavramlarını birleştirerek gelişmiştir. Genel olarak, psikanaliz bunda başarısız olmuştur. Psikanaliz henüz kendini biyolojinin bir dalı olarak ayırmamış olduğu için, beynin biyolojisi hakkında son 50 yılda ortaya çıkan zengin bilgi birikimi ve davranış üzerindeki kontrolünü zihine psikanalitik bakışla bütünleştirememiştir. Bu da elbette şu soruyu akla getirmektedir: Neden psikanaliz biyolojiye daha fazla kucak açmıyor?

Zihnin Biyolojisinin Lehinde ve Aleyhindeki Tartışmaları Günümüzdeki Psikanalist Nesli Başlattı

1894’te Freud biyolojinin psikanalize yardımcı olacak kadar ilerlemediğini öne sürdü. Bu ikisini bir araya getirmek için erken olduğunu düşündü. Bir yüzyıl sonra, bir takım psikanalistler çok daha radikal bir görüşe sahipler. Biyolojinin psikanaliz ile ilişkisiz olduğunu öne sürüyorlar. Örneğin, Marshall Edelson, “Psikanalizde Hipotez ve Delil” kitabında şöyle yazmıştır:

Psikanalitik teoriyi nörobiyolojik bir kurulumu bağlama, veya zihin hakkındaki hipotezleri beyin hakkındaki hipotezlerle tek bir teoride karıştırma çabalarına, mantıksal karışıklık ifadeleri içerdiklerinden dolayı karşı çıkılmalıdır.

Zihin-beden ilişkisini ele alırken zihin ve bedenin “işlevsel birliği”ne inancını beyan etmiş olmasına karşın Reiser’in duruşunu terketmek için hiçbir neden göremiyorum:

“Zihin bilimi ve beden bilimi farklı diller, (değişen düzeylerde soyutlama ve karmaşıklıkla beraber) farklı kavramlar, ve farklı araç düzenekleri ve teknikleri kullanırlar. Yoğun anksiyete durumundaki bir hastanın eř zamanlı ve paralel psikolojik ve fizyolojik çalışmaları kaçınılmaz olarak iki ayrı ve farklı açıklayıcı veri, ölçüm, ve formülasyon d zeneg  ortaya çıkaracaktır. Bu ikisini  eviri ile ortak bir dilde veya referansla ortak bir kavramsal yapıda birleştirmenin herhangi bir yolu yoktur. Üstelik henüz iki saha için eř biçimli olan, ara kesit kalıpları görevi yapacak kadar birleştirici kavramlar yoktur. O halde, tüm pratik amaçlar için, zihin ve bedeni ayrı sahalarda ele alıyoruz; esasen, psikofizyolojik ve psikosomatik verilerimizin tümü, özünde belirli bir zaman aralığında şansın ötesinde bir frekansta, iki sahada gerçekleşen olayların rastlantısını gösteren kovaryans verileridir.” [15, p. 479]

Sanırım bilim adamları nihayetinde en azından Reiser’in tanımladıklarının metodolojik olarak basitçe sanatın güncel durumunu veya düşünce-lerimizin yetersizliğini yansıtmadığı, daha ziyade mantıksal veya kavramsal olarak gerekli olan bir şeyi, hiçbir pratik veya kavramsal gelişmenin asla azaltamayacağı bir şeyi temsil ettiği sonucuna varabilirler.

Reiser ile kendi birkaç karşılaşmamda onun beyin ile zihni ilişkilendirmekten çekindiği kanısına varmadım. Yine de, Edelson’dan uzun bir alıntı yaptım çünkü onun bakışı şaşırtıcı derecede çok sayıda psikanalistin, ve hatta son yazılarının bazılarında Freud’un dahi paylaştığı bakışın temsilcisidir. Psikanalize bilimsel bakışa karşı, hermenötik olarak anılan bu bakış, psikanalizin entelektüel olarak gelişmeye devam etmesini engelleyen bir durumu yansıtmaktadır (16, 17).

şu anda, psikanaliz, istemiş olsaydı kolayca hermenötik şöhretine yaslanıyor olurdu. Freud ve  ğrencilerinin önemli katkıları üzerine, bilinçdışı zihinsel süreçler ve bizi karmaşık, psikolojik nüansları olan bireyler yapan güdülenmeler hakkındaki i ğ  r ler üzerine yorumlanmaya devam edebilirdi (18-26). Gerçekten de, bu katkılar bağlamında, Freud’un insan güdülenmesinin büyük modern düşünürü konumuna pek az kişi meydan okuyabilirdi veya tarih boyunca Sofokles’ten Schnitzler’e batılı zihinleri meşgul eden psikolojik konularda Freud’un derin anlayışı ile yüzyılımıza kalıcı bir damga vurduğunu inkar edecekler pek az sayıdaydı.

Fakat psikanaliz geçmiş başarımlara yaslanacaksa, Jonathan Lear (27) ve diğerlerinin  ne sürdüğü üzere, bir zihin felsefesi olarak kalmalıdır ve -Freud’dan Hartmann’a Erickson’dan Winnicott’a- psikanaliz literatürü Platon, Shakespeare, Kant, Schopenhauer, Nietzsche ve Proust’un yanında felsefi veya şiirsel modern bir metin gibi okunmalıdır. Diğer yandan, çoğu psikanalistin arzu ettiğine inandığım üzere, bu alan sivrilen zihin biliminin evrilen, aktif bir katılımcısı olmayı arzu ederse, o halde psikanaliz geri düşüyor demektir.

Bu nedenle Lear’in (27) ifade ettiği şu düşünceye katılıyorum: “Freud  ld . Sıradışı  retici ve yaratıcı bir yaşamdan sonra, 1939’da öldü...  nemli olan onu katı bir simge gibi, idolleştirerek veya karalayarak ona saplanıp kalmamaktır.”

Biyoloji Psikanalizin Hizmetinde

Bu makaledeki odak nokta biyolojinin, zihnin psikanalitik keşfini yeniden canlandırabileceği yollardır. Psikanaliz için neyin anlamlı bir biyolojik kurulumu evrilebileceğinin ana hatlarına sahip olsak da, için çok başında olduğumuzu baştan söylemeliyim. Henüz karmaşık zihinsel süreçlerin hiç biri hakkında entelektüel olarak tatminkar bir biyolojik anlayışa sahip değiliz. Yine de son 50 yılda biyoloji önemli bir ilerleme kaydetti ve bu uygun adım yürüyüş hiç yavaşlamadı. Biyologlar beyin-zihin üzerine çabalarıyla daha fazla dikkat çektikçe, çoğu, yirminci yüzyıl biyolojisi için gen ne ise, yirmibirinci yüzyıl biyolojisi için zihnin o olduğuna inanır hale gelmeye başladı. Nitekim, Francois Jacob (28) şöyle yazıyor: “Sonlanmakta olan yüzyıl nükleik asitler ve proteinlerle işgal edilmişti. Bir sonraki bellek ve arzu üzerine yoğunlaşacak. Bunların taşıdığı sorulara

yanıt bulabilecek mi?"

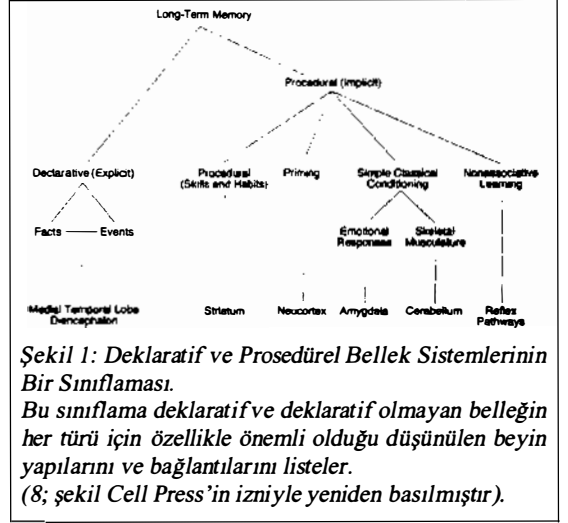
Benim kilit iddiam, gelecek yüzyılın biyolojisinin aslında bellek ve arzu hakkındaki bazı soruları yanıtlamak için iyi durumda olduğu, bu yanıtların biyoloji ve psikanalizin sinerjik çabasıyla iletiletilirse çok daha zengin ve daha anlamlı hale geleceğidir. Sırasıyla, bu soruların yanıtları, ve onları biyolojiyle bağlı biçimde tutma çabası, psikanaliz için daha bilimsel bir kurulum sağlayacaktır.

Gelecek yüzyılda, biyolojinin çeşitli bilinçdışı zihinsel süreçlerin, psişik determinizmin, psikopatolojide bilinçdışı süreçlerin rolünün ve psikanalizin terapötik etkisinin biyolojik temellerini tanımlayarak zihinsel süreçlerin anlaşılmasına önemli bir katkı yapması muhtemeldir. Şu anda, biyoloji bunların içindeki derin gizemleri hemen aydınlatmayacaktır. Bilincin doğası ile beraber bu konular tüm biyolojinin -aslında tüm bilimin- karşılaştığı sorunların en zor olanlarını temsil etmektedir. Yine de, biyolojinin, en azından psikanalizin bazı önemli konularını, en azından sınırlarını nasıl netleştirebileceğini özetlemekle başlanabilir. Burada biyolojinin psikanalizle birleşerek önemli katkılar yapabileceği sekiz alanı özetliyorum: 1) bilinçdışı zihinsel süreçlerin doğası, 2) psikanalitik nedenselliğin doğası, 3) psikolojik nedensellik ve psikopatoloji, 4) erken deneyimler ve zihinsel hastalığa eğilim, 5) bilinç öncesi, bilinçdışı, ve prefrontal korteks, 6) cinsel yönelim, 7) psikoterapi ve beyinde yapısal değişiklikler, 8) psikanalize bir yardımcı olarak psikofarmakoloji.

1. Bilinçdışı Zihinsel Süreçler

Psikanalizin merkezinde zihinsel yaşamımızın çoğunun farkında olmadığımız düşüncesi yer alır. Yaşadıklarımızın -algıladıklarımız, düşündüklerimiz, düşlediklerimiz, hayal ettiklerimiz- büyük kısmına bilinçli düşünce ile doğrudan ulaşamaz. Eylemlerimize sebep olanın ne olduğunu da sıklıkla açıklayamayız. Bilinçdışı zihinsel süreçler düşüncesi yalnızca kendi adına önemli olmaktan öte, psişik determinizmi anlama için de kritiktir. Bilinçdışı psişik süreçleri merkeze aldığımızda, onlar hakkında biyoloji bize ne öğretebilir?

1954'te Brenda Milner (29) amnestik hasta H.M. üzerine yapılan çalışmalara dayanarak bugün deklaratif (açık) bellek depolanması olarak adlandırdığımız; insanlar, nesneler ve yerlerin bilinçli belleğine medyal temporal lob ve hipokampusun

aracılık ettiğini gösteren önemli bir keşif yaptı. 1962'de daha ileri giderek, H.M.'nin insanlar, nesneler ve yerler hakkında hiç bir bilinçli hatırlaması olmamakla beraber yeni algısal ve motor becerileri öğrenmede tamamen yetkin olduğunu keşfetti (yeni bir derleme için 8. kaynağa bakınız). Bu bellekler -prosedürel veya örtük bellek diye adlandırdığımız- tamamen bilinçdışıdır ve bilinçli geri hatırlamadan ziyade yalnızca performans sırasında ortaya çıkar.

İki bellek sistemini bir arada kullanmak istisnadan öte bir kuraldır. Bu iki bellek sistemi çakışır ve genellikle beraber kullanılır, böylece bir çok öğrenilen deneyim her ikisini de çalıştırır. Gerçekten de, sabit tekrarlama deklaratif belleği prosedürel tipe dönüştürebilir. Örneğin, otomobil kullanmayı öğrenmek başta bilinçli hatırlamayı içerir, fakat sonunda araba kullanma otomatik ve bilinçdışı bir motor aktivite haline gelir. Prosedürel bellek özünde çeşitli beyin sistemlerini kapsayan süreçlerin bir toplamıdır. Bunlardan hazırlama belleği (priming (ç.n)), veya yakın zamanda karşılaşılan uyaranların ayırmsanması, duyuşal kortekslerin bir işlevidir; ipuçları bulunan çeşitli hissetme durumlarının kazanımı amigdala da gerçekleşir; yeni motor (ve muhtemelen kognitif) alışkanlıkların oluşturulması neostriatumu gerektirir; yeni motor davranış veya koordine aktiviteler ise serebelluma bağlıdır. Farklı durumlar ve öğrenme deneyimleri, hipokampus ve ilişkili yapıların açık bellek sistemi ile değişken kombinasyonlar yapılarak bu ve diğer prosedürel bellek sistemlerinin farklı altkümelerini çalıştırır (30, 31) (Şekil 1).

O halde, prosedürel bellekte, bilinçdışı zihin-

sel yaşamın bir bileşeninin biyolojik örneğine sahibiz. Peki biyolojik olarak tanımlanan bu bilin d ş Freud'un bilin d şıyla nasıl ilişkilendirilir? Freud son yazılarında bilin d ş kavramını üç farklı biçimde kullanmıştır (Freud'un bilinçdışı üzerine düşüncelerinin bir derlemesi için 32. kaynağa bakınız). Birincisi, bu terimi katı ve yapısal biçimde, bastırılmış veya dinamik bilin d şına karşılık gelecek şekilde kullandı. Bu bilin d ş, klasik psikanaliz literatüründeki bilin d şına karşılık gelmektedir. Yalnızca idi değil bilinçdışı itkileri, savunmaları ve karmaşalarını içeren, bu nedenle de idin dinamik bilinç dışına benzeyen ego parçasını da içerir. Bu dinamik bilin d şında, bastırma gibi güçlü savunma mekanizmaları sayesinde karmaşa ve dürtü hakkındaki bilgilerin bilince ulaşması engellenir.

 kincisi, Freud, egonun bastırılan kısımlarına ek olarak egonun bir başka parçasının halen bilin d ş olduğunu öne sürdü. Egonun bastırılan ve bu nedenle dinamik bilin d şını andıran bilinçdışı parçalarından farklı olarak, egonun bastırılmamış olan bilinçdışı parçası bilinçdışı dürtüler ve karmaşalarla ilişkili değildir. Dahası, bilinç öncesi bilin d şından farklı olarak, egonun bu bilinçdışı parçası bastırılmamış olsa da hiç bir zaman bilince erişemez. Bu bilinçdışı alışkanlıklar ve algısal ve motor becerilerle ilişkili olduğundan, prosedürel belleğin sahasında yer alır. Bu nedenle bunu prosedürel bilinçdışı olarak adlandırıyorum.

Son olarak, Freud bu terimi -bilinç öncesi bilinçdışı- açıklayıcı olarak daha geniş anlamıyla neredeyse tüm zihinsel aktivitelere, çoğu düşünceye ve bilince giren tüm hatıralara karşılık olarak kullandı. Freud'a göre bir birey zihinsel işleme olaylarının neredeyse hiçbirinin farkında değildir, yine de bunların çoğuna dikkat yoluyla çabalayarak halihazırda bilinçli bir erişim sağlayabilir. Bu perspektife göre, çoğu zaman zihinsel yaşamın çoğu bilin d şıdır ve yalnızca kelimeler ve görüntüler gibi duyuşsal algılar olarak bilinçli hale gelir.

Bu üç bilinçdışı zihinsel süreçten, yalnızca karmaşa yaşamayan veya bastırılmayan bilinçdışı ego parçası olan prosedürel bilinçdışının, nöro-bilimcilerin prosedürel bellek dedikleri sahaya yerleştiği görülmektedir (benzer bir tartışma için 33. kaynağa bakınız). Kognitif nöro-bilim ile psikanaliz arasındaki bu benzerlik ilk defa Robert Clyman'ın itinalı makalesinde ayrımsanmıştır (34). Clyman prosedürel belleği emosyon ve aktarım ve tedaviyle ilişkisi bağlamında ele almıştır.

Bu düşünce sonraları Louis Sander, Daniel Stern, ve Boston Değişim Süreci  alışma Grubu'ndaki (Boston Process of Change Study Group) arkadaşları tarafından daha da geliştirilmiştir (35). Bu grup analiz boyunca terapötik süreci ilerleten değişikliklerin çoğunun bilinçli i ğ r  alanından ziyade bilinçdışı prosedürel (verbal olmayan) bilgi ve davranış alanında olduğunu vurgulamıştır. Bu düşünceyi kapsayacak şekilde, Sander (36), Stern (37), ve arkadaşları -hasta ile terapist arasındaki etkileşimde- anlam anları olduğu düşüncesini geliştirdiler. Bu anlar, terapötik ilişkinin yeni bir düzeye ilerlemesine olanak tanıyan yeni bir takım örtük hatıraların kazanımını temsil ederler. Bu ilerleme bilinçli i ğ r lere bağlı değildir; yani, bilinçdışının bilinçli olmasını gerektirmez. Daha ziyade, anlam anlarının yapma ve olma için hastanın prosedürel stratejilerinin  eşitililiğini artıran davranış değişikliklerine yol açtığı düşünülmektedir. Bu bilgi kategorilerindeki gelişme, aktarıma katkı yapan yollar da dahil, bir kişinin diğeriyle etkileşim yollarına yansıyan eylem stratejilerine yol açar. Marianne Goldberger (38) ahlaki gelişimin de prosedürel anlamda ilerlediğini vurgulayarak bu düşünce çizgisini genişletti. Goldberger, insanların davranışlarına hükmeden ahlaki kuralları hangi koşullar altında içselleştirdiğini, genelde bilinçli bir şekilde hatırlamadıklarına işaret etmektedir; bu kurallar tıpkı ana dilimize hükmeden dilbilgisi kuralları gibi neredeyse otomatik olarak edinilir.

Prosedürel ve deklaratif bellek arasında kognitif nöro-bilim kaynaklı bu ayrımı, psikanalitik düşüncenin temel nörobiyolojik i ğ r  için yararını vurgulamak için açıklıyorum. Fakat ek olarak, psikanalize uygulananlar gibi, bu biyolojik düşüncelerin hala yalnızca düşünce olduğunu ileri s rmekteyim. Biyolojinin önerdiği, bu düşünceleri bir adım ileri taşıma fırsatıdır. şu anda bazı moleküler altyapıları da dahil bu prosedürel bilgi hakkında bir nebze daha fazla şey biliyoruz (8).

Psikanaliz ile biyolojinin prosedürel bellek sorunundaki ilginç yakınsaması bizi bu düşünceleri sistematik bir yolla test etme ödeviyle karşı karşıya bırakıyor. "Prosedürel bellek" terimi altında sınıflandırdığımız çeşitli fenomenleri hem psikanalitik hem de biyolojik perspektiften incelememiz ve farklı nöral sistemlere nasıl yerleştiklerini görmemiz gerekiyor. Böyle yaptıkça, belirli bir anlam anının veya bu tür farklı anların

prosedürel bellektéki anatomik alt sistemlerin birini veya diğeri hangi derecede çalıştırdıklarını, davranışsal, gözlemsel çalışmalar ve görüntüleme çalışmalarıyla incelemek isteyeceğiz.

Bu tartışmaların netleştirdiği üzere, bilinçdışı psişik süreçlerin çalışılmasında ilk engeller bunları doğrudan gözlemleyecek herhangi bir yöntemin olmayışıydı. Bilinçdışı süreçleri çalışma yöntemlerinin tümü dolaylı idi. Bu nedenle, biyolojinin -zihinsel süreçleri görüntüleme yeteneği ve prosedürel belleğin farklı bileşenlerinde lezyonları olan hastaları araştırma yeteneği ile beraber- şimdi yapabileceği kilit katkı, bilinçdışı zihinsel süreçlerin çalışılma temelini dolaylı çıkarsama yerine doğrudan gözlem olarak değiştirmektir. Bu sayede prosedürel belleğin psikanalizle ilişkili hangi yönlerine, hangi ilgili subkortikal sistemlerin aracılık ettiğini saptayabileceğiz. Ek olarak, görüntüleme yöntemleri de bilinçdışı belleğin diğer iki türüne -dinamik bilinçdışı ve bilinç öncesi bilinçdışı- hangi beyin sistemlerinin aracılık ettiğini ayırt etmemize olanak sağlayabilir.

Bilinç öncesi bilinçdışına ve prefrontal korteks ile olası ilişkisine dönmeden önce, ilk olarak prosedürel bilinçdışı ile ilgili diğer üç özelliği ele almak istiyorum: Psişik determinizm ile ilişkisi, zihinsel süreçlerle ilişkisi ve erken deneyimlerle ilişkisi.

2. Psikolojik Belirliliğin Doğası: İki Olay Zihinde Nasıl İlişkilendirilir?

Freud'un zihninde, bilinçdışı zihinsel süreçler psişik determinizm için açıklayıcı bir mekanizma sağlamıştı. Psişik determinizmin temel düşüncesine göre, kişinin psişik yaşamında gerçekleşen en ufak bir şey dahi şans eseri değildir. Prosedürel olsun deklaratif olsun, her psişik olay, onu önceleyen bir olay tarafından belirlenir. Dil sürçmeleri, açıkça ilgisiz düşünceler, şakalar, rüyalar, ve her bir rüyadaki tüm görüntüler önceki psikolojik olaylar ile ilgilidir ve kişinin geri kalan psişik yaşamıyla tutarlı ve anlamlı bir ilişkiye sahiptir. Psikolojik belirlilik benzer şekilde psikopatolojide de önemlidir. Hastaya ne kadar garip görnürse görünsün, bilinçdışı zihinde hiç bir nevrotik semptom garip değildir ve önceki zihinsel süreçler ile ilişkilidir. Semptomlarla bunlara neden olan zihinsel süreçler arasında veya bir rüyanın görüntüleri ve onları önceleyen psişik olarak ilişkili olaylar arasındaki bağlantılar, yaygın ve dinamik bilinçdışı süreçlerin işleyişi sayesinde saklanmaktadır.

Psikanalitik düşüncenin içindeki bir çok düşüncenin ve esas metodolojisi olan serbest çağrışımın gelişmesi psişik determinizm kavramından köken alır (39). Serbest çağrışımın amacı hastanın psikanaliste aklına gelen tüm düşünceleri belirtmesi ve bunların üzerinde herhangi bir sansür veya yönlendirme kullanmaktan imtina etmesidir (39, 40). Psişik determinizmin kilit düşüncesi herhangi bir zihinsel olayın nedensel olarak onu önceleyen zihinsel olayla ilişkili olmasıdır. Nitekim, Brenner (40) şöyle yazmıştır:

“Fiziksel doğamızda olduğu gibi zihnimizde de hiç bir şey şans eseri veya raslantısal bir yolla gerçekleşmez. Her psişik olay onu önceleyen olaylar tarafından belirlenir.”

Psişik deklaratif (açık) bilginin zengin bir biyolojik modeline sahip değilsen de, ilişkilendirmelerin prosedürel bellekte nasıl geliştiğini biyolojik olarak anlamada iyi bir başlangıca sahibiz (derleme için 31. kaynağa bakınız). Bu nedenle, prosedürel bilginin yönleri anlamalarıyla ilişkili olduğundan bu biyolojik içgörülerin prosedürel bilinçdışını anlamada kullanışlı olduklarını kanıtlamaları gerekir.

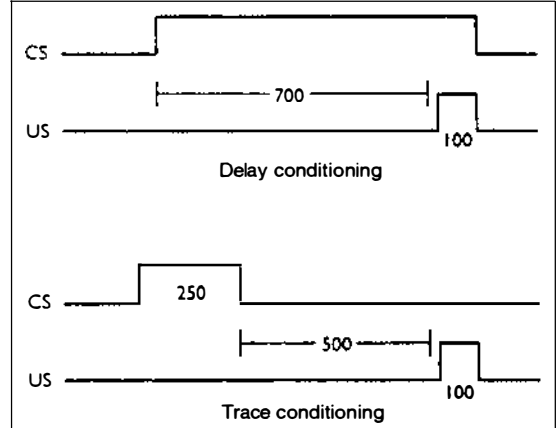
On dokuzuncu yüzyılın son on yılında, Freud'un psikolojik belirlilik teorisi üzerine çalıştığı zamanlarda, Ivan Pavlov özel bir psişik determinizm örneğine ampirik bir yaklaşım geliştiriyordu. Bu, şimdi prosedürel bilgi dediğimiz düzeyde olan; ilişkilendirme ile öğrenme idi. Pavlov, öğrenmenin antik zamanlardan beri bilinen elzem bir özelliğini aydınlatmaya çalıştı. Aristoteles'ten bu yana batılı düşünürler bellek depolamasının bitişik düşüncelerin zamansal ilişkilendirilmesini gerektirdiğini düşündüler. Bu kavram sonraları John Locke ve Britanyalı amprisist filozoflar tarafından sistematik olarak geliştirildi. Pavlov'un parlak başarımı ilişkilendirmeyeyle öğrenmenin tam tamına laboratuvarında çalışılabilecek bir hayvan modelini geliştirmesiydi. Pavlov, iki duyuşsal uyarının zamanlamasını değiştirerek ve basit refleks davranışındaki değişimleri gözlemleyerek (41) iki uyarın arasındaki ilişkilerin değişiminin davranışta -ve öğrenmede- değişimlere nasıl yol açtığı hakkında makul çıkarsamalar yapılabilecek bir prosedür kurdu (daha fazla derleme için 31. ve 42-44. referanslara bakınız). Pavlov böylece ilişkilendirmeyeyle öğrenme için, davranış çalışmalarında kalıcı bir değişmeye yol açan ve onu içe bakış odaklı olmaktan çıkarıp uyarın ve yanıtların nesnel bir analizine taşıyan güçlü paradigmalara

geliştirdi. Bu tam da bizim psişik determinizmin psikanalitik incelemelerinde aradığımız türden bir değişimdir.

Bu tanıdık paradigmayı açıkladım çünkü psikanalitik düşünce ile ilgili üç noktaya vurgu yapmak istiyorum. Birincisi, iki uyararı ilişkilendirmeyi öğrenirken, denek basitçe değerini önceleyen bir uyararı öğrenmez. Bunun yerine, iki uyararı ilişkilendirmeyi öğrenmede, denek bir uyararın diğerini öngörmek üzere geldiğini öğrenir (bu konunun bir tartışması için 44. ve 45. kaynaklara bakınız). İkincisi, aşağıda göreceğimiz üzere, klasik koşullama bilginin bilinçdışı durumdan bilince nasıl taşınabildiğini analiz etmede bir üst paradigmadır (46). Sonuç olarak, klasik koşullama yalnızca iştahla ilgili yanıtları değil kaçınma yanıtlarını edinmekte de kullanılabilir ve böylece bize psikopatolojinin ortaya çıkışına dair içgörüler sağlayabilir. Şimdi bu noktaların her birine dönüyorum.

Klasik koşullamanın psişik determinizmi olasılıksaldır. Uzun yıllar boyunca psikologlar klasik koşullamanın Freud'un özetlediğine benzeyen psişik determinizm kurallarına uyduğunu düşündüler. Klasik koşullamanın yalnızca bitişikliğe, yani ikisinin bağlantılı olarak yaşanmasını sağlayan, koşullu uyarar ile koşullu olmayan uyarar arasındaki kritik bir asgari aralığa bağlı olduğunu düşündüler. Bu görüşe göre, bir koşullu uyararı güçlendirici veya koşullu olmayan uyarar takip ettiğinde uyarar ve yanıt arasında veya bir uyarar ile diğeri arasındaki nöral bağlantı güçlendirilir. Bu, nihayetinde bağlantı davranışı değiştirecek kadar kuvvetli hale gelene kadar sürer. Koşullamanın kuvvetini belirleyen tek ilgili değişkenin koşullu uyarar ve koşullu olmayan uyarar çiftlerinin sayısı olduğu düşünülüyordu. 1969'da Leon Kamin (47), günümüzde genellikle Pavlov'un yüzyıl başındaki ilk bulgularından bu yana en önemli ampirik keşif olarak düşünülen keşfi yaptı. Kamin hayvanların bitişiklikten daha fazlasını öğrendiğini buldu; komşulukları da öğreniyorlardı. Basitçe koşullu uyararın koşullu olmayan uyararı öncelediğini öğrenmekten ziyade, koşullu uyararın koşullu olmayan uyararı öngördüğünü öğrenmektedirler. Bu sebeple, ilişkilendirmeyle öğrenme koşullu uyarar ile koşullu olmayan uyarar çiftlerinin kritik bir sayısına bağlı değil, koşullu uyararın biyolojik olarak anlamlı bir koşullu olmayan uyararı öngörme gücüne bağlıdır (44). Bu hususlar hayvanların ve insanların klasik koşullamayı neden bu kadar kolay

Şekil 2: Gecikme Koşullaması ve Eser Koşullama İçin Koşullu Uyarar (KU) ve Koşullu Olmayan Uyarar (KOU) Arasındaki Farklı Zamansal İlişki

Gecikme koşullaması sırasında, bir ton koşullu uyararı sunulur ve göze 100 milisaniyelik bir hava püskürtülmesine kadar (koşullu olmayan uyarar) açık kalır, ve her iki uyarar da beraber sonlanır. "Gecikme" kelimesi koşullu uyararın başlamasıyla koşullu olmayan uyararın başlaması arasındaki zaman aralığına karşılık gelir (bu örnekte yaklaşık 700 msan). Eser koşullama sırasında, koşullu uyararın sunumu ve koşullu olmayan uyararın sunumu hiç bir uyararın olmadığı bir zaman aralığı ile ayrılırlar (bu örnekte, 500 msan)

(48; şekil Amerikan Bilim İlerleme Birliği'nin izni ile yeniden basılmıştır).

edindiklerini düşündürüyor. Klasik koşullama, ve belki de tüm ilişkilendirmeyle öğrenme biçimleri, muhtemelen hayvanların düzenli biçimde olanları rasgele ilişkili olan olaylardan ayırt etmeyi öğrenmebilmeleri için evrilmiştir. Bir başka deyişle, beyin bazı olaylara öngörme işlevi atfederek çevredeki mantıklı olayları fark edecek basit bir mekanizmaya evrilmiş görünmektedir. Hangi çevresel koşullar bu kadar çeşitli türler içinde ortak bir öğrenme mekanizmasını şekillendirmiş ve sürdürmüş olabilir? Tüm hayvanların tehlikeyi ayımsayabilmeleri ve ondan kaçınmaları gerekir; besleyici olan gıdalar gibi ödülleri aramalıdırlar ve bozuk ve zehirli olan gıdalardan kaçınmalıdırlar. Bu bilgiyi edinmenin etkili bir yolu uyararlar arasında veya davranış ve uyararlar arasındaki düzenli ilişkileri saptayabilmektir. Biyolojik olarak bu ilişkiyi hücrede inceleyerek, pekala psişik determinizmin temel mekanizmasına bakıyabiliriz.

Klasik koşullama ve bilinçli prosedürel ile bilinçdışı deklaratif zihinsel süreçlerin ilişkisi.

Geleneksel klasik koşullama genellikle gecikme koşullaması denilen bir biçimde gerçekleştirilir. Bu durumda, koşullu uyarının ortaya çıkışı tipik olarak koşullu olmayan uyarının ortaya çıkışını 500 milisaniye kadar önceler ve hem koşullu uyarın hem de koşullu olmayan uyarın beraber sonlanırlar (Şekil 2). Bu koşullama türü prototipik olarak prosedürelidir (31, 48). Normal bir insan kaşına zayıf bir dokunma uyarısına yanıt olarak göz kırpmayı öğrendiğinde bu denek koşullanmış olduğunun farkında değildir. Hipokampusunda veya medyal temporal neokorteksinde hasarı olan ve bu nedenle açık (deklaratif) bellekten tamamen yoksun hastalar, bir gecikme koşullaması paradigmasında normal denekler gibi koşullanabilirler.

Küçük bir varyasyon, eser koşullama, örtük koşullamayı açık belleğe dönüştürür. Eser koşullama ile koşullu uyarın koşullu olmayan uyarıdan önce sona erer, yani koşullu uyarın kısadır, ve koşullu uyarının bitişi ile koşullu olmayan uyarının ortaya çıkışı arasında 500 milisaniyelik bir boşluk vardır (Şekil 2). Richard Thompson ve arkadaşları (49, 50) eser koşullamanın hipokampusu bağlı olduğunu ve hipokampus lezyonu olan deney hayvanlarında ortadan kalktığını buldular. Clark ve Squire (48) bu deneyleri insanlara uyarladılar ve eser koşullamanın bilinçli geri çağırma gerektirdiğini buldular. Eser koşullama sırasında, normal denekler genellikle koşullu uyarın ve koşullu olmayan uyarın arasındaki ilişkinin zamansal boşluğunun bilinçli olarak farkına varırlar. Bunun farkına varmayan denekler eser koşullama edinemezler. Dahası, medyal temporal lob lezyonunun sonucu olarak amneziden -deklaratif bellekteki bir kusur- mustarip insanlar bu ödevi yerine getiremezler.

Bu nedenle zamansal dizgedeki değişimler bir psişik determinizm örneğini bilinçdışı halden bilinçli hale getirebilir! Bu, prosedürel ve deklaratif bellek sistemlerinin sıklıkla ortak bir ödev tarafından eklenmiş biçimde çalıştırıldığı ve deneğe sunulan uyarının (ya da dış dünyanın) duyuşal örüntüsündeki farklı yönleri kodladıkları düşüncesiyle tutarlıdır. Peki bir tip bellek depolamasından diğerine değişim medyal temporal lobun neresinde gerçekleşmektedir? Eichenbaum (51) hipokampusun bitişik olmayan olayların zaman ve mekanla ilişkilendirilmesinde işlev gördüğünü ileri sürdü. Aslında eser koşullamanın hipokampusu ve medyal temporal lob döngüsünü

çalıştırdığını artık biliyoruz. Hipokampal döngünün hangi parçaları eser koşullama için kilit yapılarıdır? Diğer bölgeler de katılır mı? Prefrontal korteks -bilinç öncesi bilinçdışının bir yönünü temsil ettiği düşünülen çalışma belleği ile ilgili bir alan- analizin öznesi olan bilinçdışı ve bilinçli hatıralar arasındaki ilişkilere aracılık eder mi?

3. Psikolojik Nedensellik ve Psikopatoloji

Biyoloji ve psikanaliz arasındaki yakınsama noktalarından birinin erken ahlaki gelişim, aktarımın yönleri, ve psikanalitik terapideki anlam anları ile prosedürel belleğin ilişkisi olduğunu görmüştük. İkinci yakınsama noktasının klasik koşullamanın ilişkilendirici özelliği ile psikolojik belirlilik arasındaki ilişkiyi incelemede olduğunu düşünmekteyiz. Burada, üçüncü bir yakınsama noktasını açıklamak istiyorum: Bu, amigdalanın aracılık ettiği bir tür prosedürel bellek olan Pavlovyan korku koşullaması, sinyal anksiyetesi ve insanlardaki travma sonrası stres bozukluğu arasında bulunur.

Pavlov, klasik koşullama üzerine ilk çalışmalarında koşullu olmayan uyarın ödüllendirici olduğu zaman koşullamanın iştahlandırıcı olduğunu, fakat koşullu olmayan uyarın sakinleştirici olduğunu aynı prosedürün savunmacı koşullamaya yol açacağını saptamıştır. Pavlov bundan sonra savunmacı koşullamanın, avantajlı olabilen bir tür öğrenilmiş korku olan sinyal anksiyetesi için özellikle iyi bir deneysel model sağladığını buldu.

Doğal koşullarda normal bir hayvan yalnızca ivedi yarar veya zarar getiren uyarılara değil diğer fiziksel ve kimyasal aracılıklara da yanıt vermelidir... bunlar yalnızca bu uyarıların yaklaşmasını sinyalleyenlerdir; yine de küçük hayvanlar için zararlı olan, bu avlanan hayvanın görünümü veya sesi değil, dişleri ve pençeleridir (41, sayfa 14).

Bundan bağımsız olarak Freud benzer bir öneri yapmıştı. Ağrılı uyarın sıklıkla -sembolik veya gerçek- nötral uyarınla ilişkili olduğundan, Freud nötral ve zararlı uyarın çiftlerinin tekrarlamasının nötral uyarının tehlikeli olarak algılanmasına yol açabileceğini ve anksiyete yaratabileceğini önerdi. Bu tartışmayı biyolojik bir yapıya yerleştiren Freud şöyle yazdı:

Birey, basitçe olayın gerçekleşmesini beklemek yerine çaresizliğe yolaçan bu tür bir travmatik durumu öngörebilir ve

beklerse kendini koruma kapasitesinde önemli bir ilerleme kaydetmiş olacaktır. Bu tür bir beklentinin belirleyicisini içeren duruma tehlikeli durum diyelim. İçinde anksiyete sinyali'nin verildiği durum budur. (52, sayfa 166; italikler eklenmiştir)

Böylece, hem Freud hem de Pavlov tehlike sinyallerine gerçek tehlike gelmeden yanıt verme yetisinin biyolojik olarak uyum sağlamaya yönelik olduğuna hükmettiler. Sinyal çevreden geliyorsa sinyal veya beklenti anksiyetesi bireyi savaşma ya da kaçma için hazırlar. Freud, içsel tehlikelere yanıt olarak gerçek kaçma veya yoksunluğun yerine zihinsel savunmaların geçtiğini ileri sürdü. Bu nedenle sinyal anksiyetesi zihinsel savunmaların nasıl çalıştırıldığını; yani psişik determinizmin nasıl psikopatolojiye sebep olduğunu çalışmak için bir fırsat sağlar.

Nötral tonu bir çok ile eşleme yoluyla yapılan klasik korku koşullamasındaki gibi, emosyonel olarak yüklü bellek için amigdalanın  onemini biliyoruz (53). Amigdala talamus ve duysal ipuçlarını işleyen serebral korteksi ve korku ifadesini işleyen alanlar arasındaki bilgi akışını kontrol eder. Bu alanlar otonom korku yanıtlarını düzenleyen hipotalamus, ve emosyonun bilinçli değerlendirilmesinde yer aldıkları düşünülen limbik neokortikal asosiasyon alanları, singulat korteks ve prefrontal kortektir. LeDoux, anksiyete halinde hastanın, amigdalanın aracılık ettiği otonom uyarılmayı tehdit edici bir şey oluyormuş gibi algıladığını  ne sürmüştür. LeDoux farkındalığın olmayışını stres nedeniyle hipokampusun kapatılmasına atfeder. Bu mekanizma aşağı da ele alınmaktadır. Artık bu bağlantıların nasıl kurulduğu, ve kurulduktan sonra nasıl sürdürüldüğüne dair soruları yönlendirebilmek için hem deney hayvanlarında hem de insanlarda bu yapıları görüntüleme amaçlı m kemmел yöntemlere sahibiz.

4. Erken Deneyimler ve Psikopatolojiye EĞilim

Sinyal anksiyetesi edinsel psikopatolojinin basit bir örneğini temsil eder. Fakat, tüm edinsel durumlarda olduğu gibi, bazı insanlarda nevrotik anksiyete için diğerlerinden daha fazla bir yapısal yatkınlık vardır. Bir bireyde çeşitli nötral uyarıları tehdit edici olanlar ile ilişkilendirme eğilimi yaratan faktörler nelerdir?

Yas ve Melankoli'de ve diğer yazılarında, Freud edinsel psikopatolojinin etyolojisinde iki bileşene vurgu yapmıştır: Yapısal (genetik dahil) eğilimler ve erken deneyimsel faktörler, özellikle kayıplar. Gerçekten de, çoğu zihinsel hastalık türünün gelişiminde hem genetik bileşenler hem de deneyimsel faktörler (hem erken gelişimsel faktörler hem de sonraki hızlandırıcı faktörler) için deliller vardır. Örneğin, depresyona duyarlılık için net bir genetik katılım varsa da, majör depresyonu olan çoğu hasta çocuklukları boyunca istismar ve ihmal dahil stresli yaşam olayları geçirmişlerdir, ve bu stresörler depresyonun  onemli hazırlayıcılarıdır (56-61). Bu durum, tanısı için olağan insan deneyiminin dışında olacak kadar ciddi bir stresli olayın varlığını gerektiren travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) için çok nettir. Bu şekilde travmaya uğrayan bireylerin %30'unda sonradan tam bir TSSB sendromu gelişir (57, 58). Bu eksik penetrans şu soruyu akla getirir: İnsanlarda TSSB veya diğer stresle ilişkili bozuklukların gelişmesine eğilim oluşturan (genlerin yanında) nedir?

İnsanlar ve aslında tüm memeliler için erken çevrenin en  onemli bileşeninin bebeğin esas bakıcısı, genellikle de annesi olduğu düşünülür. Psikanaliz uzun süre bir anne ile bebeğinin etkileşmesinin çocuğun zihninde bir başka insanın içsel temsilinden ziyade bir etkileşimin, bir ilişkinin temsilinin hangi yolla yaratıldığını tartıştı. İnsanların ve ilişkilerin bu ilk temsilinin çocuğun sonraki psikolojik gelişimi için kritik olduğu düşünülmektedir. Etkileşim iki yönde de olur. Bebeğin anneye davranış biçimi annenin davranışında  onemli bir etki yaratır. Anne ve bebeğin güvenli bağlılığının bebeğin kendiyle barışıklığı ve diğerlerine güvenmeyi besleyeceği, buna karşın güvensiz bir bağlanmanın anksiyeteyi besleyeceği düşünülmektedir.

Gelişimin kognitif ve nörobiyolojik çalışmalarından çıkan ilk kilit düşüncelerden biri bu içsel temsillerin gelişiminin yalnızca bebeliğin erken ve kritik dönemleri boyunca ind klenebildiğidir. Beynin ve kişiliğin gelişiminin tatminkar biçimde ilerleyebilmesi için bu kritik dönemler boyunca, ve yalnızca bu dönemler boyunca bebek (ve gelişen beyni) yanıt veren bir  evre (Heinz Hartmann'ın terimiyle "ortalama beklentide" bir  evre) ile etkileşmelidir.

Ebeveynler ve çocukları arasındaki erken ilişkilerin  onemine dair ilk ilgi çekici deliller Anna

Freud'un, II. Dünya Savaşı sırasında dağılan ailelerdeki travmatik etkiler üzerine çalışmalarıyla geldi (62). Ailenin dağılmasının önemi, annelerinden ayrılan iki grubu karşılaştıran Rene Spitz tarafından daha da geliştirildi (21). Bir grup, her bir hemşirenin yedi bebeğin bakımından sorumlu olduğu bir sığınma evinde büyüdü; diğer grup ise bebeklerin her gün anneleri tarafından bakıldığı, kadınlar hapisanesine bitişik bir bakım evindeydi. İlk yılın sonunda, yetimhanedeki çocukların motor ve entelektüel performansları bakım evindekilerin çok gerisine düşmüştü; bu çocuklar içine kapanıktı ve pek az merak ve neşe gösteriyorlardı.

Harry Harlow bir bebek hayvan gelişim modeli geliştirerek bu işi bir basamak öteye taşıdı (63, 64). Yenidoğan maymunlar 6 ay ile 1 yıl arasında izole edildikten sonra diğer maymunların arasına döndürüldüklerinde fiziksel olarak sağlıklı fakat davranışsal olarak harap haldeydiler. Bu maymunlar kafeslerinin bir köşesinde çömelmişti ve ciddi rahatsızlığı olan veya otistik çocuklar gibi ileri ve geri sallanıyorlardı. Diğer maymunlarla etkileşimleri yoktu. Dövüşmüyor, oynamıyor veya cinsel ilgi belirtisi göstermiyorlardı. Daha yaşlı bir maymunu yakın bir süre boyunca izole etmek zararsızdı. Bu nedenle, maymunlarda, insanlarda olduğu gibi sosyal gelişim için kritik bir dönem vardır. Harlow, daha sonra izole edilen maymuna bir vekil anne, bezle örtülü tahta bir kukla verildiğinde sendromun kısmen geri döndürülebildiğini buldu. Bu vekil, izole maymuna sarılma davranışı kazandırdı fakat tamamen normal sosyal davranış için yetersizdi. Normal sosyal gelişim vekil anneye ek olarak, ancak izole maymunun günün geri kalan bölümünü maymun kolonisinde geçiren normal bir bebek maymunla her gün birkaç saatlik temas kurmasıyla kurtarılabilmisti.

Anna Freud, Spitz ve Harlow'un çalışmaları bebek ve bakıcısının biyolojik anlamda etkileşimi hakkında düşünmeye başlayan John Bowlby tarafından genişletildi. Bowlby (23,65) savunmasız bebeğin, bağlanma sistemi dediği duygusal ve davranışsal yanıt örüntüleri sistemi sayesinde bakıcısıyla yakınlığını sürdürdüğü düşüncesini formüle etmiştir. Bowlby bağlanma sistemini açıklık veya susuzluk gibi doğumsal, iç güdüsel ve motivasyonel bir sistem olarak tasarladı. Bu sistem bebeğin bellek süreçlerini düzenler ve onu aneyle yakınlık ve iletişim aramaya yönlendirir.

Evrimsel bir bakış açısıyla, bağlanma sistemi, gelişmemiş beynin kendi yaşam süreçlerini düzenlemek için annesinin yetişkin işlevlerini kullanmasına olanak sağlayarak bebeğin hayatta kalma şansını bariz biçimde yükseltir. Bebeğin bağlanma mekanizması ebeveynlerin emosyonel olarak duyarlı yanıtlarına bebeğin sinyallerinde görünür. Ebeveynlerin yanıtları bebeğin pozitif emosyonel durumunu hem artırma hem de güçlendirmede ve dağınık olduğunda ona güvenli koruma sağlayarak bebeğin negatif emosyonel durumunu zayıflatmada görev alırlar. Tekrarlanan bu deneyimler prosedürel bellekte bebeğin güvende hissetmesine yardımcı olacak beklentiler olarak kodlanırlar.

Bir bebeğin annesiyle etkileşiminin özellikle önemli olduğu yaşamın ilk 2-3 yılında bebeğin birincil olarak kendi prosedürel belleğine bağlı olduğu belirtilmelidir. Hem insanlarda hem de deney hayvanlarında deklaratif bellek daha sonra gelişir. Bu nedenle, sonraki geri çağırmada erken çocukluktaki pek az hatıra erişilebilirliğiyle sonuçlanan bebeklik amnezisi, insanlar dışındaki diğer memelilerde ve kemirgenlerde dahi belirgindir. Bu amnezi tahminen ödipal kompleksin çözülmesi sırasında hatıraların kuvvetli baskılanması nedeniyle değil deklaratif bellek sisteminin yavaş gelişmesi nedeniyle (34).

Bowlby ayrılmaya yanıtı iki evrede gerçekleşir biçimde tanımlamıştır: Protesto ve mutsuzluk. Bebeğin bağlanma nesnesine yakınlığını bozan olaylar protestoya yol açar: Sarılma, izleme, araştırma, ağlama, ve dakikalar ile saatler arasında süren akut fizyolojik uyarılma. Bu davranışlar yakınlığın yeniden sağlanmasında görev alır. Bowlby'e göre temas yeniden kazanıldığında bu sarılma davranışları bir geri bildirim mekanizmasıyla kapatılır, ve içlerinde en belirgin keşfetme davranışı olan alternatif davranışsal sistemler aktive olur. Ayrılık uzarsa, erken yanıtların yerine tedricen umutsuzluk gelir, çünkü bebek ayrılığın uzun süreli veya kalıcı olacağını ayımsar ve anksiyete ve öfkeden üzüntü ve umutsuzluğa döner. Ebeveyn ile bebeğin birbirlerini yeniden bulma olasılığını artırdığı için protestonun uyum sağlamaya yönelik olduğu düşünülürken, umutsuzluğun enerjiyi koruma ve tehlikeden çekinme yoluyla bebeği uzun süreli sağ kalıma hazırladığı düşünülmektedir.

Kemirgenlerde de benzer bir bağlanma sisteminin var olduğu keşfini Levine ve arkadaşları

(66-68), Ader ve Grota (69), ve Hofer'e (70,71) borçluyuz. Bu araştırmanın daha basit fakat yine de memeli olan bir kemirgen modeline ulaşması çok önemlidir. Örneğin, farelerde her bir genin ifade edilebilir veya çıkarılabilir olması genlerin davranışla ilişkilendirilmesinde güçlü bir yaklaşıma olanak tanır. Levine, sıçan yavrularının ayrılığa tekrarlayan yüksek yoğunluklu sesler, ajite bir arama, ve kendini temizleme düzeyinde artmadan oluşan ivedi bir protesto gösterdiklerini buldu. Anne dönmezse ve ayrılık sürerse, protesto davranışları birkaç saatlik süre içinde azalır ve -umutsuzluğa benzeyen- bir takım yavaş gelişen davranışla yer değiştirir. Yavrular giderek daha az uyanık ve daha az yanıt verir hale gelirler, ve vücut sıcaklıkları ve kalp atışları düşer. Harlow'un bakıcıda normal kişilik gelişimi için elzem olan bileşenleri ayırt etmesi  zerine Hofer de yavruların protesto-umutsuzluk yanıtlarının üç farklı yönünün anne-bebek etkileşiminde saklı üç farklı düzenleyici ile tetiklendiğini göstermiştir: Sıcaklık kaybı, besin kaybı, dokunma uyarısının kaybı.

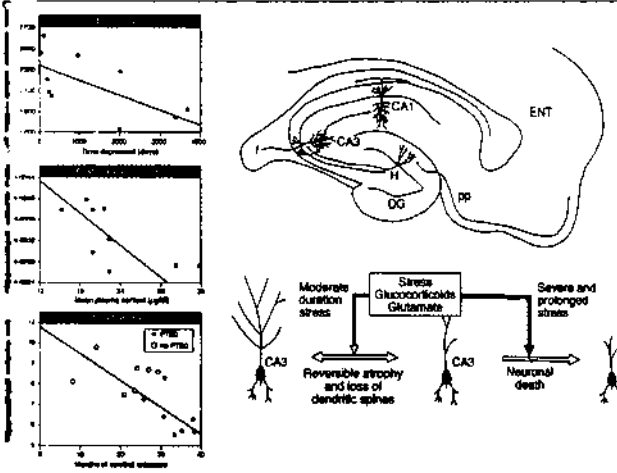
Levine ve arkadaşları (68) bebek bağlanmasının derecelerindeki değişmelerin hayvanların sonraki strese yanıt verebilme yetisini nasıl etkilediğini çalışarak bu analizi moleküler düzeye ilk taşıyanlardır. Hans Selye (72) 1936 gibi erken bir tarihte, insanların ve deney hayvanlarının stresli deneyimlere hipotalamik-hipofizer-adrenal akslarını (HHA) aktive ederek yanıt verdiklerine işaret etti. HHA sisteminin son ürünü adrenal bezden glukokortikoid hormonların salınmasıdır. Bu hormonlar homeostasisin -ara metabolizma, kas tonusu, kardiyovasküler işlevler- önemli düzenleyicileri olarak görev yaparlar. Otonom sinir sisteminin ve adrenal medullanın salgıladığı katekolaminlerle beraber glukokortikoidlerin salınımı stres ile karşılaşmada hayatta kalma için elzemdir.

Bu nedenle Levine şu soruyu sordu; strese HHA sisteminin uzun süreli yanıtı deneyimle modüle edilebilir mi? Eğer  yleyse bu erken deneyimlere özellikle duyarlı mıdır? Levine, yaşamın ilk 2 haftası boyunca yavruların annelerinden yalnızca bir kaç dakikalığına ayrıldığında yavruların seslenmede artış gösterdiğini, bunun da annenin bakımında artışa yol açtığını keşfetti. Anneler, bu yavruları ayrılmamış olan yavrulara göre daha sık yalama, temizleme ve gezdirme suretiyle protestoya yanıt verdiler. Annenin bağlanma davranışındaki bu artış, hayvanın geri

kalan yaşamı boyunca çeşitli stresörlere karşı yavrunun HHA yanıtının -plazma glukokortikoid düzeyleri- düşük kalmasına yol açmıştır! Beraberinde, yavrunun korkaklığını ve stresle ilişkili hastalıklara duyarlılığını da azaltmıştır (73, 74). Buna karşın, yaşamın aynı 2 haftalık dönemi boyunca yavrular annelerinden daha uzun süreler (2 hafta boyunca günde 3-6 saat) ayrıldığında tam zıttı bir tepki ortaya çıkar. Artık anneler yavrularını ihmal etmişler, ve strese yanıt olarak yavruların plazma ACTH ve glukokortikoid düzeyleri erişkinlerdeki gibi artış göstermiştir. Burada erken deneyimlerin strese biyolojik yanıtın ayarlama noktasını nasıl değiştirdiğinin önemli bir örneğine sahibiz.

Charles Nemeroff ve Paul Plotsky'nin çalışmaları kötü erken deneyimlerin, hipotalamustan HHA yanıtını başlatmak için salınan kortikotropin salıverici faktörün (CRF) gen ifadesinde artışla sonuçlandığını bulmuştur. İlk 2 hafta boyunca her gün anneden ayrılma, sıçanda hipotalamus ve amigdala ile stria terminalisin yatak çekirdeğini de içeren limbik alanlarda CRF'nin iletici RNA'sının (mRNA( .n.)) ifadesinde derin ve devamlı artışlarla ilişkilidir (74-76).

Bununla beraber, bağlanma teorisine biyolojik içgörüler burada sonlanmaz. Bruce McEwen (77), Robert Sapolsky (78), ve arkadaşları uzun süreli ayrılığı takiben artan glukokortikoidlerin hipokampusta kötü etkileri olduğunu keşfettiler. Glukokortikoidler için iki reseptör vardır: Tip 1 (mineralokortikoid reseptörleri) ve tip 2 (glukokortikoid reseptörleri). Hipokampus vücutta bunların her ikisini de bulunduran nadir yerlerden biridir! Bu nedenle tekrarlayan stres (veya birkaç hafta boyunca yüksek glukokortikoid düzeylerine maruz kalma), hipokampustaki nöronlarda stres veya glukokortikoid maruziyeti sona erdiğinde geri dönebilen bir atrofiye yol açar. Bununla beraber, stres veya yüksek düzey glukokortikoide maruz kalma aylar hatta yıllar boyunca sürdüğü zaman kalıcı hasar oluşur, ve hipokampustaki nöronlarda kayıp meydana gelir. Hipokampusun deklaratif bellekteki kilit rolünden  ng rebileceğimiz üzere hem geri dönüşümlü atrofi hem de kalıcı hasar bellekte önemli bozulmalarla sonuçlanır. Bellekteki bu kusur hücresel düzeyde saptanabilir; uzun süreli potansiasyon (LTP) adı verilen ve sinaptik bağlantıların öğrenme ile ilişkili olarak güçlendirilmesi için kritik olduğu düşünülen içsel bir mekanizmanın işlemesinde belir-

Şekil 3: Hipokampus İşlevini Etkileyen ve Kognitif Performansı Değiştiren Adrenal Steroidlerin Etkilerinin Şematik Özeti

Solda: Stresin indüklediği glukokortikoidler beyin atrofisine neden olur mu? Majör depresyon öyküsü olan hastalar arasında hipokampus hacmi ile (üstte) depresyonun süresi, (ortada) Cushing sendromu olan hastalar arasında kortizolün aşırı üretiminin düzeyi, TSSB öyküsü olan veya olmayan gaziler arasında savaşa maruz kalma süresi arasındaki ilişki. Kortizol insan glukokortikoidi hidrokortizon için kullanılan bir başka terimdir (78; şekil Amerikan Bilim İlerleme Birliği'nin izni ile yeniden basılmıştır). Sağda: (üstte): Hipokampal döngü entorinal korteks (ENT), Ammon'un boynuzu (H), ve dentat girus (DG) arasındaki ana bağlantıları gösterecek şekilde şemalanmıştır. f=forniks, pp=perforan yolak; CA1 ve CA3 hipokampusun alt bölgeleridir. (altta): Hem glukokortikoidler hem de eksitator aminoasitler (özellikle glutamat) yoluyla etki gösteren orta süreli stres CA3 piramidal nöronlarının apikal dendritlerinde geri dönüşümlü atrofiye yol açar; ciddi ve uzun süreli stres özellikle CA3'te belirgin olan; fakat CA1'e de yayılan piramidal hücre kaybına yol açar. Hem glukokortikoidler hem de eksitator aminoasitler görev alsada geri dönüşümlü atrofi ve kalıcı nöron kaybı arasındaki mekanistik ilişki şu anda bilinmemektedir (77; şekil Current Biyoloji Yayınları'nın izniyle yeniden basılmıştır).

gin bir zayıflama olur (31, 77) (Şekil 3). Böylece, başlangıçta bastırma olarak görünenin aslında gerçek bir amnezi, yani beynin temporal lob sisteminin bir hasarı olduğu ortaya çıkar.

Erken bilinçdışı zihinsel süreçler ile sonraki bilinçli zihinsel süreçlerin ilişkisinde bu deney düzeylerinin büyük önemi vardır. Yaşamın erken döneminde bebeğin anneden ayrılmasıyla oluşan stres, esasen erken yaşamda bebeğin sahip olduğu farklılaşmış yegane bellek sistemi olan prosedürel bellek sisteminde depolanan bir tepki oluşturur. Fakat prosedürel bellek sisteminin bu eylemi, ni-

hayetinde hipokampusu hasarlayan ve dolayısıyla deklaratif bellekte kalıcı bir değişiklikle sonuçlanan bir değişiklik döngüsüne yol açar.

Bu kemirgen modelinin klinikle ilintisi vardır. Cushing sendromu olan hastalar adrenal bezlerinde, hipofiz bezinde veya hipotalamusun hipofizi kontrol eden parçasında bir tümör nedeniyle aşırı miktarda glukokortikoid üretirler. Starkman ve arkadaşları (79) bu hastalarla çalıştılar ve 1 yıldan uzun süredir hasta olanların hipokampuslarında seçici atrofi ve beraberinde bellek kaybı olduğunu buldular. Travma sonrası stres ile de benzer atrofi ve bellek kaybı olduğu düşünülmektedir. Bremner ve arkadaşları (56, 80) savaşa ilişkili TSSB olan hastaların deklaratif bellek kusurlarının yanında sağ hipokampus hacimlerinde %8 kadar bir azalma olduğunu buldular (Şekil 3). Bununla beraber, burada atrofi ve bellek kaybı glukokortikoid artışına ikincil değil, diğer bazı mekanizmalara bağlıdır. Çünkü bu hastalarda glukokortikoid düzeyleri normalden düşüktür.

1970lerde, Sachar (81) ilk defa, depresyonu olan hastaların hipotalamik-hipofizer aksında da benzer olayların gerçekleştiğini gösterdi. Depresyonu olan hastaların %50'sinden fazlasında devamlı yüksek glukokortikoid düzeyleri vardır. Sonraki çalışmalar glukokortikoidlerdeki yükselmenin glukokortikoid reseptörlerinde azalma ve deksametazonla kortizol baskılanmasına direnç ile ilişkili olduğunu gösterdi. Kemirgenlerden edinilen verilerle tutarlı biçimde, depresyonu olan hastaların hipokampus hacimlerinde önemli bir azalma ve deklaratif bellek kaybında artış vardır.

Nemeroff ve arkadaşları (82. kaynakta derlenmiştir) depresyonu olan hastalarda CRF salgılanmasının belirgin biçimde arttığını bulmuşlardır. Bu, depresyonu olan hastalarda beyindeki CRF salgılayan nöronların hiperaktif olduğuna dair ilginç bir düşüncüyü akla getirmiştir. Bu düşüncüyle tutarlı biçimde, CRF memelilerin merkezi sinir sistemine doğrudan enjekte edildiğinde depresyonun bir çok belirti ve bulgusunu oluşturur; örneğin, iştah azalması, otonom sinir sistemi aktivitesinde değişme, libido azalması, uyku bozuklukları gibi. Beklenmedik erken yaşam deneyimlerinin erişkinlikte depresyon ve belirli anksiyete bozukluklarına yakalanma olasılığını artırdığına dair deliller ışığında, Nemeroff bu duyarlılığa muhtemelen CRF'nin aşırı salınımının aracılık ettiğini ileri sürmüştür.

Bu içgörülerin çeşitli uygulama alanları olabilir. Birincisi, stres ve depresyonun hazırlayıcı faktörleri için giderek daha rafine hayvan modellerinin, CRF ile aktive edilen genlerin ve anksiyete için hazırlayıcı genlerin tanımlanmasına olanak sağlayan -deney hayvanlarında ve belki sonra insanlarda- modellerin geliştirilmesidir. İkincisi, CRF'nin hedef dokudaki etkilerini reseptörleri üzerinden bloke eden ilaçlar belirli depresyon türleri için kullanışlı olabilir. Sonuçta, çözünürlüğün artmasıyla, hipokampusu görüntüleyerek ve anatomik değişikliklerin hangi derecede durduğu ve hatta geri döndüğünü, ve ayrıca psikoterapiye yanıtların CRF ve glukokortikoid düzeyleri ile nasıl ilintili olduğunu görerek hastaların tedaviye yanıtları makul biçimde takip edilebilecektir.

5. Bilinç Öncesi Bilinçdışı ve Prefrontal Korteks

Buraya kadar yalnızca örtük bilinçdışını ele aldık. Peki baskılanmış veya bilinçdışını, ve bilinçli okuyabilen tüm hatıra ve düşüncelerle ilişkili olan bilinç öncesi bilinçdışı nedir? Bilinç öncesi bilinçdışının bazı yönlerine prefrontal korteksin aracılık ettiğine inanmak için nedenlerimiz vardır. Muhtemelen en güçlü iddia prefrontal korteksin çeşitli açık bilgileri bilinçli farkındalığa getirmede yer almasıdır. Prefrontal asosiasyon korteksinin iki önemli işlevi vardır: Duyusal bilgiyi bütünler ve bunu planlı harekete dönüştürür. Prefrontal korteks bu iki işleve aracılık ettiğinden uzun süreli planlama yargılamadaki amaca yönelik hareketin anatomik yapılarından biri olduğu düşünülmektedir. Prefrontal asosiasyon alanlarında hasar olan hastalar gerçekçi amaçlara ulaşmada zorluk çekerler. Sonuç olarak, yaşamda az şey edinirler ve davranışları günlük aktiviteleri organize etme ve planlama yetilerinin azaldığını düşündürür (83, 84).

Geçen yirmi yıl boyunca prefrontal korteksin deklaratif bellek depolarında saklanan veya oradan geri çağrılanları da içeren bilgilerin kritik kısa süreli tutulmasında görev alan bir sistemin bileşeni olarak görev yaptığı netleşti. Bu düşünce prefrontal korteks lezyonlarının çalışma belleği denilen, açık belleğin kısa süreli bir bileşeninde özgül bir kusur oluşturduğunun keşfiyle ortaya çıktı. Çalışma belleği düşüncesini geliştiren kognitif psikolog Alan Baddeley'e (85) göre, bu bellek türü zaman içindeki algıları an be an bütünler, onları prova eder, ve geçmiş deneyimler, eylemler, ve malumat hakkında depolanmış bilgiler ile kombine eder. Bu

bellek mekanizması günlük hayatın açıkça basit pek çok yönü için çok önemlidir: Bir sohbeti sürdürmek, bir listeye numara eklemek, araba kullanmak. Baddeley'in düşüncesi, çalışma belleğinin bazı yönlerinin prefrontal asosiasyon korteksinde temsil edildiğini ve herhangi bir açık bilginin bellekten geri çağırılmasının -bilinç öncesinden bilince geri çağırma- çalışma belleği gerektirdiğini ilk defa ileri süren Joaquin Fuster (86) ve Patricia Goldman-Rakic'in (87) nörobiyolojik deneyleri ile daha da geliştirildi. Bu bulgunun öngörülerinden birine göre, eser koşullamada koşullu olmayan uyaran dorsolateral prefrontal korteksteeki çalışma belleği sistemini aktive edebilir ve dolayısıyla başka şekillerde prosedürel olan asosiyatif süreçleri bilince dahil etmek için sıklıkla hipokampusla beraber hareket eder. Lezyonlu hastalardaki klinik çalışmalar prefrontal korteksin ahlaki yargıların bazı yönlerini de temsil ettiğini düşündürmektedir; akıllıca ve sorumluluk altında plan yapma yetimizi yönetir (83). Bu, açık bilginin geri çağırılmasının geri çağırılacak olan bilginin adaptif ve gerçekçi değerlendirilmesine bağlı olduğuna dair ilginç bir olasılık ortaya çıkarır. Bu bakımdan prefrontal korteks, Solms'un (88) ileri sürdüğü gibi psikanalistlerin bir tarafta egoya diğer tarafta da süperegoya atfettikleri düzenleyici işlevlerde yer alıyor olabilir.

6. Cinsel Yönelim ve Dürtülerin Biyolojisi

Freud dürtüleri zihnin enerjik bileşenleri olarak tasarlamıştır. Bir dürtünün, şimdi kognitif psikologların motivasyonel durum dedikleri bir gerilim veya eksitasyon durumuna yol açtığını öne sürdü. Motivasyonel durumlar gerilimi azaltma amaçlı eylemleri harekete geçirirler.

Freud, kariyerinin başlarında, muhtemelen Havelock Ellis (89), Magnus Hirschfeld (90), ve Richard Krafft-Ebing'ten etkilenecek kişinin cinsel yöneliminin önemli ölçüde doğuştan gelen gelişim sürecinden etkilendiğini ve tüm insanların yapısal olarak biseksüel olduklarına inanmıştı. Bu yapısal biseksüellik hem erkek hem de kadın eşcinselliğinde kilit bir faktördü. Bununla beraber, sonraları cinsel yönelimin edinsel bir özellik olduğunu düşünmeye başladı. Freud (92) özgül olarak erkek eşcinselliğini normal cinsel gelişimde bir yetersizliğin, gelişmekte olan erkek çocuğun kendini annesiyle olan yoğun cinsel bağdan layıkıyla ayırmasında bir yetersizliğin temsili

olarak düşündü. Sonuçta, yetişkin erkek çocuk annesiyle benzer ve aralarında var olmuş olan ilişkiyi yeniden sahneye koymak için onun rolünü oynamaya çalışır. Freud erkek çocuğun annesinden ayrılmadaki yetersizliğinin sahiplenen bir anne ile yakın, bağlayıcı bir ilişkinin ve olmayan, zayıf veya düşmanca davranan bir baba gibi çeşitli faktörlerin sonucu olabileceğini öne sürdü. Freud, psikoseksüel gelişimin üç evresi teorisi çevresinde anal ilişkiye vurgu yaparak erkek eşcinselliğini anal evreden genital evreye normal olarak geçişte bir yetersizlik olarak gördü. Kadın eşcinselliği Freud'un zihninde çok net tanımlanmamıştı, fakat bunu erkekler için özetlediği sürecin ayna görüntüsü olarak düşündü. Freud, paranoya, alkolizm, ve ilaç bağımlılığının gelişiminde de bir latent eşcinsellik bileşeni olduğunu gördü.

Freud'un cinsellik üzerine görüşleri şu anda 50 yaşında, ve bazı durumlarda 90 yaşındadır. Bazıları anlaşılır biçimde modern psikanalitik düşünce tarafından terk edilmiş, ve hemen hepsi değişikliklere uğramıştır. Bunları, Freud'u ya da psikanaliz camiasını geçerliliğini yitirmiş düşüncelerden sorumlu tutmak amacıyla değil, ne kadar modern olursa olsun cinsellikte herhangi bir psikolojik veya klinik içgörünün cinsiyet tanımı ve cinsel yönelimin biyolojik olarak -şu anda pek az şey bilsek de- daha iyi anlaşılması sayesinde neredeyse kesin olarak açıklığa kavuşacağını göstermek için aktarıyorum. Eşcinsellik toplumun geniş kesimlerinde daha açıkça kabul görür hale geldiğinden, eşcinsel camia, psikanaliz camiası, ve toplumun içinde cinsel yönelimin ne dereceye kadar doğumsal veya edinsel olduğuna dair aktif bir tartışma vardır. Freud ve diğer analistlerin, eşcinsel erkeklerde babalarını düşmanca veya uzak olarak, annelerini ise olağanüstü yakın olarak hatırlama eğilimi olduğuna dair gözlemlerine yakın zamanda destekler gelmiştir (93). Bununla beraber, diğer çalışmalar cinsel yönelime genetik bir katılım olduğunu düşündürmektedir.

Bu karmaşık bir alandır, çünkü genotipik cinsiyet, fenotipik cinsiyet, cinsiyet tanımı, ve cinsel yönelim birbirlerinden farklıdır, fakat kendi aralarında ilişkilidir. Gerçekten de, bu karmaşıklığın ayırmsanması erkek, kadın, erkeksi, ve kadınsı gibi standart terimleri belirsiz hale getirebilir ve nitelendirme ihtiyacı doğabilir (94).

Genotipik cinsiyet genlerle belirlenirken, fenotipik cinsiyet iç ve dış cinsel organların gelişimiyle belirlenir (94-96). Cinsiyet tanımı daha belirsiz ve

karmaşıktır ve bir cinsiyetin öznel olarak algılanmasına karşılık gelir. Son olarak, cinsel yönelim cinsel partner tercihine tekabül eder. Cinsiyetin çeşitli yönlerine katkıda bulunan faktörler tam olarak anlaşılamamıştır, fakat onları tartışıyorum çünkü tarihsel olarak bu alan psikanaliz için önemlidir; ve nurtür-doğa ikilemi biyolojinin tekrar tekrar karşılaştığı ve bazen aydınlattığı bir durum olduğundan bu biyolojinin önemli katkı yapabileceği bir alandır. Cinsiyet tanımı ve cinsel yönelim karmaşık olmasına ve tamamen insani olan özellikler taşıması nedeniyle deney hayvanlarında çalışılması uygun olmamasına rağmen, cinsel davranışın diğer birçok yönü yeme içme davranışı gibidir -hayatta kalma için o kadar elzemdir ki memeliler arasında son derece iyi korunmuştur- buna ortak beyin ve hormon sistemleri ve stereotipik davranış türleri dahildir. Sonuç olarak, fareler ve sıçanlar gibi deney hayvanlarından davranış ve cinsiyet hormonlarının nöral kontrolü hakkında epey bilgi öğrendik.

Gonadların erken embriyonik gelişimi erkekler ve dişilerde aynıdır. Genotipik cinsiyet bir bireyin cinsiyet kromozomlarının birbirini tamamlamasıyla belirlenir: Dişiler iki X kromozomuna sahipken, erkekler bir X bir Y kromozomuna sahiptirler. Erkeğin fenotipik cinsiyeti Y kromozomunun üzerindeki testis belirleyici faktör denilen tek bir gen ile belirlenir. Bu gen, erken dönemde biseksüel olan gonadın testosteron üreten testise dönüşmesini başlatır; testis belirleyici faktörün yokluğunda gonad over olarak gelişir ve östrojen üretir. Diğer tüm fenotipik cinsel özellikler gonadal hormonların dokular üzerindeki etkilerinin sonucudur. Hem biyologların hem de psikanalistlerin özel merakı cinsel dimorfizmin beyine ve dolayısıyla davranışa yayılmasıdır.

Erkekler ve kadınların davranışları ergenlikten önce dahi farklılık gösterir. Cinselliğin birçok yönü tüm memeliler arasında korunmuş olduğundan, insan cinselliği ile ilgili cinsel davranış primatlarda ve hatta kemirgenlerde çalışılabilir. Genç erkek maymunlar sert ve karıştırıcı oyunlara dişilerden daha fazla katılırlar, bu fark testosteron düzeyleriyle ilişkilidir. Doğumsal adrenal hiperplazi sonucunda doğum öncesinde aşırı yüksek miktarda androjene maruz kalan kız çocukları da erkek çocuklarının oyunlarını tercih ederler (95,97,98). Çocukların oyun davranışlarındaki cinsiyet farkları en azından kısmen prenatal androjenlerin düzenleyici etkilerine bağlı olabilir.

Testosteron düzeyinin davranış üzerinde başka dramatik etkileri de vardır (97, 99-101). Doğumda veya doğumdan önce hadım edilen erkek kediler erişkin olduklarında, testosteron verilse dahi, uygun dişilerin varlığında erkeklerin tipik tırmanma davranışını gösterememişlerdir. Ayrıca, bu kedilere erişkinliklerinde erişkin dişi kedilerin hormonal ortamını taklit edecek biçimde östrojen ve progesteron verilirse, kızışan dişi kediler için tipik olan kabul etme postürünün aynısını gösterirler. Hadım etme doğumdan birkaç gün sonra yapılırsa bu etkilerin hiçbiri görülmez. Bu nedenle, algısal beceriler ve motor koordinasyon gibi, tipik cinsiyet davranış da davranışın kendisi çok çok sonralara dek görülme de, doğum anına yakın, kritik bir dönem boyunca düzenlenir.

Davranıştaki cinsiyet farkları, beyin işlevindeki farkları gösterdikleri ölçüde en azından kısmen merkezi sinir sisteminin yapısındaki cinsiyet farklarının sonucu olmalıdır. Bu farklar için olası anatomik yerlerden biri cinsellik davranış yanında çeşitli diğer homeostatik dürtülerle ilgili olan hipotalamustur (derleme için 101. kaynağa bakınız). Salim, uyanık rhesus maymunlarında veya sıçanlarda hipotalamusun elektriksel uyarımı cinsiyet için tipik cinsellik davranışını oluşturur (102). Biyologlar, kemirgenlerde hipotalamusun medyal preoptik alanında cinsiyet açısından dimorfik olan çarpıcı bir fark buldular (103, 104). Burada  n hipotalamusun interstisyel çekirdeği adı verilen -işlevi henüz bilinmeyen- dört işlevsel nöron grubu vardır (INAH-1 ila INAH-4). Bu çekirdeklerden biri, INAH-3, erkek sıçanda dişidekinden beş kat daha geniştir. Dişi gelişimi süresince bu çekirdekteki hücrelerin çoğu ölür; erkek yavrularda bu hücreler dolaşımdaki testosteron sayesinde kurtarılır ve dişi yavrularda da kritik bir gelişim penceresinde testosteron enjeksiyonları yapılarak kurtarılabilir (105,106).

Sı anda serebral korteksin çeşitli bölgelerinin kalınlıklarında da cinsiyet dimorfizmleri vardır. Örneğin, erkekte daha büyük bir asimetri vardır: Bir erkek sıçanda korteksin sol tarafının kalınlığı sağ taraftan daha fazladır. Muhtemelen bir sonuç olarak, dişilerde korpus kallozumun spleniumu daha fazla nöron içerir. Diğer beyin bölgeleri de cinsiyet dimorfizmi gösterir ve şüphesiz daha fazlaları da bulunacaktır.

Cinsiyetin genotipi ve fenotipi için biyolojik bir temel bulunması şu soruyu gündeme getirir: Cinsel yönelim için biyolojik temel nedir?

Başlarken, cinsiyetin gelişimi multifaktöryeldir, yani cinsel yönelimin etyolojisi de neredeyse kesin olarak multifaktöryel olmalıdır; muhtemelen, hormonlar, genler, ve çevresel faktörler tarafından belirlenir. Cinsel yönelim gibi davranışsal bir özellike tek bir genin, bir hormonda veya beyin yapısında tek bir değişimin, veya tek bir yaşam deneyiminin yol a madığı neredeyse kesindir. Cinsiyet dimorfizminin özellikleri çalışmalarındaki devam eden ilerleme şüphesiz psikanalizin cinsel kimliği ve cinsel yönelimi daha iyi anlamasına yardım edecektir.

Cinsel yönelim üzerine anatomik çalışmalar yeni başlamaktadır, ve anatomik farklar üzerine yayımlanan bulgulara güven duymadan önce çok daha fazla bilgiye ihtiya ımız olacaktır. şu anda bunların ilginç olasılıklar olarak düşünülmesi daha iyidir. Simon LeVay (93,107) tümü AIDS'ten ölen eşcinsel erkeklerin ve heteroseksüel kabul edilen erkeklerin beyinlerini ve kadınların beyinlerini inceledi. Sıçan hipotalamusunda en belirgin cinsiyet dimorfizmi taşıyan çekirdek olan INAH3 heteroseksüel kabul edilen erkeklerde kadınlardan ortalama üç kat daha büyüktü. Bununla beraber, INAH3 eşcinsel erkeklerde ortalama olarak kadınlarla aynı boyuttaydı. Diğer    INAH  ekirdeğinin hiç biri gruplar arasında farklılık göstermedi. Çalışmadaki  rnekleme ile ilgili potansiyel sorunlara ek olarak, LeVay'ın gözlemleri temelinde yapısal farkların doğumda olup olmadığını, erkeklerin eşcinsel veya zıtcinsel olmasını etkileyip etkilemediğini, veya dimorfizmin cinsel davranıştaki farkların bir sonucu olup olmadığını söylemek mümkün değildir. Fakat daha iyi örneklemeyle ve beyin tarama görüntüleme tekniklerindeki ilerlemelerle beraber bu sorulara cevap vermek mümkün olabilir.

Allen ve Gorski (104) beynin sağ ve sol tarafları arasında bir yolak olan ve genellikle kadınlarda erkeklerden daha geniş olan anterior komisurda eşcinsel ve zıtcinsel erkekler arasında başka bir farklılık tanımladılar. Allen ve Gorski anterior komisurun eşcinsel erkeklerde zıtcinsel erkeklerden ortalama olarak daha geniş olduğunu buldular. Aslında, bu yapı eşcinsel erkeklerde kadınlardan daha geniştir (ayrıca 108. kaynağa bakınız).

şimdi dile getirilmekte olan başka bir soru cinsel yönelimin kalıtsal mı edinsel mi olduğudur (109-115). Cinsel yönelim genlerden etkileniyor görünmektedir, ve beklendiği üzere bu etki kar-

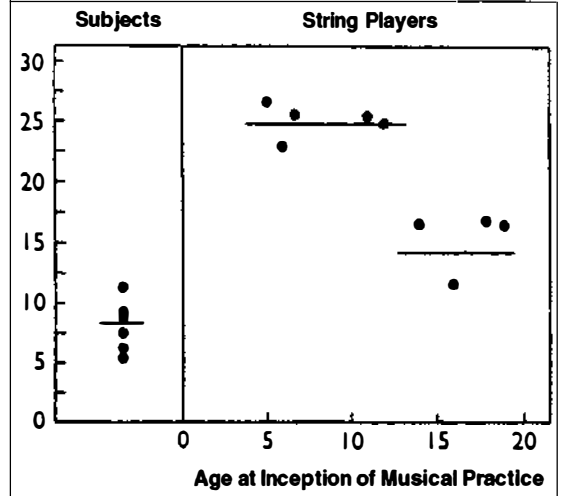
maşıktır. Cinsel yönelimin ailesel özelliği vardır. Bir kişi eşcinselse, ikiz erkek kardeşinin eşcinsel olma şansı oldukça artar. Aynı genleri paylaşan tek yumurta ikizlerinde, konkordans oranı %50'dir. Çift yumurta ikizleri için konkordans oranı %25'tir. Buna karşın, genel popülasyonda erkek eşcinselliğinin insidansı %10'dan azdır. Kadın eşcinselliği için, genetik ilişki daha zayıftır -tek yumurta ikizlerinde %30 ve çift yumurta ikizlerinde yaklaşık %15. Bu rakamlar kabaca diğer karmaşık özelliklerinkilere benzerdir. Bu da hem genetik hem de genetik olmayan önemli faktörlerin işlediğini göstermektedir.

Bunların hepsi erken bulgulardır, ve hem eşcinsel hem de heteroseksüel insan gruplarındaki tutarlılığı halen sorgulanmaktadır. Fakat farklı cinsel yönelimleri olan insanlar arasındaki anatomik farkları doğrulayacak yöntemler yakındadır. Yukarıda öne sürdüğüm gibi, her iki sonlanım da cinsel yönelimin dinamikleri hakkındaki psikanalitik düşüncüyü önemli ölçüde etkileyecektir.

7. Terapinin Sonlanımı ve Beyinde Yapısal Değişiklikler

Deney hayvanlarındaki son çalışmalara göre uzun süreli bellek gen ifadesinde değişikliklere ve beyinde bunu izleyen anatomik değişikliklere yol açar. Beyindeki anatomik değişiklikler tüm yaşam boyunca sürer ve muhtemelen bir bireyin kişilik ve becerilerini şekillendirir. Vücut bölümlerinin serebral korteksin duyuşal ve motor alanlarındaki temsilleri bunların kullanımlarına ve bu nedenle bireyin özel deneyimlerine bağlıdır. Edward Taub ve arkadaşları yaylı çalgı sanatçılarındaki beyinlerini taradılar. Performans sırasında sanatçılar kendilerini sürekli olarak hünerli el hareketlerine adanmışlardır. Teller ile temas eden sol elin ikinci ila beşinci parmakları tek tek manipüle edilir. Bu arada yayı tutan sağ elin parmakları bu denli örüntülü, farklılaşmış hareketler ifade etmez. Bu müzisyenlerin beyin görüntüleri, beyinlerinin müzisyen olmayanlardan farklı olduğunu açığa çıkarmıştır. Özgül olarak, sol elin -sağ değil- parmaklarının kortikal temsili müzisyenlerde daha geniştir (Şekil 4) (derleme için 31. ve 116. kaynaklara bakınız).

Böyle yapısal değişiklikler yaşamın erken yıllarında daha kolayca edinilir. Bu nedenle Johann Sebastian Bach basitçe doğru genlere sahip olduğu için değil, müziksel becerileri uygulamaya, muhtemelen beyninin deneyimle değiştirilmeye en duyarlı olduğu bir zamanda başladığı için Bach'tı.

Şekil 4: Yaylı Çalgı Sanatçılarındaki Sol Elin Beşinci Parmağının Kortikal Temsili Müzisyen Olmayanlardan Daha Geniş Boyuttadır

Şekil, toplam nöronal aktivitenin endeksi olarak düşünülen dipol gücü olarak manyetoensefalografi ile ölçülen kortikal temsillerin boyutunu göstermektedir. Yaylı çalgı sanatçıları arasında, müzik pratiğine 13 yaşından önce başlayanlar diğerlerinden daha geniş bir temsile sahiptirler. Yatay çizgiler ortalamaları gösterir. (Ebert ve arkadaşlarından (116) Squire ve Kandel'in değiştirdiği haliyle [31; şekil Scientific American Inc.'in izniyle yeniden basılmıştır].)

Taub ve arkadaşları (116) enstrümanlarını çalmayı 12 yaş itibarıyla öğrenen müzisyenlerin çalarken önemli olan sol el parmaklarının temsillerinin daha sonradan başlayanlardan daha fazla olduğunu buldular (Şekil 4).

Bu düşünce psikanaliz için önemli olan şu soruyu ortaya çıkardı: Terapi bu şekilde mi çalışır? Eğer öyleyse psikoterapi ile indüklenen bu değişiklikler nerede gerçekleşir? Terapötik olarak indüklenen yapısal değişiklikler zihinsel bozukluk tarafından değiştirilen yerlerde mi gerçekleşir, yoksa terapötik olarak indüklenen değişiklikler diğer ilgili alanlarda gerçekleşen bağımsız ve telafi edici değişiklikler midir?

Zihinsel işlevlerdeki uzun ömürlü değişiklikler gen ifadesindeki değişiklikleri içerir (31, 116). Bu nedenle, normal ya da bozulmuş olsun, kalıcı zihinsel durumların altında yatan özgül değişiklikleri çalışırken gen ifadesini de aramalıyız. Gen ifadesindeki değişim zihinsel bir süreçte uzun ömürlü değişikliklere nasıl yol açar? Öğrenme ile ilişkili gen ifadesinde değişimler üzerine hayvanlardaki çalışmalar, bu değişimlerin sinir hücreleri arasındaki

bağlantı örüntülerindeki değişiklikleri, bazı durumlarda da sinaptik bağlantıların ilerlemesi veya geri çekilmesini izlediğini gösterir.

Bugüne kadar psikanalizin eğilimler, alışkanlıklar, bilinçli ve bilinçdışı davranışlarda kalıcı değişiklikler yaratma başarısının bunu beyinde yapısal değişikliklere yol açan gen ifadelerinde değişikliklere yol açarak yaptığı düşüncesi kışkırtıcıdır. Böylece, beyin görüntüleme teknikleri geliştikçe bu tekniklerin yalnızca çeşitli nevrotik hastalıklara tanı koymada değil psikoterapinin ilerleyişini izlemede de faydalı olabileceği ihtimaliyle yüz y zeyiz.

8. Psikofarmakoloji ve Psikanaliz

Nöroloji eğitimi almış bir psikanalist olan ve n robiyolojinin psikanalizle ilişkişine dair uzun süreli bir merakı olan Mortimer Ostow (117,118), 1962 gibi erken bir tarihte, psikanalizin seyri sırasında ilaçların kullanılmasının yararına işaret etti (119). Daha o zamanlarda, farmakolojik müdahalenin, terapötik değerinin yanında afektif işlevlerin yönlerini inceleme için bir araç olarak da görev yapabileceğini  ne sürdü. Ostow psikofarmakolojik ajanların esas etkisinin duygulanım üzerine olduğunu gözlemledi. Bu da duygulanımın davranış veya hastalık için düşünce oluşturma veya bilinçli yorumlamadan daha önemli olduğunu ileri sürmesine yol açtı. Bu düşünce, Sanders, Stern ve Boston Değişim Süreci  alışma Grubu'nun bilinçdışı duygulanımın bilinçli i ğ r  üzerindeki görece önemine dair savlarını güçlendirmektedir ve terapötik ilerlemenin göstergeleri olarak, Boston grubunun bilinçli i ğ r  kadar önemli saydıkları, bilinçdışı prosedürel bilgideki değişikliklerin (yukarıda ele alınan anlam anları sırasında olanlar gibi)  nemini bir kez daha vurgulamaktadır. Hem Ostow'un hem de Boston grubunun düşünceleri, hastanın bilinçdışının içsel temsillerindeki değişikliklerin -bilin e erişmeseler dahi- terapinin ilerlemesi için faydalı olabileceğini netleştirmektedir. Bu durumlarda, bilinçdışı belki de Freud'un düşündüğünden daha önemlidir! Nitekim, Ostow'un psikofarmakolojik ajanların psikanaliz süreci üzerine etkilerini incelediği çalışmanın teması, Sanders ve Stern'in psikoterapideki ilerlemenin önemli bir prosedürel bileşeni olduğunu ve terapide olanın çoğunun i ğ r yle doğrudan ilişkili olması gerekmediğini vurgulayan düşüncelerini tekrarlar.

Tutarlı Bir Zihin Anlayışı Edinmek için Biyoloji Ve Psikanaliz Arasında Gerçek Bir Diyalog Olması Gerekir

Önceden ileri sürdüğüm gibi, çoğu biyolog yirminci yüzyıl için gen ne ise, yirmibirinci yüzyıl için zihnin o olduğuna inanmaktadır. Psikanalizdeki bir takım kilit sorunların daha derinden anlaşılmasına genel olarak biyolojik bilimlerin özel olarak da kognitif nörobilimin nasıl katkı yapabileceğini kısaca tartıştım. Sıklıkla gündeme gelen bir sorun psikanalitik sorunlara nörobiyolojik bir yaklaşımın psikanalitik kavramları nörobiyolojik kavramlara indirgeyeceğidir. Eğer böyle olsaydı, psikanalizi esas dokusundan ve zenginliğinden mahrum bırakacak ve terapinin karakterini değişirmiş olacaktı. Böyle bir indirgenme basitçe arzulanmayan bir durum değil, imkânsız bir durumdur. Psikanaliz, kognitif psikoloji ve nörobilimin gündemleri çakışır, fakat herhangi bir biçimde özdeş değillerdir. Bu üç disiplin farklı perspektif ve amaçlara sahiptir ve yalnızca belirli kritik sorunlarda birleşirler.

Bu çaba içinde biyolojinin rolü, özgül dizisel süreçlere derin i ğ r ler sağlaması en muhtemel yönleri aydınlatmaktır. Biyolojinin gücü özenli düşünce biçimi ve analizdeki derinliğidir. Biyoloji giderek yaşam süreçlerinin moleküler dinamiklerinin daha derinlerine indikçe kalıtımı, gen düzenlenmesini, hücreyi, antikor farklılıklarını, beden planının ve beyin gelişimini ve davranışın oluşturulmasını anlamamız son derece genişlemektedir. Psikanalizin gücü hedeflediği sorunların karmaşıklığı ve onları kavrama yeteneğidir. Bu g   biyoloji tarafından azaltılamaz. Zaman zaman tıbbın biyolojiye, ve psikiyatrinin nörobilime yönelmesi gibi psikanaliz de zihin-beyin ilişkisinin sofistike biçimde anlaşılması için becerikli ve gerçeklik yönelimli bir  ğretmen olarak görev yapabilir.

Geçen yarım yüzyıl boyunca biyolojik bilimlerin içinde çekirdek disiplinleri kaybetmeksizin gerçekleşen başarılı birleşmeleri tekrar tekrar gördük. Örneğin, klasik genetik ve moleküler biyoloji ortak bir disiplin olan moleküler genetikte birleşti. Artık Gregor Mendel'in tanımladığı özelliklerin ve Thomas Hunt'in tanımladığı genlerin kromozom üzerindeki özgül yerleşimlerinin çift sarmallı DNA dizileri olduğunu biliyoruz. Bu i ğ r  genlerin nasıl eşlendiğini ve hücresel işlevleri nasıl kontrol ettiğini anlamamıza olanak tanıdı. Bu i ğ r ler biyolojide devrim yaptılar, fakat genetik disiplinini or-

tadan kaldırmış olmadılar. Buna karşın, 2003'te tamamlanması beklenen insan genomuyla beraber genetiğin yıldızı parlamaktadır. Genetik, moleküler biyolojinin güçlü içgörülerini kullandı, kendi gündemine etkin biçimde uyguladı ve ilerledi. Aynısını psikanaliz neden yapmasın?

Diyaloğun Başlangıçlarını Görüyor muyuz?

Gördüğümüz üzere, biyoloji psikanalize iki yönde yardımcı olabilir: Kavramsal ve deneysel olarak. Aslında halihazırda kavramsal ilerlemenin işaretlerini görmeye başlıyoruz. Bazı psikanaliz kurumları ya da en azından psikanalizin içindeki bir grup insan psikanalizi daha özenli hale getirmek ve biyolojiyle yakınlaştırmak için mücadele etmektedir. Kariyerinin başında Freud da bu durum için tartıştı. Daha yakın zamanda, New York Psikanaliz Enstitüsü'nden Mortimer Ostow ve Columbia Enstitüsü'nden David Olds ve Arnold Cooper (120), ve ülke çapında niceleri burada özetlediğim düşüncelerin benzerlerini daha önce den belirttiler.

Uzun yıllar boyunca Columbia Psikanalitik Tıp Birliği ve New York Psikanaliz Enstitüsü, psikanaliz ve nörobilimin ortak ilgi alanlarına yönelik merkezler kurdular. Bu ilgi alanları içinde bilinç, bilinçdışı işleme, otobiyografik bellek, rüyalar, duygulanım, güdülenme, bebekte zihinsel gelişim, psikofarmakoloji ve zihinsel hastalığın etyolojisi bulunmaktaydı. New York Psikanaliz Enstitüsü'nün tanıtımında şöyle diyor:

Psikanalizle hayati ilgisi bulunan pek çok soruna dair içgörülerdeki patlama eski kavramlar ve filizlenen araştırma teknolojilerini ve farmakolojik tedavileri kullanan yöntemlerle anlamlı biçimlerde bütünleştirilmelidir. Benzer biçimde insan özelliğinin karmaşık sorunlarını ilk defa keşfeden nörobilimcilerin de yüz yıllık analitik birikimden öğreneceği çok şey vardır.

Böylece, heyecan verici bir basamak olarak, psikanalistler nörobilim ve psikofarmakoloji öğrenmeye başlıyorlar. Bu basamak analitik klinisyenin uzun soluklu yeni öğreniminde ona önderlik edecektir.

Bu çabaların sonucu olarak, biyolojinin ikinci işlevi olan deneysel işlevinde bir miktar ilerleme olmaktadır. Bazı araştırmacılar psikanaliz ve biyolojinin deneysel olarak birleşmesine dair heye-

can verici olasılığı görmektedirler. Bunlardan en övülmeye değer olanı Karen-Kaplan Solms ve Mark Solms'un (121) beyin lezyonu olan hastaların zihinsel işlevlerindeki değişimleri araştırarak beyinde psikanalizle ilgili anatomik sistemleri tanımlama girişimleridir. Kaplan-Solms ve Solms psikanalizin gücünün zihinsel süreçleri öznel bir perspektifle incelemesinden kaynaklandığına inanmaktadırlar. Bununla beraber, işaret ettikleri üzere, bu önemli güç aynı zamanda psikanalizin en büyük güçsüzlüğüdür. Öznel fenomenler kolaylıkla nesnel ampirik analizlere tabi tutulamaz. Öznel fenomenleri araştırmak için yaratıcı yollar oluşturmamız gerekmektedir. Sonuç olarak, bu araştırmacılar, beyin fokal bir lezyonunu takiben oluşan kişilik değişikliklerindeki gibi, psikanalitik düşünceyi yalnızca nesnel nörobiyolojik fenomenlere bağlayarak psikanalizin nesnel kökenli yapılanmasından ampirik ilintiler çıkarılabileceğini savunuyorlar. Benzer biçimde, önemli ve geleneksel bir çalışma da bilinçdışı zihinsel süreçlerin yönlerini analiz etme girişimi içinde olaya ilişkin potansiyellerle subliminal ve supraliminal uyaranların algılanmasını ilintilendiren Howard Shevlin'in uzun süreli çalışmasıdır (5, 46).

Bu başlangıçlar son derece cesaret vericidir. Fakat psikanalizin yeniden canlanması için, entelektüel olarak yeniden yapılanmasını kurumsal değişiklikler ile eşleştirmesi gerekmektedir. Biyolojinin yardımı için, psikanalizin iki yönü özel dikkat gerektirmektedir: Terapötik sonlanım ve psikanaliz kurumlarının rolü.

Psikanalitik Sonlanımın Değerlendirilmesi

Bir terapi biçimi olarak, artık psikanaliz 50 yıl önce olduğu kadar yaygın şekilde uygulanmıyor. Jeffrey (122) psikanaliz talep eden hasta sayısının son 20 yıl boyunca her yıl %10 azaldığını ve aynı şekilde psikanaliz kurumlarında eğitim almak isteyen yetenekli psikiyatristlerin de azaldığını iddia etmektedir. Bu azalma hayal kırıklığı yaratmaktadır, çünkü günümüzde psikanalitik terapi daha gerçekçi biçimde odaklanmış ve bu nedenle daha etkin olabilecek hale gelmiş görünmektedir. Son birkaç on yılda psikanaliz otizm, şizofreni, ve ağır bipolar hastalık gibi önereceği hemen hiç bir şeyi olmayan hastalıkları tedavi etmeye kalkıştığı, 1950'lerdeki gerçekçi olmayan amaçlarını büyük ölçüde terketti. Bugünlerde, psikanalizin en başarılı olduğu alanın psikotik özelliği olmayan

bozukluklara sahip hastalar olduğu düşünülmektedir. Bu hastalar etkin biçimde çalışmada veya tatminkar ilişkileri sürdürmede önemli kusurları olan ve yaşamlarını daha iyi yönetmenin yollarını edinmek isteyen kişilerdir. Bu kişilerin önemli bir bölümü duygulanım bozukluklarıyla beraber borderline kişilik bozukluğundan mustariptirler. Bu olgularda, psikanaliz ve psikanalitik yönelimli psikoterapinin farmakoterapiye önemli bir yardımcı olacağı düşünülmektedir (psikanalizde görülen hastaların dağılımı için 123. kaynağa bakınız). Psikotik olmayan hastalar üzerinde bu daha dar olan odaklanmanın sonucu olarak psikanaliz ve psikanalitik yönelimli psikoterapi belki de hiç olmadığı kadar iyi bir noktadadır.

Burada Kay Jamison'ın kendi manik-depresif hastalığı ve kombine lityum tedavisi ve psikoterapiye verdiği etkin yanıt üzerine unutulmaz tartışmasını anımsadım (124):

Var oluşumun bu noktasında, lityum almadan ve psikoterapinin faydalarına sahip olmadan normal bir yaşam sürdürdüğümü düşünemiyorum. Lityum, karşı konulmaz fakat yıkıcı olan çıkışlarımı engelliyor, depresyonlarımı azaltıyor, düşüncemdeki bozukluğun tüylerini ve ağlarını temizliyor, beni kariyerimi ve ilişkilerimi mahvetmekten alıkoyuyor, hastaneden uzak ve canlı tutuyor, ve psikoterapiyi mümkün kılıyor. Fakat psikoterapi tarifi imkânsız şekilde iyileştiriyor. Konfüzyonumu bir ölçüde anlamlandırıyor, korkutucu düşünce ve hislerimi dizginliyor, kontrolümün birazını, umudumu ve bunların tümünden bir şey öğrenme olasılığımı geri kazandırıyor. Haplar kişiyi rahatlatarak gerçekliğe döndürmez, döndüremezler; yalnızca sarsar ve tepetaklak hale getirirler, ve o halde dayanılabileceğinden daha hızlı yaparlar. Psikoterapi bir sığınaştır; bir savaş alanıdır; psikotik, nevrotik, gururlu, allak bullak olduğum ve inanılmaz derecede umutsuz olduğum bir yerdir. Fakat, daima, inandığım ya da inanmayı öğrendiğim yeredir - bir gün tüm bunlarla çarpışabileceğim yerde.

Hiç bir hap, hap almayı istememe sorunumla baş edemez; benzer şekilde, psikoterapinin herhangi bir miktarı tek başına manilerimi ve depresyonlarımı en-

gellemez. İkisine de ihtiyacım var. Yaşamını haplara, kendi garipliklerine ve azmine ve sonuçta psikoterapi denen derin ilişkiye borçlu olmak acayip bir şey.

Bu ilerlemeler düşünüldüğünde, psikanaliz uygulaması neden artık gelişmiyor? Psikanalitik terapinin kullanımındaki bu azalma çoklukla psikanaliz dışındaki sebeplere atfedilebilir: Farklı kısa süreli psikoterapi biçimlerinin (değişen derecelerde hemen hepsi psikanalizden kaynaklanır) artışı, farmakoterapinin ortaya çıkışı, sigorta sisteminin ekonomik etkisi. Fakat önemli bir neden psikanalizin kendisidir. Kuruluşundan tam bir yüzyıl sonra, psikanaliz giderek daha şüpheli olan tıp mesleğini plasebodan daha etkin bir terapi biçimi olduğuna ikna edecek nesnel delilleri edinmek için gereken çabayı hala göstermemiştir. Bu nedenle, zorlayıcı nesnel delilleri bulunan -hem terapi olarak hem de farmakoterapiye yardımcı olarak- çeşitli kognitif terapi biçimleri ve diğer psikoterapilerden farklı olarak, psikanalizin analitik yönelimli olmayan terapi veya plasebodan daha iyi çalıştığına dair öznel izlenimlerin dışında henüz zorlayıcı delilleri yoktur (125-133).

Psikanalizin bir terapi olarak etkin olduğunu gösteren nesnel deliller sağlamadaki yetersizliği artık kabul edilemez. Psikanalistler Arnold Cooper'ın gerçekçi ve eleştirel görüşüyle ikna edilmelidir:

Psikanalizin bir tedavi yöntemi olduğunu iddia ettiği noktaya kadar, iyi ya da kötü, bilimin yörüngesine çekilmiş durumdayız ve bundan sonra ampirik araştırmanın zorunluluklarından kaçamayız. Bir mesleğin üyeleri olan ve hizmetleri için para ödenen hekimler yetiştirdikçe, ne yaptığımızı ve hastalarımızı nasıl etkilediğimizi araştırmakla yükümlüyüz.

Cooper'ın işaret ettiği üzere, başlangıçta terapinin sonlanımını değerlendirmek için tasarlanan bir takım önemli çalışmalar -Wallerstein'in çalışması (134) ve Kantrowitz (129) ve Bachrach'ın (135) derledikleri çalışmalar- sonlanımla ilgisi olmayan daha ulaşılabilir kısa süreli bir amaç uğruna uzun süreli amaçlarını terktiler. Psikanaliz iyi organize olmuş terapötik bir seçenek olacaksa, maliyeti ve karmaşıklığına rağmen, özenli sonlanım çalışmaları analitik yönelimli olmayan psikoterapi ve plaseboya kıyasla tüm öncelik listelerinde üstte olmalıdır.

Psikanaliz Enstitüleri İçin Bir Flexner Raporu mu?

Fakat daha zor olan aşama biyolojiye teşek-kürün ötesine geçmek ve psikanaliz dahilinde psikanalistlerin önemli bir kısmını kognitif nöro-bilimde teknik olarak yetkin ve kendi düşüncelerini yeni yöntemlerle test etmeye hevesli hale getirecek entelektüel bir iklimi geliştirecek ufak bir tam zamanlı çalışan araştırmacılar kadrosuna sahip olmaktır. Psikanalistlerin meydan okuması zihni anlamak amacıyla, zor bir durum olan ve psikanalizi de içeren, biyolojinin ve psikolojinin birleşme çabasında aktif katılımcılar olmaktır. Psikanalizin entelektüel ikliminde, gerçekleşmesi gerektiğine inandığım bu dönüşüm gerçekleşirse psikanaliz enstitüleri mesleki okullar -önceki haliyle dernekler- olmaktan çıkıp araştırma ve bilgi merkezlerine dönmelidirler.

Yirmibirinci yüzyılın ucunda Birleşik Devletler'deki psikanaliz enstitüleri bu ülkede 1900'lerin başında kurulan şahıslara ait tıp okullarını andırmaktadır. Geçen yüzyılın dönümünde Birleşik Devletler'de tıp okullarında büyük bir artış -denilene göre 155- yaşanıyordu. Bunların çoğunda temel bilimler eğitimi için laboratuvar yoktu. Bu okullarda tıp öğrencilerini eğitenler sıklıkla kendi uygulamalarıyla meşgul olan özel hekimlerdi.

Bu sorunu incelemek için, Carnegie Kurumu Birleşik Devletler'deki tıp eğitimi araştırmak üzere Abraham Flexner'i görevlendirdi. 1910'da

tamamlanan Flexner Raporu (136) tıbbın bilim temelli bir meslek olduğunu ve hem temel bilimler hem de klinik tıba uygulamaları için planlanmış bir eğitim gerektirdiğini vurguladı. Flexner Raporu, kaliteli bir eğitimi teşvik etmek için bu ülkedeki tıp okullarını bir üniversitenin parçası olanlarla sınırlamayı tavsiye etti. Bu raporun bir sonucu olarak, yetersiz okulların çoğu kapatıldı, ve tıp eğitimi ve uygulaması için güvenilir standartlar kabul edildi. Eski dinçliğine dönmek ve gelecekte zihni anlamamıza önemli ölçüde katkı yapmak için psikanaliz içinde bilimsel çalışmanın yapıldığı entelektüel bağlamı incelemeli ve yeniden yapılandırmalı, ve geleceğin psikanalistleri için daha eleştirel bir eğitim biçimi geliştirmelidir. Bu nedenle, yirmibirinci yüzyılın entelektüel gücü olarak yaşamak istiyorsa, belki de psikanalizin ihtiyacı olan psikanalitik enstitüler için Flexner Raporu'na benzer bir rapordur.

1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında çoğumuzu psikanalize sürükleyen onun cesur merakıydı - inceleme coşkusuydu. Kendim belleğin nörobiyolojik çalışmalarına yöneldim çünkü zihnin daha derinden anlaşılması için -ilk olarak psikanaliz tarafından ateşlenen bir merak- belleğin çok önemli olduğunu gördüm. Güncel biyolojinin heyecanı ve başarısının psikanaliz camiasının araştırma merakını yeniden ateşleyeceği ve nörobiyoloji, kognitif psikoloji ve psikanalizden oluşan ortak bir disiplinin zihnin daha yeni biçimde ve derinden anlaşılmasını ileri götüreceği ümit edilmelidir.

Kaynakça

1. Kandel ER: A new intellectual framework for psychiatry. *Am J Psychiatry* 1998; 155:457-469 [Abstract/Free Full Text]
2. Freud S: On narcissism: An introduction (1914), in *Complete Psychological Works*, standard ed, vol 14. London, Hogarth Press, 1957, pp 67-102
3. Freud S: Beyond the pleasure principle (1920), in *Complete Psychological Works*, standard ed, vol 18. London, Hogarth Press, 1955, pp 7-64
4. Shapiro T, Emde RN (eds): *Research in Psychoanalysis: Process, Development, Outcome*. Madison, Conn, International Universities Press, 1995
5. Shevrin H: Psychoanalytic and neuroscience research. *Am Psychoanalyst* 1998; 32 (3)
6. Levin FM: A brief history of analysis and cognitive neuroscience. *Am Psychoanalyst* 1998; 32 (3)
7. Isenstadt L: The neurobiology of childhood emotion: Anxiety. *Am Psychoanalyst* 1998; 32(3)
8. Milner B, Squire LR, Kandel ER: Cognitive neuroscience and the study of memory. *Neuron Rev* 1998; 20:445-468
9. Eissler KR: Irreverent remarks about the present and future of psychoanalysis. *Int J Psychoanal* 1969; 50:461-471
10. Luborsky L, Luborsky E: The era of measures of transference: the CCRT and other measures, in *Research in Psychoanalysis: Process, Development, Outcome*. Edited by Shapiro T, Emde RN. Madison, Conn, International Universities Press, 1995, pp 329-351
11. Dahl H: The measurement of meaning in psychoanalysis by computer analysis of verbal contexts. *J Am Psychoanal Assoc* 1974; 22:37-57 [Medline]
12. Teller V, Dahl H: What psychoanalysis needs is more empirical research, in *Research in Psychoanalysis: Process, Development, Outcome*. Edited by Shapiro T, Emde RN. Madison, Conn, International Universities Press, 1995, pp 31-49
13. Boring EG: *A History of Experimental Psychology*. New

- York, Appleton-Century, 1950, p 713
14. Edelson M: Hypothesis and Evidence in Psychoanalysis. Chicago, University of Chicago Press, 1984
  15. Reiser M: Changing theoretical concepts in psychosomatic medicine, in *American Handbook of Psychiatry*, 2nd ed, vol IV. Edited by Reiser M; Arieti S, editor-in-chief. New York, Basic Books, 1975, pp 477–500
  16. Shapiro T: Discussion of the structural model in relation to Solm's neuroscience-psychoanalysis integration: the ego. *J Clin Psychoanal* 1996; 5:369–379
  17. Roth MS (ed): Freud: Conflict and Culture: Essays on His Life, Work, and Legacy. New York, Alfred A Knopf, 1998
  18. Freud S: New introductory lectures on psycho-analysis (1933 [1932]), in *Complete Psychological Works*, standard ed, vol 22. London, Hogarth Press, 1964, pp 1–182
  19. Freud A: The Ego and the Mechanisms of Defense. London, Hogarth Press, 1936
  20. Hartmann H: Ego Psychology and the Problem of Adaptation (1939). Translated by Rapaport D. New York, International Universities Press, 1958
  21. Spitz RA: Hospitalism: an inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. *Psychoanal Study Child* 1945; 1:53–74
  22. Klein J: Envy and Gratitude. London, Tavistock, 1957
  23. Bowlby J: Grief and mourning in infancy and early childhood. *Psychoanal Study Child* 1960; 15:9–52
  24. Erikson E: *Childhood and Society*. New York, WW Norton, 1963
  25. Winnicott DW: The depressive position in normal emotional development (1954), in *Through Paediatrics to Psycho-Analysis: Collected Papers*. New York, Basic Books, 1958, pp 262–277
  26. Kohut H: *The Analysis of the Self: A Systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorders*. New York, International Universities Press, 1971
  27. Lear J: *Open Minded, Working Out the Logic of the Soul*. Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1998
  28. Jacob F: *Of Flies, Mice and Men*. Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1998
  29. Scoville WB, Milner B: Loss of recent memory after bilateral hippocampal lesions. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 1957; 20:11–21
  30. Squire LR, Zola-Morgan S: The medial temporal lobe memory system. *Science* 1996; 253:1380–1386
  31. Squire LS, Kandel ER: *Memory: From Molecules to Memory: Scientific American Library*. New York, Freeman Press, 1999
  32. Solms M: What is consciousness? Charles Fischer Memorial Lecture to the New York Psychoanalytic Society. *J Am Psychoanal Assoc* 1996; 45:681–778
  33. Lyons-Ruth K: Implicit relational knowing: its role in development and psychoanalytic treatment. *Infant Ment Health J* 1998; 19:282–289
  34. Clyman R: The procedural organization of emotion: a contribution from cognitive science to the psychoanalytic therapy of therapeutic action. *J Am Psychoanal Assoc* 1991; 39:349–381
  35. Boston Process of Change Study Group: Interventions that effect change in psychotherapy: a model based on infant research. *Infant Ment Health J* 1998; 19:277–353
  36. Sanders L: Introductory comment. *Infant Ment Health J* 1998; 19:280–281
  37. Stern D: The process of therapeutic change involving implicit knowledge: some implications of developmental observations for adult psychotherapy. *Infant Ment Health J* 1998; 19:300–308
  38. Goldberger M: Daydreams: Even more secret than dreams, in *Symposium: The Secret of Dreams*, Western New England Psychoanalytic Society. New Haven, Conn, Yale University, 1996
  39. Kris AO: *Free Association, Method and Practice*. New Haven, Conn, Yale University Press, 1982
  40. Brenner C: *An Elementary Textbook of Psychoanalysis*, 2nd ed. New York, International Universities Press, 1978
  41. Pavlov I: *Conditioned Reflexes: An Investigation of the Physiological Activity of the Cerebral Cortex*. Translated by Anrep GV. London, Oxford University Press, 1927
  42. Dickinson A: *Contemporary Animal Learning Theory*. Cambridge, UK, Cambridge University Press, 1980
  43. Domjan M, Burkhard B: *The Principles of Learning and Behavior*, 2nd ed. Monterey, Calif, Brooks/Cole, 1986
  44. Rescorla RA: Behavioral studies of Pavlovian conditioning. *Annu Rev Neurosci* 1988; 11:329–352 [Medline]
  45. Fanselow MS: Pavlovian conditioning, negative feedback, and blocking: mechanisms that regulate association formation. *Neuron Minireview* 1998; 20:625–627
  46. Shevrin H, Bond J, Brakel LAW, Hertel RK, Williams WJ: *Conscious and Unconscious Processes: Psychodynamic, Cognitive and Neuropsychological Convergences*. New York, Guilford Press, 1996
  47. Kamin L: Predictability, surprise, attention, and conditioning, in *Punishment and Aversive Behavior*. Edited by Campbell BA, Church RM. New York, Appleton-Century Crofts, 1969, pp 279–296
  48. Clark RE, Squire LR: Classical conditioning and brain systems: the role of awareness. *Science* 1998; 280:77–81 [Abstract/Free Full Text]
  49. Solomon PR, Vander Schaaf ER, Thompson RF, Weisz DJ: Hippocampal and trace conditioning of the rabbit's classically conditioned nictitating membrane response. *Behav Neurosci* 1986; 100:729–744 [Medline]
  50. Kim JJ, Clark RE, Thompson RF: Hippocampectomy impairs the membrane of recently but not remotely acquired trace eye blink conditioned responses. *Behav Neurosci* 1995; 109:195–203 [Medline]
  51. Eichenbaum H: Amnesia, the hippocampus, and episodic memory (editorial). *Hippocampus* 1998; 8:197 [Medline]
  52. Freud S: Inhibitions, symptoms and anxiety (1926 [1925]), in *Complete Psychological Works*, standard ed, vol 20. London, Hogarth Press, 1959, pp 77–175
  53. LeDoux J: *The Emotional Brain*. New York, Simon & Schuster, 1996
  54. Breiter HC, Etcoff NL, Whalen PJ, Kennedy WA, Rauch SL, Buckner RI, Strauss MM, Hyman SE, Rosen BR: Response and habituation of the human amygdala during visual processing of facial expression. *Neuron* 1996; 17:875–887 [Medline]
  55. Whalen PJ, Rauch SL, Etcoff NL, McInerney SC, Lee MB, Jenike MA: Masked presentations of emotional facial expressions modulate amygdala activity without explicit knowledge. *J Neurosci* 1996; 18:411–418 [Abstract/Free Full Text]
  56. Bremner JD, Randall P, Scott TM, Bronen RA, Seibyl JP, Southwick SM, Delaney RC, McCarthy G, Charney DS, Innis RB: MRI-based measurement of hippocampal volume in patients with combat-related posttraumatic stress disorder. *Am J Psychiatry* 1995; 152:973–981 [Abstract]

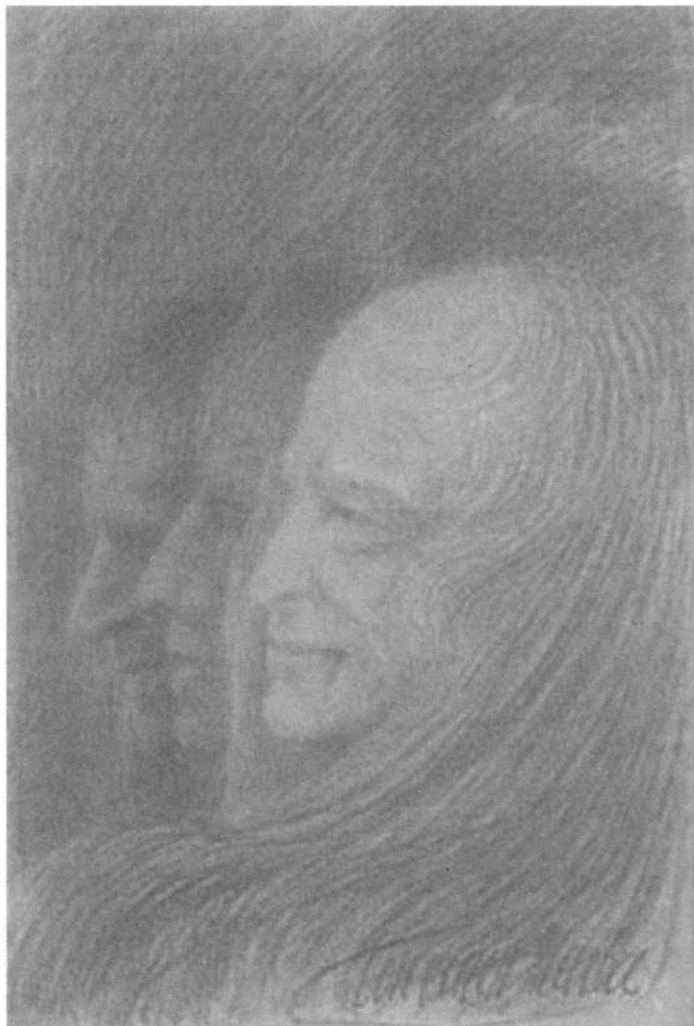
57. Heim C, Owens MJ, Plotsky PM, Nemeroff CB: Persistent changes in corticotropin-releasing factor systems due to early life stress: relationship to the pathophysiology of major depression and post-traumatic stress disorder, I: Endocrine factors in the pathophysiology of mental disorders. *Psychopharmacol Bull* 1997; 33:185–192 [Medline]
58. Heim C, Owens MJ, Plotsky PM, Nemeroff CB: The role of early adverse life events in the etiology of depression and posttraumatic stress disorder: focus on corticotropin-releasing factor. *Ann NY Acad Sci* 1997; 821:194–207 [Medline]
59. Brown GW, Harris T, Copeland JR, Kendler KS: Depression and loss. *Br J Psychiatry* 1997; 130:1–18 [Abstract]
60. Agid O, Shapira B, Zislin J, Ritsner M, Hanin B, Murad H, Trudart T, Bloch M, Heresco-Levy U, Lerer B: Environment and vulnerability to major psychiatric illness: A case control study of early parental loss in major depression, bipolar disorder and schizophrenia. *Mol Psychiatry* (in press)
61. Kendler KS, Neale KM, Kessler RC, Heath AC, Eaves LJ: Childhood parental loss and adult psychopathology in women: A twin study perspective. *Arch Gen Psychiatry* 1992; 49:109–116 [Abstract]
62. Freud A, Burlingham D: *Infants Without Families: Writings 3, 1944*. New York, International Universities Press, 1973
63. Harlow H: The nature of love. *Am J Psychol* 1958; 13:673–686
64. Harlow HF, Dodsworth RO, Harlow MK: Total social isolation in monkey. *Proc Natl Acad Sci USA* 1965; 54:90–97 [Medline]
65. Bowlby J: *Attachment and Loss, vols 1, 2*. New York, Basic Books, 1969, 1973
66. Levine S: Infantile experience and resistance to physiological stress. *Science* 1957; 126:405–406
67. Levine S: Plasma-free corticosteroid response to electric shock in rats stimulated in infancy. *Science* 1962; 135:795–796
68. Levine S, Haltmeyer GC, Kaas GG, Penenberg VH: Physiological and behavioral effects of infantile stimulation. *Physiol Behav* 1967; 2:55–63
69. Ader R, Grotta LJ: Effects of early experience on adrenocortical reactivity. *Physiol Behav* 1969; 4:303–305
70. Hofer MA: *The Roots of Human Behavior*. New York, WH Freeman, 1981
71. Hofer MA: Hidden regulators in attachment, separation, and loss. *Monogr Soc Res Child Dev* 1994; 59:192–207 [Medline]
72. Selye H: A syndrome produced by diverse noxious agents. *Nature* 1936; 138:22–36
73. Liu D, Diorio J, Tannenbaum B, Caldji C, Francis D, Freedman A, Sharma S, Pearson D, Plotsky PM, Meaney MJ: Maternal care, hippocampal glucocorticoid receptors, and hypothalamic-pituitary-adrenal responses to stress. *Science* 1997; 277:1659–1662 [Abstract/Free Full Text]
74. Plotsky PM, Meaney MJ: Early, postnatal experience alters hypothalamic corticotropin-releasing factor (CRF) mRNA, median eminence CRF content and stress-induced release in adult rats. *Brain Res Mol Brain Res* 1993; 18:195–200 [Medline]
75. Nemeroff CB: The corticotropin-releasing factor (CRF) hypothesis of depression: New findings and new directions. *Molecular Psychiatry* 1996; 1:326–342
76. Meaney MJ, Aitken DH, Sapolsky RM: Environmental regulation of the adrenocortical stress response in female rats and its implications for individual differences in aging. *Neurobiol Aging* 1991; 12:31–38 [Medline]
77. McEwen BS, Sapolsky RM: Stress and cognitive function. *Curr Opin Neurobiol* 1995; 5:205–216 [Medline]
78. Sapolsky RM: Why stress is bad for your brain. *Science* 1996; 273:749–750 [Medline]
79. Starkman MN, Gebarski SS, Berent S, Scheingart DE: Hippocampal formation volume, memory dysfunction, and cortisol levels in patients with Cushing's syndrome. *Biol Psychiatry* 1992; 32:756–765 [Medline]
80. Bremner JD, Randall P, Vermetten E, Staib L, Bronen RA, Mazuro C, Capelli S, McCarthy G, Innis RB, Charney DS: Magnetic resonance imaging-based measurement of hippocampal volume in posttraumatic stress disorder related to childhood physical and sexual abuse—a preliminary report. *Biol Psychiatry* 1997; 41:23–32 [Medline]
81. Sachar EJ: Neuroendocrine dysfunction in depressive illness. *Annu Rev Med* 1976; 27:389–396 [Medline]
82. Nemeroff CB: The neurobiology of depression. *Sci Am* 1998; 278:28–35 [Medline]
83. Damasio A: The somatic marker hypothesis and the possible functions of the prefrontal cortex: review. *Philos Trans R Soc London B Biol Sci* 1996; 351:1413–1420 [Medline]
84. Damasio AR: *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. New York, Putnam, 1994
85. Baddeley A: *Working Memory*. New York, Oxford University Press, 1986
86. Fuster JM: *The Prefrontal Cortex: Anatomy, Physiology, and Neuropsychology of the Frontal Lobe*, 3rd ed. Philadelphia, Lippincott-Raven, 1997
87. Goldman-Rakic PS: Regional and cellular fractionation of working memory. *Proc Natl Acad Sci USA* 1996; 93:13473–13480 [Abstract/Free Full Text]
88. Solms M: Preliminaries for an integration of psychoanalysis and neuroscience. *Br Psychoanal Soc Bull* 1998; 34:23–37
89. Ellis H: The development of the sexual instinct. *The Alienist and Neurologist* 1901; 22:500–521; 615–623
90. Hirschfeld M: Die Objective Diagnose de Homosexualität. *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*, 1899
91. Krafft-Ebing R: *Neuen Studien auf dem Gebiete der Homosexualität*. *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* 1901; 3:1–36
92. Freud S: Three essays on the theory of sexuality (1905), in *Complete Psychological Works*, standard ed, vol 7. London, Hogarth Press, 1953, pp 125–243
93. LeVay S: *The Sexual Brain*. Cambridge, Mass, MIT Press, 1997
94. Bell AP, Weinberg MS, Hammersmith SK: *Sexual Preference: Its Development in Men and Women*. New York, Simon & Schuster, 1981
95. Gorski RA: Sexual differentiation of the nervous system, in *Principles of Neural Science*, 4th ed. Edited by Kandel ER, Schwartz JH, Jessell T. Stamford, Conn, Appleton & Lange (in press)
96. Green R: Gender identity in childhood and later sexual orientation: follow-up of 78 males. *Am J Psychiatry* 1985; 142:339–341 [Abstract]
97. Gorski RA: Gonadal hormones and the organization of brain structure and function, in *Lifespan Development of Individuals: Behavioral, Neurobiological, and*

- Psychosocial Perspectives. Edited by Magnusson D. New York, Cambridge University Press, 1996, pp 315–340
98. Schiavi RC, Theilgaard A, Owen DR, White D: Sex chromosome anomalies, hormones, and sexuality. *Arch Gen Psychiatry* 1988; 45:19–24 [Abstract]
99. Gladue BA, Clemens LG: Androgenic influences on feminine sexual behavior in male and female rats: defeminization blocked by prenatal androgen. *Endocrinology* 1978; 103:1702–1709 [Abstract]
100. Imperato-McGinley J, Pichardo M, Gautier T, Voyer D, Bryden MP: Cognitive abilities in androgen-insensitive subjects: comparison with control males and females from the same kindred. *Clin Endocrinol* 1991; 34:341–347 [Medline]
101. Knobil E, Neil J (eds): *Physiology of Reproduction*. Philadelphia, Lippincott-Raven, 1994
102. Perachio AA, Mar LD, Alexander M: Sexual behavior in male rhesus monkeys elicited by electrical stimulation of preoptic and hypothalamic areas. *Brain Res* 1979; 177:127–144 [Medline]
103. Allen LS, Hines M, Shryne JE, Gorski RA: Two sexually dimorphic cell groups in the human brain. *J Neurosci* 1989; 9:497–506 [Abstract]
104. Allen LS, Gorski RA: Sexual orientation and size of the anterior commissure in the human brain. *Proc Natl Acad Sci USA* 1992; 89:7199–7202 [Abstract]
105. Davis EC, Popper P, Gorski RA: The role of apoptosis in sexual differentiation of the rat sexually dimorphic nucleus of the preoptic area. *Brain Res* 1996; 734:10–18 [Medline]
106. Dodson RE, Gorski RA: Testosterone propionate administration prevents the loss of neurons within the central part of the medial preoptic nucleus. *J Neurobiol* 1993; 24:80–88 [Medline]
107. LeVay S: A difference in hypothalamic structure between heterosexual and homosexual men. *Science* 1991; 253:1034–1037 [Medline]
108. Zhou J, Hoffman MA, Gooren LG, Swaab DR: A sex difference in the human brain and its relation to transsexuality. *Nature* 1995; 378:68–70 [Medline]
109. Pillard RC, Weinrich JD: Evidence of familial nature of male homosexuality. *Arch Gen Psychiatry* 1986; 43:808–812 [Abstract]
110. Bailey JM, Pillard RC: A genetic study of male sexual orientation. *Arch Gen Psychiatry* 1991; 48:1089–1096 [Abstract]
111. Bailey JM, Pillard RC, Neale MC, Agyei Y: Heritable factors influence sexual orientation in women. *Arch Gen Psychiatry* 1993; 50:217–223 [Abstract]
112. Eckert ED, Bouchard TJ, Bohlen J, Heston LL: Homosexuality in monozygotic twins reared apart. *Br J Psychiatry* 1986; 148:421–425 [Abstract]
113. Dörner G, Poppe I, Stahl F, Kolzsch J, Uebelhack R: Gene and environment-dependent neuroendocrine etiology of homosexuality and transsexualism. *Exp Clin Endocrinol* 1991; 98:141–150 [Medline]
114. Hamer DH, Hu S, Magnuson VL, Hu N, Pattatucci AML: A linkage between DNA markers on the X chromosome and male sexual orientation. *Science* 1993; 261:321–327 [Medline]
115. Whitman FL, Diamond M, Martin J: Homosexual orientation in twins: A report on 61 pairs and three triplet sets. *Arch Sex Behav* 1993; 22:187–206 [Medline]
116. Ebert T, Panter C, Wienbruch C, Hoke M, Rockstrom B, Taub E: Increased use of the left hand in string players associated with increased cortical representation of the fingers. *Science* 1995; 220:21–23
117. Ostow M: The psychoanalytic contribution to the study of brain function, I: frontal lobes. *Psychoanal Q* 1954; 23:317–338
118. Ostow M: The psychoanalytic contribution to the study of brain function, II: the temporal lobes; III: synthesis. *Psychoanal Q* 1954; 24:383–423
119. Ostow M: *Drugs in Psychoanalysis and Psychotherapy*. New York, Basic Books, 1962
120. Olds D, Cooper AM: Dialogues with other sciences: Opportunities for mutual gain. *Int J Psychoanal* 1997; 78:219–225 [Medline]
121. Kaplan-Solms K, Solms M: *Clinical Studies in Neuro-Psychoanalysis*. New York, International Universities Press (in press)
122. Jeffrey DW: Lead article. *Am Psychoanalyst* 1998; 32 (1)
123. Friedman RC, Bucci W, Christian C, Drucker P, Garrison WB III: Private psychotherapy patients of psychiatrist psychoanalysts. *Am J Psychiatry* 1998; 155:1772–1774 [Abstract/Free Full Text]
124. Jamison K: *An Unquiet Mind*. New York, Vintage Books, 1996
125. Cooper A: Discussion: On empirical research, in *Research in Psychoanalysis: Process, Development, Outcome*. Edited by Shapiro T, Emde RN. Madison, Conn, International Universities Press, 1995, pp 381–391
126. Seligman MEP: The effectiveness of psychotherapy: the Consumer Reports study. *Am Psychol* 1995; 50:965–974 [Medline]
127. Bachrach H, Galatzer-Levy R, Skolnikoff A, Waldron S: On the efficacy of psychoanalysis. *J Am Psychoanal Assoc* 1991; 39:871–916 [Medline]
128. Doidge N: Empirical evidence for the efficacy of psychoanalytic psychotherapies and psychoanalysis: an overview. *Psychoanal Inquiry Suppl* 1997:102–150
129. Kantrowitz JL: The uniqueness of the patient-analyst pair: approaches for elucidating the analyst's role. *Int J Psychoanal* 1993; 74:893–904 [Medline]
130. Weissman MM, Prusoff BA, DiMascio A, Neu C, Goklaney M, Klerman GL: The efficacy of drugs and psychotherapy in the treatment of acute depressive episodes. *Am J Psychiatry* 1979; 136:555–558 [Medline]
131. Weissman MM, Markowitz JC: Interpersonal psychotherapy. *Arch Gen Psychiatry* 1994; 51:599–606 [Abstract]
132. Roth A, Fonagy P: *What Works for Whom? A Critical Review of Psychotherapy Research*. New York, Guilford Press, 1996
133. Fonagy P (ed): *An Open Door Review of Outcome Studies in Psychoanalysis*. London, International Psychoanalytical Association, Research Committee, 1999
134. Wallerstein RS: The effectiveness of psychotherapy and psychoanalysis: conceptual issues and empirical work, in *Research in Psychoanalysis: Process, Development, Outcome*. Edited by Shapiro T, Emde RN. Madison, Conn, International Universities Press, 1995, pp 299–311
135. Bachrach HM: The Columbia Records Project and the evolution of psychoanalytic outcome research. *Ibid*, pp 279–297
136. Flexner A: *Medical Education in the United States and Canada. A Report to the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching*, Bulletin 4. Boston, Updyke, 1910

Gaston Teuscher

Fernand Desmoulin

BASTIRMA*

Sigmund Freud

Çevirenler: Dr. Emre Kapkın - Ayşen Taşken Kapkın

Içgüdüsel bir itkinin uğrayabileceği değişimlerden biri onu işlemez kılmaya çalışan dirençlerle karşılaşmaktır. İtki bunun üzerine birazdan daha yakından araştıracağımız belli koşullar altında “bastırma” [“Verdrangung”] durumuna geçer. Eğer sorun bir dış uyarının işleyişi olsaydı benimsenecek uygun yöntem kesinlikle kaçma olurdu; bir içgüdü söz konusu olduğunda kaçmak boşunadır, çünkü Ego kendisinden kaçmaz. Daha ileri bir dönemde yargıya dayalı reddetmenin (kınama) içgüdüsel bir itkiye karşı benimsenecek iyi bir yöntem olduğu anlaşılabacaktır. Bastırma kınamanın bir ön evresi, kaçmayla kınama arasında bir şeydir; ruhçözümsel araştırmalar döneminden önce formüle edilmesi olası olmayan bir kavramdır.

Bastırma gibi bir şeyi kuramsal olarak çıkarmak kolay değildir. Bir içgüdüsel itki neden böyle bir değişime uğrasın? O içgüdüün amacına ulaşmasının haz yerine hazzsızlık üretecek olmasının bu değişimi oluşturan kaçınılmaz bir koşul olduğu açıktır. Ama böylesi bir olasılığı kolay kolay düşüneyiz. Böyle içgüdüler yoktur. Bir içgüdüün doyurulması her zaman haz vericidir. Doyum hazzını hazzsızlığa dönüştüren belli özel koşullar, bazı süreçler varsaymamız gerekir.

Bastırmayı daha iyi sınırlandırmak için bazı diğer içgüdüsel durumları tartışalım. Bir dış uyarının -örneğin, bir bedensel organı tüketerek ve yok ederek- içselleşmesi söz konusu olabilir, böylece yeni bir sürekli uyarılma kaynağı ve gerilim artışı doğar. Öylelikle uyarın içgüdüye kapsamlı bir benzerlik kazanır. Bu türden bir olguyu acı olarak yaşadığımızı biliyoruz. Ancak bu sahte içgüdüün amacı yalnızca organdaki değişimin ve ona eşlik eden hazzsızlığın kesilmesidir. Acının kesilmesiyle elde edilecek başka bir doğrudan haz yoktur. Dahası, acı zorunludur; boyun eğebileceği şeyler yalnızca bazı toksik ajanlarca ortadan kaldırmak ya da zihinsel dikkat dağılmasının etkisidir.

Acı olgusu amacımıza ulaşmada bize yardımcı olamayacak kadar çapraşıktır.¹ Açlık gibi bir içgüdüsel uyarının doyumsuz kaldığı bir durumu ele alalım. Bundan sonra zorunlu hale gelir ve başka hiçbir şeyle değil yalnızca kendisini doyuran eylemle² yatıştırılabilir; kalıcı bir gereksinim gerilimini sürdürür. Bu olguda bastırma doğasında hiçbir şey uzaktan da olsa söz konusu değil gibidir.

Dolayısıyla bir içgüdüsel itkinin doyum eksikliğinin yarattığı gerilimin dayanılmaz ölçüye ulaştığı olgularda hiçbir biçimde bastırma ortaya

* Bu Metin Freud'un Türkçe'ye Payel Yayınları tarafından Metapsikoloji adıyla kazandırılan kitabından alınmıştır. İlk kez 1915 yılında yayımlanmıştır. Metnin bu dergide yayımlanmasına izin veren Payel Yayınevi editörleri ve çevirmenleri Dr. Emre Kapkın ile Ayşen Taşken Kapkın'a teşekkür ederiz.

1 Acı ve canlının başa çıkma yöntemi Haz İlkesinin Ötesin-

de'nin (1920g)4.bölümünde tartışılmıştır, aşağıda s.290 v.s., Konu “Proje'nin (1950 a [1895]1.Kesim, 6. Bölümünde ve Ketvurmalar, Belirtiler, ve Anksiyete'nin (1926d) kapanış paragraflarında, P.F.L.,10, 331-33, zaten ileri sürülmüştü. 2 “Proje” (1950a [1895], 1. Kesim,1. Bölümde bu “belli eylem” olarak geçer.

çıkamaz. Bu duruma karşı canlı için açık olan savunma yöntemleri bir başka bağlamda tartışılmalıdır.³

Kendimizi daha çok ruhçözümsel deneyimde karşılaşmış olduğumuz klinik deneyimlere yöneltmemize izin veriniz. O zaman baskı altındaki bir içgüdünün doyumunun çokça olası olduğunu ve dahası her içgüdüde böylesi bir doyumun kendi içinde haz verici olabileceğini öğrenmiştik; ama bu doyum diğer istem ve niyetlerle uzlaşmaz nitelikte olabiliyordu. Dolayısıyla bir yanda haz ve diğer yanda hazzsızlık yaratacaktır. Sonuç olarak hazzsızlığın güdü gücünün, doyumdan elde edilen hazzdan daha fazla güç kazanması bastırma için bir koşul haline gelir. Bundan başka, aktarım nevrozlarının ruhçözümsel gözlemi bizi bastırmanın başlangıçtan beri varolan bir savunma düzeneği olmadığını ve bilinçli zihinsel etkinlik ile bilinçdışı zihinsel etkinlik arasında keskin bir yarıklık oluşmadıkça ortaya çıkamayacağı -bastırmanın özünün basitçe bir şeyi geri çevirmek ve onu bilinçten uzak tutmakta yattığı- sonucuna götürür.⁴ Zihinsel örgütlenmenin bu evreye ulaşmasından önce içgüdüsel itkiyi savuşturma görevinin, içgüdünün uğrayabileceği başka değişimlerde -örneğin kendisinin karşıtına dönme ya da öznenin kendi benliğine dönme [bkz. s. 118-119.]- ele alındığını varsayarak bastırmaya ilişkin bu bakış açısı daha tamamlanmış olur.

Bastırma ve bilinçdışı olanın birbirleriyle son derece kapsamlı karşılıklı ilişkileri göz önüne alındığında şimdiki görüşümüz ruhsal ajanların birbirini izleyen yapıları ve bilinçdışı olanla bilinçli olan arasındaki ayrım hakkında daha fazla şey öğrenenene dek bastırmanın doğasını daha derinlemesine araştırmayı ertelememiz gerektiği şeklindedir. ç. [Bunu izleyen makaleye bakınız. s. 179 v. s.] O zamana dek tüm yapabileceğimiz, başka yerlerde söylenmiş olan pek çok şeyi olduğu gibi yineleme riskine karşın, bastırmanın klinik olarak gözlemlenmiş birkaç özelliğini tümüyle

tanımsal bir biçimde derlemektir.

Bilince girmekten yoksun bırakılmış içgüdü'nün ruhsal (düşünsel) temsilcisini içeren bir birincil bastırma, bastırmanın bir ilk evresi olduğunu varsaymak için nedenimiz vardır.⁵ Bununla birlikte bir kilitlenme kurulur; söz konusu olan temsilci o andan sonra değişmemiş durumda devam eder ve içgüdü ona ilişik kalır. Bunun nedeni daha sonra sözünü edeceğimiz [s. 186.] bilinçdışı süreçlerin özellikleridir.

Bastırmanın ikinci evresi, yani gerçek bastırma bastırılmış temsilcinin zihinsel türevlerini ya da başka yerden kaynaklanıp, onunla çağrışımsal bağlantıya girmiş olan düşünce dizilerini etkiler. Bu bağlantı nedeniyle, söz konusu düşünceler birincil olarak bastırılmış olanlarla aynı yazgıyı paylaşırlar. Dolayısıyla gerçek bastırma aslında bir artçı-basınçtır.⁶ Bundan başka, yalnızca bilinç doğrultusundan bastırılması gerekene işleyen tiksintiye vurgu yapmak hatadır; daha önce bastırılmış olan tarafından bağlantı kurabileceği her şeye karşı uygulanan çekim de o kadar önemlidir. Eğer bu iki güç işbirliği yapmasaydı, bilinç tarafından reddedilmiş olanı almaya hazır olan daha önceden bastırılmış bir şey olmasaydı bastırmaya yönelik eğilim olasılıkla başarısız olacaktı.⁷

Bastırmanın önemli etkilerini önümüze getiren psikonevrozlar incelemesinin etkisi altında, bunların ruhbilimsel dayanaklarına fazla değer biçmeye ve bastırmanın içgüdüsel temsilcinin bilinçdışında varolmayı sürdürmesini, kendisini daha fazla örgütlemesini, türevler yaymasını ve ilişkiler kurmasını engellemediğini unutmaya fazlasıyla hazır olma eğilimindeyiz. Aslında bastırma yalnızca içgüdüsel temsilcinin bir ruhsal sistemle, yani bilinçle ilişkisine karışır.

Ruhçözümlemesi bize bastırmanın psikonevrozlardaki etkilerini anlamak için önemli olan başka şeyleri de gösterebilir. Örneğin, eğer bastırma tarafından bilincin etkisinden geri çekilirse içgüdüsel temsilcinin daha az müdahaleyle ve da-

3 Freud'un aklındaki "başka bağlam"ın ne olduğu açık değildir.

4 Bu formülün bir düzeltmesi aşağıda s. 202-3'de yer alır.

5 Bir önceki makalenin Editörün Görüşü'ne bkz. , s. 103.

6 "Nachdrängen." Freud, Schreber çözümlemesinde (bir sonrakı dipnota bkz.) ve yine "Bilinçdışı" üzerine makalesinde (aşağıda s. 179 ve 180'e bkz.) süreci anlatılırken aynı terimi kullanır. Ama yirmi yıldan uzun bir süre sonra "Sürekli ve Süresiz Çözümleme"nin (1937c) üçüncü bölümünde bu

noktaya' anıştırma yaparken "Nachverdrängung" ("artçı bastırma") sözcüğünü kullanır.

7 Son iki paragrafta verilen bastırmanın iki evresine ilişkin özet Freud tarafından (bir ölçüde değişik bir biçimde de olsa) dört yıl önce Schreber'in çözümlemesinin (1911c) üçüncü bölümünde P. F. L. , 9, 205-6, ve Ferenczi'ye yazdığı 6 Aralık 1910 tarihli bir mektupta (Jones, 1955, 499) öngörülmüştür. Ayrıca 1914'de Düşlerin Yorumu'na (1900a) eklenen dipnotta da bkz. , aynı yayın, 4, 698 n. 2.

ha cömertçe geliştiğini gösterir. Sanki karanlıkta çoğalır ve içgüdüsel temsilci, çevirisi yapılarak nevrotiğe sunulduğunda yalnızca ona yabancı görünmekle kalmayıp içgüdünün olağandışı ve tehlikeli bir resmini vererek onu korkutan, aşırı ifade biçimlerini alır gibidir. İçgüdünün bu aldatıcı gücü düşlemede sınırsız bir gelişmenin ve engellenmiş doyum nedeniyle oluşan birikmenin sonucudur. Bu son sonucun bastırma ile yakından ilişkili olması bastırmanın gerçek anlamının aranması gereken doğrultusunu işaret eder.

Ancak, bir kez daha bastırmanın karşıt yönüne dönerek, bastırmanın daha önce bastırılmış olanın tüm türevlerini bilinçten geri tuttuğu varsayımın bile doğru olmadığını netleştirmemize izin veriniz.⁸ İster çarpıtmaların benimsenmesine bağlı olarak ister araya sokulan ara bağlantıların sayısı nedeniyle olsun eğer tüm bu türevler bastırılmış temsilciden başarılı bir biçimde uzaklaştırılırlarsa bilince serbestçe ulaşırlar. Bilincin onlara karşı direnci başlangıçta bastırılmış olana uzaklıklarının bir fonksiyonu gibidir. Ruhçözümlemesi tekniğini sürdürürken devamlı olarak hastadan, uzaklıkları ya da çarpıtılmaları nedeniyle bilincin sansüründen geçebildikleri kadarıyla, bastırılmış olanın bu türden türevlerini canlandırmasını isteriz. Gerçekten de kendisinden herhangi bir amaçlı bilinçli düşünceden etkilenmeden ve herhangi bir eleştiri olmaksızın vermesini istediğimiz ve bastırılmış temsilcinin bilinçli bir çevirisini yeniden oluşturmamızı sağlayan bu çağrışımlar bu türden uzak ve çarpıtılmış türevlerden başka bir şey değildir. Bu süreç sırasında hastanın, bastırılmış olanla ilişkisi kendisini bastırma girişimini yinelemeye zorlayacak kadar açık hale gelen bazı düşüncelerle karşılaşana dek, bu türden çağrışımlar zincirini örmeyi sürdürdüğünü gözlemledik. Nevrotik belirtiler de aynı koşulu yerine getirmiş olmalıdır çünkü bu belirtiler bastırılmış olanın, daha önce kendilerine yasaklanmış olan bilince ulaşmayı kendi araçlarıyla sonunda başarmış olan türevleridirler.⁹

Bastırma bilinç tarafından ortadan kaldırılmadan önce ne ölçüde çarpıtma ya da uzaklık gerektiğine ilişkin genel bir kural koyamayız. Burada salınımı bizden gizlenen hassas bir dengeleme yer almaktadır; ancak işleyiş biçimi bunun, bilinçdışının yükleri belli bir yoğunluğa -ötesinde bilinçdışının doyuma giden yolu zorlayacağı bir yoğunluk- ulaştığında bir mola isteme sorunu olduğunu çıkarsamamıza olanak verir. Dolayısıyla bastırma fazlasıyla bireysel biçimde davranır. Bastırılmış olanın her bir türevinin kendi özel değişimi olabilir; biraz az ya da biraz fazla çarpıtma tüm sonucu değiştirir. Bu bağlamda nasıl olup da insanın en fazla yeğlediği nesnelerin, ülkülerinin en fazla tiksindikleri nesnelerle aynı algılardan ve deneyimlerden geliştiğini ve başlangıçta bunların birbirlerinden yalnızca hafif değişikliklerle ayrıldıklarını anlayabiliriz. [Bkz. s. 84.] Aslında, fetişin¹⁰ kökenini izlerken bulduğumuz gibi özgün içgüdüsel temsilcinin ikiye bölünmesi, biri bastırmaya uğrarken diğerinin tam da bu yakın ilişki nedeniyle ülküselleştirmeye uğraması da olasıdır.

Çarpıtma miktarında bir artış ya da azalıştan kaynaklanan aynı sonuç, haz ve hazzı üretimi için durumda bir düzenleme yapılarak deyim yerindeyse aygıtın diğer ucunda da elde edilebilir. Zihinsel güçlerin oyununda, aksi durumda hazzıza yol açabilecek şeyin bu kez hazla sonuçlanabilmesini sağlayacak türden değişiklikler meydana getirme amacıyla özel teknikler geliştirilmiştir ve ne zaman bu türden bir teknik araç işlemeye başlasa aksi durumda reddedilecek olan bir içgüdüsel temsilcinin bastırması ortadan kalkar. Şu ana dek bu türden teknikler yalnızca esprilerde ayrıntılı olarak incelenmiştir.¹¹ Genellikle bastırma yalnızca geçici olarak kalkar ve hızla yeniden kurulur.

Ancak bu türden gözlemler bastırmanın bazı diğer özelliklerini de görmemizi sağlar. Biraz önce göstermiş olduğumuz gibi yalnızca işleyişinde bireysel olmakla kalmaz aynı zamanda

8 Bu paragrafın sonrasında yer alanlar "Bilinçdışı"nın 6. Kesimlerinde daha geniş olarak tartışılmıştır. (aşağıda s. 189 v.s.)

9 1924'ten önceki Almanca basımlarda cümle şöyleydi: "Welches sich den ihm Versagten Zugang vom Bewusstsein endlich erkämpft hat". Bu daha önce şu şekilde çevrilmişti: "bilinçdışı daha önce kendine yasaklanmış olan yol hakkını sonunda zorla çekip alan". 1924'ten

sonraki Almanca basımlarda "vom "sözcüğü anlamı yukarıdaki metinde verilen anlama dönüştürerek "zum" olarak düzeltildi.

10 Freud'un Üç Denemesi'nin ilkinin 2. Kesimine (A) bkz. , P. F. L., 7, 65-8 ve dipnotları.

11 Bkz. Freud'un espriler üzerine kitabının (1905c) ikinci kesimi, P. F. L. , 6, 47 v. s.

aşırı devingendir. Bastırma süreci bir canlının öldürülmesi ve o andan sonra  l  olu u gibi bir kez gerçekleşen, sonuçları kalıcı olan bir olay olarak değerlendirilmemelidir; bastırma sürekli bir güç harcaması gerektirir ve bu harcama kesintiye u arsa bastırmanın başarısı tehlikeye d  er ve böylece yeni bir bastırma eylemi gerekli olur. Bastırılmış olanın bilinç doğrultusunda sürekli bir baskı uyguladığını varsayabiliriz. Öyle ki bu baskının kesintisiz bir karşı-baskıyla¹² dengelenmesi gerekir. Dolayısıyla bastırılmanın sürdürülmesi kesintisiz bir g   harcamasını gerektirirken ortadan kaldırılması ekonomik bakış açısından bir tasarrufla sonuçlanır. Bu arada, bastırmanın devingenli i, tek başına d  erlerin oluşumunu olası kılan uyku durumunun ruhsal özelliğinde de ifade bulur.¹³ Uyanıklık yaşamına d n  le birlikte içeri çekilmiş olan bastırıcı yükler bir kez daha dışarı yolların.

Son olarak, bastırılmış olduğunu saptadığımızda içgüdüsel itki hakkında çok az söylemiş olduğumuzu unutmamamalıyız. Bastırmasına ilişkin önyargı bir yana bırakıldığında böylesi bir itki geniş ölçüde farklı durumlarda bulunabilir. Atıl,  rne in ruhsal enerjiyle çok az yüklü ol abilir; ya da farklı ölçülerde yüklü ol abilir ve böylece etkin kılınabilir. Etkinliğinin bastırmanın doğrudan ortadan kalkmasıyla sonu lanmayaca ı doğrudur ama itkinin dolambaçlı yollardan bilince sızmasıyla son bulan tüm süreçleri harekete geçirecektir. Bilin dı ının bastırılmamı  türevleriyle birlikte belli bir d  encenin yazgısı sıklıkla etkinliğinin ya da yüklerinin miktarıyla belirlenir. I erisinin bilinçte egemen olanla bir çatışmaya yol açmasının beklenmesine karşın yalnızca küçük miktarda enerjiyi temsil ettiği sürece böyle bir türevin bastırılmamı  durumda kalması günlük bir olaydır. Bu  atı ma için belirleyici olanın nicel etmen olduğu anlaşılmıştır: Çatışma gerçek bir çatışma haline gelir ve bastırmaya yol açan şey tam olarak bu etkinle medir. Böylece, bastırma söz konusu olduğunda enerji yüklerinin artı ı bilin dı ına bir yaklaşımla aynı anlamda işlerken bu

yüklere bir azalma bilin dı ından uzaklaşma ya da  arpıtmayla aynı anlamda i ler. Bastırıcı eğilimlerin, ho a gitmeyenin g  s zle mesinde bastırma için bir yerine-geçen bulabilece ini gördük.

Şimdiye kadarki tartı mamızda bir içgüdüsel temsilcinin bastırılmasını ele aldık ve bu temsilciden bir içgüdüden gelen belli kotada ruhsal enerjiyle (libido ya da ilgi) yüklü bir d   nce¹⁴ ya da düşünceler grubunu anladık. Şimdi klinik gözlem bizi bu ana dek tek bir varlık olarak de erlendirdi imiz şeyi bölmeye zorlar; çünkü bize düşüncenin yanı sıra içgüdüyü temsil eden başka bir   enin de hesaba katılması gerektiğini ve bu diğer   enin d   neninkinden çok farklı olabilecek bastırma de i imlerine uğradığını gösterir. Ruhsal temsilcinin bu diğer öğesi için genelde duygu kotası terimi benimsemiştir.¹⁵ I g d  düşünceden ayrılmış olduğu sürece ona karşılıklı gelir ve duygu olarak algılanan süreçlerde niceli iyle orantılı ifade bulur. Bu noktadan ba layarak, bir bastırma olgusunu tanımlama sürecinde bastırma sonucunda düşünceye ve ona ili ik içgüdüsel enerjiye neler olduğunu ayrı ayrı izlememiz gerekecek.

Her ikisinin de değişimleri hakkında genel bir şey söyleyebilmek bizi mutlu eder ve biraz ölçülü olursak gerçekten bunu yapabiliriz. I g d y  temsil eden düşüncenin karşısına çıkan genel değişimin daha önce bilinçli idiyse, bilinçten silinmesinden ya da bilinçli hale gelmek üzere idiyse, bilince girmesinin engellenmesinden başka bir şey olması g  tt r. Aradaki fark önemli değildir; istenmeyen bir konu a misafir odamdan (ya da giriş hol mden)  ıkmasını bildirmem ile onu tanıdıktan sonra e i imden içeri adım atmasını kabul etmemem arasındaki farkla hemen hemen aynı şeydir.¹⁶ Ruh    mlemesinin gerçekleştirdiği gelişigüzel bir incelemeden g rebi-lece imiz gibi içgüdüsel temsilcinin niceliksel etmeninin üç olası değişimi bulunur: Ya içgüdü hiçbir izi bulunmayacak şekilde tümüyle bas-kılanmı tır ya bir biçimde niteliksel tını taşıyan bir duygu olarak ortaya çıkar ya da anksiyeteye

12 Bu, aşağıda s. 179 v.s.'sında daha geniş tartışılmıştır.

13 D  erlerin Yorumu'nun (1900a) 7. (C) kesimine bkz. , P. F. L. , 4, 721-2 Ayrıca aşağıda s. 226-7'ye de bkz.

14 " Vorstellung. " S. 172'deki 12. dipnota bkz.

15 "Affektbetrag. "Bu terim Breuer dönemine dek geri uzanır. Örneğin Freud'un 1894a makalesinin son paragraflarına ve bu makalenin Editörün Ekine bkz.

16 Bastırma sürecine uygun d   en bu benzetme onun daha önce sözü edilen bir özelliğine de genişletilebilir; aksi durumda kırıp girece inden bu konu un girmesini yasakladığım kapının önüne sürekli bir bekçi koymam gerektiğini eklemeliyim. (Yukarıya [s. 147] bkz.). [Freud Be  Konferans'ının (1910a) ikincisinde benzetmenin ayrıntılarına girmiştir.

dönüşür.¹⁷ Son iki olasılık bize bir diğer içgüdüsel değişim olan içgüdülerin ruhsal enerjilerinin duygulara ve özellikle de anksiyeteye dönüşümünü dikkate alma görevini yükler.

Bastırmanın güdü ve amacının hazzsızlıktan kaçınmaktan başka bir şey olmadığını anımsıyoruz. Bunu temsilciye ait duygu kotasının değişiminin düşüncenin değişiminden çok daha önemli olduğu gerçeği izler ve bu gerçek bastırma sürecine ilişkin değerlendirmemiz için belirleyici özellik taşıyor. Eğer bastırma hazzsızlık ya da anksiyete duygularının doğuşunu engellemeyi başaramazsa düşünsel kesim söz konusu olduğu sürece amacına ulaşabilmiş olmasına karşın başarısız olduğunu söyleyebiliriz. Kuşkusuz başarısız bastırmalar başarılı olabilecek olan bastırmalardan daha fazla ilgimizi hak eder; çünkü başarılı bastırmaların çoğu sınamamızdan kaçacaktır.

Şimdi bastırma sürecinin düzeneğine ilişkin bir içgörü kazanmaya çalışalım. Özellikle tek bir düzenek mi yoksa birden fazla düzenek mi olduğunu ve her psikonevrozun kendine özgü bir bastırma düzeneği ile mi ayırt edildiğini bilmek istiyoruz. Ancak bu araştırmanın başlangıcında karışıklıklarla karşılaşırız. Bastırma düzeneği yalnızca bu düzeneği bastırmanın sonucundan çıkarmamız sayesinde bizim için erişilebilir hale gelir. Gözlemlerimizi temsilcinin düşünsel kesimi üzerindeki bastırmanın etkisiyle sınırlayarak genellikle bir yerine-geçenel oluşum yarattığını bulduk. Böyle bir yerine-geçeni oluşturan düzenek nedir? Yoksa burada başka düzenekler de mi ayırt etmeliyiz? Dahası, bastırmanın ardında belirtiler bıraktığını biliyoruz. O halde yerine-geçenlerin oluşumla belirtilerin oluşumunun çakıştığını ve eğer bütünde durum böyleyse belirtileri oluşturan düzeneğin bastırmayı oluşturanıkiyle aynı olduğunu varsayabilir miyiz? Genel olasılık, ikisinin birbirinden büyük ölçüde farklı olduğu ve yerine-geçen oluşumları ve belirtileri üretenin tek başına bastırma olmadığı, bunların bastırılmış

olanın bir geri dönüşünün¹⁸ göstergeleri olduğu ve varlıklarını başka süreçlere borçlu oldukları şeklinde görünür. Ayrıca bastırma düzeneklerini ele almadan önce yerine-geçenleri ve belirtileri oluşturan düzenekleri incelemek yararlı olacaktır.

Bunun üzerine daha fazla tahmin bulunulamayacak bir konu olduğu açıktır. Tahminin yerini farklı nevrozlarda gözlemlenebilen bastırma sonuçlarının özenli bir çözümlemesi almalıdır. Ancak bilincin bilinçdışıyla ilişkisinin güvenilir kavramlarını oluşturan dek bu görevi de ertelemeyi önermek zorundayım.¹⁹ Ama bu tartışmanın tümüyle sonuçsuz kalmaması için öncelikle bastırma düzeneğinin aslında yerine-geçenler oluşturma düzenek ya da düzenekleriyle çalışmadığını, yerine-geçenler oluşturmada pek çok farklı düzeneği bulunduğunu ve bastırma düzeneklerinde en azından şu bir tek şeyin ortak olduğunu söyleyeceğim: Enerji yüklerinin bir geri çekilmesi (ya da cinsel içgüdüler söz konusu olduğunda libidonun).

Ayrıca kendimi psikonevrozların en iyi bilinen üç biçimiyle sınırlayarak baz örnekler yardımıyla burada tanıtılan kavramların bastırma incelemesinde nasıl uygulama bulduğunu göstereceğim. Anksiyete histerisi alanından iyi çözümlenmiş bir hayvan fobisi örneği seçeceğim.²⁰ Burada bastırmaya uğrayan içgüdüsel itki ondan korkuyla birleşmiş babaya yönelik bir libidinal tutumdur. Bastırmadan sonra bu itki bilinçten yok olur: Baba bilinçte bir libido nesnesi olarak görünmez. Baba için bir yerine-geçen olarak az ya da çok anksiyete nesnesi olmaya uygun bir hayvan için karşılık gelen bir yer buluruz. [İçgüdüsel temsilcinin] düşünsel kesimi için yerine-geçenin oluşması özel bir biçimde belirlenen bir ilişkiler zinciri boyunca yerdeğiştirme yoluyla meydana gelmiştir. Nicel kesim yok olmamış ama anksiyeteye dönüşmüştür. Sonuç babadan bir sevgi istemi yerine bir kurt korkusudur. Kuşkusuz burada kullanılan sınıflandırmalar en basit psikonevroz olgusunun bir yeterli açıklamasını sağlamaya yetmeyecektir: dikkate

17 Freud'un bu son konu üzerine değişen görüşleri Ketvurmalar, Belirtiler ve Anksiyete'nin (1926d) özellikle 4. Kesim ve 11. Kesim, Bölüm A (b)'sinde belirtilmiştir. P. F. L., 10, 263-4 VE 320 v.s.

18 "Bastırılmış olanın geri dönüşü" kavramı Freud'un yazılarında görülen ilk kavramlardan biridir. "Savunma Nöro-Psikozları" (1896b) üzerine ikinci makalesinin 2. Bölümünde olduğu gibi bu makalenin 1 Ocak 1896'da

Fliess'e yollanan daha da eski taslağında da görülür (1950a. Taslak K.)

19 Freud bu işi "Bilinçdışı" üzerine makalesinin 4. Kesiminde üstlenir, aşağıda s. 179 v.s.

20 Kuşkusuz bu, elinizdeki makaleden üç yıl sonra yayımlanmasına karşın özünde tamamlanmış olan "Kurt Adam" olgu öyküsüne (1918b) bir göndermedir, P.F.L., 9, 233 v.s.

alınması gereken başka şeyler her zaman vardır.

Bir hayvan fobisinde ortaya çıkan gibi bir bastırma kökten başarısız olarak tanımlanmalıdır. Yapılmış olan tek şey düşünceyi kaldırmak ve yerini değiştirmektir; hazzsızlıktan korunma konusunda tümüyle başarısız olmuştur. Ve bu nedenle de nevrozun işleyişi son bulmaz. Acil ve daha önemli amacına erişmek için ikinci bir evreye ilerler. Bunu bir kaçma girişimi izler -gerçek fobinin- anksiyetenin serbest kalmasını önlemeleri beklenen bir dizi sakınmanın oluşumu. Daha uzmanca araştırma, fobinin amacına ulaşmasındaki düzeneği anlamamıza olanak sağlar. [Bakınız aşağıda s. 181 v.s.]

Gerçek konversiyon histerisi tablosunu göz önüne aldığımızda bastırma sürecine ilişkin oldukça farklı bir görüşü benimsemek zorunda kalırız. Burada dikkati çeken nokta duygu kotasının tümüyle ortadan kayboluşunu sağlayan olası olmasıdır. Böyle olduğunda hasta belirtilerine yönelik olarak Charcot'nun "la bellen indiff rence des hyst riques"²¹ olarak adlandırdığı şeyi sergiler. Diğer olgularda bu baskılama bu kadar başarılı değildir; bazı rahatsız edici uyarılmalar belirtilere ilişebilir ya da karşılığında fobi oluşturma düzeneğini işleme sokan, anksiyetenin belli ölçüde serbest kalmasını önlemenin olanaksız olduğu görülebilir. İçgüdüsel temsilcinin düşünsel içeriği bilinçten tümüyle geri çekilmiştir; bir yerine geçen -aynı zamanda bir belirti- olarak bazen duygusal bazen de devimsel özellik taşıyan, ister uyarılma ya da ketvurma şeklinde olsun aşını güçlü (tipik olgularda bedensel) bir sinirlenme görürüz. Daha yakından bakıldığında aşını sinirlenmiş bölgenin bizzat bastırılmış içgüdüsel temsilcinin bir bölümü olduğu anlaşılır; sanki bir yoğunlaşma sürecinden geçerek tüm yükleri kendisine çekmiş olan bir bölüm. Kuşkusuz bu açıklamalar bir konversiyon histerisinin tüm düzeneğini aydınlığa çıkarmaz; özellikle, başka bir bağlamda gözönüne alınacak olan, gerileme etmeninin de dikkate alınması gerekir.²² Histerideki [konversiyon histerisindeki] bastırma yalnızca büyük yerine-geçenlerin oluşumuyla olası kılındığı sürece tümüyle başarısız olarak değerlendirilebilir; ancak bastırmanın gerçek görevi olan duygu kotasıyla başa

 ıkmaya gelince, bu genellikle toptan bir başarıyı gösterir. Konversiyon histerisinde bastırma süreci belirtinin oluşumuyla tamamlanır ve anksiyete histerisindeki gibi ikinci bir evreye devam etmesi -ya da daha doğrusu sonsuz bir biçimde sürmesi- gerekmez.

A ıklamamızın amaçları doğrultusunda dikkate alacağımız üçüncü bir rahatsızlıkta bir kez daha bastırmanın tümüyle farklı bir resmi görülür; takıntılı nevrozlarda. Başlangıçta burada neyi bastırmaya uğrayan içgüdüsel temsilci olarak kabul etmemiz gerektiği konusunda kuşkudaydık; libidinal mi yoksa düşmanca bir eğilim mi. Bu belirsizlik takıntılı nevrozun temelinde sadistik bir eğilimin yerine geçmesini sağlayan bir gerileme olduğu için doğar. Bastırmanın işleyişinin ilk evresindeki etki son evresindekinden çok farklıdır. Başlangıçta bastırma tümüyle başarılıdır; düşünsel içerik reddedilmiş ve duygu ortadan yok edilmiştir. Bir yerine-geçen oluşumu olarak Ego'nun artmış bir vicdanlılık şeklinde değişmesi ortaya çıkar ve bunu belirti olarak adlandırmak güçtür. Burada yerine-geçen ve belirti çakışmaz. Buradan yine de bastırmanın düzeneğine ilişkin bir şey öğreniriz. Tüm diğerlerinde olduğu gibi bu örnekte de bastırma libidonun bir geri çekilmesini yaratmıştır; ama burada bir zıttı yoğunlaştırarak amacı için tepki-oluşumundan yararlanmıştır. Dolayısıyla bu olguda yerine-geçen oluşumu bastırma-aynı düzeneğe sahiptir ve temelde onunla çakışır; öte yandan tarih dizimi olarak da kavramsal olarak da bir belirti oluşumundan farklıdır. Tüm sürecin bastırılması gereken sadistik itkinin sokulduğu  ifte değerli ilişki sayesinde gerçekleşmiş olması son derece olasıdır.

Ama başlangıçta başarılı olan bastırma uzun süre dayanmaz; olayların sonraki akışında başarı-sızlığı giderek belirgin hale gelir. Tepki oluşumu yoluyla bastırmanın gerçekleşmesini sağlayan  ifte değerlilik aynı zamanda bastırılmış olanın geri dönmeyi başardığı noktadır. Yok edilen duygu toplumsal anksiyete, ve sınırsız kendini suçlamalara dönüşmüş şekliyle geri gelir; reddedilmiş olan düşüncenin yerini yerdeğiştirme yoluyla bir yerine-geçen alır, bu da sıklıkla son

21 Freud Histeri  zerine çalışmaları' nda (1895d) bunu alıntalamıştır, P.F.L., 3, 202.

22 Kuşkusuz bu konversiyon histerisi üzerine kayıp meta-psikolojik makaleye bir göndermedir. S. 99'daki editörün girişine bkz.

derece küçük ya da ilgisiz bir şeyle yer değiş-tirmedir.²³ Bastırılmış düşüncenin tümüyle yeniden kurulmasına yönelik eğilim genelde şüphe götürmez biçimde söz konusudur. Nicelikse, duygusal etmenin bastırılmasındaki başarısızlık histerik fobilerin oluşumunda işlediğini gördüğümüz aynı kaçma düzeneğini sakınma ve yasaklamalar aracılığıyla oyuna sokar. Ancak düşüncenin bilinçten reddedilmesi inatla sürdürülür çünkü eylemden sakınmayı, itkinin devimsel bir engellenmesini gerektirir. Bu nedenle takıntılı nevrozlarda bastırmanın iş-leyişi verimsiz ve sonsuz bir savaşımdaya sürüp gider.

Burada sunulan kısa karşılaştırma dizisi bizi,

bastırma ilişkili süreçleri ve nevrotik belirtilerin oluşumunu tümüyle anlamayı umabilmemizden önce daha geniş kapsamlı araştırmaların gerekli olduğunu ikna edebilir. Göz önünde tutulması gereken tüm etmenlerin olağanüstü karmaşıklığı bize onları göstermenin yalnızca bir yolunu açık bırakır. Bakış açılarından önce birini sonra diğeri-ni seçmemiz ve uygulanması sonuç verecekmiş gibi görüldüğü sürece malzeme yoluyla onu izle-memiz gerekir. Konunun her bir ele alış biçimi kendi içinde eksik olacaktır ve henüz ele alın-mayan malzemeye dokunduğunda belirsizlikler bulunması kaçınılmazdır ama son sentezin doğru bir anlayışa ulaşacağını umabiliriz.

23 “Sıçan Adam” çözümlemesinin 2. kesimine (c) bkz., P.F.L., 9, 121.

gegen mich gerichtet
technische jetzt
Wenn ich die
wird hier
z.B. letzter
ich so viel
fassen konnte
der letzten
aber ruhig
der Wand
in Wand! Um
drückten sie
haben sie mich

wie man die
richtet. Und
etwa erscheinen
so wie ich
und wo
noch gerade
auf
an, die
auch an
weg, hier
letzte nicht,
sollen

“JOSEPH K.”NİN DİRENCİ*

Özden Terbaş

Üniversite mezunu, bekâr bir genç olan Bay D. kendini çok yalnız hissediyordu; psikoterapi için başvurma nedeni de çevresindeki insanlarla ilişki kurma zorluğuydu. Bay D. bir başkasının hayatını yaşadığını düşünüyor, mesleğini uygulayıp uygulamamak konusunda kararsızlık yaşıyordu. Değişik deneyimler yaşaması gerektiğine inanmasına rağmen kendini deneyim alanına bırakamıyordu. Terapi süreci boyunca da içinde bulunduğu durumu değişik kavramlara, kuramlara başvurarak açıklamaya yöneliyor, kendi ruhsal gerçekliğiyle ilişkili olarak derinlikli bir çalışma gerçekleştiremiyordu. Seanslarda tüm canlılığını yitirmiş, donuk bir görünümü vardı; yine de, psikoterapiye başlamak içinde bir coşku, bir heyecan uyandırmıştı. Bir gün seansta şöyle dedi: “Özgürlük şimdi kapıda, fakat ben kapının eşiğinde bekliyorum.” (Olgunun dile getirdiği ifadelerle -biraz ileride değinilecek olan- Kafka’nın “Kanun Önünde” adlı öyküsünde vurgulanan tema arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir). Nitekim bu dönemde Bay D.’nin ilet-tiği bir rüya materyali şöyleydi:

“Bir ağaca çıkıyorum. Sizin bulunduğunuz daireye giriyorum. Kapınız açık, fakat ben sizin odanıza girmiyorum. Yan tarafta bir oda daha var, o odaya giriyorum ve birileriyle mesleki konuşmalar yapıyorum.”

Rüyanın açık içeriği dikkate alındığında, olgunun bu dönemde analitik çalışmayla ilgili bir

direnç içinde olduğu gözlenmektedir. (Bu çalışmada Bay D.’nin rüyasının çağrışımları, yaşam öyküsü ve terapi sürecinin seyri üzerinde durulmayacaktır). Acaba direnç kavramını tek bir metaforla, kapı metaforuyla anlamamız mümkün olabilir mi? Kapı metaforu üzerinde oynamamız bizi nereye götürecektir gerçekten? Kapı, varılacak yerde bir uğrak noktası mı, yoksa insanı mace-ra dolu bir yolculuğa sürükleyecek bir başlangıç mı?

II.

Kapı bazan bir ideale dönüşür; kişi, tüm yaşamını bu kapıyı bulmaya adar. Bazen de kapı bulunur fakat insan bir türlü adımını kapıdan içeriye atamaz. İlk temayla Oya Baydar’ın “Erguvan Kapısı” adlı romanında karşılaşırız: Romanın dört kahramanı da bir arayış süreci içindedirler, fakat bir Bizantolog olan Teo’yu peşinden sürükleyen şey, gerçekten var olup olmadığından emin olmadığı bir kapıdır; “Erguvan Kapısı”. Yaptığı araştırmalar sırasında yüzyılları önce Bizanslı bir keşişin yazdığı bir şiir geçer eline:

*“Kurtarmak için kayıp ruhunu şehrin
Gizli, viran bir kapıdan giriyor
Erguvan kapısından.
Başında erguvan tacı,
Erguvan giyinmiş,
Yaraları erguvan*

* Bu çalışma 13-17 Nisan 2005 tarihlerinde Antalya’da düzenlenen IX. Bahar Sempozyumu’nda sunulmuştur.

I Baydar O., Erguvan Kapısı, Birinci Baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2004

*Münkir bir ke i in gölgesinin ardından
Kutsal bilgeli e doğru yürüyor*

Bu rastlantıdan sonra Teo bütün yaşamını bu kapıyı bulmaya adayacaktır. Bu arayış, onu, aynı zamanda kim olduğu, nereye ait olduğu sorularına bir yanıt aramaya ve çocukluk anıları ile hesapla maya da sürükleyecektir. Teo cesurca arayışını sürdürür ve sonunda bulur da. Fakat kapıdan geçmeyi ba aramadan trajik bir şekilde yaşamı son bulur.

 kinci tema -bulunmasına rağmen içine girilemeyen kapı- ise Kafka'nın "Kanun önünde"² isimli öyküsünde çıkar karşımıza.  yk    yledir: Kanun önünde bir kapıcı durmaktadır. Ta radan bir adam gelir ve kanun'dan içeriye girmek ister. Ancak kapıdan girmek kolay değildir, tüm çabaları sonuçsuz kalır. Aradan yıllar geçer ve ya lanır, artık pek bir ömrü kalmamıştır. Sonunda kapıcıya yaklaşıp, "Benim bildiğim, herkes kanuna ulaşmak için didinip çabalar. Peki nasıl oluyor da bunca yıl benden başkası girmeye kalkmadı bu kapıdan?" diye sorar. Kapıcının yanıtı çok çarpıcıdır: "Senden başkası giremezdi, çünkü senin i ind  bu kapı. Gideyim de kapayayım artık."

III.

Kafka bu öyküye daha sonra "Dava"³ adlı romanı içinde de yer verir. Bilindiği gibi Kafka'nın "Dava" adlı romanı yirminci yüzyılın bürokratik ve totaliter durumlarını kehanet eden modern romanın başlangıcı olarak kabul edilir. "Dava" dokuz bölümden oluşan tamamlanmamış bir romandır. Romana "Tamamlanmamış Bölümler" başlığı altında altı bölüm daha eklenmiştir. Romanda yer yer sembolik anlatımlara ba vuruldu u dikkati çekmekte, bazen de gerçekçi tonların hakim olduğu fark edilmektedir. Kafka romanını değersiz bulup yok edilmesini istemesine karşın, yakın dostu Max Brod⁴ bu önemli eserin yayımlanmasını sa lar. Kanımca gerçekçi bir üslupla kurgulanmış görünmesine karşın, gerçeküstü   geler de içeren roman, psikanalitik açıdan incelenip tartışılacak zenginlikte bir yapıtır.

Roman çok katmanlı okumaya elverişli görünmektedir.  lk düzeyde dikkati çeken noktalar şunlardır: Romanın kahramanı Joseph K. gizemli bir mahkeme tarafından bilinmeyen bir suçla suçlanır. Roman boyunca suçun ne olduğu açıklanmaz. K. suçsuz olduğunu iddia eder ve su suzlu unu ispat etmeye yönelir. K. bir "direniş abidesi" gibi durmakta, baskıcı bir sisteme karşı bireyin manifestosunu haykırmaktadır.

 kinci düzeyde ise roman, birincil d  n ce sürecinin karakteristikleri dikkate alınarak yorumlanabilir ve tartışılabilir. "Dava" içerdiği sembolik anlatımlar nedeniyle uzun bir rüyayı andırmaktadır. Eserin sunulu  biçimi de analitik ortamda iletilen serbest  a rı ım malzemesine benzetilebilir. Romanın kahramanı Joseph K. sanki kendini analiz etmekte, bu yolda ilerlerken kimi ilerlemeler ve gerilemeler içine girmektedir. Erich Fromm⁵ da romanı bir rüyaya benzetir; uzun ve karmaşık olan olaylar dizisinin, Joseph K.'nin duygusal dünyasını temsil ediyormuş gibi ele alınabileceğini vurgular.  kinci düzey açısından tartışmaya geçmeden önce romanın özetlenmesi yararlı olabilir: Bir banka memuru olarak çalışan ve yalnız yaşayan Joseph K., kalmakta olduğu pansiyona baskın yapan iki kişi tarafından tutuklanır.  lk sorgulama bir kenar mahallede, Julius Sokağı'ndaki bir binada yapılır. Sokak Sezar¹, onun hazin sonunu  a rı tırmaktadır. K. ilk sorgulama sırasında gururludur, k  k düşmek istemez, sorgu yargıcına meydan okur. Sorgulama anında bir kadın dikkatini çeker; kadın evlidir, bir öğrencinin sevgilisi ve sorgu yargıcının metresidir. K. onunla flört eder ve sorgu yargıcından    almak ister. Daha sonra amcası K.'yı bir avukata tanıtır. K. avukata karşı kayıtsız davranır ve bir ara avukatın metresiyle birlikte olur.

Romanda yer alan avukat, ressam, rahip gibi karakterler K.'ya göre daha üst konumdadırlar, onun için bir otoritedirler, hem de bir otoriteye, mahkemenin yasalarına (yasaya) bağlıdırlar. K. avukata güvenmez ve onu vek letten çıkarır. Nihayet K.'yı trajik bir son beklemektedir. Cezanın infazı için kendisini götürmeye gelen iki kişiyle birlikte bir köprüden geçerler ve bir ta 

2 Kafka F., Hik yeler, yedinci baskı, s. 82-83,  ipal K. ( ev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.

3 Kafka F., Dava, sekizinci baskı,  ipal K. ( ev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 1999.

4 Brod M., Kafka'da  nan  ve Umutsuzluk, birinci baskı.  ipal K. ( ev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 1994.

5 Fromm E., Rüyalar, Masallar, Mitoslar, birinci baskı. Arıtan A. ve  kten K.H. ( ev.), İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1997.

oçağına giderler. Görevlilerden biri K. 'yı tutar, diğeri K. 'nın kalbine bıçağı saplar. K. ölürken, “Bir köpek gibi!” der.

Acaba Joseph K. gerçekten suçsuz mudur? Siegel'e göre K. mahkemeye masum olduğunu ispatlamaya çalışırken, bir yandan da tekrar tekrar suç işlemeye yönelmektedir⁶. Sanki giderek sınırlarını açmaya çalışmakta, bazı itiraflarda bulunmaktadır. Fakat bu yolda ilerlemek kolay değildir, yolculuğunun sonuna kadar “direnc” gösterir Joseph K. Konuyu derinleştirmeden önce, direnc kuramına dair bilgilerin gözden geçirilmesi yararlı olabilir.

IV.

Freud'un “Rüyaların Yorumu” adlı eseri pek çok unsuru içeren zengin bir çalışmadır, direnc kavramına yönelik de göndermeler içerir. Freud'a göre, “analitik çalışma sürecini kesintiye uğratan her şey bir dirençtir.” Direnc, analiz sürecine ve uygulamalarına karşı gelen bütün güçleri -serbest çağrışımı gizleyen, hastanın hatırlama ve içgörü kazanma çabalarını bozan, değişim isteği ve akılcı (resonable) egosuna karşı çalışan- kapsamaktadır.

Freud⁸ kaynaklarına göre beş tür direnc tanımlar: Bastırma direnci, aktarım direnci ve hastalıktan elde edilen kazancı (ikincil kazanç) ego dirençleri kapsamında değerlendirir. Diğer iki direnc türü ise id direnci ile superego direncidir. Bastırma direnci, bireyin kendini dürtüsel itkilere, anılara ve duygulara karşı savunma ihtiyacı olarak belirginleşir. Aktarım direncinde analistle ilişki içinde, doğrudan ya da biçim değiştirmiş biçimde ortaya çıkan çocuksu itki, arzu ve beklentilere karşı bir mücadele söz konusudur. analitik ortamda bastırılan malzeme, gerçekliğin çarpıtılmış bir biçimi şeklinde yeniden canlanır. Hastalıktan elde edilen kazançtan türeyen dirençte, semptomlardan elde edilen ikincil kazanç yoluyla, kişi, hasta olmaktan ve ötekiler tarafından acınmaktan tatmin bulabilir. İd direnci, dürtüsel itkilerin dışavurum

şeklinin ve biçiminin değişmesine karşı oluşmaktadır. Freud, bu konuyu, tekrarlama zorlantısı ve libidonun yapışkanlığı kavramlarıyla tartışır ve derinlemesine çalışma gerektirdiğini vurgular. İd direncinde kazanılmış alışkanlıkları ve işlev görme biçimlerini bırakmaya yönelik genel bir direnc söz konusuyken, superego direncinin bilinçdışı suçluluk duygusundan ve cezalandırılma ihtiyacından köken aldığı düşünülmektedir.

Freud'dan sonraki kuramcılar, Freud'un sınıflamasını genişletmişlerdir. Direnc kuramına yapılan önemli katkılardan biri narsisistik tipte direncin tanımlanmasıdır. Sandler ve arkadaşlarına⁹ göre analitik çalışma, hastanın kendilik saygısı için bir tehdit oluşturduğunda direnc gelişebilmektedir. Narsisistik tipte dirençte utanç duygusu, direnc için önemli bir güdülenme kaynağı olmaktadır.

Deawald¹⁰ ise “stratejik” ve “taktik” dirençlerden söz eder. Stratejik dirençlerde, hasta çocuksu dürtülerin ve dürtü türevlerinin tatminini arar; erken çocukluğa dair nesne seçimleri, uyumsal ve savunucu ruhsal işlemler yürürlüktedir. Hasta acıdan, yastan, anksiyeteden kaçınır. Taktik dirençler ise, hastanın stratejik dirençlerini (aktarım isteklerini, fantezilerini, beklentilerini) tümüyle fark etmesini önlemeye yönelik işlev gören dirençlerdir. Çeşitli savunma mekanizmalarını, üst düzeyde örgütlenmiş karmaşık yapıdaki ruh içi ve kişiler arası davranış örüntülerini içerir.

Greenson¹¹ direncin analizi sırasında iki unsurun belirlenmesi ve yorumlanması gerektiğini öne sürer: Direncin motifi (direnci güdüleyen şey) ve direncin anlamı. Direncin motifi hasta nelerden kaçınıyor ve niçin kaçınıyor sorularının cevabını kapsar. Hasta nasıl kaçınıyor sorusunun cevabı ise direncin anlamını ve yerine getiriliş biçimini ortaya koyacaktır.

V.

Yeniden “Dava”ya dönecek olursak, Joseph K., “Niçin direniyor?” sorusu, “Hangi acı verici

- 6 Siegel E., Franz Kafka's The Trial: Guilty or Innocent? Psychoanal Q, 1996; 65: 561-590.
- 7 Freud S., Düşlerin Yorumu, birinci baskı, Kapkın E. (çev.), İstanbul: Payel Yayınevi, 1991.
- 8 Freud S., Ketvurmalar, Belirtiler ve Anksiyete, Psiko-patoloji içinde, birinci baskı, Kapkın E. (çev.), İstanbul: Payel Yayınevi, 1991.
- 9 Sandler J., Dare C. ve Holder A., The Patient and the

Analyst: The Basis of the Psychoanalytic Process, ikinci baskı, Madison, Connecticut: International Universities Press, 1995

- 10 Deawald P.A., The Handling of Recistances in Adult Psychoanalysis, Int J Psychoanal 1980; 61:61-69.
- 11 Greenson R.R., The Technique and Practice of Psychoanalysis, onuncu baskı, London: Hogarth Press, 1994.

duygulardan kaçınıyor?” sorusuna indirgenebilir. Konunun aydınlatılabilmesi için başka sorular da ileri sürülebilir: Örneğin, K.’nın kendini romandaki kadınlarla ensest yönelimli ilişkiler içinde bulması ve avukatını vek letten çıkarması nasıl anlaşılabilir? Ressam ile buluşmasında bir resimde ilgisini çeken Adalet ve Zafer Tanrıçası (daha sonra Av Tanrıçası’na dönüşür) neyi simgelemektedir? Romanda hemen her mek nın mahkemenin bir parçası olduğu, K.’nın ilişki içinde olduğu hemen herkesin (avukat, ressam, rahip v.b.) de mahkeme için çalıştığı dikkati çekmektedir. Bu durumda mahkeme neyi ya da kimi temsil etmektedir? Romanda daha silik planda yer alan kapılar, kapıların ardından i itilen sesler neyi anlatmaktadır?

Bu açıdan romana odakla tı ımızda şöyle bir tablo ile kar ıla ırız: Joseph K.  ıkarıldı ı mahkemede ilgisini çeken kadınla flört eder. Kadın evlidir ve sorgu yargıcının metresi olduğu sürece K. için yasaktır. K. bir yandan kadına  ehvet duyup onu elde etmeye yönelirken, bir yandan da sorgu yargıcından    almaya çalışmaktadır. Böylece  dipal bir suça y neli in ilk izleriyle kar ıla ırız romanda.  dipal suçun tekrarland ı bir diğer sahne ise mahkemeyi temsil eden avukatın (babanın) evinde gerçekleşir. K., avukatın metresi olan Leni’yi, yargıcın suçlayan resminin altında  per.

Dava, K.’ya tutukland ı ını bildiren iki adamla ba lar. Pansiyona geldiklerinde K. ile bir yakınlık i indeymi  gibi davrandıkları dikkati çeker. K.’nın odasına girer, kahvaltısını yer ve giysilerini çalarlar. Bu iki adamın, iki erkek kardeşi temsil ettikleri izlenimi uyanmaktadır. Bu noktada Kafka’nın biyografisine başvurmak yararlı olabilir: Kafka iki yaşındayken erkek kardeşi Georg do mu  ve iki yıl sonra kızamıktan  lm   t r. Aynı yıl başka bir erkek kardeşi (Heinrich) do mu , o da, Kafka altı yaşındayken otitten  lm   t r. Romana dönecek olursak, K.’nın şikayeti sonucunda iki adamın kırba landıkları bir sahne dikkati çeker. Bu olaydan sonra, K. suçluluk ve pişmanlık hisseder. Annesine yönelik ödipal arzularının canland ı ı bir dönemde, küçük Kafka’nın erkek kardeşlerine düşmanca davranma ve öldürme arzularının ortaya çıkması olasıdır. Romanda iki

adamın dövülmesi sahnesi, Kafka’nın erkek kardeşlerine yönelik sadizm ve öldürme arzularını temsil ediyor görünmektedir. Kafka’nın “Kardeş Katili” ve “Cezalılar Kolonisı” adlı öyküleri de bu varsayımı destekler niteliktedir¹². Küçük Kafka, kardeşlerinin ölüm nedeninin kendi düşünceleri olduğunu d   lememi  olabilir. Ayrıca daha sonra vurgulanaca ı gibi, babasına yönelik de öldürme arzuları duymuş olması muhtemeldir. Bütün bu trajedi yoğun bir suçluluk yaşamasına neden olmuş görünmektedir.

Romanda K. ressamın atölyesinde iken, bir resim ilgisini çeker; mahkemeyi temsil eden bir resimdir bu. Adalet ve Zafer Tanrıçası’nın resmi. Fakat ressamın üzerinde çalışmasıyla resim daha sonra Av Tanrıçası’na dönüşür. Yunan Mitolojisi’nde pek çok memesi olan av Tanrıçası Artemis¹³, üretkenliğin, besleyen bir annenin sembolüdür. Bir yandan da onu avı temsil eden hayvanlar  evrelemi tir, yani fallik bir niteliği vardır, avın şiddetiyle ilişkilidir. K. mahkeme tarafından yakalanmış, avlanmı  hisseder. Mahkeme/Artemis Kafka’nın öldürme istekleri karşısında duyduğu misilleme korkuları şeklinde cisimlemi  gibidir. Aynı zamanda, Kafka’nın erkek kardeşlerini avlama ve yutma isteklerinin de bir dışavurumu olduğu düşünülebilir.

Artemis’in eski Roma’daki karşılığı olan Diana’yla ilgili başka bir mit daha vardır: Diana’nın hakimiyetinde olan kutsal bir orman vardır. Bu ormanı koruyan kral, kutsal ormana zarar verecek yabancılara karşı tetikte beklemektedir. Er ya da geç bir yabancı gelir, ağaçlardan bir dal kopararak kralın saltanatına son verir. Bu mitin teması ise otoritenin devrilmesi ve kral olma isteğidir. Daha  nce K’nın ensest yönelimli arzuları vurgulanmı tı, bu ise ödipal madalyonun diğer yüzüdür. K. romanın ilerleyen bölümünde avukatını vek letten çıkarır. Ya ı, deneyimi, üstün konumu ve arzuladığı kadına sahip olması itibariyle, avukat K. için baba figürü konumdadır. K. avukatı i ten çıkarıp kendi savunmasını  stlendi inde, onun otoritesini ve gücünü ele geçirmiş olur. Bu ise babanın katledilmesi sahnesidir.

“Dava”da, K.’nın Fraulein B rstner’i       bir gürültüyle kesilir. K. ve Fraulein B rstner içi-

12 Kafka F., Hik yeler, yedinci baskı, s. 102-105, s. 123-158. Sipal K. ( ev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.

13 Cömert B., Mitoloji ve İkonografi, birinci baskı, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999.

tilmekten korkarlar. Karanlık bir ortam, bir kapının arkasından gelen karşılıklı cinsel sesler ve birinin bu sesleri işitme olasılığı; tüm bunlar gözlenen bir temel sahneyi çağrıştırır romanda. Ayrıca roman boyunca pencerelerde merakla izleyen gözler, kapıları ya da duvarları dinleyen kulaklar, gözetleme deliğinden bakan gözler fark edilir. Bu imgeler de K.’nın protagonist olarak yer aldığı temel sahne temsilleri olarak düşünülebilir.

Kapı yasağı temsil ediyorsa, kapıyı kapatan yani ensest yasağını koyan ve kapının bekçiliğini yapan da babadır. Yasa vardır ve K. yasaya karşı suç işlemiştir. İnfaz tamamlanmak zorundadır. Romanın sonunda iki adam ya da iki erkek kardeşin hayaletleri tekrar karşımıza çıkar. Roman trajik bir sonla biter. K. ölür, hem de kalbinden bıçaklanarak. Ölümün ya da kastrasyonun yarattığı dehşetin resmi fark edilir. Bu noktada, André Green’in¹⁴ görüşleri oldukça çarpıcıdır:

“Kastrasyon, ensest yasağının çiğnenmesinin cezası konumundadır; dolayısıyla kastre eden artık baba değil, yasadır. Ama aslında yasa kastre etmez, cezalandırır, hatta öldürebilir, ama kastre ettiği günümüzde çok nadirdir. Demek ki, sonuçta kastre edilme ruhsal gerçeklikten, cinsiyet kuramlarından ve imgeselden kaynaklanmaktadır.”

VI.

Şimdi, kendi serüveninin kapısını aralayan Joseph K.’nın karşılaştığı dirençler üzerinde yoğunlaşabiliriz: Romanda gerek mahkemeye ilgili unsurların, gerekse hukuksal terimlerin ayrıntılı bir şekilde tanımlanması yoluna gidilmiştir. Yazar, adeta, tıpkı Bay D.’nin rüyasındaki gibi “mesleki konuşmalar” gerçekleştirmekte, okuyucu ise yoğun bir sıkıntı ve kasvet duygusuna sürüklenmektedir. Bu durum entelektüalizasyonla ilişkili olduğu, bunun ise önemli bir direnç işlevi gördüğü düşünülebilir.

Greenson, dirençlerin, fiksasyon noktaları dikkate alınarak da sınıflandırılabilceğinden söz eder. Bu açıdan bakıldığında, Joseph K.’nın hak isteyen, adalet arayan, inatçı bir kişiliği vardır. Mahkemeye meydan okuması, bilgi vermeyen

(tutan) bir tutum içine girmesi, iki adamla ilişkisinde belirginleşen sadomazoizm gibi özellikler direncinin anal bir nitelik taşıdığını göstermektedir. İleride inceleneceği gibi, K.’nın ensestiyöz davranışlara yönelmesi ve romanın sonunda belirginleşen kastrasyon anksiyetesi ise fallik bir direnç geliştirdiğini düşündürmektedir.

Freud’un belirlediği direnç tipleri özetlenirken, süpereo direncinin, hastanın suçluluk duygusundan ve cezalandırılma ihtiyacından köken aldığı vurgulanmıştır. “Dava” da suç ve ceza temaları üzerine kurulmuş gibidir. Nesne ilişkileri kuramcılarına göre süpereo direnci içselleştirilmiş eleştirel, hatta zalim bir figürle etkileşim bağlamında görülür. K.’nın fantezisinde mahkeme bireyi ezen, baskı uygulayan, zulm edici bir aygıtken; onu temsil eden kişiler (sorgu yargıcı, avukat, ressam, rahip ve diğer görevliler) ise K. üzerinde zulüm uygulayan, onu köleleştiren figürlerdir.

“Dava”da, mahkemenin K.’nın süperegosunu temsil ettiğini düşünmek de mümkündür. Dışsal olarak cezalandırıcı bir aygıt konumunda olan mahkeme, aslında içsel bir kınayıcı ajanın karşılığı gibidir. Ödipal döneme özgü çatışmalar yeterince çözülmediğinde, süpereo oluşumu da tamamlanamamaktadır. Bu tip bir süpereo gerilemeye, yeniden dışsallaştırmaya eğilimlidir ve kolayca yer değiştirebilir. Romandaki mahkeme - süpereo da K.’nın dışında suçlayıcı bir ajan konumundadır; kapılarla, mekânlarla sembolize edilmiştir. Bilindiği gibi ödipal karmaşanın çözümü de ebeveyn otoritesinin sembolik olarak öldürülmesini içerir. Babaya yönelik öldürme arzularının sorumluluğunu kabul etmek, oluşan suçluluğu kabullenmek, bireyleşmenin metaforik zemini için gereklidir. Siegel’in aktardığına göre Leowald suçluluğu omuzlama sürecinden kaçınmanın iki yolundan söz etmektedir: Suçluluğun farkındalığının bastırılması ve suçluluğun ceza ile yer değiştirmesi. Cezanın suçluluk hissini uzaklaştıracığı umulur, fakat bu işe yaramaz ve daha çok cezaya gereksinim duyulur. Ceza -kişinin kendisi ya da başkaları tarafından verilmiş olsun- suçluluk hissini bastırılmasına hizmet eder. K. mahkemeden kaçınıp uzaklaştığı sürece, suçluluğu aramaz. Bu durumda mahkemenin onun için bir faydası yoktur. Nitekim K. katedralden çıkıp giderken rahip ona şöyle seslenir: “Mahkeme

14 Green A., Hadım Edilme Kompleksi, birinci baskı, Kayaalp L. (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2004.

senden bir şey istemez. Mahkeme sen geldiğinde senin vereceğini alır, sen giderken de gitmene izin verir...”

“Dava”da suç, suçluluk duyguları ve ceza üzerine bir yoğunlaşma fark edilmekle birlikte, diğer önemli bir tema ise utançtır. Sandler ve arkadaşlarına göre narsisistik tipte direnci olan hastalar kendilerinin çocuksu görünümlerine tahammül etmekte güçlük çekerler, çünkü bu görünümleri çok utanç verici bulurlar. Roman boyunca K.’da narsisistik tipte bir direncin de bulunduğu düşünülebilir. Mahkeme tarafından tutuklandığı andan itibaren K.’nın itibarlı konumunda (işini dürüstçe yapan başarılı bir banka memuru olduğu kanısındadır) ani bir düşüş başlar. K.’nın kendilik saygısı zedelenmiştir, mahkeme tarafından insanlıktan çıkarıldığını, aşağılandığını hisseder. K.’nın ilgisi güce, diğerleri karşısında güçlü hissetmeye yoğunlaşır. Bu bakımdan utanç duygusunun anal dönemle ilgili çatışmaları çağrıştırdığı düşünülebilir. Roman boyunca K.’yı izleyen, ona dik dik bakan gözler, K.’nın utancına yön verir. Bu durum, erken dönemde utanç uyandıran, müdahaleci ve küçük düşürücü davranan bir otorite figürünü akla getirmektedir. K.’nın utancına renk veren diğer önemli bir unsur da içinde bulunduğu ödipal durumun kendisidir. K.’nın bir yandan enseste yönelik tutumu, diğer yandan mahkeme tarafından yasanın hatırlatılması ve K.’nın temel sahnenin dışına itilmesi, üstelik de cezanın infaz edilecek olması yani kastrasyonun dehşetinin eşlik etmesi de yoğun bir utanç hissetmesine neden olmuştur. Zira K. cezanın infazı sırasında “Bir köpek gibi!” öldrüldüğünü haykırır. Burada köpeğin aşağılanmayı temsil ettiği aşikârdır.

Varılan noktada şöyle bir soru yöneltilebilir: Neden trajik bir son, neden hikâyenin sonunda Joseph K. ölmek zorundadır? Az önce romandaki ölüm sahnesinin, kastrasyonu temsil ettiği vurgulanmıştı. Freud¹⁵, ölüm anksiyetesinin aslında kastrasyon anksiyetesinden başka bir şey olmadığına işaret eder. André Green'e göre de kastrasyon, engel olan her şeyi saf dışı ederek hazzla ulaşma arzusunun verilen ceza olarak ölümle aynı şeydir. Ayrıca hem enstestin önüne geçer, hem de babanın hayatta kalmasını sağlar, bu da olumlu bir şeydir; çünkü, çocuğun korunması

için babanın yaşıyor olması gerekir.

Joseph K.'nin kaçınmasına temel teşkil eden iki temel duygu (suçluluk ve utanç) üzerinde durduk. Bu noktada suçluluk duygusu ve utancın metapsikolojisi üzerine de bir tartışma sürdürmek yerinde olabilir. Piers'e göre suçluluk, saldırgan ve cinsel id itkileri süperego bariyerini ihlâl ettiklerinde ortaya çıkan gerilimdir. Bu durumda tehlike parçalanma ve yok değildir; başka bir deyişle, cezalandırılma ve kastrasyondur. Utanç ise, ego ile ego ideali arasındaki gerilim sonucunda ortaya çıkar. Ego ideali bir hedefe erişemediğinde utanç belirginleşir. Bu durumdaki tehlike ise terk edilme ve reddedilmedir. Morrison'a¹⁶ göre utanç, kendilikle ilişki içinde deneyimlenen bir duygudur. Ona göre utanç, narsisistik libidonun, suçluluk ise nesne libidosunun uğradığı değişiklikler bağlamında değerlendirilmelidir. Gillman¹⁷, utanç duygusunun kökeninin anal örgütlenme düzeyiyle ilişkili görüldüğünü -bu dönemde rastlanan kontrol kaybı, erken dönemlerde hissedilen utanç deneyimine yol açmaktadır- kabul eder; ancak daha sonra, ödipal dönemdeki çatışmaların, utanç duygusuna farklı anlamlar kazandırdığını öne sürer. Örneğin ödipal dönemde, çocukta, sevillebilir olup olmama, kusurlu ya da çirkin olmaya dair bilinçdışı fanteziler gelişebilmekte ve bu fanteziler doğrultusunda utanç duygusu farklı renkler alabilmektedir.

Morrison'a göre suçluluk duyguları kişiyi itiraf etmeye yöneltir, hasta görüşmeye bu yönde materyal getirir ve terapistin affetmesini bekleyebilir. Oysa utanç hislerinin acı verici ve tiksindirici olabilecek doğası gereği, kişi buna ilişkin materyal iletmekten kaçınabilir ve terapist tarafından reddedilme korkusu içinde olabilir. Utanç hislerinin paylaşılmasında ise hastanın beklentisi anlaşılma ve kabul edilmedir.

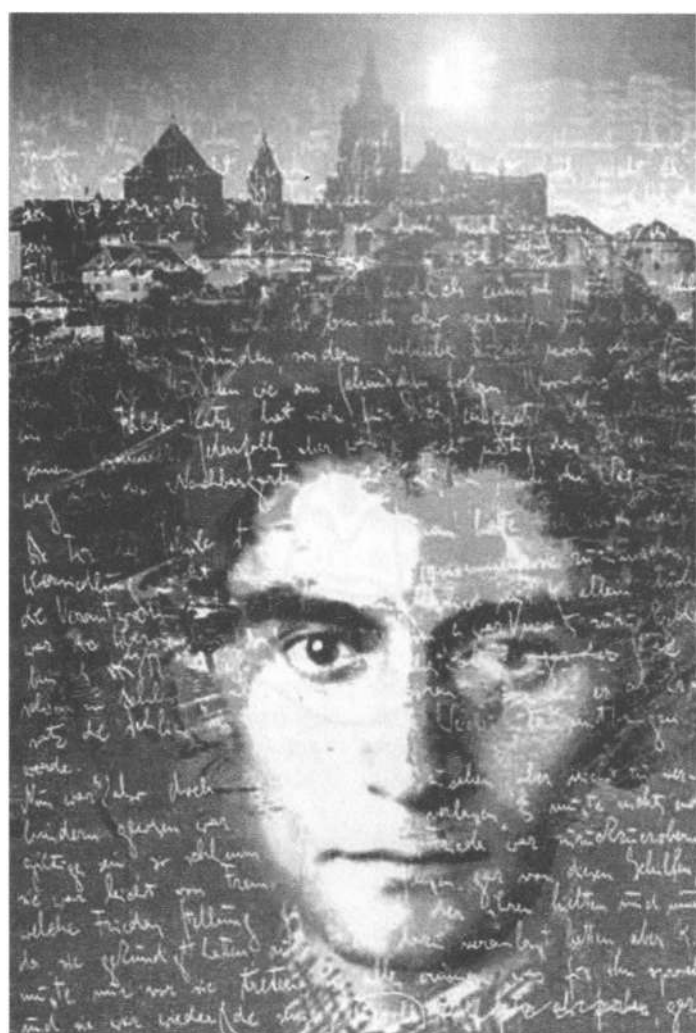
Kapıyı açarak bir girizgâh yapmıştık, sanıyorum kapıyı kapamanın zamanı geldi artık! Evet, günün birinde o kapı merak edilir ve analizan kendisini neyin beklediğini bilmeden o kapıdan adımını atar. Yavaş yavaş örtüyü kaldırdığında gördüğü manzara, içinde sakladığı erguvanî yaralardan başka bir şey değildir. Kayıp ruhunu kurtarmak için girerken kapıdan, kutsal bilgeliğe erişmiş olarak çıkacak mıdır gerçekten?

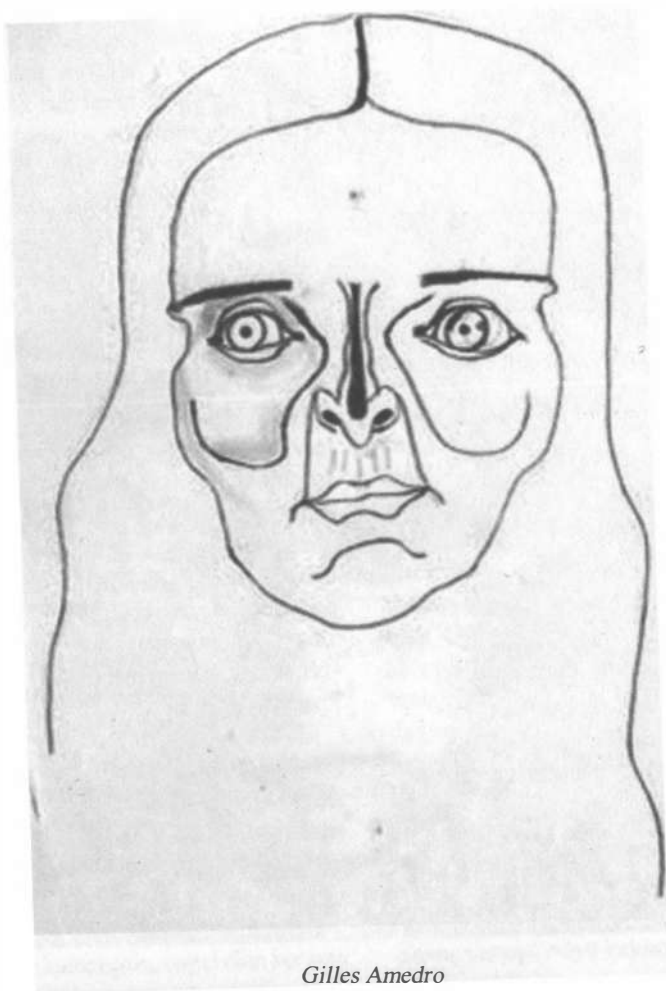
15 Freud S., Ben ve İd, Haz İlkesinin Ötesinde, Ben ve İd içinde, birinci baskı, Babaoğlu A. (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2001.

16 Morrison A.P., Shame, Ideal Self and Narcissizm, Essential

Papers on Narcissism içinde, birinci baskı, New York University.

17 Gillman R.D., The Oedipal Organization of Shame. *Psychoanal Study Child*, 1990; 45: 357-375.

Gilles Amedro

Sigmund Freud'un Eserinde Nesne İlişkileri

Selim Başarır

Freud içsel nesneler fikrini sırasıyla şu makaleleri ile geliştirmiştir:

- 1) 1905 : “Cinsellik Teorisi Üzerine Üç Deneme”
- 2) 1908-09 : “Aile Aşkları” (Family Romances)
- 3) 1914 : “Narsizm Üzerine: Bir Giriş”
- 4) 1915 -17 : “Yas ve Melankoli”
- 5) 1919 : “Bir Çocuk Dövülüyor”
- 6) 1923 : “Ego ve İd”

Nesne ve Nesne İlişkileri Kavramları

Nesne (Object): Kendisine karşı eylem ve arzu geliştirilen, kişinin-öznenin dürtüsel doyumu (boşalım-gerilim azalması) için ihtiyaç duyduğu ve kendisine ilintilendirdiği kişi, kişinin bir kısmı ya da zihinsel tasvirine (zihinsel simgelerine) nesne denir.

Nesne ilişkileri (Object-relations): Öznenin (subject) iç veya dış nesnesine olan ilişkisi; bu kişilerarası (interpersonal) ilişkideki gibi özne ile nesne “arasındaki” (karşılıklı) ilişki demek değildir. Çünkü psikanaliz bireyin psikolojisini, dolayısı ile tek bir bireyin bakış açısından nesneleri ve ilişkilerini ele alır, tartışır.

Nesne ilişkileri kuramı (Object relations theory): Bireyin nesnelere olan tutum ve davranışlarını temel alan, 1970’li yıllara kadar tamamen Britanya ekolü olarak kalıp daha sonra Kernberg, Greenberg ve Mitchell tarafından Amerikan versiyonlarının yaygınlaştırıldığı psikanaliz ekolü. Dürtü geriliminin azaltılmasını temel alan dürtü kuramına zıttır.

Kısmi nesne (Part object): Bir kişinin bir parçası olarak nesne; örneğin meme.

Tam nesne (Whole object): Öznenin kendisinininkine benzer duyguları, ihtiyaçları, hakları, vs., olan bir kişi olarak tanıdığı nesne.

Nesne temsili, betimlemesi (Object representation): Bir nesnenin zihindeki temsili, tasavvuru. Aslında tüm ekonomik kavramlar (-enerji dağılımı), örneğin nesne yatırımı, nesne libidosu, nesnenin kendisini değil zihindeki betimlemesini kastederler.

Dış nesne (External object): Özne tarafından kendisine harici olarak tanınan nesne.

İç nesne (Internal object): Bir dış nesnenin önemini elde etmiş nesne temsiline iç nesne denir. İç nesneler fantezide oluşan ve gerçekmiş gibi tepki verilen görüntülerdir; dış nesnelerin içe atımı (introjection) sonucu oluşurlar.

İyi nesne (Good object): Öznenin sevdiği, iyi niyetli olarak kabul ettiği nesne, bu kötü nesne bir iç ya da dış nesne olabilir.

Kötü nesne (Bad object): Öznenin (subject) korktuğu ya da nefret ettiği, kötü niyetli olarak kabul ettiği nesne. Bu kötü nesne bir iç ya da dış nesne olabilir.

Nesneye yatırım (object-cathexis): Ruhsal enerjinin bir dış nesneye yatırılması, bu durum selfe yapılan narsistik yatırımın karşıtıdır.

Nesne seçimi (Object choice): Narsistik nesne seçimi, öznenin gerçekten ya da hayalinde benzerlik bulduğu bir nesne ile özdeşiminin sonucudur. Anaklitik nesne seçimi ise nesnenin öznenin farklı olduğu ve çocukluk çağı bağımlılığının mevcut olduğu bir durumun sonucudur. Bu formülasyona göre homoseksüellik narsistik (kendisiyle bir benzerlik, en azından vaktiyle olduğu ya da olmayı

umduğu), heteroseksüellik ise anaklitik (kendisinin olmadığını verildiği) bir nesne seçimidir. Bunun anlamı da erkeğin tekrar annesini, kadının da tekrar babasını keşfetmesidir.

Nesne değişmezliği (Object-constancy): Bir tek, belirli nesne ile uzun süren bir ilişki yürütme yeteneği ya da aşına olduğu nesnenin yerine vekalet edecekleri reddetme eğilimi.

Nesne libidosu (Object-libido): Nesneye yatırılmış libido. Self'e yatırılmış olan narsistik libidoya karşıttır.

Nesne kaybı (Object-loss): Genellikle iyi bir dış nesnenin kaybını belirtmek için kullanılır. Öncül olayları, içe atma (introjection) ve yas'dır.

Nesne aşkı (Object-love): Kendisinden ayrı olduğu tanınan-bilinen bir nesneye duyulan sevgi. Sevilen, nesne aşkına konu olan nesneye Aşk nesnesi (Love-object) denir.

İhtimam gösteren-ihtiyaç karşılayan nesne (Need satisfying object): Öznenin ancak kendi ihtiyaçlarına cevap verme yeteneğine göre sevdiği, ancak birey olarak tanıyamadığı nesne. Bir çocuğun annesine bağlılığını (attachment) anlatırken kullanılır.

Geçiş nesnesi (Transitional object): Öznenin kendisi ile bir başkası arasında bir yarıyol gibi gördüğü nesne. Winnicott'a (1958) göre, çocuk infantil narsisizmden nesne aşkına ve de bağımlılıktan kendine güvene geçerken bu geçiş nesnesi (bir oyuncak bebek, bir kumaş parçası) çocuğa yardımcı olmaktadır.

Bebek, gelişiminin ilk aylarından itibaren kendini diğer nesnelerden yavaş yavaş ayırt etmeyi öğrenir ve bebeklik çağında en önemli nesnelerin bir kısmı çocuğun kendi bedeninin parçaları, örneğin el, ayak parmakları ve ağızıdır. Bunlar haz kaynaklarıdır ve bu kendine yönelmiş libidoya Freud (1914) narsizm adını vermiştir.

Narsizm kavramının freudien psikanalitik kuramdaki yerinin belirgin olmamasının nedeni bu kavramı Freud'un çift dürtü (ölüm ve yaşam dürtüsü) kuramından önce ortaya atmış olmasındandır. Böylece narsizm kavramında sadece cinsel dürtülerin yeri olmuş ve bu kavram hiçbir zaman ne çift dürtü kuramıyla, ne de yapısal varsayımla bağdaştırılamamıştır. Örneğin, acaba saldırganlık dürtülerinden kendine yönelmiş enerjiyi narsizmin bir bölümü olarak kabul edecek miyiz? Ruhsal aygıtımızın hangi bölümü doğal olarak narsistik olan dürtü enerjisiyle yüklenmiştir? Egonun belirgin bir parçası mı, ruhsal

aygıtın daha tanımlanmamış başka bir parçası mı?

Narsizm kavramı genellikle bir yetişkinde uygulandığı zaman üç ayrı, fakat birbirine bağlı şey anlatır:

1) benliğin (self) aşırı yüklenmiş olması (hypercathexis),

2) çevredeki nesnelerin az yüklenmiş olması (hypocathexis),

3) bu nesnelerle patolojik düzeyde ve olgun olmayan bir ilişki.

Narsizm kavramı bir çocuk için kullanılırsa, bu genellikle erken gelişme çağlarının bir özelliği ya da normal bir dönem olarak algılanır.

Freud libidonun büyük bir bölümünün bütün yaşam boyunca narsistik, yani kendine yönelmiş olarak kaldığına inanır. Buna çoğu kez ya "normal" ya da "sağlıklı" narsizm denir. Birincil (primer) narsizm henüz başkalarına yönelmemişken kendine libido yönelimini, ikincil (sekonder) narsizm ise nesnenin içe atımı ve onunla özdeşleşmeye yol açan libido yönelimini anlatır. Sekonder narsizm daha çok nesne kaybına karşı egonun bir savunma düzeneği olarak çalışır, içe atılmış nesnenin kaybının inkarı şeklinde görev yapar.

Freud nesnelere, yani dış dünyadaki nesnelerin ruhsal yapımızdaki temsilcilerine yatırılmış libidinal kuvvetlerin narsistik libidoya olan ilişkisini amibin yalancı ayağı ile bedeni arasındaki ilişkiye benzetmiştir. Burada kastedilen, nesne libidosunun narsistik libidodan türemesidir ve herhangi bir nedenle nesne ortadan kalkarsa bu nesne libidosu narsistik libidoya geri dönecektir.

Nesne İlişkilerinin Gelişmesi

Çocuğun farkına vardığı ilk nesnelere olan tutumu doğal olarak tamamen bencildir ve ilk önce nesnenin verebileceği hazlarla, yani nesnenin kendi gereksinmelerini doyurucu yönüyle ilgilidir. Bebek bir nesneye ilk defa bir yatırım yapar ve o zamana kadar o nesne ortada yoktur.

Nesneyle sürekli ilişkinin, yani ani bir gereksinme olmadığında bile sürekli bir nesne yatırımı ancak yavaş yavaş zamanla gelişir.

En erken nesnelere kısmi nesne deriz. Bu, annenin çocuk için bir tek nesne olarak ortaya çıkması için uzun zaman geçeceği demektir. Ondan önce annenin göğsü, süt şişesini tutan eli ya da yüzü çocuğun hayatında değişik nesnelerdir.

Sürekli nesne ilişkilerinin önemli özelliklerinden biri de çok ambivalan olmaları, yani bir

çift değerliliğin bulunması, birbirine karşı düşünce ve duyguların aynı anda ya da ardı sıra bulunmasıdır.

İlk nesne ilişkilerinin başka bir özelliği de nesne ile özdeşim kurulmasıdır.

Ego gelişmesinde çok büyük önemi olan, yaşantılara ve deneyimlere bağıntılı başka bir süreç de genellikle çevredeki kişilerle olan, nesne ile özdeşim (identifikasyon) adını verdiğimiz süreçtir. Özdeşimden kastettiğimiz düşünce ve davranışların, bir ya da birçok yönden birisi ya da bir nesne gibi olması olayı ya da sürecidir.

Sonuç olarak, kişinin çevresinde libidosu ile oldukça fazla yüklenmiş nesne ve kişilerle özdeşimi kurmaya doğru bir eğiliminin bulunması, özellikle erken çağlarında, tamamen normaldir.

Saldırgan enerji ile aşırı yüklenmiş nesnelerle de bir özdeşim eğilimi bulunur. Söz konusu nesne ya da kişinin güçlü ve muktedir olduğu oranda bu özdeşim özellikle geçerlidir. Bu tip özdeşime "saldırganla özdeşim" adı verilmiştir (Anna Freud, 1936): Yani, hayalinde kendisine karşı olana bağladığı kudret ve zaferi özdeşim yoluyla paylaşarak kişi, kendisine bir tür doyum sağlamaktadır.

Freud özdeşim sürecinde önemli bir rol oynayan başka bir faktör üzerinde durmuştur. Bu faktöre nesneden uzun süreli ya da sürekli ayrılık ya da nesnenin fizik olarak ölümü anlamına gelmek üzere nesne kaybı adını vermiştir. Bu durumlarda yitirilen nesne ile özdeşim kurmaya kuvvetli bir eğilim bulunur. Bir klinik durum olan depresyonların psikopatolojisinde yitirilen nesne ile düzenli olarak yapılan bilinçdışı özdeşim önemli bir rol oynar. Özdeşim bu yolların hangisi ile ortaya çıkarsa çıksın sonuç daima daha iyiye ya da daha kötüye olabilmek üzere egonun zenginleşmesidir.

Nesne ilişkileri, özdeşim eğilimi, yani o nesne gibi olma isteğini taşır. Ego gelişmesi ne kadar ilkelse özdeşim eğilimi de o kadar kuvvetli olur. Eğer özdeşim, yetişkinin hayatındaki nesne ilişkilerinde önemli bir rol oynamaya hâlâ devam ediyorsa bu, egonun patolojik kabul edilebilecek kadar az gelişmiş olmasının bir kanıtıdır. Böyle az gelişmeye ilk çarpıcı örnekleri Helene Deutsch (1934) vermiştir: O bunlara "sanki kişilikler" ("as if" personalities) der.

Böyle kişiler nesne ilişkileriyle kişilikleri bukalemun gibi değişen insanlardır.

Çocuğun nesne ilişkileri çoğu kez o anda li-

bidinal hayatında önemli rol oynayan, cinsel haz doğuran (erogenous) bölgeye göre adlandırılır. Nesne ilişkilerinde libidoya ait terimlerin kullanılması bize her şeyden önce dürtülerin ve bilhassa cinsel dürtünün nesneleri aradığını, çünkü ancak nesne aracılığıyla doyuma erişebileceğini vurgular. Dürtüsel isteklerimizle nesne ilişkilerinin önemi belirlenir.

Anna Freud, nesne ilişkilerinin erken dönemlerine çoğu kez genital dönem öncesi (pregenital) nesne ilişkileri ya da daha belirgin olarak oral veya anal nesne ilişkileri der. Aslında "pregenital" sözcüğünün buradaki kullanılışı yanlıştır. Daha doğru bir deyim fallik öncesidir (prefallik nesne ilişkileri).

Nesne İlişkileri ve Dürtüler

Çocuk iki buçukla üç buçuk yaş arasında yaşamın en derin ve belirleyici nesne ilişkileri dönemine girer: Dürtü görüşü yönünden ruhsal yaşamı anal düzeyden fallik düzeye geçer ve artık dürtüsel yaşamında nesnelere karşı duyduğu en kuvvetli istek ve dürtüler fallik istekler olacaktır.

Ancak çocuk daha önceki devirlerdeki dürtüsel yaşamını dolduran anal ve oral istekleri hemen bırakacak değildir. Bu prefallik istekler, fallik dönemde de süre gidecektir.

Dürtüsel yaşamda, yani id'de oralden anala, analdan falliğe olan gelişmeler, kalıtsal ve biyolojik eğilimlere bağlıdır.

Üç ya da dört yaşındaki bir çocuğun egosu daha tecrübeli, daha bütünleşmiş ve bunların sonucu çocukta kısmi nesne ilişkileri yerini tam nesne ilişkilerine bırakır. Böylece annenin bedeninin birçok parçası birden "anne" denen bir tek nesne olarak algılanır. Bundan başka, çocuğun nesne ilişkileri artık oldukça süreklilik kazanmıştır. Ego gelişmesinin ilk dönemlerinden farklı olarak şimdi, nesne uzun süre yok olsa da nesneye yatırım devam eder.

Buradaki ana nokta, fallik döneme geldiği zaman çocuğun nesne ilişkilerinin her yönden eşit olmasa bile yetişkin veya büyük çocuklarla kıyaslanabilecek bir düzeye gelmiş olmasıdır.

Fallik dönemin en önemli nesne ilişkileri ödipal kompleks adı altında toplanmıştır.

Nesne İlişkileri ve Ödipal Dönem

Fallik dönemin en önemli nesne ilişkileri ödipal kompleks adı altında toplanmıştır.

Aşağı yukarı iki buçuk yaşlarından altı yaşa

kadar olan süreye fallik dönem dendiği gibi ödipal dönem de denir.  dipal kompleksi ortaya çıkaran nesne ilişkileri hem normal, hem de patolojik gelişmede çok önemli bir rol oynar.

Freud, bilinçdışı yaşamda diğer cinsten olan ana babaya ensest ve aynı cinsten olana karşı öldürücü öfke ve kıskançlık hayallerinin bulunduğunu ortaya koymuştu ve buna  dipus kompleksi (Freud, 1900) adını vermişti

 dipal kompleksin uluslararası olmasını anlamamıza ek olarak yüzyılın ilk yirmi yılında ödipal isteklerin niteliklerini anlayışımız da gelişmiştir. Bu gelişme ilk önce ters ödipal ya da olumsuz ödipal istekler dediğimiz, yani aynı cinsten olan ana babaya ensest duyguları ve diğer cinsten olana karşı öldürücü hisler duymayı kapsar.

Kısaca  dipal kompleksi şöyle açıklayabiliriz:  dipal kompleks anne ve babaya karşı olan iki yönlü tutumdur. Bir yanda kıskanılan ve nefret edilen babayı ortadan kaldırma duyguları ve anneye olan cinsel ilişkide onun yerini alma işteği, öte yanda ise kıskanılan ve nefret edilen anneyi ortadan kaldırma ve baba yanında onun yerini alma biçiminde özetlenebilir.  dipal komplekste anımsanması gereken önemli nokta duyguların yoğunluğu ve derinliğidir. Bu, gerçek bir aşktır.

 dipal dönemin başlangıcında erkek ya da kız çocuğun en kuvvetli nesne ilişkileri annesiyledir: Annenin  ocuğun ruhsal dünyasındaki temsili diğerlerinden daha fazla libidoyla yüklüdür.

 dipal dönemde ilk adım iki cinsiyet için aynıdır ve anne ilişkisinin çocuğun uyanan cinsel isteklerini kapsayacak biçimde gelişmesidir. Aynı zamanda onun bütün sevgi ve hayranlığını kazanma ve buna bağlı olduğu sanılan “büyümüş olma”, “baba olma” ve anneye babanın yaptığını yapma işteği gelişir.  ocuk annesiyle tekrar etmek işteğiği, ana babasının cinsel eylemleri hakkında birçok hayal geliştirir. Bunlar tuvalete beraber gitmek, birbirlerinin cinsel organlarına bakmak veya organları birbirlerinin ağzına almak veya yatakta onları ellemek olabilir. Çocuğun bu fantezileri genel olarak ödipal dönemin başlangıcında alışkın olduğu yetişkinlerle olan zevk verici ilişkilerine ve kendinin oto-erotik eylemlerine bağlıdır. Zaman geçtikçe çocuğun cinsel hayalleri bilgi ve deneylerle gelişir: Babanın yaptığı gibi anneye bebek vermek ödipal isteklerin en önemlilerinden biridir.

 ocuk için bu dönemin cinsel tasarımıları bunun nasıl yapıldığı ve bebeklerin nasıl dışarı  ık-

tığıyla ilgilidir.

Anneye karşı olan cinsel istekler ve annenin tek başına aşk nesnesi olma dileğiyle birlikte genellikle babayla kardeşlerden oluşan rakipleri ortadan kaldırma istekleri de vardır. Kardeş kıskançlığının daha başka kaynakları da olmasına karşın en önemlisi anne ya da babaya tam anlamıyla sahip olma işteğidir. Bu kıskanç ve öldürücü istekler çocukta iki yönden yoğun çatışmaya neden olur. Bunların ilki özellikle o yaşta çocuğa tam anlamıyla omnipotan görünen annesibadan gelecek olan ceza-intikam korkusudur. İkincisi ise, bu kıskançlık sonucunda annesibasının sevgisinin kaybından korkmaktadır.

 dipal kompleksin erkek ve kızlarda gelişiminin farkları:

Erkek  ocukları: Annesine karşı duyduğu ödipal isteklerin sonucu olarak penisinin kaybından korkar; “kastasyon”. Gerçekten penisi olmayan diğer kız ve kadınları gözlemesi onu, iğdiş edilenin gerçek olabileceğine inandırır. Bu çok değer verilen organın kaybedilme tehlikesi çocukta ödipal isteklerinden dolayı büyük bir çatışma ortaya çıkartır ve bu çatışma yavaş yavaş ödipal isteklerin reddinin nedeni olur; kısmen bırakılır ve kısmen de bastırılır, yani bilin dısına itilir.

Erkek  ocuğun, annesinin tüm sevgisine ve bedenine sahip olma işteğinin reddiyle beraber annesine karşı duyduğu kıskançlık ve öfke artar, bu da anneden kurtulma (onu öldürme) ve onun yerine baba tarafından sevilme işteğinin ortaya çıkmasına neden olur. Bu durum da kastasyon korkularına yol a tığından, öte yandan da kadın olmanın penissiz olma olduğunu da öğrendikten sonra, bu isteklerin de en sonunda bastırılması gerekir. Böylece  dipal dönemin hem kadınsı, hem de erkeksi kökenli isteklerine karşı kastasyon anksiyetesi ortaya çıkar. Erkek  ocuk, bedensel ve cinsel yönden hazır olmadığı için bu isteklerle ortaya çıkan çatışmaları ya bu isteklerden vazgeçerek ya da bu istekleri türlü savunma mekanizmaları ve egonun savunma işlemleriyle çözer.

Kız  ocuk: Annesinin karşısında erkek rolü oynamak, penisi olmadığı için, kastasyon korkusu yaratmaz, penissiz olduğunu anlaması üzüntü yaratır ve bu da şiddetli utanç, aşağılık, kıskançlık (penis kıskançlığı) (penis envy) duyguları doğurur. Kendisini penissiz doğuran anneye karşı öfke duyar. Bu kızgınlık ve ümitsizlikle sevgi nesnesi olarak babaya döner ve onun karşısında annesinin

yerine almayı umar. Bu duygular da engellenince, küçük kız ya daha önceki anneye bağlılığa dönüp penisli olma ve erkek olma isteğine direnir ya da ödipal hislerini reddetmek ve bastırmak zorunda kalır. Bir de, ileride, doğum yapınca çözümlenir! Erkek çocuğun kastrasyon korkusunun kızıdaki benzerleri, (1) penis kıskançlığı diye adlandırılan hayal kırıklığı ve kıskançlık, (2) baba tarafından içine girilme ve gebe bırakılma isteğinin sonucunda gelişen cinsel organların incinmesinden korkmadır.

Biseksüalite, ödipal kompleksin normal olarak anne ve babanın her ikisiyle cinsel birleşme hayallerini kapsamasıdır.

Erkek çocukta kadınsılığa aşırı bir eğilim varsa anne yanında babanın yerini alma yerine babayla cinsel birleşmede annenin yerini alma isteklerinin kuvvetli olduğu bir ödipal kompleks gelişebilir. Bunun aksi ise, kız çocukta erkeksiliğe doğru

aşırı kuvvette yapısal bir eğilimin olduğu zaman görülebilir.

Mastürbasyondaki hareketler ve eşlik eden hayaller çocuğun ana babaya karşı duyduğu cinsel ve saldırgan dürtülerin dolaysız anlatımı yerini tutar. Otoerotik uyarılma ve hayaller gerçek insanlara karşı gerçek eylemlerin yerine geçer (substitution) kaçınılmazdır. çünkü çocuğun biyolojik olgunluğa erişmemiş olması onu bu yola ödipal dönemin geçmesiyle, cinsel organlarla mastürbasyon çoğunlukla ergenlik çağında tekrar ortaya çıkmak üzere bırakılır. Ödipal hayaller bastırılır fakat bilinçte gizlenmiş biçimleri, yani çocuklukta alışlagelmiş hayal kurmalar biçiminde süre gider ve ruhsal yaşamın hemen her dönemine etki eder.

Ancak ödipal kompleksin ilerideki ruhsal yaşamda çok büyük etkisi olan bir sonucu daha vardır: Süperegonun ortaya çıkması.

George Segal

Bilim-Kurgu Sineması ve Psikanaliz

Ata Devrim

1930'lar korku filmlerinin doğuşuna şahit oldu. Önce ekonomik, sonra da siyasi bunalımların, Hitler gibi korkunç çehrelerin yükselişine, bireylerin kimlik bunalımlarının eşlik ettiği bir dönemde, reel korkulardan kaçabilmek için psikotik sanrılar oluşturmak ve bunlarla ilgilenmek kaçınılmaz bir savunma mekanizmasıydı. Freud'un belirttiği gibi kaygı yokedilemez ama nesnesi değiştirilebilirdi. Gerçekte korkulmaması gereken şeylerden korkma olarak tanımlanan nevrotik korkuların nedeni de budur. Belki de Frankenstein, Hitler'i anımsattığı için ya da Dracula bir uyku bozukluğu olan *pavor nocturnus*'un kişileştirilmesine hizmet eden bir figür olduğu için korkunçtu. Demek ki, korku filmleri, gündelik yaşamla ilgili korkularımızı daha az rahatsız edici bir biçimde ve kısıtlı sürede dışavurmamızı sağlayan birer araçtır. Korkular hep oradadır ve bu filmler yalnızca onları tetikleyebildikleri ölçüde etkilidirler. Freud şöyle demiştir: "Umacılarla, ya da korkunç yaratıklarla ilgili hikâye ve masalların, çocuğun korku ve boşuntu duymasının biricik temeli olduğunu ileri sürersek, bu hikâye ve masalları gereğinden fazla önemsemiş oluruz. Bu hikâyeler, korku duymağa yatkın çocuklar üzerinde derin etkiler yarattığı halde, böyle olmayan çocukları hiç etkilememektedir."¹ Böylece bir kez daha, Marcuse'nin belirttiği gibi, sanatın bastırma mekanizmasına karşıt bir yönde hareket ettiğini görmüş bulun-

yoruz. Bu yazımızda psikanalizin önde gelen isimlerinin yardımıyla popüler kültürün önemli bir unsuru olan bilim-kurgu sinemasını inceleyeceğiz.

Çağımızın bilim-kurgu filmlerinde öncelikle çöze çarpan tema, insan bedenine tecavüzdür. *Species* (Tehlikeli Tür), *Alien* (Yaratık), *X-Files* (Gizli Dosyalar) gibi filmlerde yaratıklar, tohumlarını insanların içine koyarak ürerler. *Alien* ve *X-Files*'ta, erkek kadın dinlemeden hepsine "dişil" bir konumu dayatarak onlara doğum yaptırırlar. Cinsel yaşamları bile ürkütücü bir saldırganlık ve sömürü üzerine kuruludur. Kendilerine doğum verenleri acımasızca öldürürler. Yalnızca kurgu olan bu şeyler bizi neden bu kadar korkutur? Freud, psikozları besleyen bir "gerçeklik çekirdeği" olduğunu söyler. Gerçek yaşamda, insan bedenine girebilecek iki şey vardır: Virüsler ve böcekler. Virüsler, gerçekten de, bu filmlerdeki yaratıklar gibi üremek için insan bedenini sömürür ve engellenmezlerse insanı öldürebilirler. Bu durumda, çocukken geçirdiğimiz hastalıkların bizlerde uyandırdığı sanrılı kaygılar, bu filmlere inanmamızı sağlayan gerçeklik çekirdekleridir.

Gerçeklik çekirdeğinin diğer bir unsuru olan böcekler üzerine Otto Rank şöyle der: "...küçük hayvanların yarattığı tehlike, onların bizim bedenimize girebilecek olmasından kaynaklanır."² Çocukluğumuzda kimbilir kaç kez gözümüze ya da burnumuza bir böcek girmiş ve hiç çıkmaya-

1 Sigmund Freud, Cinsiyet ve Psikanaliz, 5. basım, s. 147. çev. Selâhattin Hilâv, Varlık Yayınları, İstanbul: 1981,

2 Otto Rank, Doğum Travması, çev. Sabir Yücesoy, s. 34, Metis Yayınları, İstanbul: 2001.

cak diye korkmuşuzdur. Bilim-kurgu sineması, bu ve bunun gibi arkaik korkuları yeniden-üretir. *Alien*, *Species* ve *Matrix*'te yaratıkların ve robotların böcek şeklinde olmaları, bu bağlamda, bir rastlantı değildir. *Alien*'ın biçimi yaratıcısının  ekirgelerle ilgili arkaik korkuları olduğunu düşündürür. Geçmişin küçük korku nesneleri bu filmlerde korkunç bir görünüme bürünüp devleşirler. Çok büyük bir böcek; *Mimic*, *Starship Troopers* (Evrenin Askerleri) ve *The Fly* (Sinek) filmlerinde görüldüğü gibi, herhangi bir hayvandan daha ürkütücüdür. Böcekler, küçük olmalarına karşın insanı kolayca çaresiz bırakabilirler; çekirgeler sıçrayıp aniden masanın üzerine çıkabilir, sinekler evin içerisine girip mikrop sa abilirler. Yalnızca kıvrak manevralarıyla değil, çok sayıda bacak ve karmaşık bir fizyolojiye sahip olmalarıyla da insanın duyumlarına işkence ederler. İnsan derisi üzerinde 6 adet bacağın aynı anda ve hızlı bir biçimde yarattığı duyum rakipsiz bir şiddete sahiptir. Bir de bu yaratıkların devleştiğini d şlediğimizde çaresizlik büsbütün artar. *Matrix*'in robotları, b eklere benzemeseydi, insanoğunun robotlar karşısındaki çaresizliği, hakettiği vurguya kavuşamazdı. *Terminator* serisinin ikinci filminde, k   robotu korkunç kılan sıvı metalden yapılmış olması sayesinde, tıpkı böcek gibi, istediği yerden ge ebilmesiydi. Bu bağlamda, kapılardan geçebilen hayalet kurgusu da aynı mantığa dayanır.

Matrix'te de insan bedenine tecavüz teması işlenmiştir: "Matrix hem bilim kurgu hem korku filmleri tarafından paylaşılan gözde bir temadan daha faydalanır: insan bedenine tecavüz ve onu ele geçirme. Bu fikirler Matrix filminde birçok sahnede görülebilir: Neo'nun içine yerleştirilen izleme cihazı, Morpheus'a yapılan işkence..."³ Bununla birlikte, *Matrix*'te en çok yinelenen olgu, sanal dünyaya geçmek için sivri uçlu bir fişin, başın arkasına sokulmasıdır. Bu da böcek sokmalarıyla iğne korkuları gibi çocukluk yaşantılarına bir göndermedir.

Freud,  nl  olgu  y s  *Küçük Hans*'ta at fobisinin babaya ilişkin ödipal korkuları örtmeye yaradığını göstermişti. Melanie Klein'in nesne ilişkileri kuramı ise oral aşamada bile ebeveynin

k   ve korkunç bir imgesinin yaratılabildiğini savunmuştur. *Terminator*, *Independence Day* (Kurtuluş Günü) ve *Matrix*'te robotlar ve uzaylılar karşısındaki mutlak çaresizlik, çocuğun ebeveynleri karşısındaki çaresizliğinin sanrılı yeniden-üretimidir. Özellikle *Matrix Reloaded*'da vurgulanan bağımlılık teması, nesne ilişkileri kuramcılarının üzerinde önemle durdukları çocuksu bağımlılığa bir göndermedir. Filmin sonunda da Neo'nun yüzyüze geldiği Mimar, Kahin'i kastederek, "eğer ben babaysam, o da hiç şüphesiz annedir" diyerek film boyunca yalnızca bilinçaltının sezebildiği aktörleri, *id est* anne, baba ve  ocuk, bilince çıkarır. Bu bilince çıkarma işlemini Freud'a benzeyen ve tıpkı bir psikanalist gibi konuşan Mimar'ın yüklenmesi bir rastlantı değildir. T mg  l  ve zulmedici babayı da temsil eden Mimar, oğlu Neo'yu Trinity'ye açık olduğu için paylar ve sorumluluğunu yerine getirmezse onu evinden kovacağını söyler. *The Fly II* da da aynı temayla karşılaşırız. Sinek  ocuk, bir kıza açık olur ve babası bildiği bilimadamına rest çekerek onun kendisi için yarattığı izole ortamdan ka ar. Çocukluk olağan bir psikoz dönemidir; fanteziler bilgizizliği ve yabancılığı gidermek için nesnelere sahip olmadıkları nitelik ve misyonları yüklerler. Freud, kaybolan psikoz semptomlarının, düşlerde sürdüğünü söyler, ki düşlerdeki usdışı nedensellikler ve çarpıtmalar, çocukluk psikozunun mirasıdır. Bu çarpıtmaların başta gelen nesneleri de ebeveynlerdir.

Çocuksu bağımlılık, bilim-kurgu filmlerinde türsel bir tema olarak işlenir. İnsanların karşısında insan doğasının kırılranlığı ve kaçınılmaz gereksinimleri üzerinde devleşen, bunları sömüren, iktidarının dayanakları haline getiren uzaylılar ve robotlar vardır. Bunlar, Otto Kernberg'in belirttiği gibi oral aşamadaki örselenmeler nedeniyle zamanından önce gelişen ödipal çatışmaların yansımalarıdır. Ne var ki, bu varlıkların tiksini  verici yapışkan ve karanlık doğaları, anal aşamanın nesneleri olan dışkı, ter, salya gibi beden artıklarıyla özdeş olduklarını gösterir. Chasseguet-Smirgel'in narsistik kişiliklerdeki anal eğilimlerin, nesne ilişkilerini değersizleştirirken onları "dışkı" imgesiyle eşitledikleri savı bu  rneklerce

3 D. Knight ve G. McKnight, "Gerçek Tür ve Görsel Felsefe", *Matrix ve Felsefe*, 3. basım, s. 221, der. William Irwin,  ev. Murat Sağlam, Güncel Yayıncılık, İstanbul: 2003.

desteklenir. Bu durumda hem tümgüçlüdürler, hem de özdeş oldukları nesneler nedeniyle değersizdirler. Değersizsin boyunduruğu altına girmek insan onuru açısından son derece aşağılayıcı bir şeydir. İnsanoğlu, kendi bedeninin yarattığı salgılardan tiksiniirken, bir yandan da bu salgıları yaratan sistem olmadan yaşayamayacağını bilir. Ama bildiği şeyi, kabul etmekte güçlük çeker.

Uzaylıların temsil ettiği anne-baba imgesini daha ılımlı bir tonda işleyen, yalnızca özel bir bilim-kurgu kanalı için çekilmiş, bu nedenle de hakettiği ilgiye kavuşamamış bir yapıt olan *Epoch*'ta, anüsü simgeleyen yeryüzünün altından dışkıya benzeyen, biçimsiz dev bir kaya parçası çıkar. Mason Rand ve Dr. KC Czaban kayanın içine girdiklerinde, içerisinin karanlığı izleyiciye anne karnını anımsatır. Filmin sonunda da bu kaya parçasının, gerçekte uzaylılar tarafından yapılmış ve mitlere "toprak ana" olarak yansıyan, dünyadaki bütün DNA zincirini değiştirerek, Lucretius'un atomları gibi, dünyayı sayısız kez kurup yıkan dev bir makine olduğunu öğreniriz. *Epoch* gibi panspermist bir yaklaşım getiren *Mission To Mars* (Görev:Mars) filminin sonunda ise "tamamiyle iyi" ve şevkatli uzaylının bedeninde can bulan anne imgesi izleyiciyi kucaklar. Astronotlardan biri, "atası" konumundaki -ki türsel kılıfı kaldırdığımızda annesi- uzaylı ile onun dünyasına gitmeye karar verir. Bunun simgesel anlamı anne şevkatine dönüştür. Carl Sagan'ın romanından beyaz perdeye uyarlanan *Contact* (Temas) filminin sonunda uzaylının, Ellie Arroway'ın karşısına, onun babası görünümünde çıkması, bu simgesel anlatımın doruk noktasıdır. Bu bağlamda, bazılarının uzaylıların bizimle kuracakları teması, *Star Trek:First Contact* (Uzay Yolu: İlk Temas) filminde vurgulandığı gibi, uygarlığın gelişimi koşulluna bağlamaları, babanın koşullu sevgisini dünya dışı varlıklara yansıtmalarından ileri gelir. Yine Arroway'ın karşısına babası görünümünde çıkan uzaylının, bu görünümü seçmesine neden olarak henüz insanlığın başka şeylere hazır olmadığını göstermesi, panspermistlerin anne-baba komplekslerine yönelik ironik bir yanıtıdır.

Ebeveyn imgesini değersizleştiren yapıtlara döndüğümüzde, *The Fly*, *A Nightmare On Elm*

Street (Elm Sokağında Kabus 3) gibi filmlerde insanın böceğe dönüşümü ya da *Hulk*, *Fantastic Four* (Fantastik Dörtlü), *Spider-man* (Örümcek Adam), *X-Men* gibi çizgi roman ve onların filmlerinde insanoğlunun yaratıklara dönüşümü gibi yinelenen bir temayla karşılaşırız. Süper kahramanlar dönüşüm sonucunda edindikleri güçleri insanlık için kullansalar da, çoğu kez dönüşümlerini kötü bir yazgı olarak görürler. *X-Men*'de Magneto'nun mutant karşıtı politikacıyı kendisi gibi mutanta dönüştürmesi bir tür cezalandırma olarak sunulur. Peki ama insanın dönüştüğü şey ya da bu dönüşümün sonucu nedir?

Nesne ilişkileri kuramcılarından Fairbairn, Freud'un klasik bastırma kuramına karşı çıkarak, bastırmanın dürtülere yönelik bile olsa, bu dürtülerin kötü nesnelerle ilişkili olmalarından ötürü bastırıldıklarını söyler.⁴ Nesne ilişkileri kuramına göre oral aşamada bebek, "iyi" ve "kötü" olmak üzere, biricik nesnesi olan anne memesine ait iki imge yaratır. Fairbairn'e göre "iyi"nin içselleştirilmesi henüz söz konusu olmayıp yalnızca "kötü"nün içselleştirilmesi vardır; bebeğin kötü nesneyi içselleştirmesindeki amaç onunla bu yolla başa çıkabilmektir. Fairbairn'in kuramına dayanarak dönüşüm kaygısının gerçekte kötü nesnelere yenik düşme ve benliği onlara teslim etme kaygısıyla özdeş olduğunu söyleyebiliriz. Soruna benzer bir paradigma ile bakan, Kendilik Psikolojisi ekolünün kurucusu Heinz Kohut, Kafka'nın *Değişim* isimli eserinde Gregor Samsa'nın hamamböceğine dönüşümünü, kendiliğin çözülüşünü simgeleyen bir anlatım olarak görür.⁵ Gerçekten de bilim-kurgu yapıtlarında işlenen dönüşümler benlik ve bellek yitimi, insanlıktan çıkış ve hayvanlaşma ile sonuçlanır. Ortaçağ gravürlerinde betimlenen, kötü olarak kabul edilen doğaya dönüğe ilişkin skolastik kaygı, bu yapıtlarda yeniden-üretilmektedir. Fairbairn'in düşüncesine dönersek "delirme korkusu" gibi şizoid kişiliklere özgü korkuların bu yapıtlarda içkin olduğu netleşir. Delirmenin simgelediği şey insanın kendi bedeni üzerindeki denetimini yitmesidir. *Ghost Busters* (Hayalet Avcıları) filminde hayaletlerin lideri, Dana Barrett ve Louis Tully'yı birer kaplan benzeri yaratığa dönüştürdüğünde,

4 W.R.D. Fairbairn, *Psychoanalytic Studies of the Personality*, s. 62, New York: Routledge & Kegan Paul Limited, 2002.

5 Heinz Kohut, *Kendiliğin Yeniden Yapılanması*, s. 222, çev. Oğuz Cebeci, Metis Yayınları, İstanbul: 1998.

Barrett ve Tully, onun emrine giren birer köleye de dönüşmüş olurlar. Böceğe dönüşüm de öz-denetim kaygısını simgeler: “Gregor’da bir sürü bacakçık vardı yalnız ve bu bacakçıklar durmadan birbirinden değişik devinimlerde bulunuyor, bir türlü denetim altında tutulamıyordu.”⁶

Dönüşünü, Samsa'nın böcek olarak yaşamaya başladığı ilk dakikalarda deneyimlediği uyum sorununu dile getirir. Samsa, böceğe dönüşen bedenine alışmakta güçlük çekerken bir yandan da erkenden kalkmak gibi gündelik yaşamın dayattığı şeylere halen alışmadığını itiraf eder. Ruhunun şizoid yönü özgürlüğü aramaktadır. Ne var ki, böceğe dönüşümü ona bir şizoidin arzuladığı yalıtımı sağlar. Sonunda aile üyelerinin, özellikle de kız kardeşinin, bütün değersizliklerini -bu, odasının gün geçtikçe kirlenmesiyle betimlenmiştir- kendi üzerine alarak ölür. Ölümünden sonra kız kardeşinin güzelleşmesi, Samsa'nın ensest arzularına dayanan ideal bir kız kardeş imgesi yaratmak uğruna gösterdiği fedakârlık sayesinde. *The Fly II*'da ise sinek çocuk, kendisindeki genetik bozukluğu -yani kendiliğine ilişkin değersizlik hislerini- üvey babasına yansıtarak iyileşir.

Samsa'nın ölümünden biraz önce ailesince reddedilmesi, şizoid ebeveynlerin kötü bir çocuğa sahip olma kaygılarıyla başa çıkmadaki yetersizliklerini gösterir. Fairbairn'e göre şizoid bir anne, doğumdan sonra bir çocuğa sahip olmanın mutluluğunu değil, boşluk duygusunun eşlik ettiği bir tükenmişlik durumunu yaşar.⁷ Çocuk kötü nesnelerle özdeşleştirilmiştir ya da Winnicott'ın belirttiği gibi boşluğun kötü nesneleri çağırmasından çocuk sorumlu tutulmuştur. *Ghostbusters II* (Hayalet Avcıları 2) filminde başlıca amaç, Vigo'nun Dana Barrett'in çocuğunu ele geçirmesini, yani çocuğun kötü nesnelerle özdeşiminin tamamlanmasını engellemektir. *Terminator* serisinin ilk filminde makineler bir doğumu engellemeye çalışırlar, üçüncü filmde ise bir felaketin durdurulmasına yönelik bir çaba söz konusudur. Ne var ki, felaket durdurulamaz, filmin sonunda, anne karnını temsil eden merkeze girmeyi başaran John Connor ve Kate Brewster, orada kıyamet gününün doğumuna engel olamayacaklarını kabul ederler. İnsanın kötü yönleriyle barışması ve diğerlerinin kötü yönlerine karşı hoşgörü göstermesi şeklindeki

bu hümanist aydınlanma, *Matrix Revolutions*'ın sonunda, Neo'nun, kötü yönlerini temsil eden Ajan Smith'i bedenine kabul edişiyile de betimlenmiştir. Nesne ilişkileri kuramcılarının belirttiği gibi bütünleşmiş bir kendilik yapısına kavuşan insan, içsel kötü nesnelerle savaşmaya hazırdır. *Terminator 3*'te temel psikoloji bilgisine sahip olan Terminator'un Connor'a ve *Matrix* serisinin üç filminde de Kahin'in Neo'ya yönelik teşvik edici ve koruyucu tavırları, hastasındaki ego potansiyelini harekete geçirmek için çaba gösteren terapistin yöntemleriyle özdeştir. Sonunda Connor da Neo da kötü nesnelerle savaşma kararlılığını gösterirler.

Kötü nesnelerin, *ut supra* hayvan, yaratık ya da canavarlarla özdeşleştirilmesinin nedeni çocuğun anal dönemde kendisine dayatılan değersizlik hislerini ebeveynlerine yansıtmasıdır. Buna karşın, bilim-kurgu yapıtlarında ebeveynlerin sanrılı kurulumları olan uzaylılar, robotlar ve yaratıklar, türsel düzeyde olması bizi yanıltmasın, değersizleştirmelerini sürdürür, insanoğlunu aşağılarlar. İnsanlar “ince derili” ve “üremeye düşkün memelilerdir”, hatta *Matrix*’teki Ajan Smith karakterine göre onlar memeli bile değildirler, ilkel bir uygarlıkları vardır, virüstürler ve robotların amacı da “tedavi”dir. Asimov’un eserinden beyaz perdeye uyarlanan *I, Robot* (Ben, Robot) filminde ana bilgisayar WIKI, insanların kendi kendilerini yönetmekten aciz olduklarını savunarak darbe düzenler. Stan Lee’nin ünlü çizgi roman karakteri Hulk’ın insanoğlundan neden nefret ettiği, Ang Lee’nin psikanalitik süzgeci sayesinde, olguya Banner’ın babasının mükemmeliyetçiliği katıldığında açıklık kazanmıştır. Diğer bir deyişle, Banner, babasının kendi kırılğan doğası üzerinde odaklanan değersizlik hislerini içselleştirmiş ve Hulk’a dönüştüğünde bilinçaltında kalan değersizlik düşüncesi bilince çıkmıştır.

Şizoid kişilikler ve şizofrenler ebeveynlerin değersizleştirmelerini, nesne-libidosu ile ego-libidosu bunlarda birbirinden ayrılmadığı için, türsel olgulara yansıtırlar. Yansıttıkları şey kendilerine ebeveynleri tarafından dayatılan değersizlik, anlamsızlık ve boşluktur. Cinselliğe karşı az ya da hiç merak duymazlar. Virginia Woolf'un ünlü eseri *Mrs. Dalloway*'deki Septimus gibi cinselliği

6 Franz Kafka, *Değişim*, 2. basım, s. 9, 10, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul: 1991.

7 Fairbairn, op.cit., s.18, 19.

“pis bir eylem” olarak görürler. *Species* ve *Alien*’da cinsellik kirletilerek sunulur. Şizoidler için insanlar onların pragmatizmini doyurmak için etrafta dolaşan, ve çoğunlukla hata işleyen, birer araçtır. *Matrix*’te insanlar dev bir makinanın pilleri haline gelmiştir, *Alien* ve *Species*’da ise üretmek için kullandıkları “geçiş” nesneleridir. Demek ki, özellikle saydığımız filmlerde yaratık ve robotlar, tüm bunların üstüne duygusuzlukları da eklendiğinde, şizoid karakter örgütlenmesine özgü özellikler gösterir.

Bilim-kurgu filmleri ve çizgi romanlarda sürekli işlenen bir başka tema da uzaydaki maceralarından sonra dünyaya döndüklerinde, kahramanların dünyayı değişmiş olarak bulmalarıdır. Bu temanın ilk örneği, kesinlikle, Homeros’un *Odysseia*’sıdır. Bu klasik yapıtta Odysseus, yurduna döndüğünde herşeyin çok değiştiğini görür. Bunu izleyen çok sayıda modern örnek vardır. Bir klasik olan *Planet of the Apes* (Maymunlar Cehennemi) filminin yeni uyarlamasının sonunda Leo Davidson dünyaya döndüğünde, insanların yerine maymunların bir uygarlık kurduğunu farkedir. Yine bir klasik olan *Back To The Future* (Geleceğe Dönüş) serisinin ikinci filminde Marty McFly kendi zamanına döndüğünde herşeyin hasmı Biff Tannen lehine değişmiş olduğunu görür.

Eve dönüşte kötü bir sürprizle karşılaşma kaygısının psikanalitik kökeni nedir? Bu sorunun yanıtı şizoid annenin çocuğunda yarattığı okul korkusu bağlamında ele alınmalıdır. Winnicott şöyle diyor: “Çocuklarının okula gitme çağı geldiğinde, anne evindeki ve kendisindeki boşluktan korkar, içsel kişisel yetersizlik duygusunun tehdidi onu başka uğraşlar bulmaya itebilir. Çocuk, okuldan eve döndüğünde, eğer yeni bir uğraş vuku bulmuşsa, ya ona yer olmayacak, ya da yeniden annenin ilgisinin odağı olmak için savaşıacaktır. Bu savaşım onun için okuldan daha önemlidir.”⁸ Böyle bir durumda, çocuk, okula giderse annesini yitireceği gibi bir kaygıya kapılır. Okuldan eve döndüğünde annesini evde bulamamaktan korkar. Her gün evden okula giderken ve okuldan eve dönerken aynı sıkıntıyı yaşar. Annesini evde ölü bulmak gibi nevrotik kaygılar geliştirir. Bu kaygılar fantezi düzeyinde tekrar ortaya çıktığında sözkonusu temayı temel alan öyküler uydurulur.

Harry Guntrip, şizoid görüngüyü salt patolojik bir olgu olarak görürken, Fairbairn ve Winnicott hemen herkesin şizoid bir yönü olduğunu, tersinin ütöpik bir prototip olacağını savunurlar. Bilim-kurgu sineması da insan ruhunun şizoid yönüne seslenerek bu savı desteklemektedir.

8 D.W.Winnicott, Talking To Parents, s. 116, Massachusetts: Perseus Publishing, 1993.

Film Kaynakçası

Animatrix; Yönetmen: Larry & Andy Wachowski, ABD, 2003.

Ben, Robot

Orijinal Adı: *I, Robot*; Yönetmen: Alex Proyas, ABD, 2004.

Elm Sokağında Kabus 3: Düş Savaşçıları

Orijinal Adı: *A Nightmare On Elm Street 3: Dream Warriors*; Yönetmen: Chuck Russell, ABD, 1987.

Epoch

Yönetmen: Matt Codd, ABD, 2000.

Evrenin Askerleri

Orijinal Adı: *Starship Troopers*; Yönetmen: Paul Verhoeven, ABD, 1997.

Fantastik Dörtlü

Orijinal Adı: *Fantastic Four*; Yönetmen: Oley Sassone, ABD, 1994.

Geleceğe Dönüş 2

Orijinal Adı: *Back To The Future II*; Yönetmen: Robert

Zemeckis, ABD, 1989.

Gizli Dosyalar

Orijinal Adı: *X-Files*; Yönetmen: Rob Bowman, ABD, 1998.

Görev: Mars

Orijinal Adı: *Mission To Mars*; Yönetmen: Brian De Palma, ABD, 2000.

Hayalet Avcıları

Orijinal Adı: *Ghostbusters*; Yönetmen: Ivan Reitman, ABD, 1984.

Hayalet Avcıları 2

Orijinal Adı: *Ghostbusters II*; Yönetmen: Ivan Reitman, ABD, 1989.

Hulk

Yönetmen: Ang Lee, ABD, 2003.

Kurtuluş Günü

Orijinal Adı: *Independence Day*; Yönetmen: Roland Emmerich, ABD, 1996.

Matrix; Yönetmen: Larry & Andy Wachowski, ABD,

1999.

Matrix Reloaded; Yönetmen: Larry & Andy Wachowski, ABD, 2003.

Matrix Revolutions; Yönetmen: Larry & Andy Wachowski, ABD, 2003.

Maymunlar Cehennemi

Orijinal Adı: *Planet of the Apes*; Yönetmen: Tim Burton, ABD, 2001.

Mimic; Yönetmen: Guillermo del Toro, ABD, 1997.

Örümcek Adam

Orijinal Adı: *Spider-man*; Yönetmen: Sam Raimi, ABD, 2002.

Sinek

Orijinal Adı: *Fly*; Yönetmen: David Cronenberg, ABD, 1986.

Sinek 2

Orijinal Adı: *Fly II*; Yönetmen: Chris Walas, ABD, 1989.

Tehlikeli Tür

Orijinal Adı: *Species*; Yönetmen: Roger Donaldson,

ABD, 1995.

Tehlikeli Tür 2

Orijinal Adı: *Species II*; Yönetmen: Peter Medak, ABD, 1998.

Temas

Orijinal Adı: *Contact*; Yönetmen: Robert Zemeckis, ABD, 1998.

Terminator; Yönetmen: James Cameron, ABD, 1984.

Terminator II: Judgement Day; Yönetmen: James Cameron, ABD, 1991.

Terminator III: Rise of the Machines; Yönetmen: Jonathan Mostow, ABD, 2003.

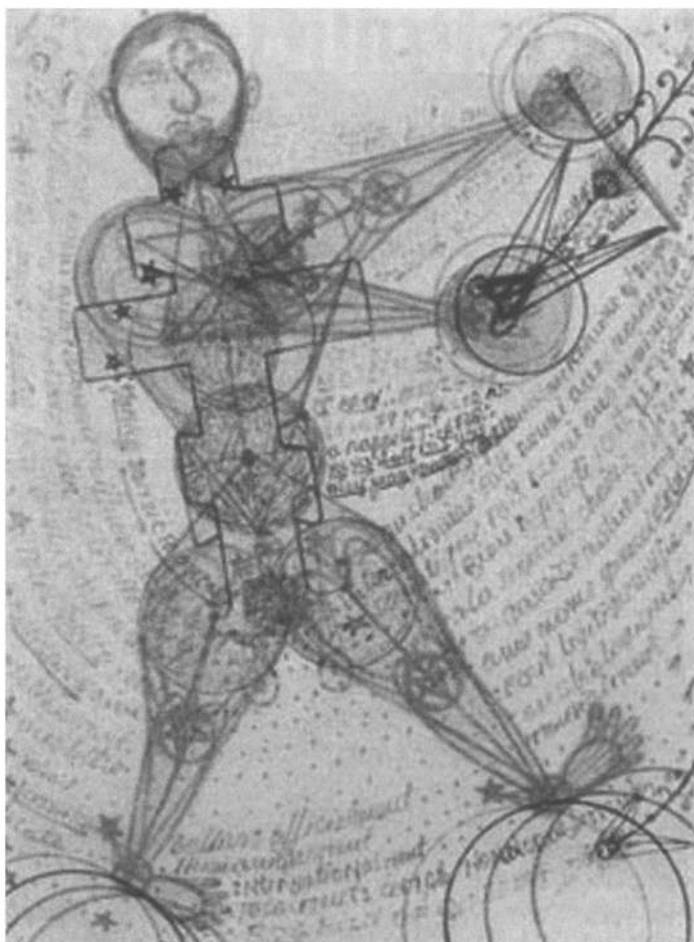
Uzay Yolu: İlk Temas

Orijinal Adı: *Star Trek: First Contact*; Yönetmen: Jonathan Frakes, ABD, 1996.

X-Men; Yönetmen: Bryan Singer, ABD, 2000.

Yaratık

Orijinal adı: *Alien*; Yönetmen: Ridley Scott, ABD, 1979.

Janko Domsic

Jaime Fernandes

Materyalizm, Marksizm ve Bilinç Bilimleri - 1

Bir Çerçeve Taslağı

Evren Asena

Giriş

"Mantıksal pozitivizm ya da terapötik pozitivizm, Kierkegaard ya da Nietzsche, hepsi ele alındılar ve şişirildiler. Bence iyi yetişmiş bir felsefeci gözünü temel problemlerden ayırmamalı - algılama, anlık-beden konuları, evrim, değer önermelerinin doğası türünden problemlerden."

Ray Wood Sellars

Hepimiz yakın bir gelecekte insanın "ne olduğuna" ilişkin bir tartışmanın başlayacağını biliyoruz. Kuşkusuz bildiği halde bilmezlikten gelenler de var. Bu doğru bir tavır değil; üstelik rehavete sürükleyici. Klonlara ve gelişkin ama yapay zekâlara olan mesafemiz, eski bilim kurgu romanlarının bugünün gerçekliğine olan mesafesinden daha kısa. Yakın geleceğin, insanın "ne olduğuyla" ilgili getireceği sorunlara hazırlıklı olmak yakıcı önemde. Ve bu herkes için geçerli. Ne yazık ki, bu derece büyük bir dönüşümü planlı ve kolektif olarak karşılamayı sağlayacak sınıfsız bir yapılanmaya erişme uğrakları şu ana dek kaçırıldı. Eğer kısa sürede durum tersine çevrilmezse insanın ne olduğu sorusuna ilişkin yanıtları kapitalizm içinde vermek zorunda kalacağız. Bu durumda verilebilecek yanıtlar ister istemez kapitalizme bulaşmışlıkla malul olacaklarından iyi yanıtlar olmayacaklardır. Sermayenin ilgisini

genetik mühendisliğine yöneltmesi ve insanın evrimine müdahil konuma gelebilmesi artık yalnızca zaman meselesidir. Şüphesiz bu, yani insanın kendi evrimine evrime müdahale edebilme olanağı şu ana dek de vardı. Ama ivmenin artması niteliksel bir dönüşüm anlamına gelebilir. Yakın geleceğe psikolojik olarak hazırlıklı olma imkânının kapitalizme ilişkin abartılı dönemleştirmelerle tüketilmiş olması mümkündür. Marksizm dışındaki ıvıdık zıvıdık tüm diğer düşünce sistemleri geleceği karşılama, anlama ve dönüştürebilme perspektiflerinden yoksundur. Çoğu derme-çatma, eklektik ve tutarsızdır, kapsayıcılıkları fevkalade sınırlıdır. Dinler kapsayıcı, ancak kavrayışsızdırlar. Gerçekliğe tapınma onu dönüştürebilmelerine engel olur.

Marksizmin geçen yüzyılın politik deneyimlerinden hareketle yara almış olduğunun düşünülmesi çok vakit kaybettirici olmuştur. Mümkün olduğu kadar hızlı olarak durumun tersine çevrilmesi gerekmektedir. Burada, *İmago*'da, bu çabanın düşünsel bileşenine katkıda bulunmaya çalışacağız. İnsanın "ne olduğu" giderek artan bir önem taşıyacaksa, sıklıkla insanın ayırt edici niteliği olarak anılagelen bilinç ve onunla ilgili disiplinlerin bu tartışmada öncelikli bir yere sahip olacakları kestirilebilir. *İmago*'da göz önünde tutacağımız hedef, bilinç bilimlerindeki ilerlemelerin nasıl yorumlanıp sınıflanabileceklerini düşünmek olacak. Bunu da marksist ve materyalist bir konumdan yapacağız. Önce bilinç bilimleriyle ne

demek istediğimize değinelim.

Çeşitli bilimler var. Biliş bilimleri (cognitive sciences), sinirbilimleri (neurosciences), psikofizyoloji, fizyolojik psikoloji, psikanaliz, elektrofizyoloji, patolojiye, yani hastalıklı olana tutulan aynanın sağlıklı olana da ışık düşürebileceği iddialarıyla deneysel nöroloji, deneysel psikiyatri, bütün bu bilimlerin konularına değen yönleriyle genetik gibi. Peki bütün bu bilimler neyi araştırıyorlar? Ortalama eğitim görmüş biri bu soruya, “insan beyninin nasıl çalıştığı” gibisinden bir yanıt verecektir. Peki insan beyninin çalışmasıyla kastedilen nedir burada? Beynin belli bir bölgesindeki bir kimyasal madde birikiminin bütün beynin elektriksel aktivitesinde ne gibi bir değişiklikle beraber gittiğine ilişkin verilere sahip bulunduğumuzu ve bundan öteye de bilgi edinemediğimizi, edinemeyeceğimizi varsayalım. Muhtemelen hem konunun ilgilileri, hem de araştırmacılar açısından hayal kırıklığı yaratacak bir durum olurdu bu. Beynin nasıl çalıştığına öğrenilmesiyle kastedilenin daha gündelik yaşama ilişkin bilgiler, örneğin bir insanı nasıl tanıdığımız, nasıl gördüğümüz, nasıl uyuduğumuz, nasıl düşündüğümüz ve bunun gibi pek çok, yanıt verilmesi yaşamımızda anlamlı değişiklikler yaratacak türden bilgiler olduğu söylenirdi herhalde.

Peki o zaman elimizdeki bilimsel verilerin yukarıdaki bütün soruları yanıtlamaya izin verdiğini varsayalım; ama diyelim ki bütün bu soruların yanıtlarını insanlar için değil de, sadece başka hayvanlar için verebiliyoruz, o zaman ne olurdu? Belki zoologları sevindirebilirdi bu durum; ama birçokları için bu sonuç yine hayal kırıklığı yaratıcı olurdu. Genellikle bu soruların yanıtları insanlar için istenir, insanların nasıl konuşup nasıl gördüğü, nasıl düşünüp nasıl hareket ettikleridir esas ilgilenilen. Ancak o zaman bu bilgileri faydalı, yani kendimizin ve başkalarının yaşamını değiştirecek şekilde kullanmak olanaklı olur. Bilgi kullanmak için istenir. Demek ki, daha baştan insanların bütün bu yapıp etmelerinin hayvanlarındakinin farklı olduğunu, hayvanların incelenmesiyle elde edilecek bulguların insanların nasıl “ışlediğine” ancak ışık düşürebileceğini, dahası ışık düşürmesi gerektiğini varsayan bir sezgi var.

Bizim hayvanlardan farklı olduğu kanısında olduğumuz bu yaşantılaşma biçimimize *bilinç* diyeceğiz. Bu çok geniş bir tanımdır, pek çok sözlük daha dar tanımları tercih edecektir; “etrafta” olup bitenin farkında olmak ya da kendi kendi ken-

disinin farkında olmak gibi. Ancak geniş bir tanım bu konuda daha işlevsel olduğunu iddia edeceğiz. Geniş bir tanımda ısrarlı olmak ve bilinci “insanları hayvanlardan farklı kılan bir olgu” olarak görmek, daha baştan bilinci tek tek insanlara özgülememek gibi bir sonuç doğurur. Bu da kendisini insanlararası ilişkilerde dışsallaştıran bir olgunun incelenmesinin, insanlararası bağlam temel alınarak sürdürülmesi gerektiğine dair bir vurgu içerir. Yukarıda adları sıralanan bilimler aslında *toplumsal* bir olgunun peşindedirler. Basit bir refleks olgusunu bile toplumsal bir mekanizma olan evrimsel bağlamdan kopararak anlamak söz konusu olamaz. Bilinci insan olanla olmayan arasındaki ayrım noktasında tanımlamak, bilinç dışının ne yapılacağına ilişkin bir itirazla karşılaşabilir. Ancak bilinç dışından bile ancak bilincin içinde kalarak bahsedilebileceğinden, yani bilinç dışının bilince önceliğini bilinç dışının terimleriyle izah etmek mümkün olmadığından bu itirazın gereğince bağlayıcı olmadığını kabul etmek daha yerinde olacak.

İşte bu nedenlerden dolayı bilinç bilimleri, başka adlandırmalara göre daha kapsayıcı ve tam bir adlandırmadır. Yukarıda bazılarının adlarını sıraladığımız bilim alanlarının tümünü bu şemsiye altında toplamakta sakınca yoktur. Böylelikle, bilimlerin çalışacakları alanları sınırlamak üzere zorunlu ölçek küçültmelerine gitmelerinin, gerçekte tümünün ortak bir projenin farklı ayakları olduğunu unutturmasının önüne geçilmiş olunur. İncelenmekte olan *temel* olguyu gözden kaçırmamanın bir diğer avantajı da, çeşitli bilimlerin iddialarıyla gerçekleştirdiklerini kıyaslamaya olanak tanınmasıdır. Bilimin bilim-olmayanı kendi içinden ayırt ederek ilerleyen gelişimi, bilim-olmayanın pek çok durumda kendisini ne ölçüde ustalıkla bilimsel elbiselerin arkasına saklayabildiğine ilişkin zengin tanıklıklar sunar.

Bilimsel pratik, odağına aldığı konuları olabildiğince ekonomik olarak açıklamaya çalışır. Bazen biliminsanlarının kendilerinin bile ayırdında olmadıkları bu tutumluluk, açıklayıcı potansiyeli şüpheli unsurların inceleme alanına yerli yer-siz dahil edilmemesini gerektirir. Açıklama potansiyeli zayıf unsurların dilsel ekonomi gereği gerçeklik dışı unsurlar olarak kabul edilir. Örneğin bazı anıların bellekte depolanmalarını minik bellek hayvanlarının, zihindeki izlenimleri alıp bir depoda biriktirdikleri şeklinde açıklayan bir kuram pek rağbet bulmaz. Çünkü bu açıklamadaki bütün un-

surlar (yani bellek, hayvanlar, depo, biriktirmek) ayrıca açıklanmaya muhtaçtır ve baştan varsayılmaları için bir neden yoktur. Onun için de gerçek dışı oldukları, yani gerçeklikte bulunmadıkları söylenir. Eğer ileri incelemeler bu unsurlara yoksun oldukları açıklayıcılık gücünü kazandırılırsa, o zaman bu unsurlar da gerçekliğe dahil olmuş olacaklardır. Atom gibi, gen gibi bir çok kavram önce açıklayıcılık güçleri olmadığı için evrensel kabul görmemişlerse de, zamanla oluşturulan daha kapsamlı tanımlama çerçeveleri, bu kavramlara bir zamanlar yoksun oldukları açıklayıcılık gücünü kazandırmış ve onları terim düzeyine yükseltmiştir. Bilimin açıklama gücü zayıf kavramlara başvurmamayı yeğleyen tutumu sıklıkla materyalizm olarak anılır. Kuşkusuz materyalizmin bu şekilde tanımlanması felsefi akıl yürütmelerin sonucu olmaktan çok, biliminsanlarının sağduyuları uyarınca formüle edilmiş “pratik” bir tanımdır. Bu tutumluluğu uygun bulmayan, ama yine de bilimsel açıklayıcılık iddiasındaki diğer okullarsa idealizm ve spiritüalizm gibi türlü çeşitli adlar altında kümelendirilir. Biliminsanlarının doğal materyalist bir tutumları olduğu söylenir. Genellikle bundan anlaşılan, biliminsanlarının bir kez çalışma alanlarında ilerlemeye koyulduklarında kendi inançlarını bir köşeye koymalarıdır. Ancak kendilerine pratiklerinin ne olduğu ve sonuçlarının ne demeye geldiği sorulursa, yanıt verirken bilimsel pratiklerindeki kadar “tutumlu” olmayabilirler. Kendileri bellek hayvanlarına rastlamamış bile olsalar bulgularının onları bir takım hayvanlarca gerçekleştirilmiş gibi görünen işlevlere ilişkin bilgilendirdiğinden, işlev varsa işlevin sorumlusunun da olması gerektiği için; örneğin bu tür hayvanların varlığını reddetmeyi gerektirecek verilerin henüz elde olmadığından dem vurabilirler. Ya da bellek hayvanlarının varlığını varsaymak için neden bulamamışlar bile, “depo”ların varlığını varsaymaksızın belleği tanımlamanın olanaksız olduğunu söyleyebilirler. Kimbilir, haklı da olabilirler. Burada asıl önemli olan, bilimsel pratik ve bu pratiğin koşulları yerine getirilerek ulaşılan bulgular ne kadar yansızsa, bu pratiğin yorumlanmasının da o derece yanlı, ideolojiyle katışık olduğudur. Biliminsanları pratiklerinin anlamını açıklayabilmek için kendilerinin olmayan bir dili kullanmak zorundadırlar.

Bilim, iş bulgularının anlamına ve yorumlanmasına geldiğinde felsefeden “rol çalmaktadır”. Bunu farkında olmasa da yapmaktadır.

Bütün bu sürecin felsefe bir yana, bilimsel metodoloji açısından büyük önemi vardır. Örneğin biliminsanlarının kendi metodolojileri hakkında yanılıyor olmaları ya da düpedüz yanıltıcı bilgi vermeleri mümkündür. Yanıltıcı bilgi verme olasılığı genellikle biliminsanının felsefi merakıyla ters orantılıdır, yine de yanılıyor olma olasılığını azaltmada bilimin işine karışmadan ona destek olacak bir felsefenin yardımı olabilir. Başka türlü, yani bilimin felsefeye hiç bulaşmaksızın kendi öncüllerini ve bulgularını gerekçelendirip anlamlandırabileceği düşüncesi gerçekçi değildir, çünkü bunun başarıldığı bir tek örnek bile gösterilemez. Bilimin felsefeye dokunmadan kendi öncüllerini bile gerekçelendiremeyeceğini savunan teze şimdilik klasik tez diyelim. Bu yazıda bu tezin arkasında durmaya çalışacağız. Klasik tez son elli yıldır bilim-felsefe ilişkilerini temellendirmeye çalışan yaklaşımların bir çoğundan farklıdır. Bilim ve felsefenin ayrı pratikler olduğunu gerekçelendirebilmek için ikisini aralarında hiçbir ilişki kalmayacak şekilde yeniden kurmaya çabalamak geçmişteki bazı ilişkilendirme çabalarının başarısızlığına tepki olarak gelişmiş lüzumsuz bir aşırılıktır. Olası bir ilişkilendirme biçiminin nahoş sonuçlar verebilme ihtimalinin üstesinden, pratik içinde sıklıkla kendiliğinden kol kola giren iki alanın birbirine geçişsizmişler gibi tarifiedilmesiyle gelinebilir.

Demek ki felsefe ve bilimin bir ilişkileri var. Bilim felsefeninkinden apayrı bir alanda işgörsen, yapıp ettikleri için felsefenin kılavuzluğuna hiçbir biçimde gerek duymasa da, çalışma hipotezlerini oluşturmada olsun, elde ettiği verileri yorumlama aşmasında olsun felsefenin alanına değmekte. Genellikle rastlanan, bu ilişkinin biliminsanlarının felsefeye olan meraklarını kendi başlarına gidermeye kalkmaları ve el yordamıyla kendi bilimsel konumlarına yakışacak bir felsefe okulunu tarihin derinliklerinden bulup çıkarmaları yoluyla kurulmasıdır. Çalışmalarının bir aşamasında her biliminsanı gözüne kestirdiği, kendi çapına uygun bir felsefi figürü kendi pratiğinin tamamlayıcısı olarak sunar.¹ Bu, çoğu zaman bilimin felsefeye el uzat-

1 Biliminsanlarının belli bir yaştan sonra felsefeye merak sarmalarına batı dillerinde alaysılamayla “philopause” denmekte.

masını başkalarının gözünde de meşru kılacak bir an ya da alanda, bir kelimeyle biliminsanının ulaştığı sonuçları yorumlama konusunda darda kaldığı alanlarda gerçekleşir. Kuantum kuramı böyle bir alandır  rneğ n, yapı statigiyse böyle bir alan değıldir. Felsefenin darda kalmış bilimin yardımına koşarak onun kafa karışıklığını gidermesi, bulgularının aslında ne anlama geldiğini söylemesi beklenir. Felsefe bu tür bir imdat çağrısı aldığında felsefe tarihinin sağladığı tüm avadanlığı toplar ve bilimin bulunduğu noktanın kendi kadim tartışma taraflarından hangisi lehine bir c z m getirdiğini ortaya koyar. Materyalist felsefeler aralarındaki bir c k anlaşılmazlık bir yana, bilimin gelişimini destekleyici olmakla kendilerini materyalist olmayan okullardan ayırırlar. Bilim, önüne ancak aşabileceğı problemleri koymuş bir pratik olarak kabul ediliyorsa, kendi sıkışmışlıklarını da ileriye yönelik adımlarıyla aşabilecek yeterliliktedir. Materyalist olmayan c z mlerse sıklıkla bilimin bir noktada inceleme c balarına son vermesi gerektiğı üzerinde ortaklaşırlar. Bu noktanın yeri de genellikle oraya işaret eden düşünürün c pı tarafından tayin edilir. Bu konu, yani *ignoramus* (bilmiyoruz) ve *ignorabimus* (bilemeyeceğiz) arasındaki ayrım önemlidir. Tanıdığımız bilim tarihi aynı zamanda *ignorabimus* dayatmasının yenilgiye uğratılma tarihidir. şu halde materyalist bir felsefe, bilime geçmemesi gereken sınırlar c zmediğı  l c de kendisinden beklenen rolü, bilimsel programları destekleme rolünü yerine getirecektir. Materyalist felsefenin bu rolünü ya da görevini Diderot yıllar önce belirginleştirmişti:

“Deneysel felsefe ne emeğinin sonucunda meydana gelecekleri bilir, ne de meydana gelmeyecekleri; yine de ara vermeksizin c lışır. Akıl yürütme üzerine kurulu felsefeyse, tam tersine, olasılıkları tartar, bir yargıda bulunur ve orada kalır. ‘Işık ayrıştırılmaz’ demişti cesurca: deneysel felsefe bunu duydu ve yüzyıllarca dilini tuttu; sonra birden prizmayı üretti ve ‘ışık ayrıştırılabilir’ dedi”
[Diderot, 1754]

Henüz materyalizmden, yani bir felsefe okulundan, felsefi anlamda ne anlaşılması gerektiğini tartışmaya başlamadık. Ancak şimdiden tarihsel bir eğilimi vurgulamakta mahzur yok: Bilim felsefesinde materyalizm olarak bilinen eğilim kendini bilimsel programlara verdiğı destekle

ayırımlaştırır.

Saffet Murat Tura *İmago*’nun ilk sayısında Kartezyen ikiliğ n (düalizmin) aşılıp aşılamayacağı sorusunu gündeme getiriyor, sorunun artık bilimin de sorusu olduğunu ima ediyordu. “Gerçi soru sormakta mahirdir felsefe; ama yanıt bulmanın mütevazı yollarına katlanamadığından, genellikle bu aşamada kalır. Bilimse sadece olgusal yollardan hesabını verebileceğı mütevazı (varsayımsal ve geçici) yanıtlarla c lıştığından, ilerler” [Tura, 2005]. Bilimin ilerlediğı su götürmez; ancak bu ilerlemenin felsefenin sorularını kadük bırakabileceğı konusunda Tura kadar iyimser olmak doğru değıl gibi gözüküyor. Dört yüzyıl bırakamadı, *ceteris paribus* dört yüzyıl daha bırakamayacağının bir güvencesi yok. Bilimin ve bulgularının “iptal” ettiğı felsefe soruları zannedildiğ nden daha azdır. Diğ r yandan felsefenin kendi sorularına kendi içinden c z m bulabileceğı iddiasında olmak da doğru olmaz. İnsanların maddeciliğı tartışacak düzeyde maddeden uzaklaşmış olduklarını düşünmeleri toplumsal ve evrensel  l ceklerde aşılmadan felsefenin ve sorunlarının aşılmmasını olanaklı görmemek daha yerinde olacak.

Özel olarak Kartezyen düalizme ve Descartes’a gelince... Belki ilk önce sorunun büyüklüğünün ve ciddiyetinin farkına varmak lazım. Bu yazıda kartezyen ikiliğ  gerek bırakmayacak bir kurgu oluşturacağız. Bakış açısına göre bu girişimin “aşma” olarak anılabilmesi de mümkündür - nihai “aşma”nın yerinin felsefe olmadığını akıldan c karmadan. “Aşma”; herhalde, bir yandan ikinci bir sisteme gerek bırakmazken, bir yandan da onun tüm zenginliğini saklamayı bilme anlamına geliyor. Kartezyen sistemin c k uzun sürmüş eɡemenliğı insanların batıl itikatları yüzünden değıl, pek c k almaşık sistemin eşdeğ r bir zenginliğı sahip olmamasından ötürü c k uzun sürmüştür. Descartes’ın karikat rleştirilmesi ne yaptığını anlama c balarına baskın c ktığından, sistem kolayca yanıt verebileceğı sorularla yüzyıllardır k ş ye sıkıştırmaya c lışılıp durulmuş, ama evet, aşılamamıştır. 21. yüzyıl kapitalizminin felsefeyle ilgisiz insanların, ve bu arada bilimcilerinin zihnini biçimlendiren d nyaıyla kendileri arasındaki ilişkiye dair tasarımılarında Kant ve Hegel’le birlikte Descartes’ın da c k özel bir yeri vardır. Dünyayı algılayış kalıplarının farkında olmamaları, bu kalıpların var oldukları ve pekala hükümlerini yürüttükleri gerçeğini değıştirmez.

Descartes'ın şu sözleri sistemin kudretini ve pek çok aşma girişiminin neden akamete uğradığını açıklaması bakımından önemli gözüküyor:

“Bundan sonra akıllı ruhu ele almış, onun, söylediğim öteki şeyler gibi, hiçbir suretle maddenin kudretinden çıkarılamayacağını, fakat ayrıca yaratılması gerektiğini; onun insan bedeni içinde, organlarını hareket ettirmek için bile olsa, bir dümencinin gemisinde oturduğu gibi oturmasının yetmediğini, fakat bedeni hareket ettirmekten başka, bizimkilere benzeyen duyguları ve iştahları da olacak şekilde bedene katılmış, onunla birleşmiş ve böylece hakiki bir insan meydana getirmiş olması gerektiğini göstermiştim.”
[Descartes, 1607]

Kartezyen sistemin her iki tözü de güçlü içeriklerle yüklüdür. Ne tin ne de madde içeriklerinden yoksun kılıflar olarak değerlendirilemez. İçeriklerin varlığı her iki tözün önceden varsayılmasından türememekte, aksine iki töz kendilerine uygun düşecek içerikleri açıklayabildikleri için varolmaktadırlar. Üstelik birbirlerinden kolayca sıyrılamayacak denli sarmaşmış olarak koyutlandıkları (*postüle* edildikleri) Descartes'ın sözlerinden anlaşılmaktadır. Onun için de kartezyen sistemi aşmak ancak bu tözlerin içeriklerinin ne yapılması gerektiğinin bir açıklamasını vermekle olanaklı olacaktır.

Öte yandan Descartes ve sisteminin kendi dönemi için bile seçeneksiz olduğu düşüncesinden uzak durmak gerekiyor. Descartes'ın, salt bilimsel pratiğin özgür olabilmesi uğruna, kiliseye meşgale olacak ikinci bir tözü, yani tini varsaymaya zorunlu kaldığına ilişkin açıklamalar inandırıcılıktan uzak gözükmemekte [Churchland, 2002, s.9]. 16. yüzyılın ilk yarısını Ortaçağla karıştırmak doğru olmaz. **Gassendi** duyumculuk temelinde de olsa monist ve kısmen materyalist bir Descartes eleştirisini daha o dönemde formüle etmişti. Gassendi'nin sisteminin bilimsel ilerlemeyi Kartezyen sisteme kıyasla *o dönemde bile* çok daha hararetli biçimde desteklediği bugün kabul görmeye başlamış durumda. Çok uzun zaman unutulmuş, ancak yeni yeni hatırlanmaya başlayan bu din adamının arkadaş çevresinden biraz olsun söz etmek, Descartes'ı felsefenin yeniden uyanışının gövdeleşmesi olarak gören egemen anlayışın döneme ilişkin saptırmalarının boyutunu gözler önüne serecek. Gassendi ve üç

arkadaşından oluşan bu dörtlü grubun en büyük yaşlı üyesi **Elie Diodati**, dini konular haricinde döneminin hemen hemen her türlü bilgisini hatmetmeye çalışan bir serüvenci. Büyük bir seyyah olarak kâh Hollanda'da, kâh Almanya'da, kâh İngiltere'de, sıklıkla da İtalya'da bulunuyor. Özelikle yeni felsefeleri öğrenmek için yanıp tutuşan Diodati, bütün bu seyahatleri esnasında dönemin pek çok meşhur simasını ziyaret ediyor ve fikirlerini öğrenmeye çalışıyor. İşte Diodati'nin teması olduğu bazı figürler: **Bacon, Hobbes, Cremonini, Huygens, Campanella, Hugo Grotius**. Şüphesiz bu ziyaretlerinde edindiği fikirleri Paris'e dönüşlerinde arkadaşlarına iletiyor ve onlarla tartışıyor. Gassendi'nin **Galilei** ile uzun yıllar süren mektuplaşması için aracılık eden de yine Diodati. Ekibin ikinci adamı **Gabriel Naudé** çok sayıda çalışmaya imza atmış bir hekim. Kendi alanı (farmakoloji) için kaleme aldıkları bir yana, askeri tarih, politika alanında da üretken; darbeler üzerine bile çalışmaları var. Ateist olan Naudé; **Richelieu'nün, Mazarin'in** ve papanın kütüphaneciliğini de üstleniyor. Ekibin dördüncü üyesi olan **François de la Mothe le Vayer** de tıpkı Naudé gibi kararlı bir ateist ve kralın bir tür vakanüvisliğini yapıyor. Naudé'nin “Fransız Plütarkos”u olarak andığı le Vayer, diğer arkadaşları gibi ekonomi politikten felsefeye, mantıktan coğrafyaya, retorikten müziğe kadar sınırsızca uzayıp giden ilgi alanlarında yapıp ettiklerini toplam 15 ciltte 7 000 sayfayı bulan kitaplarında toplamış. Bu, Gassendi'nin arkadaş çevresidir [Bykhovski, 1979], ve Descartes'ı karanlıkları yırtan bir meşale olarak görmek gerektiğini anlatmak için yeterlidir.

Gassendi'nin yirmi yıllık uğraşının ürünü ve *opus magnum* mertebesindeki *Sintagma Philosophiae* olsun, *Sintagma Philosophiae Epicuri* ve *Exercitationes paradoxicae adversus Aristotelem*'in ikinci cildi olsun, ancak Gassendi'nin ölümünden sonra 1658'de yayınlanıyorlar. 1727'de Floransa'da aynı yapıtların Latince bir basımları daha yapılıyor. Bu yapıtlar son 300 küsur yıldır Gassendi'nin kendi dili olan Fransızca'ya çevrilmedikleri gibi yeni basımları da yapılmıyor. Descartes'la yürüttüğü polemik ise daha talihli ve Fransızca'ya çevrilme şansına nail oluyor: 1962 yılında... O zaman önce bir hak teslimi gerekiyor: Kartezyen düalizm, Gassendi'nin yok sayılması üzerinde yükselmiştir. Farklı bir tarihsel seyrir mümkündür.

Bu yazıda, marksist materyalizm olarak anmayı tercih ettiğimiz sistemin² Kartezyen düalizmin sorunsalının * tesinde* olduğunu savunacağız. Büyük felsefi sistemlerin adının geçmesini bile hoş karşılamayan biliminsanlarının, marksizm gibi politik uzanımları da hayli berrak sistemleştirmelere kimi zaman ürküntüyle, kimi zaman da k   msemeyeyle yakla maları son derece anla ılırdır. Bu tür psikolojik ko ullanmaların, hele de kendi pratiğini sorgulama sürecinde ilerleyen biliminsanları söz konusu olduğunda, geçici olduğunu bilmek gerekir. Biliminsanları kendi bulgu ve vargılarının spiritüalist ve dinsel pratiklerce nasıl suistimal edildiğine çokça tanık olduklarından felsefi kurgulara Őüpheyle bakmaları bir ölçüde doğalıdır. Ancak, az önce de değindiğimiz gibi, verilerin değerlendirilmesi daima örgütleyici bir iradeyi varsaymak zorundadır ve biliminsanlarının bilim dışı herhangi bir mercek kullanmak konusundaki hassasiyetlerinin, kendi kurgularının daha bakir olduğu yolunda bir düşünceye yol açmasını biraz saf  a olduğunu kabul etmeleri gerekir.   eklerin açıp kapanmasında “yaratıcı”nın elini gören ve veriyi bu Şekilde örgütleyen dinsel pratik ne denli bilim dışı spe  asyonlara bula ırsa, arılara monarşik bir idari sistem atfedilen kurgular da başka türden ideolojik kurgulara aynı ölçüde bula ıktır. Bizim burada anahatlarını belirginleştirmeye  alı acağımız yaklaşımın bilimi suistimal etmeye dayanmadığı, aksine çoğu zaman biliminsanlarının kendi kendilerini ta ımı  oldukları bir kavrayış  er evesi olduğunun ileride görüleceğini umuyoruz. Kuşkusuz biliminsanlarının gözünde bu lafların da bir kıymet-i harbiyesi olmayacaktır, zaten olmamalıdır da. Ne de olsa “ari bilim” iddialarından “Lissenkoizm”e; bir çok eğilim hizaya sokmaya çalışacakları bilime önce pohpohlayıcı sözlerle yakla mı lardır. Şu an için tek bir Şeyi söyleyelim: Bizim burada k  eta larına değineceğimiz marksist materyalizm dışında *hiçbir* felsefi okulun bilimin ve bilginin sınır tanımayacağı konusunda bir iddiası yoktur ve olamaz. Yalnızca marksist materyalizm ignora-

bimus sözünü umursamayacak bir iyimserliği gerek elendirebilir ve böylelikle Diderot’nun anladığı Şekliyle bilim için yol-açıcı (*heuristic*) bir felsefi  er eve sunabilir. Bilime destek sunma iddiasındaki diğer tüm materyalizm okullarının bilincin anlayamayacağı bir takım g  ler, nedenler vs. olduğunu kabul edecekleri bir zaman gelebilir. Aynı sakıncanın neden marksist materyalizm için geçerli olamayacağını göstermeye çalışacağız.

Bu yazı, * mago*’nun bir sonraki sayısında yayınlanacak devamıyla birlikte, bir tür marksist materyalist  er eve  atmaya  alı ıyor. Bu felsefi bir çerçevedir. * mago* bir kelimeyle “psike”yi odağına oturtan bir dergi olduğundan biz de doğrudan psikolojinin bir bilim olarak doğumuyla akran bir tartışmadan s zetmekle ba layacak, tarih içinde ileri-geri giderek bu tartışmanın nasıl felsefenin kadim bir problemiyle özdeş olduğunu göstereceğiz. İkinci bölüm  ağda  materyalizm olarak anmayı tercih ettiğimiz genel bir felsefi doğrultuyu konu edinecek.    nc  bölümde, ilk bölümdeki tartışmanın çözümüne yönelik bir hamleyi sergileyeceğiz. Dördüncü ve beşinci bölümlerde marksist materyalist bir kavrayı ın ilk tutamak noktalarını belirginleştirmek yazının bu ilk bölümünü sonlandıracağız.

1. 1 Psikolojinin Doğumu

19. yüzyılda kendisini diğer bilimlerden ayırmayı tamamlamış bir disiplin olan psikolojinin alanının, anlıksal (zihinsel) içeriklerin kendilerinin altındaki bir “madde”ye indirgenemeyeceğini savunan *holistler* ve böylesi bir indirgemenin pekala mümkün olduğunu savunan *atomistler* arasında payla ıldığını söyleyerek ba layalım. Anlığın deneysel yolla incelenmeye en açık görünen kısmını algılar oluşturduğundan, tartışma da genellikle algıların bütünüyle kendilerini olu turana bileşenlere ayrıştırılıp ayrıştırılamayacağı üzerinde yoğunla ıyordu. “*Gestaltist*”ler, neredeyse bir bütün olarak holist kampı oluşturuyordu; onlara göre algılar indirgenemez “biçim”lerden yani

2 “Diyalektik materyalizm” ve “materyalist diyalektik” literatürde daha yerleşik tamlamalardır. Marksist materyalizmle kastedilenin hiçbir bunlardan hiçbir farkı yoksa da soğuk savaş sürecinde tahrif edilmemiş olmak gibi bir avantajı var. Özellikle marksizmin felsefi ayağı olarak diyalektik materyalizm akıl almaz bir  arpıtmayla karşı karşıya kalmış, neredeyse bütün tanınırlığını yitirmiş, sofistike bir laf salatası

olarak bir yana atılmakla da kalmayıp, hak etmediği ölçüde küçümsemeye maruz kalmıştır. Marksizmin felsefi duruşunu hatırlatma çabamız geçmiş tahrifatın eleştirisini kendiliğinden içereceğinden, yeni bir kavramın kirlenmemi liğinden medet umduk; yoksa diğer kavramların çekirdeğindeki temellendirmelerle olan bir sorunu işaret etmek için değil.

“geşalt”lardan meydana gelmekteydi. Geşaltın ne gibi bir şey olduğuna örnek olarak; farklı mekansal noktalarda, biri yanarken öbürü sönen farklı iki ışık noktasının, bir izleyici tarafından tek bir noktanın ileri-geri hareketi olarak algılanmasını verebiliriz. Bu tür bir deneysel tasarımda, iki farklı uzamsal noktanın zamansal olarak ardışık hareketi, uzamsal bir yer değiştirmeyle karşı karşıya olduğu gibi bir izlenime neden olmaktadır. Bu gibi algısal sürprizlerin algılayana mı, yoksa bizatihi gerçekliğin kendisine mi atfedilmesi gerektiği konusunda kendi içlerinde ayrılıyor olsalar da, algının daima unsurlarından fazla bir şey olduğunun kabulü tüm Geşaltistlerin ortak paydasıydı. Karşı kampın, yani atomistlerin ortaklaştıkları noktaysa başlarda algıların, duyumların ya da deney içeriklerinin neye indirgeneceğinden çok salt indirgenebilecekleriyle sınırlıydı. Örneğin **Wundt** bilinçli deneyimin *introspeksiyon*, yani kişinin bir iç farkındalığı oluşturabilmesi yoluyla kimi duyumsal deneyimlere indirgenebileceği düşüncesindeydi. İntrospeksiyon yöntemini yeterince nesnel olmadığı için yeğlenesi bulmayan Watson gibi davranışçılarsa psikolojinin bulgularının fiziko-kimyasal terimlerle ifade edilebileceği, yani o terimlerin düzeyine indirgenebileceği bir geleceğe güveniyorlardı.

Bu iki kamptan atomistler başlangıçtaki projelerine büyük ölçüde tutarlı kaldılar ve bütün yirminci yüzyılı katederek etkisini bugün de -her zamankinden fazla- sürdüren bir hattı oluşturdular. Atomizm son iki yüzyılın en büyük paradigması olarak kendisini başlarda en mesafeli duranlara bile onaylattı. İncelemek için bölme, bilim insanlarının neredeyse kendiliğinden felsefesi oldu. Yöntem değişmemiştir: ele alınan her olgu daha alttaki bir temele geriletilebilirdi. Bu temel de genellikle her indirgeme-geriletme hamesinin gelip kapısına dayandığı fizik oluyordu. Kuşkusuz her şeyin fiziğe “geriletilebileceğine” ilişkin bu kararlılığın altında bir takım başarılar da yatmıyor değildi. İndirgemeciliğin başarılarına verilen handiyse destansı örnek termodinamiğin kinetiğe indirgenmesiydi. Bir gazın sıcaklığının aslında o gazın içerdiği moleküllerin titreşim düzeyiyle özdeş olduğu söylendiğinde mükemmel bir indirgeme gerçekleştirilmiş olmakta, bilimsel açıklamanın bir düzeyi kendisinin altındaki daha temel bir düzeyin terimleriyle yeniden tarif edilmiş olmaktaydı. Atomistlerin yöntem ve kavrayışını devralan ve bugün bilim felsefesinin hakim eği-

limi olan çağdaş materyalizm, işte bu yüzden sakınma ya da kompleks duymaksızın fizikalizm adıyla da anılmayı kabul etmektedir. Anlıkla beden nasıl ilişkilendiğini konu edinen anlık felsefesi (*philosophy of mind*) farklı okullarıyla boydan boya işgal etmiş olan çağdaş materyalizmin iki güçlü eğilimine birazdan daha kapsamlı olarak eğileceğiz. Ama önce diğer tarafta, holistlerin tarafında ne olup bittiğine göz atalım.

Önce bir uyarı: Holistlerin indirgeme işleminin bütünü gözden kaybetmeye neden olacağını düşündüklerini söylemiştik; ancak bunu herhangi bir bütünün parçalara ayrılmasının olanaksız olduğunu savundukları şeklinde anlamamak gerekiyor. Bu düpedüz saçma olurdu. Sorun bütünlüğün parçalanıp parçalanamayacağı değil, parçalamakla yetinilerek anlaşılıp anlaşılamayacaklarıydı. Dahası, bütünün parçalarından fazla bir şey oluşturduğu üzerindeki ısrarın başka bir nedeni vardı. Descartes’ın iki birbirine indirgenemeyecek tözden, madde ve tinden meydana gelen sistemi güçlü bir sistemdi ve sistemin gücünün atomistler tarafından neden hafife alındığı, holistlerin bakış açısından tuhaf bir durumdu. Descartes sonrası pek çok felsefeci her iki tözün nasıl olup da etkileştiğini çözmeye çalıştılsa da “indirgemek” yani bir tözün dilini bir diğer tözün diline tercüme etmek pek kimsenin aklına gelmemiştir. İndirgeme olanaklı olsaydı herhalde bunu Descartes da akıl edebilirdi! **Leibniz**’in her iki tözün eşgüdümlü hareketini Tanrıyı sürekli devrede tutarak çözmeye çalışması zamanında da tatmin edici bulunmamıştı belki, ama nihayetinde iki tözün etkileşimine ilişkin bir modeldi. Ancak hemen bir ekleme yapmak gerekiyor; Leibniz’in *psikofiziksel koşutluk* (*psychophysical parallelism*) adıyla anılan kuramı madde-tin ilişkisine kafa yoran felsefecilerce tatmin edici bulunmamıştı belki ama, ne etliye ne sütlüye bulaşma yanlısı harcıalem burjuva felsefesinin pek çok savunucusunca sıra dışı bir ilgi gördü. Kurama yüzyıllar boyunca gösterilen bu yoğun ilginin altında kendisinden yana olanları kâh bedeninin kâh tinin diliyle konuşmakta özgür bırakan “genişliği” yatmaktaydı kuşkusuz [Young, 1990]. Psikofiziksel koşutluk bugün de, meslekten felsefeciler arasında olmasa bile, neyle uğraştığı sorulduğunda, dinsel konulara mümkün olduğunca değinmeksizin iki-üç cümle gevelemek zorunda kalacak nice bilinç bilimcisinin can simidi olmaya devam etmekte. Bir diğer “post-Descartesçi” düşünür olan **Malebranche**’ın öner-

isi, yani zihni bir *epifenomen* (gölge fenomen) gibi kabul etmek, atomistlerin    yüzyıl sonraki modeline en yakın d   en yakla ımdı kuşkusuz. Buna göre, iki t z arasındaki etkileşim tek yönlü, maddenin tine doğru kurulmalıydı. Madde tini etkileyebilmeli; tin, yani anlık veya bilin se madde üzerinde etkide bulunmamalıydı.   eklerin salı ladığı kokunun nasıl   ekler üzerinde bir etkisi yoksa, maddenin bir fonksiyonu, epifenomeni olan tinin de madde üzerinde etkisi olmamalıydı. Ancak burada bir problem vardı: Epifenomenalizm ta Descartes'dan beri iki tözün etkileşimine bir     m olarak değil, bir çok filozof tarafından bütün felsefeye bir tehdit olarak görünüyordu. Tinin maddenin etkisiz bir ürünü olduğu d   n cesi bütün felsefenin k  e buca  kaçınmaya çalıştığı bir sonuçtu. Bunun nedeni de hayli basitti: Her d   n ce içeriği, mesela bir önerme, "madde-sine" indirgenebiliyorsa, bu indirgeme söz konusu önerme için de geçerlidir ve her şey bir yana, konu up tartışmanın pek bir anlamı ve önemi yoktur. Bu durumda insanlar sanıldığı gibi bilinçli eylemlili e sahip canlılar olarak değil, otomatlar gibi görülüp değerlendirilmek durumundaydı. İnsanın tüm yapıp etmelerinin hakiki gerçekliğin hüküm s rd   u maddesel evren karşısında bir etkisinin olmadığı d   n cesi, felsefenin neden bu tutumu hayırhah kar ılamadı ının yanıtını kendi içinde taşır. Epifenomenalizmin düzenin ayakta tutucu kurumu olarak görülen ahlak açısından sonuçlarını ise, burada tartı maktansa zihinsel egzersize bırakmak daha yerinde olacak.

Holistler i te başta bu nedenle atomistlerin indirgeme çabalarına kuşkuyla bakıyorlardı. *Bütün, kendisini oluşturan unsurları etkileyebilirdi.* Bunun için de zihin kendisini oluşturan maddeye indirgenemeyecek bir şey, illa spiritüel olarak yorumlanması gerekmeyen mesela ilke türünden bir şey içermek durumundaydı. Cansız maddenin dışında ama onu etkileyebilecek bir ilke arayışının seküler kavramlarla tanımlanmaya çalışılması uzun sürmedi. Böylece holistler pozisyonlarını sa lamla tırmak adına bir tür *vitalizme* doğru ilerlediler; nasıl ki canlılar cansız maddenin " zerinde" bir şeye, artık t z denilmesinde sakınca olmaması gereken bir şeye sahiptiler (tipik  rne i **Bergson** ve " lan vital"dir), bilinç-anlık taşıyan canlılar da diğer canlılarda rastlanamayacak bir "akıl yetisi"ne sahip olmalıydılar. Şüphesiz bu durum kartezyen düalizmin yeniden meydana s r l   nden başka bir şey değildi.

Vitalizmin tarihi sürekli bir kan kaybetmenin tarihi oldu. Son yüzyılın her bilimsel ke  i, biyolojik ve psikolojik olguların açıklanmasında cansız maddenin dışında bir açıklama ilkesinin alanını daralttı. Vitalizm bir tür düalizm olarak sürekli mevzi yitirdi, ama canlının ve zihnin salt maddeyle a ıklanamayaca ı, geride her zaman salt maddeyle anla ılamayacak bir şeyler kalacağı d   n cesi varlığını sürdürdü. Ancak holizm bir bütün olarak vitalizme devrolmadı. Bir kısım Holistler başka bir yoldan ilerlediler ve atomistlerle olan tartışmalarını çok farklı bir boyuta taşımanın im anını ele geçirdiler. Bütün bir yirminci yüzyıl süresince bilim felsefecileri ve hemen tüm disiplinlerden biliminsanları ya atomistlerin (bir noktadan sonra materyalizm olarak da anılmaya ba layan)  izgisini sürdürür ya da anahatlarını yakında g re e imiz başka türlü bir bütünlük kurgusunun peşine d  erlerken, Popper gibi istisnai ve  nemsenmeyi gerektirmeyen düalist figürlere de  nemsenmeyi gerektirmeyen insanların spiritüel ihtiyaçlarını giderecek idol işlevini üstlenmek d   t .

Şimdi bu tarihsel gelişimi hikaye etmeye ara verelim ve atomistlerin yaklaşımlarının nasıl bir seyir izledi ine bakalım. Atomizmin yirminci yüzyılın egemen bilim felsefesini olu turdu unu bu felsefenin kendisini materyalizm olarak adlandırdı ını söylemiştik. Biz çok sayıda farklı okulu bünyesinde barındıran bu e ilime biraz yukarıda yaptığımız gibi " a da  materyalizm" diyeceğiz ve onu bir bütün olarak ileride tanımlayaca ımız marksist materyalizmin *dışına* koyacağız.

2.  a da  Materyalizme Kısa Bir Bakış

2. 1. Psikon ral  zde lik Kuramı

Uzun süre unutulmaya terkedilmiş bir tartışma, anlık-beyin ya da hemen hemen aynı anlama gelmek üzere anlık-beden ilişkisini oda ına alan bir tartışma son elli yılda alevlendi. Bunun neden böyle olduğu, yani neden son elli yılda aslında tin-madde sorunu olarak pekala felsefenin kadim terimlerine çevrilecek bu tartışmanın böylesine canlanmı  olduğu bilim felsefesi tarihçilerini çokça u ra tırması gereken bir sorundur. Önerilen bir açıklama beyin bilimleri alanındaki "bilişsel devrim"in tahrik edici etkisidir [Sawyer, 2002]. Bili  bilimlerinin kendi alanını ayırma tırmasının "devrim" olarak tanımlanmayı hakedip etmemesi bir yana, tartışma çok daha önce ba lamı tır ve

başlangıç dönemlerinde biliş bilimlerine atıfları da sınırlı olmuştur. Hakiki kronoloji araştırmacılarını beklese de, muhtemelen mantıksal pozitivizmin felsefi davranışçılık üzerinden yaşadığı tıkanma önemli bir rol oynamış olabilir. Olası bir diğer faktör Wilder Penfield'in 1950'lerdeki epilepsi cerrahisi seansları esnasında beynin kimi bölümlerini uyarak bazı anlıksal işlevlerin beyinsel yerleşimlerine ilişkin bulgulara eriştiği, o sıralar ortalığı hayli "sallamış" çalışmaları olabilir [Bradley, 1994]. Bu soruları bir tarafa bırakalım ve sözkonusu tartışmanın erken bir ürününe göz atalım.

Ele alacağımız ilk kuram **psikonöral özdeşlik kuramı**, **indirgeyici materyalizm** ya da kısaca **özdeşlik kuramı** gibi farklı isimlerle anılıyor (daha önce de söylediğimiz gibi çağdaş felsefede gördüğümüz her materyalizm sözcüğünü fizikalizm olarak yeniden yazabiliriz ve buna kuramlarını materyalizm olarak tanımlayanların ciddi bir itirazı olmaz). Kuram **Ryle** ve **Smart** tarafından 1950'lerde savunulmaya başlandı. Özdeşlik kuramının asal önermesi "anlıksal durumların beyinsel durumlar" olduğu şeklindedir. Buna göre, *her zihinsel durum bir beyin durumuna tercüme edilebilir yani indirgenebilir*. Yıldırım nasıl bir tür elektrik boşalmasına tercüme edilebilirse ya da bir gazın sıcaklığı içerdiği moleküllerin kinetiğine indirgenebilirse, insanın mesela "yıldırım" kavramını düşünmesi de, düşünmeye olanak tanıyan beynin bir durumuna karşılık gelir. Anlıksal yaşantılar ilkece beyinsel durumların diliyle anlatılabilirler. Örneğin bir korna sesi duyuluyorsa, ya da soğuk bir bira içmek isteniliyorsa *eşanlı* olarak beynin bir bölgesi kimyasal bir maddenin hücumu altında demektir. Burada eşanlı sözcüğünün altını çizmek gerekiyor. Korna sesi duyulması ya da bir bira istenmesi, beyinsel durumların *sonucu* olarak beynin dışında bir yerde meydana geliyor değildir. Duyumlar ve isteklerle beyin durumları *bir ve aynı* şeylerdir. "Beyin ve anlık durumları yoktur. Yalnız beyin durumları vardır" [Smart, 1981]. Bu kimyasal madde belki başka kimyasal maddelerin salımını uyarmakta, bütün bu kimyasal maddeler de, diyelim beynin elektriksel durumunda bir değişikliğe yol açmaktadır. O halde belli bir anlıksal durum, in-

dirgemenin derecesince belirlenen bir diğer duruma ya da düzeye indirgenmektedir. Kendisine indirgenilen düzey görece üst bir düzey olabilir; sinir hücrelerinin ateşlemesi ya da istenirse bu ateşlemenin bir frekansı gibi. Ateşleme düzeyini daha alttaki kimi düzeylere, ateşlemeyi belirlediği düşünülen sinir hücreleri arası kimyasal alışverişe ya da kimyasal özelliklerin tam da kimyasal özellik olmasına olanak tanıyan uzay-zaman koordinatları içindeki bir fiziksel konfigürasyona indirgemek de mümkündür.³ Her türlü düşünce mahsulü maddeye çözümlenebilir ve bu madde de Descartes'ın özünü "yer kaplama" olarak tanımladığı maddedir. O halde her türlü anlıksal içeriğin ve elbette bilincin gide gide varacağı ve varması gereken yer fiziksel olguların diliyle ve fiziğin anladığı anlamdaki maddeyle tarif edilmek olmalıdır. Madem ki anlıksal içerikler fiziksel anlamdaki maddeden başka bir töze başvurmaktan açıklanabiliyor, o halde düşünce ekonomisi gereği Descartes'ın varlığını bildirdiği ikinci töz Occham'ın usturasıyla bir yana atılabilir. Özdeşlik kuramının gerçekten de fizikalizm olarak adlandırılmaktan kompleks duymaması gerekir. Çünkü öyledir. Sorun neden hepimizin başka işleri bırakıp fizik çalışmadığımıza doyurucu bir yanıt verilememesindedir-ve bu zorunluluk, fizik dışında bir şeyle ilgilenmememe zorunluluğu, özdeşlik kuramcılarını da kapsamaktadır [Emmeche ve ark. 1997].

Bunu bir yana bırakalım ve özdeşlik kuramının ulaştığı noktaya yakından bakalım. İlk farkedeceğimiz kuramın 19.yüzyıl atomizmiyle benzerliğidir. 1950'lerin felsefi materyalizmi yarım yüzyıl öncesinin atomizmini tekrar keşfetmiş, psikolojinin yükünü taşıyan dilini felsefi bir dile çevirerek devralmıştır. O halde atomizmin sorunlarını da beraberinde devralmış olmalıdır. Şimdi özdeşlik kuramının karşılaştığı bu tür sorunları daha yakından görelim.

Bir kere zihin ve madde karşı karşıya koyulduğunda Occham'ın usturasının neden zihinden tarafa çalınması gerektiğinin mantıksal olarak zorlayıcı bir açıklaması verilemez. Anlığa dolaysız erişimin olanaklılığı, anlığın aslında dolaylı olarak erişilen başka bir şey olması gerektiğinden çoğunlukla daha ikna edici ve daha pratik bir

3 Aslında bu sıralama çok sorunludur ama pedagojik amaçlarla şimdilik böyle kabul edilmesinde bir sakınca yok.

argümandır. Bu durum felsefede zaman zaman “epistemolojik paradoks” olarak anılan durumdur. Açıklaması da, bir cümleyle, zihin ancak kendi kendini bilebilece inden, zihin dışındaki her şeyin zihne göre türevsel olduğu iddiasından ibarettir. Bu iddianın sahibi olan idealizm, tam da bu yüzden felsefenin buncasına güçlü bir akımıdır. Felsefe idealizmin avla ıdır. Bu tartışmaya tekrar döneceğiz. Ama önce olanca netli iyle ortaya koyalım:  zdeşlik kuramı kendi istediği türden bir materyalizmi bile güvence altına alabilecek çerçeveyi sunmaktan yoksundur.  ne s rd   t n tlanmanın, yani indirgeyici t n tlanmanın, düalizmin tinsel tarafını değil de “maddesel” tarafını ortadan kaldırmak üzere yorumlanmasının önünde bir engel yoktur. Kuşkusuz bu tür bir yorum inandırıcılık açısından bazı sorunlar barındırabilir ama zaten idealizmin inandırıcı olmak gibi bir derdi ve iddiası yoktur. Tini ya da anlı ı, özdeşlik kuramcılarının yapt ı şekilde kolay yoldan renderelemek kartezyen sistemin hafife alınmasının bir sonucudur. Hafife alınmaktadır, çünkü karikat rle tirilmektedir. Maddenin haricindeki ikinci t z, beyine yerle mi  k  k  bir ruh-insan olarak düşünülmektedir. Gerçeğin karikatürden farkını görmek için birazdan tekrar tarihe ba vuraca ız.

 zdeşlik kuramcılarının bir tarafa atılması gerekenin beyin değil de zihin olması gerektiğini felsefeyi terk ederek gerek elendirdi ini varsayalım. Örneğin zihni bitimsiz olarak beyin durumlarına indirgeme çabasının bilimin i leyi  yordamlarıyla daha uyumlu olduğu kabul edilsin. Peki her zihinsel içerik aslında beyinsel durumlardan ibaretse, neden yine de bu zihinsel durumlar var? Ve nasıl var? Bu soru bütün Descartes sonrası felsefenin merkezi sorusudur ve uygun biçimde yanıtlanamamı  olması düalizmin yüzyıllardır devam edegelen varlığıyla sonuçlanmıştır. Eğer “anlık al olan” aslında var olmayansa ve her şey, o anlı ın kendisine indirgendi inden ibaretse, o halde anlık bir “gölge fenomen” yani epifenomendir ve özdeşlik kuramı da bir epifenomenalizm olmak zorundadır.  şte bu yüzden özdeşlik kuramının 19. yüzyıl atomizminin mirasçısı olduğunu söylemekteyiz.

Kuramın tarihsel seyrine bir göz atmak bugünkü savunucularını  a ırtacak bir anlam kaymasına işaret ediyor. Bu kaymaya değinmeden önce kuramın temel önermesini tekrarlayalım: Her anlık al durumun, mesela korna sesi duyuyor olmak ya da soğuk bir bira istediğini düşünmek

türünden her tür anlık al durumun ilkece kendisine indirgenebilece i bir beyin durumu vardır. Dikkat edilirse buradaki ilk operasyon, “anlık” denilen ve birazdan, yani indirgenme ya da  zde le tirilme işlemi tamamlanınca ortadan kalkacak olgular bütününün parçalarına ayrılmasıdır. Sonrasında bu parçalar zımn  bir operasyonla parçalarına ayrılmış beyinle açıklanacaktır. Psikon ral  zde lik kuramı kökleri 18. yüzyıla dek giden lokalizasyon kuramlarıyla bir akrabalık içindedir. O halde bu akrabalı a biraz yakından bakacağız.

Tini kendisini oluşturan bileşenlere ayırma bu ayrımlara denk düşecek anatomik karşılıkları bulma çabalarıyla atba ı gitmişti. Ancak kronolojiyi doğru tanımlamak gerekli: Tinin bölümlenmesi gövdesel izd   mlerin araştırılmasının sonucu değil nedeniydi. İlk bakışta zihinsel olanla fizyolojik olan arasında ko utluk varsaymanın materyalist, idealist ya da düalist pozisyonları kendiliğinden tanımlamayaca ı, bu pozisyonların ko utlu un unsurları arasındaki etkileşim ya da belirleme ili kilerince saptanaca ı düşünülebilir. Ancak dönemin, yani Aydınlanma düşünürlerinin tartışma karşısındaki konumlanı ları bazı soru işaretleri uyandırmaktadır. Bütün 18.yüzyıl boyunca, zihinsel olanın beyinsel kar ılı ını hararetle arayanlar d alistler olmuş, materyalistler konuya soğuk ve mesafeli yakla mı lardı. Charles Bonnet, François-Joseph Collet, Jean Astruc gibi madde ve tin arasında mekanik bir etkileşim arayı ındaki düalistlerin karşısında La Mettrie ve Diderot gibi materyalistlerin tutumları çok farklıydı. D alistlerin her duyumu fizyolojik bir düzenlilikle e le tirmeleriyle iki yüzyıl sonra kendisini materyalist olarak tanımlayacak bir akımın zihinsel durumları beyinsel durumlar olarak tanımlamasındaki benzerlik çarpıcıdır. Aydınlanma  a ının materyalistleri lokalizasyon çabalarının kartezyen d alizmle olan bağlantısının farkındaydılar -  a da  materyalizmden farklı olarak. D alizmin bu şekilde üstesinden gelinemezdi.

19. yüzyılda taraflar yer de i tirdi. Artık zihinsel içeriklerin ya da işlevlerin lokalizasyonu pek materyalistçe görülmeye ba lanmı , dönemin d alistleri ise beyinsel karşılık bulma çabalarına uzak durur olmuşlardı. Psikolojinin doğumu zihnin maddeyle ilişkisi üzerine tarafların yer de i tirdi i bu iklimde gerçekleşti. Böylece ilk bölümde anılan atomistler 18.yüzyıl lokalizasyonistlerinin, yani zihnin her bir bileşenine eşlik eden madde-

sel bir bileşenin arayışı içindeki düalistlerin izinde ilerleyerek, geçmişten aldıkları mirası geleceğe, çağdaş materyalizme ve onun neredeyse ana eksenini oluşturacak bir kurama, psikonöral özdeşlik kuramına taşıyorlardı. *Görme görsel korteksin, işitme de işitsel korteksin aktivasyonuna özdeşti* bu aktivasyonun tanımlayıcı unsurları indirgeyenin düzeyine göre değişse de bu ikincil bir problem sayılabilirdi.

Burada, özdeşlik kuramının ve ona ilişkin eleştirileri belli sınırlar içinde kaldığı oranda çağdaş materyalizmin aslında 18.yüzyılın düpedüz düalist bir açılımının sürdürücüsü olduğunu söylüyoruz. Gerçekliği anlayabilmek için kullanılan metaforlar bir süre sonra o gerçekliğin kendisi sanılmaya başlayabiliyor. *“Düşünceyi beyine yerleştirmedeki eğilimimiz kuşkusuz düşünce, düşünme gibi terimlerle “konuşma”, “yazma” gibi gövdesel bir etkinliği tanımlayan terimleri bir arada kullanmaktan kaynaklanıyor; böylece düşünceyi de benzer türde bir etkinlik olarak değerlendiriyoruz.[...] “Beyin düşüncenin bulunduğu yerdir” dediğimizde ne demek istiyoruz? Yalnızca bazı fizyolojik süreçler düşünceyle birliktelik gösterdikleri için, onları gözleyerek düşünceler hakkında bilgi sahibi olacağımızı düşünüyoruz. ...Eğer “beyin düşüncenin bulunduğu yerdir” diyorsak, bilelim ki bu hipotezi doğrulamanın tek yolu beyni açıp gözlem yapmaktır”* [Wittgenstein’dan akt. Andrieu, 2004]. Wittgenstein’in belirginleştirdiği sorunun, söz konusu alanda ömrünü geçiren insanlarca fark edilmiş olduğunun işaretlerinin pek cılız olması anlık felsefesinin (nadir olmayan) ilginçliklerinden.

Şimdi indirgeyici materyalizmden farklı bir yol öneren, ama yine fizikalizm içinde konumlanan bir diğer felsefe okuluna bakalım.

2. 2. Eleyici Materyalizm

Özdeşlik kuramının örtük olarak barındırdığı epifenomenalizmden kaçınma gayreti materyalist bilim felsefesi içinde çok tuhaf bir kuramın formüle edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bilim felsefesinin bu son derece ilginç akımının öncülleri 1960’larda şekillendi. **Wilfrid Sellars** ve **W. V. Quine**’nin temel muhalefetleri “verili” kavramına yönelikti. Quine tüm bilimin baştan aşağı kuram-bağımlı yani bir ya da bir çok kuramca koşullanmış olduğunu söylerken, Sellars bu kavrayışı içsel deneyimlere dek genelleştirmiş, bu tür dene-

yimleri ifadelendiren her önermenin aslında saklı bir önermenin parçası olduğunu söylemişti [Stich & Ravencroft, 1993]. Geleneksel felsefede “mavi” gördüğünü söyleyen birinin yanılıyor olması, gördüğünün aslında “mavi” olmadığına anlaşılmaması, yani duyum verilerinin yanıltıcı bilgi verebilme olasılığı olağan bir durumdu. Ama “mavi” görüldüğüne ilişkin *inanç* daha baştan tartışma dışı tutuluyor, “verili” sayılıyordu. Buna göre, kişi gördüğünün “mavi” olduğundan kuşkulandırırdı belki, ama “mavi” gördüğünü düşünüyor olduğundan kuşkulanamazdı. İşte Sellars felsefenin bu örtük kabulünü masaya yatırma iddiasındaydı. Anlığın ve beynin nasıl ilişkilendirileceği konusunda özdeşlik kuramının aydınlatıcı olması beklenemezdi çünkü özdeşlik kuramının kavradığı şekliyle zihin, bir verili olanlar kümesinden başka bir şey değildi. Dönem **Kuhn**’un bilimin birikmelerle değil sıçramalarla yol katettiğini vâzeden görüşlerinin revaçta olduğu bir dönemdi. Büyük sıçramaların geçmiş paradigmaları bir yana bırakmakla olanaklı olduğu iddiasının yol açıcı görüldüğü bir düşünsel iklim, Sellars’dan aldıkları esinle de birleşince, bir tarihten sonra adları adları **eleyici materyalizmle** (*eliminative materialism*) birlikte anılan **Paul** ve **Patricia Smith Churchland**, benzer bir operasyonu anlığa ve onun sahip olduğu düşünülen içeriklere uyguladılar ve bunları “elediler”.

Bu şu anlama gelmektedir: Yukarıda indirgeyici materyalizmi (özdeşlik kuramını) tartışırken, kuramın ilk savunucularından Smart’ın iki ayrı durum değil, tek bir durum olduğuna ilişkin bir cümlesini alıntılamaştık. Eleyici materyalizme göre bu kavrayışın doğal uzantısı zihinsel durumların *olmadıklarının* kabul edilmesi olmalıdır [Tang, 1999]. İstekler, inançlar bunların tümünün olmaması, ya da sanıldığı gibi olmaması imkân dahilindedir [Churchland, 1981]. Korna sesi duyulduğuna *inanılıyordur*, ya da soğuk bir bira içmek istenildiği *kanısında olunur*. Ama bütün bu anlıksal durumların, gerçekten de bu kullandığımız sözcüklere ihtiyaç gösteren olgular olduğunun zorlayıcı açıklaması verilemez. Nasıl ki geçmişte flojistonun ve eterin varlığı kimyanın ve astrofiziğin bulgularının oturtulacağı çerçeveler olarak görüldüler; ama ilgili alanlardaki ilerlemeler sonunda bu çerçeveler kendilerini devredışı kalmış buldularsa, bugün açıklanmaya çalışılan anlıksal durumlar da, yarın öbür gün kendi açıklamaları tarafından gereksiz görülüp bir yana atılabilirler.

Kimya ve astrofizik alanında katedilen gelişmeler nasıl elde edilen verilerin yerleştirileceği çerçeveleri yanlışlamışsa, aynı durumun bilinç bilimlerinin gelişmesi sürecinde gerçekleşmesi ve açıklanmayı gerektirir gözüken durumların açıklama sürecinin sonunda bir yana bırakılması olasılığı vardır. Yani, bilinç bilimlerinin ileride elde edeceği sonuçlar bilinç gibi, arzu gibi verili kabul edilen anlıksal durumların aslında varolmadıklarını ortaya çıkarabilir. Bu yüzden de Churcland'lerin ve diğer eleyici materyalistlerin çabaları kendilerine buncasına güvenilen anlıksal kavramların hiç de zannedildiği kadar sağlam olmadıklarını göstermeye yöneliktir. Kuram inandırıcılığını kendisini temellendirebilme becerisinden değil, diğer kuramların ayak bastıkları zeminin sağlam olmadığını gösterebilme gücünden almaktadır. Eleyici materyalizme göre anlıksal durumlar hakkında sağduyunun rehberliğinde oluşturulmuş izlenimlerin, yani inançların, arzuların vb. gerçekten varoldukları iddiası, adına "folk psikoloji" denen ve kuram olduğunun farkında olmayan bir kuramın iddiasıdır. O halde her iddia gibi bu iddia da "apaçık doğru", "verili" olarak kabul edilmemeli, varlığı bir tanıtlamayla kanıtlanmalıdır. Folk psikoloji kuramını neyle tanıtlayacaktır, sağduyuyla mı? Sağduyunun kuram oluşturmada iyi bir rehber olmadığı tüm bilim tarihince belgelenmiş bir olgu iken, durumun bilinç ve anlık felsefesi alanlarında farklı olması gerektiği inandırıcı olarak savunulamaz. O halde yapılması gereken bu alandaki bilimlerin ulaştıkları sonuçlara yoğunlaşmak ve bir yandan da bulguların anlıksal durum ve içeriklere ilişkin önyargılarımızı destekleyip desteklemedikleri konusunda uyanık olmaktır.

Eleyici materyalizm anlık felsefesi içinde daha ilk günden büyük bir tepki doğurdu ve bu tartışmalar halen de canlılığından çok şey kaybetmiş değil. Bu eleştirilerin bir çoğuna Churchland'ler yanıt verdiler, kuramın ayrıntılarında ufak-tefek düzeltmeler yapma pahasına gücünü kendisini negatif biçimde temellendirebilme, yani başka kuramları eleştirebilme yeteneğinden alan pozisyonlarını sağlamlaştırdılar.

Eleyici materyalizmle ilgili ne söyleyebiliriz? Önce olumlu bir nokta: Eleyici materyalizm daha önce tartıştığımız, bütün bir anlık felsefesinin ve çağdaş materyalizmin omurgasını oluşturan özdeşlik kuramının kaçınmadığı epifenomenalizm tehdidini bertaraf etmiştir. Çünkü eleyici

materyalizmin sunduğu kuramsal çerçevede epifenomenalizmin bir anlamı kalmamıştır. Anlık zaten olmadığından (ya da olmaması ihtimal dahilinde olduğundan), varolmayan bir tözün maddeyle ilişkisinde sorun da yoktur! Bunun ne kadar işlevsel ve ikna edici bir çözüm olduğu bir yana, felsefe tarihinin önemli bir sorununu, onun anlamsız olduğunu söyleyerek aşmak azımsanacak şey değildir. Kuşku yok; eleyici materyalizmde kartezyen düalizm aşılmıştır. Özdeşlik kuramı Descartes'ın varsaydığı iki tözden birini budadığını söylerken aslında onu yeniden üretmekten başka bir şey yapmıyordu. Eleyici materyalizm iki tözden birini, tüm içeriğiyle birlikte, hiç varolmamış kabul ederek özdeşlik kuramından daha ileri bir mevziye yerleşmiştir. Ancak bu zafer ciddi bir ödün pahasına elde edilmiştir. O kadar ciddi ki; kendisini ontolojik olarak başarıyla materyalizm içinde konumlandırmış bir kuramın epistemolojik alanda *anti-realist* bir duruşu benimsesi sözkonusudur.

Lycan eleyici materyalizmi çürütmek için kendisinden önce kimsenin kullanmadığını düşündüğü bir tanıtlamay, **Moore**'un vakt-i zamanında idealistlere karşı kullandığı bir tanıtlamay öneriyor. Lycan'ın çözümü felsefe literatüründeki eleyici materyalizm eleştirileri arasında parlak olanlardan biridir ve bunu da şüphesiz Moore'a, bütün empirisizmine rağmen, entellektüel serüveni idealistlere karşı mücadeleyle geçmiş, felsefe tarihinin bu yeterince kıymeti bilinmemiş figürüne borçludur. Eleyici materyalizm karşısında Moore'a ve onun idealistleri gerçek bir dünyanın varlığına ikna etmek için başvurduğu akıl yürütmeye başvurulması çok yerindedir, çünkü eleyici materyalizm varlığını bildiğimizi düşündüğümüz şeylerin aslında varolmadıklarını söylemekle realizm karşısı bir tutum almaktadır. Lycan'ın eleştirisinin tümünü burada özetlemeyeceğiz. Ama bir noktaya değinmek şu an için önemli ve yeterli olacak.

Realizm dış dünyanın onu algıladığımız gibi olduğunu söyleyen epistemolojik pozisyonun adıdır. Kuşkusuz algının insanları yanıltabildiği sıradışı durumları bir yana bırakıyoruz. Gerçekliğin algılanandan daha farklı olduğunu savunan görüşler anti-realizmin çeşitli okullarını oluştururlar. Bir kalem düşünelim. Algımız bize bunun, ince, uzun, katı bir cisim olduğunu söyler. Şimdi, bilimsel soruşturmanın bu kalem hakkında ne gibi ek bilgi vereceğini düşünelim. Bilimsel inceleme bize kalemin atomlardan oluştuğunu ve bu atom-

lar arasında büyük boşluklar olduğunu göstermiş olsun. O denli büyük boşluklar vardır ki; katı, geçirimsiz, her yanı “dolu” bir cisim olduğu yolundaki algının tam tersine, kalem sanki insanın içinden geçebileceği bir yapıya sahiptir. Peki bu izlenimlerin hangisi *gerçektir*? Bilimin kalemin büyük boşluklardan kurulu olduğunu göstermesi kalemin boşluksuz olduğu yolundaki algımızı hatalı olarak bir yana bırakmayı gerektirir mi? Eleyici materyalizm bazı bilimsel vargıların “folk psikolojinin” koyutlarının yanlışlığını gösterebilme olasılığından yola çıkıyor ve...bu psikoloji kuramının (!) içerdği inanç, istek, irade gibi kendiliklerin (*entity*) varolmamaları için yeterli görüyor - *abyssus abyssum invocat*! Bir şeyin indirgenebilmesi başka bir şey, indirgemenin o şeyi *yok ettiğinin* düşünülmesi apayrı bir şeydir. **John R. Searle** kuramın anti-realizminin gizlediği mizahi noktaları eğlendirici biçimde hatırlatmakta:

“...[*inançların doğru ya da yanlış olabileceği düşüncesi*] Amerikan futbolunda “touchdown”ın altı puan etmesi gibi bir önermedir. Eğer size bir bilimsel çalışmanın “touchdown”ların aslında 5,999999999 ettiğini gösterdiği söylenirse, ortada kafası karışmış biri olduğunu anlarsınız. Touchdown”ın altı puan etmesi onun halihazırdaki tanımının bir parçasıdır. Tanımı değiştirebiliriz ama [bunu yapmakla] farklı bir gerçeklik bulmuş olmayız” [Searle, 1994, 62].

Lycan’ın eleyici materyalizmi bir anti-realizm olarak eleştirmesi bu nedenle yerindedir. Şimdilik fazlasını söylemek gereksiz. Özdeşlik kuramı ve eleyici materyalizm hakkında bir- iki ortak noktayı belirterek devam edelim.

2. 3. Bazı Ara Saptamalar

Çağdaş materyalizmin iki prototipinin anahatlarına değinmeye çalıştık. Her iki akım da zihinsel içeriklerin ontolojik statüsünü sorguluyor; indirgeyici materyalizm tüm zihinsel içeriklerin aslında altlarında yatan maddeden ibaret olduğunu savunurken, eleyici materyalizm zihinsel içeriklerin kendileri hakkındaki fikirlerimizin doğru olup olmadığı bilinmeyen bir kuramın koşullayıcılığında biçimlendiğini öne sürüyordu. Her iki akım da töz olarak madde kavramında ortaklaşıyor, madde de nihayetinde fiziksel olana, yani fiziğin madde kavramına tercüme edilebilirlik olarak anlaşıyordu. Onun için de her iki akım sıkça fizikalizm olarak da adlandırılıyorlardı. Ancak maddeye indirgenmiş ya da maddesel bir açıklamayla elenmiş olsunlar, zihinsel

içerik ve durumların “ne” oldukları tartışma dışı tutuluyordu. Bu nokta, yani çağdaş materyalizmin anlaksal içeriklerinin doğasının “ne” olduğuna, yani *neliğine* (mahiyetine) tatmin edici bir açıklama getirememesi, çağdaş felsefe içinden bu eksikliği kapatmayı hedefleyen girişimleri de teşvik etmiştir. Bu girişimlerin bir çoğu da kendilerini şu ya da bu ölçüde materyalizm içinde görmekte-dirler.

Özdeşlik kuramına çağdaş materyalizmin içinden gelen eleştirilerin en önemli ve halen de en popüler olanını **Nagel** 1974’de yöneltmişti [Nunn, 2003]. Bu eleştiri önemlidir ve bilincin ne olduğuna ilişkin çağdaş materyalizm içinden verilmiş kısmen de olsa en iyi tanımdır. Nagel “bir yarasa olmak nasıl bir şeydir?” diye soruyor ve buna verilecek yanıtın bilincin ne olduğuna dair bir fikir oluşturmamıza yardımcı olacağını söylüyordu. Buna göre, bir yarasa hakkında sahip olduğumuz bilgiler, onun tüm biyoloji ve nörofizyolojisine hakim olmamız, bize bir yarasa *olmanın* ne gibi bir şey olduğunu ne kadar söyleyebilirse, maddeyle sınırlı bir kavrayış anlığın ve bilincin ne olduğunu anlamaya ancak o kadar yardımcı olabilirdi. Nagel’in kastettiği, açık olmalı, bilincin *yaşantılanan* boyutunun nesnel bir incelemesinin olanaklı olmadığıdır. Başka bir deyişle, bilinç ya da anlığın önemlice bir bölümü öncelikle *birkişinin*, yani o anlığa dolaylımsız ulaşımı olan *tek* kişinin anlayabileceği bir alan olarak kalmaya mahkumdur. Bu şekilde anlaşılan bilince, **Chalmers** “fenomenal bilinç” demektedir. “Fenomenal bilinç” bir anlamda maddesel açıklamalardan geriye kalan bilinçtir. Sözelimi maviyi görmek ve maviyi “yaşantılamak” iki apayrı konudur. İlki belki nörobiyolojinin diline tercüme edilebilir, ama ikincisi böyle bir olasılığa kapalı gibi durmaktadır. Yani insan ancak kendi “fenomenal bilincinin” bilgisine sahip olabilir. Chalmers da anlığın ve bilincin doğasının bilim tarafından nesnel olarak açıklanabileceği konusunda benzer bir karamsarlığa sahiptir. Bilinçte insanın bilgilenmesine kapalı bir alan olduğu düşüncesi, yani bir tür bilinemezcilik, anlık felsefesinin bir diğer temsilcisi olan **Colin McGinn** tarafından sistemleştirilip kuram haline de getirilmiştir. McGinn’e göre nasıl şempanzelerin zorlu uğraşlar sonunda bile öğrenemeyecekleri bir şeyler olduğunu düşünüyorsak, insanın da öğrenemeyeceği bir şeyler olduğunu kabul etmek mantıksız olmaz. Bunun nedeni de doğrudan doğruya bilincin kendi maddi sınırlarıdır. Bizim bilincimizin tam bilgisi bizden daha gelişkin olmayan bilinçlere kapalı olabilir. Burada söylenen, aslında çeşitli dinlerin

ideologlarının “kal-u beladan beri” vazettiklerinden farklı değildir: Bilincin anlayamayacağı bir Şey varsa, bu bilincin ta kendisidir. Eğer bilim *ignorbimus* diyecekse (klasik felsefe gibi aędaŐ felsefe için de bilimin ve bilginin sınır tanımaması kavranabilir Şey değildir, akıllarına hemen Tanrı gelir ve bilginin sonsuzluğunu ancak ona yakışacak bir t mg  l l k olarak g r rl r) en uygun yer burasıdır. Anlık ve bilinç öznel, bildiğimiz Şekliyle bilim nesnel kavrayıŐlardır ve birinde karar kılınığı an öteki gözden yitecektir.

Felsefeciler halen bu öznel alanın nesnel bir bilgisinin olanaklı olup olmadığını tartıŐmaktalar. Soruya olumlu yanıt verenler, yani sübjektif olanın objektif bir bilgisine ulaşmanın olanaklı olduğunu söyleyenler olduğu gibi [Searle, 1998], bu iyimserliği paylaŐmayan, bir kısmının adı yukarda anılmıŐ felsefeciler de var. Farkında olunursa bu tartışma bilgilenenmenin sınırlarına ilişkin bir tartıŐmadır ve marksist materyalizmin epistemolojik konumlanıŐıyla yakından ilgilidir. Bu konuya ileride, bu farklı materyalizm kavrayıŐından bahsederken değineceğiz ama McGinn ve Chalmers’ın düpedüz bilinemezci konumlarının, varolan insan sayısı kadar bilime kapalı alan yaratmakla hem bilimsel programları yeterince desteklemeyerek *karamsar* bir tutumu savunduğu görülmelidir.⁴ Demek ki materyalist olarak tanımlanmalarına rağmen, yazının giriŐinde Diderot’ dan yaptığımız alıntıdaki tutumu bilinç bilimleri alanında ciddiye alınır bulmayanlar var.

Ele aldığımız her iki materyalizm okulunun, yani indirgeyici ve eleyici materyalizmin (ve değinmediğimiz pek çok başkasının) arpıcı bir ortaklıklarını gözden kaçırmak mümkün değil: Bu, her iki okulun da, peşinde oldukları anlık ve bilinci *tek* bir insanın’beynine * zg lemekten* taviz vermez görünümleridir. Anlık ya da bilinç her ne anlama gelirlerse gelsinler, *tek* bir insanın beyinsel konfigürasyonu tesbit edildiğinde kendiliğinden bilinir hale gelecek Şeylerdir. Korna sesi duymanın ya da soğuk bir bira istemenin ne demeye geldiğini herkes anlar. Biz eğer bu yaŐantıları indirgemek ya da elemek pahasına altlarında yatan biyolojik mekanizmayı çözersek bu anlamı da çözmüŐ oluruz. Bir insan için korna sesi duymanın ya da soğuk bir bira

istemenin anlamı *o insanın* beynindedir. Şimdi; bilincin, yani insanın neyi nasıl düŐündüęünün, bunları düŐünen *bir* insana mal edilmesi bir kelimeyle tedirginlik vericidir. Çağdaş materyalizm ve ona kulak verdiği ölçüde bilinç bilimlerine, bilinci beyinde aramak tutulası bir yol gibi gözükmektedir. Bu nasıl olabilir? Bilincin beyinsel substratını tanımlamakla bilinci beyin olarak tanımlamak nasıl birbirine karıŐtırılabilir? Mesela meslekten felsefeci olmayan **Adam Zeman** (olumlu bazı pedagojik nitelikleri olan) kitabının bilincin doğası üzerine felsefi yaklaŐımları özetlemeye ayırdığı bölümünde söyle yazabiliyor:

“ve buradan beyinlerimizin işlevlerini yeniden üreten yapay bir sistemin, bizimki gibisi bir yana kalsın, bilinçli olup olmayacağı sorusu çıkar. Belki bilinçli olabilir ama olmak zorunda mıdır? Deneyimden s zettiğimizde salt işlevsel bir olgudan s zetzemeyiz: benim “kırmızıyı görüyor olmam” yerine getirdiği işlevler yüzünden o Şekilde değildir- o Őekildedir çünkü öyledir! Yapay bir sistemin kırmızıyı benim gördüğüm gibi görüp göremeyeceği- veya bilinçli olup olamayacağı, [o sistemin] nasıl çalıŐtıęının fonksiyonel betimlemesinin açıklayamadığı meşru bir soru gibi görünüyor”

Yani Zeman için bir sistemin kırmızıyı tanıyor olması yetmiyor, sistemin kırmızıyı *Zeman’ın kırmızı’yı tanıdığı gibi* tanıması gerekiyor. Başka türlü bir tanımanın o sistemi bilinçli saymak için yeterli bulunmamasındaki “tekbencilige” (solipsizme) kapı aralayan kriterler bir yana, kırmızıyı nasıl gördüğünün Zeman’ın kendi kişisel ve toplumsal tarihinden koparılabileceğini düşünmesi gerçekten ilginç. Ancak bu ilginç olduğu ölçüde aędaŐ materyalizmde sık karşılaşılan bir özelliktir. Çağdaş materyalizm anlığın yerinin beyin olduğu konusunda kararlıdır. Çağdaş materyalizm neden bu konuda bu kadar kararlıdır? Bu soru çok önemlidir. Her normal insan kırmızıyı nasıl gördüğünün kırmızıyla ilgili geçmiş deneyimlerinin bir fonksiyonu olduğunu gayet iyi bileceği ve bu gerçeğin beyinde kısıtlanılabileceği düşüncesine gülüp geçeceği halde, yani bu

4 Aslına bakılırsa bu nokta, yani karamsarlık *herhangi bir düşünce sistemi için* sorun teşkil eder ya; buna değinmenin yeri burası değil.

yaşantının toplumsal ve kültürel yükü bu kadar belirgin olduğu halde neden düşünceyi beyine, tek bir insan beynine yerleştirmekte bu kadar heveskardır? Neden? Bu düşünce kimin düşüncesidir? Bu anlık kimin anlığıdır? Çağdaş materyalizm ve tarihsiz-coğrafyasız tek bir insanın beyniyle uğraşan tüm felsefe boydan boya sınıfsal bir ideolojinin damgasını taşımaktadır. Bu ideolojinin çok önemli bir özelliği, daha az önemli olmayanlar bir yana, insanı edilgen olarak kavramasıdır. Felsefe kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın fevkalade rafine bir cisimleşmesi olarak, bir alay varyantıyla bu ideolojiyle sarmaş dolaş olmuş durumdadır. Pre-sosyalist toplumların üyeleri kendilerini etkin öznel olarak algılayamamakta ve felsefeciler de bu algılama bulanıklığından nasiplerini almaktadırlar. İşte bu yüzden çağdaş materyalizm düşünceyi edilgen olarak tanımlamanın ötesine geçememektedir. İşte bu yüzden düşünce, zaten hayli zamandır şu ya da bu uyarana yanıt vermekle sınırlanırken, çevreyle olan ilişkisi nicedir çevreye uyum gösterebilme becerisinin bir türevi olarak tarif edilirken, çağdaş materyalizmle (özellikle de eleyici olanıyla) birlikte “edilgenlikte son nokta”ya ulaşılmış, düşüncenin aslında varolmadığı iddia edilmeye başlanmıştır⁵. Oysa, düşüncelerin varolmadığını öne sürmekten ve doğal olarak bu yapıldığı an başka bir şey öne süremeyecek olmaktan daha “sağlıklı” bir kurgu mümkündür. Şimdi geri dönelim ve bunu göstermeye çalışalım.

3. “Üçüncü Yol”

Dictyostelium dendriticum adlı bir küf türünün hava değişikliklerine bağlı olarak sergilediği bir davranış kalıbı biyologları 1960’lardan beri uğraştırmaktaydı. Güneşli ve kuru havalarda ormanlık alanlarda ağaç gövdelerinde rasgelebilecek bu küf türü havadaki nem oranının artmasıyla ortadan kaybolmak-

ta neredeyse yok olmaktaydı. Belki burada küf denilen mikroorganizmanın koloniler halinde yaşayan bir mantar türü olduğunu eklemekte yarar var. Hava koşulları uygun olduğunda aslında tek tek pekala yaşayabilen küf hücreleri bir araya gelerek gözle görülür büyüklükte bir organizma oluşturacak şekilde öbekleşiyor; hava koşulları kötüye döndüğünde ise oluşmuş olan organizma kendisini oluşturan tekil küf hücrelerine ayrışıyor. Hücrelerin durum elverdiğinde bir araya gelmelerine yol açan faktörlerden biri; c-AMP adıyla anılan kimyasal bir postacının varlığı biliniyordu. 1962’de Shafer “pacemaker” adı verilen birtakım öncü hücrelerin c-AMP salgılamasıyla ardçılarının toplanıp harekete geçtiğini, bu sefer de onların aynı kimyasal postacıyı kullanarak uyuklar durumdaki diğer küf hücrelerini uyardıklarını öne süren bir kuram geliştirdi. Kuram popülerliğini bir süre koruduysa da ispatlanamadı; kimse “öncü” hücreleri bulamamıştı. Biyologlar umutlarını kesmediler. “Generaller orada bir yerlerde olmalıydı; iş, üniformalarını tanıyabilmekteydi”.

Segel ve Kellner, o sıralar okudukları Turing’in bir makalesinin etkisiyle farklı bir yol denediler. Acaba küf hücrelerinin bir araya gelmesini “öncü hücreler” hipotezine dayanmaksızın açıklamak olanaklı olamaz mıydı? Bütün hücreleri eşdeğer kabul ettiler ve en başta etkisiz miktarlardaki c-AMP salımının kritik bir eşik aşıldıktan sonra pozitif bir kangal (feed-back) oluşturarak kümelenmeyi çabuklaştırdığını gördüler. Tek tek ele alındıklarında tekil davranış kalıpları sergileyen küf hücreleri, belli bir doğrultuda hareket eden üyelerinin sayısı kritik

5 Haksızlık etmeyelim. Çağdaş felsefede insanı ve onun düşüncesini sürekli edilgen kabul etmenin saçmalığının farkında olanlar da var. **Nicholas Humphrey**’in algılama esnasında anlığın da etkin olduğuna vurgu yapan sözleri çok yerinde :

“Örneğin, elimde ağrı hissettiğimde, ya da dilimde tuz tadı duyduğumda, ya da gözümde kırmızı bir duyum olduğunda, bana ağrı verilmiyor, tuz tadıyla uyarılmıyorum ya da (bana) kırmızı uygulanmıyor. Ben orada oturup gövdemden

gelenleri edilgen biçimde sindiriyor değilim, bir yanıt, gelen uyarıya ve geldiği gövde parçasına uyan bir yanıt geliştirmek üzere ben de bedenime uzanıyorum.

Dahası, benim farkında olduğum işte bu efferent aktivitedir. Deneyimlediğim duyum (bana ne olduğu duyum) benim ona olan yanıttı okumamdır. Böylece deneyimin niteliği, nasıl hissettirdiği, bana yapılan bir şey hakkında bilgi vermez, benim yaptığım bir şey hakkında bilgi verir”[Humphrey, 2003]

bir eşiği aştığında bambaşka, bu sefer koloniye özgü olduğu söylenebilecek bir davranışa neden olmaktadır.

Yukarıda, **Steven Johnson**'un kitabının girişinden özetlenen “keşif”, etraflıca bahsedeceğimiz bir kavramın, burada belirme (emergence, zuhur, ortaya çıkma) olarak Türkçeleştirilen bir kavramın bilimsel pratikte kullanımına bir örnektir [Johnson 2002]. Kavram yeni değil, aksine hayli eskidir ve çağdaş materyalizmin durumuna göz atmak için verdiğimiz kısa moladan önce tartışmakta olduğumuz atomistlerle holistler arasındaki tartışmaya eklenmektedir. Daha doğrusu onun bir çözümü olma iddiasındadır.

Önce tartışmayı hatırlayalım. Psikolojinin doğumu esnasında biçimlenen iki farklı kavrayış kipinden bahsetmiş, yeni bilimin ele alma iddiasında olduğu olgulara birbirini dışlayan açıklamalar getirme uğraşındaki iki kampı yani atomistleri ve holistleri tanımiştık. İlk kamp doğrudan bugün felsefenin ve eşlik ettiği bilinç bilimlerinin egemen akıl yürütme tarzı olan ve çağdaş materyalizm dediğimiz bir eğilimi oluşturmuştu. Diğeriyse istikrarlı bir pozisyonu koruyamamış, canlılığın cansız maddelerin biraraya gelmesiyle açıklanamayacak bir “olgu” olduğuna karar verdikten sonra bu canlılığın ayrı bir töze bağlı olması gerektiğini öne süren vitalizme yönelmişti. Vitalistler her gün biraz daha ödün vermek, her gün canlı maddenin daha az bir kısmının ayrı bir töze, yani “vital tin”e başvurarak açıklanabileceğini kabul etmek zorunda kalsalar da varlıklarını sürdürmüşlerdi. Bu iki kamp arasında bir orta yol bulmak ilk bakışta olanaklı gözüküyor. Yarı atomist-yarı holist bir konumu kurgulamak düşüncemizi zorluyor. Her iki kampın yani atomistlerin ve holistlerin yorumlama biçimlerini; bu yekdiğerleriyle birarada bulunamaz görünen kavrama kalıplarının ayırdedici yönlerini koruyarak aşacak üçüncü bir yol olanaklı mıdır? Düşüncemizin birini kabul etmenin diğerini reddetmeyi zorunlu kıldığı iki şık arasına sıkışmış görüldüğü durumlarda gerçekleştirdiği bu tuhaf öteleme yetisinden, yani iki karşıt, birbirini dışlar kutbun ötesine nasıl geçilebileceğinden ileride söz edeceğiz. Şimdilik, ele aldığımız soruya daha atomistlerle holistlerin kamplaşması sürerken bir yanıt verildiğini söylemek yeterli. Britanya’da 1920’lerde, Gestalt okulu içinde 1920 ve 1930’larda, Amerikan pragmatizmi içinde 1890’lardan 1930’lara, biliş bilimlerinde de 1970’lerden son-

ra taraflarını bulan farklı bir yol *belirme* kavramının yönlendiriciliğinde kendisini örgütlemeye başladı [Sawyer, 2002]. Belirmenin (emergence, zuhur) *yeni özelliklerin yaratılması* anlamına geldiğini söyleyerek [Emmeche ve ark. 1997] bunun ne demek olduğunu açmaya çalışalım. Şöyle başlayabiliriz: kimi fenomenler indirgenerek tanımlanamazlar çünkü indirgenebilecekleri temellerden fazlasına *oluşumsal* olarak sahip olmuşlardır.

Bunun ne anlama geldiğini hemen bir örnek üzerinde görelim. En sık verilen örnek “su”dur. Su, iki hidrojen ve bir oksijen atomunu bir araya getirilmesinden oluşur. Su akışkandır, ateşi de söndürür. Ne oksijen atomu ne de hidrojen atomları bir araya gelmeleri durumunda ortaya çıkacakları molekülün özelliklerine sahip değildir. Hidrojen ateşi söndürmez, oksijen zaten yanmaya neden olur, üstelik ne biri ne de diğeri akışkandır [Searle, 1998]. Uygun miktarda bir araya getirilen uygun türden “şey”ler kendilerinde olmayan “başka şey”lerin ortaya çıkmasına neden olurlar. Aynı tanım, yani örneğin su molekülünün özelliklerinin molekülü oluşturan atomların özelliklerine indirgenemeyeceğine ilişkin tanım, progresif, ileriye doğru da yapılabilir: Bazı tikellikler bir araya getirildiklerinde önceden ortaya çıkacağı kestirilemeyen özellikler ortaya çıkarırlar. Yeni özelliklerin ortaya çıkabilmelerinin belirme kavramıyla karşılanabilmeleri, kendilerine öncel düzeylerin basit çözümlemesinden elde edilememeleriyle koşullanmıştır. Kestirilemezlik faktörünün varolmadığı durumlarda, yani bileşenlerin ayrı ayrı çözümlemelerinin biraraya getirildiklerinde ortaya çıkaracakları niteliği tahmin etmeye elverdiği durumlarda belirmeden değil, başka bir şeyden, “çıktılar”dan (*resultants*) söz edilir. Örneğin siyah bir boyayla beyaz bir boya biraraya getirilirse siyah bir boyanın ortaya çıkması bir belirme değil, bir çıktıdır, çünkü burada ortaya çıkacak sonuç öncüllerde zaten saklı durmaktadır. Bu şekilde tanımlandığında, kavramın, yani belirmenin her sistem için geçerlilik iddiası taşıdığının bir kez daha altını çizmek gerekir: kimya, biyoloji, anatomi, inceleme konusu hangi sistem olursa olsun sistemin oluşturuvcu vektörleri bir araya geldiklerinde kendilerinde olandan fazlasını ortaya çıkarabilirler, kısaca yaratırlar.

Çağdaş materyalizmde bizim burada kullandığımız belirme kavramıyla hemen hemen anlamdaş bir diğer kavramın; “üzerine binme” (su-

pervenience) kavramının kullanımı da yaygındır. Bu kavramı Chalmers şöyle tarif ediyor:

“Eğer iki olası durum A özellikleri bakımından özdeş, B özellikleri bakımından farklı iseler, B özelliklerinin A özelliklerinin “üzerine bindiği” söylenir”
[Chalmers, 1996]

Bu durumda A özelliklerinin sabitlendiği varsayıldığında B özellikleri de sabitlenmiş olacaktır. B özelliklerinin özerklikleri yoktur. Yani varlıklarını A özelliklerine ve düzeyine borçludurlar. Sulu, akışkan bir ortamdaki oksijen ve hidrojen molekülleri tüketilirse akışkanlık da ortadan kalkar.⁶

Belirmeyle, üzerine binmeyi aynı kavrama denk gelen sözcükler olarak kabul edecek ancak belirmeyi yeğleyeceğiz. Bu haliyle kavramın indirgeyici atomistlerle, canlı sistemlerin daima cansız maddeden fazla bir şey olduğunu savunan ama bu farklılığı oluşturanın ne olduğunu açıklayamayıp nihayetinde altındaki maddeden değişik yapıda bir töz olduğunu teslim etme noktasına gelen vitalistler arasındaki çatışmayı nasıl aştığı açıktır. *Sistem yeni özelliklerini kendi dinamizmi içinde kendisi ortaya çıkarmaktadır.* Üstelik belirmenin vaadettiği uygulama alanı biyoloji (canlı olguların cansız olguların bir araya gelmesiyle nasıl oluşabildiği) ve psikolojiyle (bilincin bilinçsiz maddeden nasıl oluşabildiği) sınırlı değildir. Fiziko-kimyasal düzeylerde ya da toplumsal düzeylerde de belirmeden sözedilebilir.

Hangi özellikler için belirme kavramını kullanmak, daha doğrusu bir belirmenin, meydana gelmenin söz konusu olduğunu söylemek uygun olacaktır? Her yeni özellik için belirme kavramını kullanmak, yani yeni bir özelliğin kendi öncellerinden belirmediğini söylemek yerinde olur mu? Kavramın operasyonel kullanımı açısından bu soruya olumlu yanıt vermek yerinde olur. Farklı özellikler için farklı oluşturuç mekanizmalar

varsaymak için geçerli neden bulmak daha zordur. Novikoff farklı bilimlerin özgül alanları arasındaki geçiş noktalarını mesoform olarak adlandırıyor [Novikoff, 1945]; örneğin fiziğin hangi noktada kimyaya “döndüğü”, özgül bir mezoform noktasıyla karşılaşılır. Novikoff’un izinden giderek fizik, kimya, biyoloji, psikoloji ve sosyolojiyi temel düzeyler olarak kabul edip, ardından bu düzeyler arası geçiş noktalarını belirlemeye çalışan çok sayıda girişim olmuştur. Belirmenin farklı düzeyler arasındaki kavşak ya da “mezoform” noktalarında kullanılması şüphesiz ki işlevseldir. Ama işlev görebileceği yelpaze salt bununla sınırlı kalmak zorunda değildir. En temel kabul edilecek düzeylerin bile kendi içlerinde farklı düzeylere ayrıştırılabileceğini unutmamak gerekir. Hücre biyolojisiyle sistemler biyolojisi farklı düzeyleri tanımlarlar; çekirdek fiziğiyle fiziko-kimyanın ayrı düzeyleri tanımlaması gibi. Birinin kavramlaştırma düzeyiyle diğerinkinki çakışmaz; hücre biyolojisinin sağlayacağı bilgi, sistem biyolojisine doğrudan doğruya aktarılamaz.

Şu halde belirme, daha en baştan farklı düzeylerin varlığını kabul eden bir ontolojiyi varsayar. Daha yüksek düzeyler ve bu düzeylerin içerdiği kimi nitelikler daha alt düzeylerden belirir, doğar, neşet eder. *Gerçeklik katmanlı olarak yapılanmıştır.* Burada bir ontolojiden sözedildiğinin altını çizmek lazım. Yani belirme bir olgu olarak varlığını insanın bilinçli sınıflayıcı etkinliğine borçlu epistemolojik bir kavram olarak değil, gerçekliğin kendisine içerilmiş bir olgu olarak görülme-lidir.⁷ Gerçekliğin katmanlı olarak yapılaşmış olduğu düşüncesinin önemli bazı sonuçları vardır. Bir kere biraz önce temel özelliklerine değindiğimiz çağdaş materyalizmin açıklamaktansa indirgemeyi ya da elemeyi seçtiği anlık durum-lara ve bilince bir açıklama getirir. Bilinç, kendisini oluşturan daha alt düzeylerden belirmiş, o düzeylerin karmaşık örgütlenmesinin sonucunda

6 Chalmers “doğal olarak üzerine binme” ile “mantıksal olarak üzerine binme” arasında bir ayrım yapıyor ve su molekülünün oluşumuyla birlikte kazandığı akışkanlık niteliğini mantıksal üzerine binmenin bir örneği olarak değerlendirirken bilinç için benzeri bir çözümleme yapılamayacağını, çünkü burada söz konusu olanın doğal bir üzerine binme olduğunu söylüyor. Chalmers’ın ayrımının savunulamaz olduğunu, dahası zihinsel olgulara lüzumsuz bir “müphemiyet” kattığını düşünüyorum. Belirme ya da burada aynı anlamda kullanıldığını kabul ettiğimiz üzerine

gelme, tanımları gereği beliren niteliklerin kendilerini oluşturan düzeylerden basit bir hesaplama yardımıyla ileriye yönelik olarak çıkarsanamayacağını varsayar. Bilincin gelecek bir tarihte, bir belirme olgusundan çıktığı olgusuna “terfi” etmemesi için zorlayıcı bir neden yoktur.

7 Gestalt kuramına aşina okuyucular belirmenin bu şekilde kavramsallaştırılmasının bir Gestaltın varlığının gerçekliği mi yoksa onu kurgulayan anlığı mı atfedileceği tartışmasıyla benzerliğinin farkındadırlar.

meydana gelmiş bir biçimlenme olarak görülebilir. Hiçbir beliren düzey kendisini oluşturan düzeylere indirgenemeyeceğinden, çünkü daima o düzeylerden farklı nitelikler içereceğinden, “tek bilim” hayallerine de kapı kapatılmış olur. Eğer tüm gerçeklik yalınkat, yani tek katmandan ibaret olsaydı; Pythagorasçı bir mistisizm asla tam anlamıyla reddedilemezdi. Yeni hiçbir özelliğın yaratılmadığı bir gerçeklik tablosu ilkece salt matematikle açıklanabilir bir örüntüye sahip olabildi.⁸

Artık r şd n  ispat etmiş bir kavram olarak görülmesi gereken belirmenin üzerinde bunca durmamızın marksist materyalizm açısından özel bir sebebi var. Belirme marksist materyalizme dışarıdan, bilimin ta içinden uzatılmış bir el olarak görülebilir. Marksist materyalizm, adı üstünde, ontolojisinde materyalizmi yani bir tür monizmi temel alacaktır. Belirmenin dinamik içeriği dünyanın sürekli zenginleşmeye aday “doğasına” gönderme yapar ve bu da marksist materyalizmin bilginin sürekli büyümeye, genleşmeye yönelik doğasına ilişkin kavrayışıyla uyum halindedir. Eğer 19.yüzyılın tartışmasının taraflarından birinin, yani atomistlerin ya da holistlerin yaklaşımlarında ısrarcı olunmazsa, sadece canlılık gibi aslen biyolojik bir nitelik değil, anlık-beden ilişkisi gibi felsefecileri hayli uğraştıran bir sorun bile çok farklı biçimde ortaya konabilir. Düşünceyi ve anlığı tek bir tözün, maddenin kendini örgütleme sürecindeki bir belirmesi olarak açıkladığımız takdirde sorunu çözmeye doğru büyük bir adım atmış oluruz. Özellikle marksistler **Lenin**’ın “bilincin yüksek düzeyde örgütlenmiş maddenin yükleminde” başka bir şey olmadığı” şeklindeki tanımına aşınadırlar. Anlık maddenin bir yüklemdir (“niteliğidir” diye de çevirebiliriz). Anlık maddeden belirmiştir. Bu iki cümlenin özdeşlik ilişkisi içinde olduğu kabul edilebilir. Yani bir şeyin yüklemi, niteliği olmak demek; o şeyin belli bir örgütlenme biçiminin u vermesi, sürgünü olmak demektir. Eğer anlık maddenin bir niteliğiyse tözsel olarak maddeye bağlı demektir. Maddenin gelişimi sürecinde kendisinden apayrı ve kendisine indirgenemeyecek bir töz ortaya çıkardığını temellendirmek olanaklı değildir,

Çünkü bir monizm olan materyalizm, monizmin tanımını gereği tek bir töz tanır. Bilinci/anlığı maddenin yapısından tözsel olarak farklı olmayan ama yine de ona indirgenemeyecek bir nitelik olarak görmek en akla yatkın çözümdür.

Bu tartışmayı olanca açıklığıyla devam ettirmek şundan önemli: Gerçekliğin maddeyle yani tek bir t zle açıklanabileceğini savunan, yani ontolojik olarak materyalist kampta yer alan yaklaşımlar, eğer anlığı maddenin bir niteliği olarak g r lirse kendilerine ağdaş felsefe ve materyalizm içinde “nitelik düalizmi” adı yakıştırılmakta [Robinson, 1998]; dahası anlığı maddenin bir niteliği olarak tanımlayanlar bile sıklıkla bu adın kullanılmasında sakınca görmemektedir.⁹ Nitelik düalizmi ile anlatılmak istenen, hem tözsel düzeyde monist bir görüşü, yani burada materyalizmi savunup hem de bu tözün kendisine indirgenemeyecek bir nitelik içerdiğini  ne süren yaklaşımların, düalizm adıyla anılmayı hakeden bir ikilik yarattıklarıdır. Nitelik düalizmini eleştirenler, bu yaklaşımın kartezyen düalizmin tüm problemlerini daha alt bir düzeyde devralmaktan başka bir şey yapmadığını söylemektedirler. Onlara göre nitelik d alistleri adına anlık denilen ve maddeye indirgenemeyeceğini söyledikleri bu niteliğin maddeyle ilişkisini açıklamak durumundadırlar. “Nitelik madde üzerinde etkide bulunabilir mi, bulunabilirse bunu nasıl yapabilir” gibisinden kartezyen düalizmin paradigması içindeki problemlerle uğraşma zorunluluğu aynen devam edeceğinden, nitelik düalizmi yoluyla Descartes’ın ikili sistemini aşmak mümkün olmayacaktır.

Burada büyük bir karışıklık var. Bir şeyin maddenin niteliği olması ve ona indirgenememesi tözsel olarak farklı olduğu anlamına gelmez. Maddeyle onun niteliğinin etkileşimi artık *madde içi* bir etkileşimdir ve bu etkileşimin, ortada iki farklı tözün etkileşimi varmış gibi düalizm olarak adlandırılması korkunç bir yanılgıdır. Bu yanılgının kökeninde belli bir madde ve belli bir nitelik kavramı yatmaktadır. Marksist materyalizmin ne tözsel düzeyde, ne de nitelik düzeyinde hiçbir düalizm tanımadığını göstermek zorundayız ve göstereceğiz. Ama önce felsefenin bir diğer alanına, epistemolojiye hızlı bir bakış atmamız gerekiyor¹⁰. Çünkü marksist materyalizmin ontolojisi

8 **Danren Aronofsky**’nin 1998 tarihli “ğ” (pi) isimli filmi gerçekliğin tek katmanlı olduğu yanılgısı üzerine kurulmuş bu tür bir kurguya örnektir.

9 Örneğin Chalmers bu yakıştırmadan rahatsız olmayanlara

bir örnektir, benzer bir konumu paylaşan Searle ise rahatsız olanlara.

10 Ontoloji – epistemoloji (varlıkbilim- bilgibilim) ayrımının kendisi bile varlığını Kartezyen ikiliğe borçludur.

yani varlıkların ne olduklarına verdiği yanıt bu varlıkların nasıl tanındıklarından bağımsız olarak formüle edilemez.

4. Marksist Materyalizmin Epistemolojisine Giriş

Önce bir sınırlama: Biz burada materyalizmle ilgili olduğumuzdan yalnızca kendisini ontolojik olarak materyalist sayan yaklaşımların epistemolojik konumlarıyla ilgileniyoruz. Yani ontolojik açıdan materyalizm içi bir tartışma yürütmekteyiz. Gerçekliğin açıklanmasında, madde- den başka bir töze ihtiyaç duymayan yaklaşımlar anlıkla nesnel gerçekliğin ilişkisini nasıl kuramlaştıracakları, buna bakacağız. Bundan sonraki satırların bu gözle okunmasında yarar var.

Epistemolojide anlığımızın dışında, o anlıktan bağımsız bir gerçeklik olduğu iddiasına realizm denir. Felsefe tarihinde öznel idealizm olarak bilinen ve meşhur papaz **Berkeley**'in adı ile özdeşleşen, düsturu, "alemden benden gayrisi yalan" şeklinde özetlenebilecek bir okul dışında gerçekliğin, yani nesnel gerçekliğin kabulü konusunda fazla anlaşmazlık yoktur (belki septik düşünce de bu başlık altında değerlendirilmelidir). Ancak buncasına yaygın olarak kabul edilen gerçekliğin nasıl kavrandığı konusunda realistler, yani öznel idealizm dışındaki hemen tüm felsefe okulları, ikiye ayrılmaktalar. Gerçekliğin doğrudan bilinebileceğini savunanlar ve ancak dolaylı yolla bu bilgiye ulaşılabileceğini iddia edenler. Doğrudan (direct) realistler, gerçekliğin algıladıkları gibi olduğunu, örneğin bir manzara görüyorlarsa, gördükleri manzaranın gerçekten de gördükleri gibi olduğunu, eğer bir tabure görüyorlarsa o taburenin gerçekten de gördükleri gibi, gördükleri yerde bulunduğuna inanırlar. Algılar, eğer patolojik durumlar bir yana bırakılırsa, algılayanları yanıltmazlar. Yürünüp, görülmüş olan tabure üzerine oturulabilir. Doğrudan realizmin bakış açısına göre, eğer algı gerçekliği yansıtmıyor olsaydı insanın kendisini her seferinde tabureye "isabet ettirmesi" buncasına kolay olamazdı. Dolaylı (indirect) realizm bu "basit" kavrayışla hemfikir değildir. Dolaylı realizme göre, anlıktan bağımsız olarak varolan gerçeklik, şu doğrudan algılanan gerçeklik değildir. Gerçeklik; ya örneğin bir tabureyi oluşturan atomlar olabilir, ya da o atomlar arasındaki bir etkileşim örüntüsüdür belki, ama önünde sonunda tabureden başka bir şeydir. Ortada gerçek bir tabure olduğunu söylemek gerçek

gerçekliğin insan algısı tarafından tahrifatıdır. İnsanlar gerçekliğin ne olduğuna karar verebilecek uygun hakemler olamazlar, çünkü kendi özellik ve kapasiteleriyle sınırlıdır. Yalnızca insanların duyu organlarına sahip olanlar, yani insanlar için bir taburedir ortadaki. O zaman şu soruyu sormak meşru hale gelir: Eğer insanlar yoksa "dünya" ya da daha iyisi gerçeklik nasıl bir yerdir? Dolaylı gerçekçiliğe göre, bu soruya verilecek yanıt, insan anlığından bağımsız olarak varolan gerçekliğin ne olduğuna ilişkin daha sağlam bir başlangıç noktasıdır. Algılayanı, duyumsayanı olmayan bir gerçekliğin içerebileceği renk yelpazesinin çok daha sınırlı olacağı tasarlanabilir mesela. İnsanların olmadığı bir dünyada insanların algıladığı şekliyle kokulara, renklere ya da seslere yer olmamalıdır. Bu bir gerçeklik "müsveddesi" olacaktır. Peki neye yer olmalıdır bu gerçeklik müsveddesinde? Bu soruya verilecek yanıtlar dolaylı gerçekçiliği savunan felsefe okullarının sayısı kadar çok ve çeşitlidir. Ancak biz yalnızca materyalizmle ilgili olduğumuzdan, ontolojik açıdan materyalizmi kabul eden bir yaklaşımın, eğer epistemolojik olarak dolaylı gerçekçiliği savunacaksa ne gibi bir gerçeklik tasarımına sahip olabileceğini kestirmeye çalışalım.

Madem ki gerçeklik doğrudan algılananın ötesinde bir şeydir ve madem ki tek bir tözün dünyayı açıklamak için yeterli olacağı düşünülmektedir o halde hakiki, maddesel gerçeklik doğrudan algılananın *ötesindeki* gerçeklik olmalıdır. Doğrudan algılanabilen, her neyse, gerçekliğin insana bağımlı parçasıdır yalnızca. İnsana ulaşmış bu "sözde-gerçekliğin" ötesine geçilmeli ve maddi gerçekliğe ulaşılmalıdır. Dikkat edilirse burada yazının ikinci bölümünde kısaca değindiğimiz çağdaş materyalizmin ana eksenine, yani indirgeyici alttütüyle karşı karşıyayız. Orada insanın anlıksal içerikleri alttaki fiziksel gerçekliğin üzerini örtüyordu, burada insanın algısı dış dünyanın kendi gerçekliğinde nasıl olduğunun üzerini örtüyor. Ontolojideki indirgeyici tutum epistemolojide dolaylı gerçekçilikle mükemmelen örtüşüyor. İnsanın algısı sağduyuyla zedelenmiş olarak kabul edilerek daha asal düzeyler, çoğunlukla da gelip fiziğe yaslanan düzeylerden kurulu bir gerçeklik tablosu oluşturuluyor. Demek ki bu kavrayışın anlıktan bağımsız gerçeklik tasarımında sadece fizik ve onun nesneleri varolmayacak hakediyor. Bu anlayışın kökleri **Locke**'da ve onun öncüllerinden biri olduğu klasik empirisist ge-

lenekte bulunmaktadır. Dolaylı gerçekçiliğin epistemolojik konumunu belirginleştirmek; tarihe tekrar kısa bir ziyaret yapmamızı gerektiriyor.

Locke'u rahatlıkla dolaylı gerçekçilerin bir prototipi kabul edebiliriz. Klasik empirisizmin bu kurucu figürü, gerçekliğin kendinde taşıd   nite-likleri, insanların gerçekliğe yüklediği nitelikler- den özenle ayırmıştı. Varlıkları insanların duyum- samalarına bağlı olan ve insanların olmad   bir gerçek tablosundan çıkarılması gerektiğini öne s rd   nite-likleri Locke ikincil nitelikler olarak adlandırıyor. İnsanların çevrelerine baktık- larında gördükleri bütün renk yelpazesi, insan ku- la ının algılama sınırları içinde yer alan sesler, bütün bunlar gerçekliğin kendisinde olmayan, in- sanın gerçekliğe "sıvad  " niteliklerdi. Bir de varolup olmamaları kendileriyle temasa gelen in- sanlardan bağımsız birtakım nitelikler vardı. Locke'un birincil nitelikler olarak adlandırd   bu sınıfta yer kaplama, geçirimsiz olma gibi, in- sanlar varolmasalar bile gerçekliğin taşımaya de- vam edeceği "hakiki" nitelikler yer alıyordu. Örneğin tüm insan türünün varlığını sona erdiren bir salgın hastalığın ardından dünyanın nasıl bir yer olacağını d şunmeye  alışsaksak eğer, bir  ayırı gözümüzde yeşil renge sahip olarak canlandır- mamız doğru olmaz, çünkü çayıra yeşil niteliği- ni veren aslında o çayıra duyumsayan insan olduğundan, insanın eksiltildi i bir gerçeklik resminden gerçekliğe onun tarafından sıvanan nitelikler de eksiltilmelidir. Ancak aynı çayıra düşecek bir göktaşının orada cesameti oranında bir çukur oluşturabileceğini, yani dünyanın birincil niteliklerine sahip kalmaya devam edeceğini pekala d şleyebiliriz

Locke'un anlı a bağımlı niteliklerle anlıktan bağımsız nitelikler arasında yaptığı ayrımı **Kant** daha ileri ve yetkin bir sisteme taşıdı. Bilindiği  zere Kant her türlü bilginin bir inşa olduğunu öne sürüyordu. İnsanların şeyleri kendilerindeki hal- leriyle bilmesi söz konusu olamazdı. şeyler kendi- leriyle temasa gelen anlı ın "ızgara"sından ya da filtresinden s z lebildikleri kadarıyla farkına varılabilirlik kazanıyor ve bilgiye kaynaklık ede- biliyorlardı. Anlık "bakt  " yeri kendisinde hazır bulunan uzam gibi, zaman gibi, nedensellik gibi kategorilerle "işliyor" ya da bu kategorilerin ız- garasından geçiriyor, ham veriler ancak ondan sonra anlam ifade eder hale gelebiliyorlardı. Ham verilerin ham veri olarak kendileri bilinebilirli in dışındaydı. Bilinebildikleri anda zaten işlenmiş, bir

biçime sokulmuş, ileri bir "sindirime" elverişli duruma getirilmiş olmaktadır. şeylerin bi- linebildikleri hallerine Kant *fenomen* adını ver- mişti; ötedeki bütün o bilinemezliklerinde uyuk- lar durumdaki şeyler de *numenleri* oluşturmak- tayıdı. Dikkat edilirse Kant Descartes'ın ontolojik düzlemde ortaya koyduğu bir soruya, yani, tin ve maddenin birbirlerini nasıl etkileyebildikleri sorusuna epistemolojik bir yanıt getirmişti. İde- alizm ve materyalizmin kendi felsefesinde uzlaş- t  n  söylerken kastettiği materyalizmin tanıd   anlamda bir madde dünyasının idealizmin tanıd   anlamda bir anlık dünyasıyla temasa gelmeden bil- ginin ortaya  ıkamayaca ıydı. Kant'ın sisteminde bu iki ayrı dünya, Descartes'ı takip eden uzunca bir dönemde olduğu gibi ayrı ve etkileşimsiz kalmamış, anlı ın hakkı anlı a, maddenin hakkı maddeye verilmiş oluyordu..

Kant'ın sistemi uyul turmaya çalıştığı her iki felsefi okul tarafından daha 19. yüzyılda "kapsa- narak" aşıldıysa da hala savunucularının olması il- gin tir ve günümüz kapitalizminin kavrayış ufku- nun bir göstergesi olarak manidardır. İdealist cephede Hegel, Kant'ın sözünü ettiği anlıksal kategorilerin ontolojik statüsünü sorgulayarak, çok zengin bir felsefi sistem geliştirmiş; materya- listler ve en başta Engels sistemi neredeyse bir yüzyıl sonra hala sahiplenmekte ısrar edenlerle düpedüz alay etmişti:

"...Bundan başka bizim bilinemez- cimiz, bütün bilginizin, duyularımızın sağladığı bileşime dayandığını kabul eder. Ama şunu ekler: Duyularımızın bize, kendileriyle algıladığımız nesnelerin doğru tasarımlarını verdiğini nereden biliyoruz? Ve bize, nesneleri ve onların niteliklerini söz konusu ederken, gerçek- te kendileri üzerine kesin hiçbir şey bile- meyece i bu nesneleri ve nitelikleri değil, yalnızca onların kendi duyularında yarat- t   izlenimleri kastetti ini bildirir. Bu durumda, düşünmenin bu türlüsünü yal- nız kanıtlamayla altetmek kuşkusuz g   görünüyor..."

"...Bununla birlikte, bizim biline- mezcimiz, bu biçimsel ihtiraz kayıtlarını ileri sürdükten hemen sonra, aslın- da olduğu gibi, yola gelmez bir materyalist gibi konuşur ve davranır. **Bizim** bildiğimiz kadarıyla, maddenin ve hareketin ya da şimdi dendi i gibi,

enerjinin, ne yaratılabilir, ne de yok edilebilir olduğunu, ama elimizde, herhangi bir zamanda yaratılmamış oldukları konusunda tanıt bulunmadığını söyleyebilir. Ama kabul ettiği bu gerçeği herhangi özel bir halde kendisine karşı kullanmayı denerseniz, sizi hemen tersleyecektir. Ruhsalcılığın olabirliğini **in abstracto** kabul etse de, onun, **in concreto** ele alınmasını istemez. Bize şöyle diyecektir: Bildiğimiz ve bilebildiğimiz kadarıyla, evrenin bir Yaradanı ve düzenleyicisi yoktur; madde ve enerji, bizim bakımımızdan ne yaratılabilir ve ne de yok edilebilir; bizce, us (akıl, **mind**) enerjinin özel bir biçimi, beynin bir işlevidir, bütün bildiğimiz maddesel alemin değişmez yasalarla yönetildiğidir, vb.. Böylece bilinemezci, bir bilim adamı olduğu ölçüde, herhangi bir şey **bildiği** ölçüde, bir materyalisttir; biliminin dışında, hiçbir şey bilmediği alanlarda, bilgisizliğini Yunancaya çevirtmekte ve ona **agnosticism** (bilinemezcilik) demektedir" [Engels, 1880].

Maalesef Kantçı bilinemezcilik tükenip gide-memiştir. Bir konuyla ilgilenenlerin, kendi konuları dışındaki her şeye kayıtsızlıklarının felsefeleştirilmesi olan bu görüş günümüz kapitalizminin ideolojik girdilerinden birini oluşturmaya devam etmekte psikofiziksel koşutluk kuramının ötesine geçecek kadarlık olsun mürekkep yalamış pek çok biliminsanın felsefi cephaneliğinde saklı durmakta.

Tarihe bu kısa ziyaretimizin dolaylı gerçekçilik açısından bir sonucu var. Kant'ın ne yaptığının farkında olmak lazım. Kant anlığın gerçekliğe **dolaysız** ulaşımının önünü kapatmıştı. Eğer anlıkta gerçekliği biçimlendiren bir takım doğuştan gelme kategoriler, biz daha çağdaş bir deyim kullanalım, mekanizmalar varsa, burada çok açık olmak lazım, gerçekliğe dolaysız ulaşım mümkün olamaz. **Hiçbir şekilde mümkün olmaz.** Eğer durum böyleyse, yani gerçekliğin kendisiyle onun hakkındaki bilgimiz arasında kapanması mümkün olmayan bir uçurum varsa çözülmesi gereken bir dizi de sorun var demektir. Locke ve Kant'a ilişkin yaptığımız kısa hatırlatmalar gerekliydi çünkü dolaylı gerçekçiliğin aslında bu Kantçı şemanın kabulü ve **ardından** ondan sıyrılma çabası olduğunu iddia

edeceğiz. Bunu ağır ağır görmeye çalışalım. Şöyle yapalım: Dolaylı gerçekçi bir yaklaşım anlıkta onun dışı arasındaki ilişkiyi nasıl kurabilir, bunu tasarlayalım. Bütün bu süre boyunca ontolojik olarak materyalizm içinde kalmaya devam ediyoruz, yani dolaylı gerçekçi tutumun maddeci bir ontolojiyle beraber bulunduğu durumları inceliyoruz.

Hatırlanacağı üzere dolaylı gerçekçi tutumda tabure aslında daha "gerçek" bir gerçekliğin yalnızca temsilcisi ya da yerine göre perdeleyicisiydi. Taburenin "esas" gerçekliği nasıl algılandığında değil, bu algının ötesinde aranmalıydı. Bu nasıl yapılabilir? Örneğin tabureye bir mikroskop dayanabilir ve onun aslında ne tür bir nesne olduğu konusunda bilgi edinilebilir. Dolaylı gerçekçiliğe göre, bu yolla elde edilen bilgi, doğrudan algının sağlayabileceğinin tersine gerçekliğin doğasına uygun, pekin bilgi olacaktır (sürekli "gürültüye getirilen" konu, taburenin tabure olarak algılanan halinin ne olacağının söylenmemesidir).

Ancak dikkat edilirse bu başlangıç aşamasında bile, dolaylı gerçekçi tutum taburenin daha hakiki gerçekliğe giden yolda bir çıkış noktası olduğunu teslim etmektedir. Başka başka nesnelerin arasında, uzam ve zamanda tabure farke-dilebiliyor ve bir mikroskop ona yerleştirilebiliyor. Şimdi mikroskobu bir yana bırakalım ve soralım: Bu taburenin önsel bilgisi, başka bir deyişle algısı nasıl mümkün olmuştur? İnsan anlığı nasıl olup da dışındaki bir nesnenin, o nesneyle uyumlu bilgisine sahip olmuştur? Nesne hakkındaki bilginin nesneyle uyumlu olduğunda kuşku yoktur çünkü nesnenin bilgisinin doğru olduğu kabul edilerek nesne karşısında bir tutum alınmakta; pratik, yani nesneyle mikroskop arasındaki etkileşim sorun çıkarmamaktadır. Dolaylı gerçekçi, incelemeye başlamadan tabure hakkında bir şey söyleyemeyeceğini öne sürmektedir, ama pekala hakkında hiçbir şey bilmediği bir tabureyle ilişkiye geçebilmekte, onu uzamda seçip incelemesine konu edinebilmektedir. Bu nasıl mümkün olabilir?

Bir kurgu şöyledir: Anlık; kendi dışındaki gerçekliğin, sıradışı durumlar bir yana koyulursa, eksiksiz ve o gerçeklikle uyumlu bir bilgisini verebilir, çünkü bilincimiz buna imkân verecek şekilde yapılanmıştır. Peki nasıl? Bir açıklama anlığın gerçekliğin biçimsel bir izdüşümünü kurmaya elverişli olduğu şeklinde olabilir. Örneğin anlık-bilinç, gerçek bir köpeğin doğru ve gerçek-

liğine tamıtamına uygun bir bilgisine sahip olabilir;        o gerçekliği kendi kalıplarına m kemelen izd    ebilir. Bu g r     savunanlar gerçek bir k    le anlıktaki ona değin izd    m arasinda bir fark olduğunu kabul ederler elbette. Bir k     i d    nd    m     s  yledi imizde kastımız anlı ımızın içinde gerçek bir k     olduğundan farklı bir şeydir. İzd    mle kastedilen k     in t  m niteliklerini kapsamaz. K     e ilişkin *bir şeyler* içerebilir bu anlıktaki izd    m, ama her şeyi değil. Anlıktaki bu gerçeklikten nitelikçe farklı malzemeye felsefi jargonda *idea* adı verilir. Şimdi bir k     ideasının gerçek k    le ilişkisini d    nelim. Madem ki idealar kendisine dair oldukları gerçekliğe ancak denk d    ebilirler, k    le ideasının da gerçek k     e ancak denk d        , yani onun ancak bazı özelliklerini içerdiğini s  ylemek gerekecektir. K    le ideasının, k     in, mesela, a ırlı ını içermiyor olması çok m mk  nd  r. Peki neyi içeriyor olabilir? K     in g r  nt    , kokusu, sesi anlıktaki k     e ilişkin bir tasarımın oluşmasına katkıda bulunmak bakımından herhalde daha uygun adaylardır. O zaman anlı ın gerçeklikle ilişkiye geçme biçiminin, gerçekliğin bazı özel, seçilmiş unsurlarını temsil etmek yoluyla olduğu s  ylenecektir. D    nce, kendisiyle temasta olunan gerçekliğin b  t  n   değil, ancak bir kısmını temsil edebilmektedir. Bu da bilinenin, hakkında bilindiği şeyden farklı olduğu anlamına gelir.

Okuyucu bu ayrımın Locke'un yukarıda g rd    m  z birincil ve ikincil nitelikler arasında yaptığı ayrıma birebir denk d      n   g rm    olmalıdır. Anlıktaki temsiller ikincil niteliklere denk d    en temsiller olduğundan bu g r     savunanlara göre gerçeklik bilinmezli inde kalmaya devam etmelidir. Yani insan zihni doğaya, doğanın kendisinde olmayan bir takım nitelikler yakı tırmaktadır. O zaman da insan anlı ının bu esrarengiz nitelikleri nereden edindiği sorusu yanıtını bekler. Anlıktaki onun dışındaki gerçekliğin algıyı sorunsuz kılacak şekilde uyumlu  alı tıklarının varsayıldığı bu kuramın Locke gibi Kant'la akrabalı ının da gözden kaçırılmasına olanak yoktur. İnsan dış d  nyanın bilgisine sahip olabilmesi, o bilginin (izd    r  c  ) bir filtreden s  z  lmesi ya da bir prizmadan kırılması yoluyla oluyorsa; o zaman filtrenin ya da prizmanın da bilginin oluşumuna katkıda bulunduğu, yani bilginin meydana gelişinde pay sahibi olduğu iddiasına yanıt verilebilir mi? Bu Kant'a d  nmektir: Bilginin olu u-

munda gerçekliğin bir parçası sayılmayan *bir şeylerin* payı vardır. Demek ki materyalizmin anlık ve nesnel gerçeklik arasındaki ilişkiyi kuramsalla tıran kimi varyantları, burada dolaylı gerçekçilik, kendilerini farkında olmadan da olsa Kant' ı bir kavrayı ın içinde tanımlamışlardır. Ge i tirmeyecek, yanıt verilmesi için kendini dayatan soru şudur: Anlıktaki nesnel gerçekliğin edinimine aracılık eden bir filtre varsa eğer, bu filtrenin ve onun  r  nlerinin ontolojik stat     nedir? Kant' ı şema kabul edilir edilmez kendini dayatan ve ilk soruyla yakın ilişki halindeki ikinci soru da  u olacaktır: Eğer dış d  nya hakkındaki bilgimiz bir prizmadan kırılıyorsa, dış d  nyanın bilgisine sahip olundu unun kanıtı nedir?       , d  nyanın bir prizmadan g r  ld    n  n s  ylenebilmesi için bir noktada prizmanın çekilebilmesi ve d  nyanın olduğu haliyle algılanabilece inin varsayılması gerekir. Ama prizma s  rekli devredeyse, o zaman dış d  nya varsayımından vazgeçmek daha ekonomik olur. B  ylelikle d  nya prizmadan ibaret hale gelir.

Anlıktaki nesnel gerçekliğin ilişkisini bu şekilde kavrayı ın, yani dolaylı gerçekçiliğin kavrayı ının, aynı Kant gibi, Kartezyen d  alizmin içinde kaldığı kabul edilmek zorundadır. Kelimeler de i mi  olabilir, ama s  ylenen farklı değildir. "Tin" anlıktaki yer de i tirmi , madde aynen Descartes'daki haliyle korunmuştur. Anlık, aynen *Metot  zerine S  ylev*'de tin için belirtildiği gibi ancak kendini bilebilmekte, "     d    nmek" olan ayrı bir t  z olarak " eyleri  o altmaktadır". Kartezyen d  alizm varsa kartezyen problem de var demektir.  a da  materyalizm felsefecileri d  rt yüzyıldır u ra tıran iki farklı t  z  n nasıl olup da birbirlerini etkileyebildi i sorununu yüklenmiştir. Bunu ontolojide (Descartes'la) kapıdan kovdu u d  alizmi epistemolojide (Kant'la) bacadan alarak ba armı tır. Kartezyen sorun bir kez   z  lmek üzere kabul edildiğinde, yani ortada bir sorun olduğu varsayıldığında, bu sorunun sadece idealist   z  mler sunmaya aday olduğunu felsefenin tarihi yeterince kanıtlamıştır. Descartes'ın tinin değil ama maddenin varlığını nasıl kabul ettiğini hatırlamakta yarar var. Tin doğrudan kendi kendini tanıyabiliyor, kendisine eri ebiliyorken; madde, varolma hakkını ancak tinin bir yapıntısı olan Tanrı'nın insanları "aldatmıyor olması gerektiği"  eklindeki normatif bir gereklili e borçlu oluyordu!

Yukarıda hızlı bir özetini verdiğimiz felsefe

tarihinin bu sefer materyalizm içindeki bir rep-likasyonunu, yeniden üretimini görüyoruz. O halde sonraki adımlar da tahmin edilebilir oluyor. Kant tin-madde etkileşimi sorununu, maddenin tini etkilemesini sağlayan araçları tine yerleştirerek düalizm lehine, ama sarsak bir dengede çözmüştü. Çağdaş materyalizm bu soruna eğildiği zaman nasıl çözeceği henüz bilinmiyor. Anlığın dış dünyayla temasa geçebilmek için dış dünyanın bir takım tasarımlarına sahip olması, bu tasarımları da dış dünyadan izdüşürmesi gerektiğini savunan düşünce bir sonraki aşamada maddenin tini nasıl etkilediğinin bu daha yeni terimlerle ortaya koyuluşunu Kantçı fenomen-numen ayrımına ilerletebilir. Kelimeler tekrar değiştirilir ve numen dış dünya, fenomen de o dış dünyanın tasarımları olur. Gerçekliği tanımanın o gerçekliğin anlıktaki izdüşümlerine bağlı olduğu bir kez savunuldu mu, malum epistemolojik paradoks gereği, kendilerine dolaysızca erişilen anlık ve izdüşümlerinin aslında “daha gerçek” olduğunun iddia edilmesine bir adım kalmış olur. Bu adımı geçmişte Hegel atmıştı ve sorunu çözmüştü. Nesnel gerçekliğe ulaşımı sağlayan yapıları gerçekliğin kendisine taşımış, basit bir operasyonla tinin gerçekliği bilmesiyle tinin kendisini bilmesini özdeşleştirmişti. Çağdaş materyalizm filtre sorununu ya Hegelci biçimde maddenin anlık-tin tarafından bilinebilmesine olanak tanıyan tasarım oluşturu- cu yapıları (tasarım oluşumu bir yansıma olarak görülü-yorsa örneğin, yansımaya olanak tanıyan “ayna” şeklinde bir yapıyı) gerçeklikte varsay- makla çözecektir; kuşkusuz bu durum bilişsel araçların maddi ve nesnel gerçekliğin bir parçası olduklarını tanımak anlamında marksist materya- lizme en yakın, nesnel gerçekliğin anlığın ulaşımı- na ayrıcalıklı bir momentle tanımlanması bakımın- dan en uzak yerde olacaktır; ya da başaşağı çev- rilmiş bir Hegelcilikle. Bu son durumda yapıl- ması gereken Hegel’in tine atfettiği nitelikleri asıl kaynaklandıkları yere, maddeye teslim etmektir. Ve bu tüm yapılması gerektir. Böylece düşün- cenin gerçekliğe “açılması” kabul edilmiş olur.

Bu olanaklı mı? Almaşık bir yol olarak savu- nulabilir mi? Marksist materyalizm algılayanla algılanan, bilinenle bilen arasındaki sınırları kaldırabilir mi? Materyalistler kendilerini idea- listlerden maddenin düşünceye kıyasla önceliği olduğunu söyleyerek ayırdediyorlarsa, yani maddeyi düşünceyle karşılaştırarak tanımıyor- larsa, madde tam da düşüncenin ötesinde, dışın-

da olan olarak konumlandırılıyorsa, maddenin ideye üstünlüğünü icra edebilmesi için bu dışın- dalık kendisini kaçınılmaz olarak dayatıyorsa, düşüncenin maddenin bir niteliği olarak dışında- ki maddeye nüfuz edebileceğini söylemek, arada- ki tüm ayırım çizgilerini berhava etmeden savu- nulabilir mi? Daha doğrusu artık dışarısı ve içe- risinden sözetmeyi meşrulaştıran aradaki sınır da yıkılmış olacağından düşüncenin gerçeklikle dolaysız bir ilişki içinde olduğu söylenebilir mi? Düşünce gerçekliğe böylesine dolayımından ulaşacaksa bu ilişkinin artık iki farklı tözün bir- birleriyle dışsal ilişkisi sözkonusuymuş gibi uy- gunluk ya da denk düşme kavramlarıyla karşıla- mak uygunsuz olmaz mı? Artık özdeşlikten bah- setmek durumunda değil miyiz? Düşünceyle var- lığın denk düştüğünü değil de düpedüz, Hegelyen anlamda özdeş olduğunu söylemek ve aynı za- manda materyalist olarak kalmak mümkün mü?

Bu sorulara olumlu yanıt veren en az bir kişi olmuştur. Müteveffa Sovyet felsefecisi **Evald İlyenkov** düşüncenin varlıkla özdeşliğini *materyalist* kalarak temellendirebilmiştir. Bir kere bunun mümkün olduğu kabul edildiğinde *nasıl olup da* mümkün olduğu artık felsefenin değil bilimin konusu olacaktır. *İmago*’nun ileriki sayılarında, halihazırdaki bilinç bilimlerinin bizi nereye ge- tirdiğini yorumlarken çatmaya çalıştığımız bu çerçevenin kılavuzluğuna başvurmamız ele alınan konuları sistemleştirmede gerekli olacak. Şimdi İlyenkov’un yardımıyla maddeci bir epistemolo- jinin köşetaşlarını yerleştirelim.

Bilen ve bilinen arasındaki ızgaranın nasıl or- tadan kaldırılabilirliğini görmeden önce empiri- sizmin metodolojisi hakkında bir-iki söz söylemek yerinde olacak. İlyenkov’a göre empirisist tahay- yül işe *soyutlamayla* başlar. Biliminsanı için ol- sun, felsefeci için olsun empirisizmin işgör- mesinde kullanılacak kavramlar, temasta olunan gerçekliğin kimi özelliklerinin soyutlanmasıyla elde edilmektedir. Gerçek şeylerin sahip olduğu benzer nitelikler anlıkta soyutlanır ve birtakım tümelliklere ulaşılır. Gerçek, hiçbir diğeriyle özdeş olmayan şeylerin, diyelim, “at”ların pay- laştıkları ortak niteliklerin soyutlanmasıyla “at” tümeli elde edilir. Bu at tümeli bir yandan hiçbir gerçek ata karşılık gelmezken, diğer yandan kendi- lerinden soyutlandığı tüm atların ortak-benzer niteliklerini temsil edebilmek gibi özelliğe sahip- tir. Soyutlamayla işlemi, formel mantık jargonuyla söylendiğinde, benzerliklerin özdeşleştirilmesidir.

Böylelikle elde edilen tümel, kendisini oluşturan gerçek atların sahip olduğu bazı niteliklerden yoksundur belki, mesela rengi belirsiz olabilir; ancak “at bir memelidir” denildiğinde kastedilmek isteneni anlatabilecek ölçüde de tüm atların ortak niteliklerini gösterir. Klasik İngiliz empirisizminin bilgiye ulaşma formülü bütün bu us yürütme sürecinin içinde yuvalanmıştır: Somuttan soyuta...

İşte İlyenkov işe bütün bir felsefe tarihini ve bu arada empirisizmi, Marks’ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*’da, bilginin *soyuttan somuta* bir yükseliş olarak anlaşılması gerektiği yolundaki düşüncesinin karşısına koyacaktır. Bu ne anlama gelir? İlyenkov’a göre, klasik empirisizmin tam aksi doğrultudaki, somuttan soyuta yönelen bilgi edinme süreci yalnızca hatalı olmakla kalmaz, gerçekten bu yolla, yani soyut niteliklerin somut nesnelerden soyutlanmasıyla bilgi edinebilmek düpedüz olanaksızdır da [İlyenkov, 1977, Ch.11].

Empirisist kurguda düşünür ya da biliminsanı elinde hiçbir şey olmadan yola koyulmakta, deyim yerindeyse perde “tabula rasa” ile açılmaktadır. Bu durumda empirisistin kendisiyle özdeşleştirip tanıyabileceği herhangi bir şey bulunamaz. Tıpkı dolaylı gerçekçiliği tartışırken değindiğimiz incelenmek üzere seçilen taburenin incelenmesine nasıl başlanabileceğinin bizzat kendisinin bir sorun oluşturması gibi. Neyin hangi niteliklerini soyutlayacağını nasıl bilecektir empirisist? Bu imk nsızlık bir yana bırakılsa, yani empirisistin temas-ta olduğu dünyanın niteliklerini ayırıştırıp soyutlayabildiği bir an için varsayılsa bile, gerçek bilgiye giden yol İlyenkov’a göre kapalı kalmaya devam edecektir. Her soyutlama şeylerin *o ana dek* bilinen niteliklerinin bir soyutlaması olacağından empirisistin elindeki tümel hayli kullanışsız bir kavram olarak kalmaya mahkumdur (*Popperien problem*). Kavramın içeriğinin bilindiği gibi kalmaya devam edip etmeyeceğinin bir güvencesi yoktur.

İlyenkov empirisist kurguyu karşısına alabilmek için iki türlü bilmek, bir şeyin, örneğin bir kelimenin, anlamını bilmek ve o şeyi işkileriyle bilmek arasında bir ayırım yapar. Bu ikinci tür bilmek aslında “o şey olmanın nasıl bir şey olduğunu” bilmek demektir. “Bir şey olmak” demek daima *işkileriyle* bir şey olmak anlamına geldiğinden, “derinlemesine”. bilgi, nesnesinin işkilerini betimleyebilen bir bilgi olmalıdır. “Somut” olmak işte bu anlamda, işkileriyle

kavranmış, bir bütünlük ya da sıradüzen içindeki yeri tarif edilmiş olmayı anlatmaktadır ve bilginin ancak ileriki aşamalarında ulaşacağı bir kavrayış düzeyidir. Bu düzeye ulaşamamış, henüz emekleme eşiğindeki bilgi ancak “soyut” olmayı hakeder. Soyut ve somut kavramlarının empirisizme tamamıyla karşıt doğrultudaki bu yeniden-tanım-lanmasının önemli sonuçları vardır: Empirisist gelenek için “bu masa” dünyanın en somut şeyiyken, İlyenkov’un kavradığı şekliyle marksizm için dünyanın en soyut şeyidir. “Bu masa” henüz hiçbir belirlenimi ortaya konmamış, hiçbir işikisi belirginleştirilmemiş, hiçbir potansiyeli ayırt edilmemiş bir kendiliktir. “Masa” kavramı ya da tümeli kuşkusuz bu elle tutulur masadan daha somut, daha derin bir bilgiyi işaret eder. *O halde bilgi bu elle tutulur masadan değil, masa kavramından başlar*. Peki ama bu, bir şeyin kavramının o şeyin kendisinden önce bulunduğu anlamına gelmez mi? Bu sorunun yanıtı empirisist kurgunun diğer yanında, yani gerçeklik tasarımı-nda yatmaktadır.

Locke’dan bahsederken, empirisizmin ne tür bir gerçeklik tasarımına işaret ettiğini görmüştük. Bu gerçeklik insandan temizlenmiş bir gerçekliktir. Gerçeklik, insan ve onun gerçekliğe yapıştırdığı ikincil niteliklerden, yani dünyanın insanlara ve onların duyumsama kapasitelerine borçlu olduğu niteliklerden arınmış bir gerçekliktir. Yalın bir formül:

“*Hakiki*” gerçeklik = *algılanan gerçeklik*-(*ikincil nitelikler = insan*)

Nesnel gerçekliğin empirisist kavranışı, tam da empirisizmin soyutluk/somutluk kavrayışının uzantısında biçimlenir ve en az bu ikilinin kavranışı kadar sorunludur. Madem ki empirisizm bilginin somuttan soyuta ilerleyen bir hat üzerinde büyüyüp geliştiğini kurguluyor; sahip olmayı umabileceği en derin bilgi “şu verili” dünyayı ortadan kaldıracak noktaya dek soyutlanmış bilgi olmak durumundadır. Bu soyutlama süreci, *ad infinitum*, geride “soyut- geometrik parçacıkların u cu bir aradalığını bırakma” noktasına kadar ilerlemek zorundadır. Çağdaş materyalizmin ardına düştüğü proje işte budur.

Ancak empirisizmin bu gerçeklik kurgusu da kendi iç çelişkilerini barındırır. Basit: Gerçekliği insanı dışarı alarak tarif etmeye çalışmak, aslında gerçekliği insana referansla tarif etmeye çalışmaktır. Kendisini gerçeklik resminden dışlamaya çalışan sahte tevazunun altında, gerçekliği

kendisine göre hizaya sokan bir irade yatar. Bu noktada İlyenkov, deyim yerindeyse, hasmının “elini görür” ve “*insanmerkezcilik yasağı*” (ban on anthropocentricity) olarak andığı, nesnel gerçeklikten insansal değerleri temizlenmeden nesnelikten bahsedilemeyeceğini vazeden yasağın tam da gerçekliğin nesnel bir betimlemesine ulaşmak isteniyorsa kaldırılması gerektiğini savunur. Bir kez bu yasağın kaldırıldı mıydı artık tüm insani “yapıntılar”, bilgi edinme sürecinin aracılığı olarak kavramlar dahil, gerçekliğin bir parçası haline gelirler. Kavramlar çoğun bilgi edinme yani soyutlan somuta yükselme süreci başlamadan hazır bulunurlar. Hiçbir empirisist felsefeci ya da bilim-insanı bütün kavramlarını kendi deneyimleri içerisinde oluşturamaz. Her araştırmacının araştırmasına ön gelen bir malzemeyle yola koyulduğunu akıl ve iz’an sahibi herkes görüp teslim eder. Her bilgi edinme hamlesi bazı kavramları önsel olarak şart koşarken ortada böyle bir zorunluluk yokmuş gibi “rol yapmak”, oyuncunun neyi canlandırdığının farkında olmadığı uç durumlar bir yana, yalnızca seyirciyi yanıltma amacı taşıyabilir. Kavramlar, bilinenlerden soyutlanarak değil, aksine bilinenlere ön-gelecek şekilde kuşaklar boyunca kültürün içerisinde naklediledururlar. İnsanmerkezcilik yasağının kaldırılması sağduyunun bir gereği olmaktan ibarettir. İki dakika düşünmek düşüncelerin ve kavramların epifenomenal salgılar falan değil, gerçekliğe etki eden gerçek şeyler olduğunu fark etmek için yeterlidir.

Düşüncelerin gerçekliğinin tanınmasının devrimci sonuçları vardır. Artık bu düşüncelerin kime ait oldukları tartışma dışına çıkar. Tek tek bireylerin katkıları ayrıştırılabilse bile “kültür” tarihsel ve sınıfsal boyutlarıyla bireysel düşünceleri önceleyen bir aktör olarak ön plana çıkar. İnsanın dokunduğu, gördüğü, algıladığı her şey insaniliğin izini üzerinde taşır. Böylelikle sadece empirisizm değil, Descartes’ dan bu yana süregelen tüm kartezyen paradigma ağır bir darbe almış olur. Darbe “metodolojik solipsizme”, yani düşünceleri felsefecinin beynindeki şeyler olarak gören bütün kavramlaştırma biçimleri-nedir.

İlyenkov artık gerçeklikleri tanınmış bu düşünsel nitelikleri “ideal” olarak adlandırmaktadır. Hiç kimsenin düşüncesi olmayan, ama bir bütün olarak tarihin ve kültürün ürünü olan bu idealler insanların bütün yapıp etmelerinin üzerinde etkilidirler. İnsanın temas ettiği her şey ideallığın yani “insan-sılığın” damgasını yemiş durumdadır ve ancak bu

ideallığı içinde bilinip tanınabilir. Bireysel bilincin dışında ama nesnel gerçekliğin içindeki unsurlar olarak idealler tek tek bireylerin karşısına olanca nesnellikleriyle, bu anlamda gerçeklikleriyle çıkarlar.

Bunun nasıl olduğuna yakından bakalım. İnsanmerkezciliği kaldırıp gerçekliğe baktığımızda ne göreceğiz? Bir deniz kıyısında kumlardan meydana getirilmiş, insan yapıntısı bir kule olduğunu varsayalım. Hiç deniz, deniz kıyısı, ve kum görmemiş birinin bu yapıyla karşılaştığını hayal edelim. Kumdan kulemiz bu insana ilk bakışta muhtemelen en az kule halinde bir araya getirilmemiş kum zemini kadar nesnel gerçekliğin bir parçası olarak gözükcektir. Kuşkusuz daha sonra bir takım akıl yürütmeler bu yapının kendiliğinden oluşamayacağı sonucuna ulaştırabilir. Ancak bu vurgulanmak isteneni değiştirmez. İnsan yapıntısı şeyler belki önce tek tek, sonra giderek tüm insanları içine alacak şekilde nesnel gerçekliğin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu gerçeklik, kumdan kule, dönüştürülmüş, bu anlamda içine “insan emeği” katılmış bir gerçekliktir. Kumdan kule İlyenkov’un “ideallık” (ideality) dediği bir insansılık kazanmıştır. Şu halde İlyenkov dünyaya sıvanmış bu ideallığın insanın hangi edimine bağlı olduğunu da söylemektedir. İdeallık gerçekliğe insan emeğinin katışmasıdır. “*İdeallık şeylerin doğa tarafından tanımlandıkları şekilde değil ama emek ve onun dönüştürücü, biçim yaratıcı toplumsal varlıklarca, hedefe yönelik, nesnel etkinliklerince tanımlanmış karakteristikleridir.*” Kumdan kalenin nesnel gerçekliği, içine katılmış bu insan emeği sayesinde, ama bir yandan da onu gizlemek parasına varolur.

Bir itiraz nesnel gerçekliğin her bileşeninin, kumdan kule kadar basit biçimde insanın emeği ve dönüştürücü gücüyle açıklanabilir olmadığı şeklinde olabilir. Kumdan zemin ve deniz mesela, insan emeğine ihtiyaç duymaksızın varoluyor gözük-mektedirler. Gerçekliğe ilişkin insanın ve onun emeğinin izine bulanmamış daha pek çok unsur sayılabilir. O zaman insanı pekala dışarıda tutacağımız bir gerçeklik ve doğa betimlemesi yapmak hâlâ mümkündür. İlyenkov bu noktada gerilemez ve insanın bildiği, bilebileceği her nesnel gerçekliğin insanın damgasını taşıyacağını savunur.

“Doğa bize, ancak insan yaşamının bir nesnesine, maddesine, ya da üretim araçlarına dönüştürülmüş olduğu zaman “verilidir”. Yıldızlı gökler bile, varlıkları insan emeğiyle doğrudan değiştirilmiyor olsalar da, ancak ve ancak saate, takvime, pergele yani uzay ve

zaman içinde yolumuzu bulmaya yarayan araç ve enstrümanlara dönüştürüldükleri zaman insanın dikkatini çekebilir ve gözlemine konu olurlar.” (Akt. Bakhurst, 201).

Nasıl anlamalı? Çağdaş gerçekliğin bilimsel kavranışı insanı o denli kendi yöntem ve yordamlarının dışında tutmaktadır ki; insanla ve onun dönüştürücü etkinliğiyle damgalanmış bir doğa fikri inandırıcı olmaktan yoksun durmaktadır. Sorunun çözümü insanın dönüştürücü etkinliğinin değerini teslim etmekten geçer. İnsan etkinliğine duyarsız, onu pasif bir alıcı olarak görmekte ısrar eden tüm çağdaş materyalizmin karşısında, bütün bürokratik baskı ve terör ortamının içinde Sovyet felsefe ve psikolojisinin döne döne, bizim de birazdan değineceğimiz etkinlik (*activity*) kavramını açmaya, çözümlemeye çalışmasının hikmeti de buradadır. Çağdaş materyalizm durmadan insan ve onun kavrayışına ön-gelen bir nesnel gerçeklik tanımlaması yaparken marksistlerin bu kavrayışa asla hasmane değil ama mesafeli kalmalarının nedeni de budur. Lenin'in materyalizmi tanımlayan sözleri eşine az rastlanır isabettedir:

“Mağçıların, materyalistlerden, mad-
denin doğanın, varlığın, fiziksel olanın
birincil, ruhun, bilincin, duyumun, ruhsal
olanın ise ikincil olduğu şeklindeki bir
önermenin bir yinelenmesine indirgene-
meyecek olan bir madde tanımı vermeleri
konusundaki istekleriyle ilgili sözlerinin
saçmalıktan başka bir şey olmadığını an-
lamak için sorunu açık biçimde koymak
yeterlidir.” [Lenin, 1908]

Çağdaş materyalizm “bilinçli insan etkinliği- ni” umursamamak bakımından Marx’ın karşısın- daki Feuerbach’ın pozisyonunda bile değildir. Vogt, Büchner, Moleschott, bütün komik materya- listler yirminci yüzyıl çağdaş materyalizminde kendi ardıklarını bulmuşlardır. Her toplumun ve her bireyin yediklerine indirgenebileceğini, toplumların karakterlerinin beslenme tarzlarıyla belirlendiğini, evrimsel değişmelerin temel ne- denlerinden birinin tüketilen gıdalar olduğunu vazedən Moleschott’un bugünün çağdaş mater- yalistlerinden daha dar ufuklu olduğunu söyle-

menin imkânı yoktur [Mitchell 1978]. Bir tek şeyi belirtmek yeterli: Engels'in "*Maymundan İnsana Geçişte Emegın Rolü*" başlıklı incelemesinin sadece adı bile biraz önce tartıştığımız soruna çözüm getirecek berraklıktır. *İnsanın etkinliği onun varlığını önceler*. Kim ki insanın önce düşündüğünü, sonra da düşündüklerini emeğiyle hayata geçirdiğini varsaymaktadır, ciddi bir mantık kusuru içindedir.¹¹

“İnsan merkezcilik yasağını” kaldırarak nesnel gerçekliği tanımlamak birçoklarına, belki bazı marksistlere de yadırgatıcı ya da “sapkın” gözükebilir. Bu konudaki en önemli eleştiri marksizm içinde de savunucuları olan ve epistemolojik düalizmin tutarlı bir materyalizm için zorunlu olduğunu öne sürenlerce yapılmıştır. Epistemolojik düalizm; bilinenle, hakkında bilindiği gerçekliğin temelde ayrı olduğunu savunan tutumun adıdır. Yani dolaylı gerçekçiliğin bir türüdür. Monizmi epistemolojide de savunanlara yönelttiği eleştiri kabaca şu doğrultuyu izler: Aradaki varsayımsal bir filtrenin yoksayılması, evet, o ana dek “dış” olarak bildiğimiz gerçekliğin artık dolaysız ulaşımımıza açık olduğu anlamına gelebilir. Ancak bu, aynı zamanda düşüncelerimizin, yani İlyenkov’un ideal olarak adlandırdığı insansal niteliklerin de nesnel gerçekliğe boşalması demektir. O zaman anlığın nesnel gerçekliğe dolaysız ulaşımı adına “insan-merkezcilik yasağını ortadan kaldırmak insan merkezliliğin dizginsiz kalmasına yol açacaktır. Ortaya çıkacak olan Spinozist bir evren tasarımıdır. Bu tasarımda ne özne ne nesne; ne bilen ne de bilinen, ne madde ne de ide ayrımı kalıcı olarak belirlenebilir. Her şeyin her şeye dönüşebildiği bir evren tasarımının tutamak noktası kalmaz. Oysa materyalistler, idealistlerle alarına koydukları sınır yüzünden materyalisttirler. Maddenin ideal olana kıyasla hem kronolojik hem de belirleyicilik bakımından önceliği materyalizmin ayırt edici çizgisidir. Anlıksal olanla olmayan arasındaki sınırı ortadan kaldırmak materyalizmle idealizm arasındaki sınırı ortadan kaldırmaktır. Çünkü özne-nesne özdeşliğini kabul etmek ve bunların birbirlerine dönüşmelerine olanak tanımak ideal olanın madde üzerinde belirleyici olduğu momentleri kabul etmek anlamına gelir. Bu da materyalizmden vazgeçmektir”¹².

11 İnsanın etkinliğinin onun düşünmesine ön-gelmesinin bütün bir marksist kuram ve sınıfsız toplum toplum kavrayış üzerinde derin sonuçları vardır. Sadece düşünce değil, ihtiyaç ve dürtüler de insanın fiziksel etkinliğinin bürünümleri olarak görülmek durumundadır. İhtiyaçları ve

dürtüleri etkinliğin önüne alan her türlü kavrayış bütün insanların yeteneklerine göre çalışıp ihtiyaçlarına göre pay alabilecekleri bir toplumu temellendirmede **çok büyük** zorluklarla karşılaşacaktır.

12 “Teori ve Politika” dergisi yaklaşık olarak bu konumdadır.

Epistemolojik düalizmin; epistemolojide monizmi savunmanın materyalizmi inkar etmek anlamına geleceği şeklindeki itirazını kısaca özetlemiş olduk. Şüphesiz kuram, epistemolojik düalizm, yukarıda özetlenenden daha incelikli varyantlara da sahiptir. Bilen-bilinen ayrımını gözetten bir epistemolojiyi temellendirmek üzere bu iki alanın nesnelerini de farklılaştırma yoluna giden, gerçek nesne-bilgi nesnesi ayrımını, bu Althusserien ayrımı da kendi yapısına katan türleri vardır. Şimdi İlyenkov'un düğümü nasıl materyalizmden yana çözmeyi denediğine bakalım. Bunun için Sovyet felsefe ve psikoloji okullarının uzun süre merkezinde yer almış olduğunu az önce belirttiğimiz bir kavrama, etkinlik (activity) kavramına ihtiyaç var. Etkinlik salt insana özgü bir özellik olarak görülemez belki; ama İlyenkov'a göre insan diğer bütün hayvanlardan kollektif etkinliğinin tüketici değil üretici olmasıyla ayrılır. Etkinliği, insanın ihtiyaçlarını giderme arzusunun bir türevi olarak görmek olguyu basitleştirmek olur. Etkinlik, insanı kendi dışındaki gerçekliğin edilgen bir alıcısı yapmaktan alıkoyan bir özelliktir.

Etkinliğin *kurucu* niteliği Klasik Alman İdealizminin temel bir izleğidir. İlk olarak Fichte öznenin kendisini ancak kendisi olmayanla tanımlayabileceğini söyleyerek bu yolu açmıştı. "Ben olmayan"ın meydana getirilmesi "Ben"i yalnızca nesnelleştirilmesi, yani nesne kılınması değil, bunun ötesinde tam da "Ben"i tanımlanamazlıktan tanımlanabilirliğe geçişi anlamına gelir. "Ben"i kuran, onun eylemidir. Bu bir idealizm olduğu için de, eylem doğal olarak kuracağı (henüz kurulmamış) "Ben"i eylemidir! Fichte'nin etkinlikçi yaklaşımı Hegel tarafından çok daha yetkin bir sistemin yapıtaşı olarak sahiplenilmiştir. Hegel'in "Mutlak Özne"si de kendisini ancak dışsallaştırabildiği, yani kendi dışında kurulduğu ölçüde var edebilmektedir, ama önemli bir farklılıkla. Hegel'in sistemi Fichte'de olmayan bir *süreçsellik* kavrayışıyla zenginleştirilmiştir. Mutlak Özne kendisini bir çırpıda, amiyane bir benzetmeyle "ışık hızında" değil, zaman içinde dışsallaştırmaktadır. Madem ki dışsallaşacak olan mutlak özne, yani düşüncedir; o halde öncelikle öznenin düşünebilmesine olanak taşıyacak nesnellikler dışsallaşmalıdır. Böylece hem insandan bağımsız olarak varolduğu haliyle doğanın, hem de o doğanın üzerinde emeğiyle kendine yol açan insanın varolabilmesi mümkün olur. Madem ki Mutlak Öznenin dışsallaşması düşünülmeli demektir, onu

düşünecek insanların maddesel varoluşları sistemin iç mantığı uyarınca tamamıyla meşrudur (malum, böyle bir insan Hegel'in kendisidir). Sistemin çıkış noktası idealisttir ama tamamıyla realisttir, düşüncenin kendi dışında varolan gerçekliğin kabul edilmesinin önünde bir engel yoktur. Gerçeklik olanca maddeselliğiyle gerçekliktir, sadece düşünce tarafından varedilmiştir. Denebilir ki, eğer materyalizmi ve idealizmi birbirinden ayıran bir cam varsayılırsa, Hegel'in sistemi bu camın dibinde, materyalizmin hemen yanı başındadır. Bunun içindir ki henüz ortada Marksizm yokken *bile* sistemin devrimci niteliği göz korkutucu olmuş, Hegel'in savunucuları Prusya monarşisinin o dönemki durumunu kendini çözerek ilerleyen mutlak tinin gelişiminin nihai aşaması olarak kabul edip etmemekte ayrılarak sağ ve sol Hegelcilikleri oluşturmuşlardır. Yine bunun için Lenin Hegel'in büyük ölçüde bir materyalist olarak okunabileceğini yazmıştır. Marks'ın düşüncesi de aynı hat boyunca ilerler. İnsanın kendini yaratması ancak çevresini yaratmasıyla mümkün olur. Ancak artık insanlar Fichte'nin "Ben"inin ya da Hegel'in Mutlak öznesinin kendini gerçekleştirmesinin araçları olarak görülmezler. Dahası etkinlikleri de bireysel değil kolektiftir.

Fichte, Hegel, Marks, bilincin "verili" olmadığını savunmakla bütün bir felsefe geleneğinin dışında yer alırlar [Lektorskii, 2004]. Kartezyen sistemin içinde ya da dışında görülsünler, bu üçlünün karşısında duran gelenek açısından Ego dolaysız olarak verili olandır ve kendi dışındaki gerçekliğe "girilebilmesi" için bile o gerçekliği önceleyen varlığı tanınmak zorundadır [Muller, 1997]. Halbuki adları anılan düşünürler için Ego, bir etkinliğin sonucudur. Ego varolmaz, *kurulur*. Egoyu kuran etkinlik Fichte ve Hegel için spiritüel nitelikteyken Marks için nesne yönelimli pratiktir.

Kavranabilir bir dış dünya, bir dış gerçeklik kollektif ve üretime yönelik insan etkinliğinin her anında kendini açmakta, uyumakta olduğu karanlıklardan sıyrılmakta, hiçbir zaman *per se* (kendinde) değil, ama uyandırılmasını borçlu olduğu insani etkinliklerle damgalanmış haliyle gündemimize girer. İnsanı ve onun idealleştirilmiş gerçekliğini idealleştirilmiş maddeden ayıran sınır çizgisi sürekli silinip yeniden çizilmektedir. Silindiği an yeniden çizilmesi, çizildiği an yeniden silinmesi başlar. Hiçbir transandantal düşünce bizi biz olmaksızın maddenin ne olduğu

sorusunun yanıtına yaklaştıramaz. Sınırın ancak beri tarafı, “kendindeki” maddeden koparıp alınmış tarafı tanınabilir. Öte taraf düşünceyle, kurguyla değil, ancak insanın nesne yönelimli etkinliği sayesinde sınırı aşar ve bilişimizin alanına girer. Girdiği anda bilinebilir. Bilginin sınır tanımazlığı kökenini buradan alır. Bilinemeyecek bir şeyler olduğunu söyleyen her düşünce, etkinliğin bilişe önceliğini ihmal etmektedir. Bizler tarafından bilinemeyeceğini düşündüğümüz herhangi bir olgu, daha bilinemeyeceği formüle edilirken bilinebilirliğin alanına düşmüştür ve bilgisi mümkündür.¹³ Evet, hakkında konuşamayacağımız bir gerçeklik, biz henüz onu tanımazken belirleyiciliğini insanlaştırmış dünyamız üzerinde icra eden bir gerçeklik olmalıdır ama onun hakkında konuşmanın yolu felsefi kurgular değil amaca yönelik kolektif etkinliktir. Bu etkinlik yoksa biz sadece insani olan, ideal olan herşeyden önce orada olan, etkinlik dahil her şeyin son tahlilde onun bürünümleri olduğu bir

maddi gerçeklik bulunduğunu biliriz. Başkaca da pek bir şey bilmeyiz.¹⁴

İlyenkov’un düşüncelerinden hareketle marksist materyalizmin epistemolojisinin anlının gerçeklikle doğrudan, onun bir parçası olarak ilişkiye geçtiği özne-nesne özdeşliğinin gerçekleştiği bir doğrudan realizm olması gerektiğini göstermeye çalıştık¹⁵. Peki buradan nereye geliyoruz? İnsanların bilinçlerinden bağımsız bir dış dünya kavramını, materyalizmin bu en temel ayırt edici sınırını silmek durumunda mıyız? Buna hiçbir zorlayıcı gerekçemiz olmadığını gördük. Hem kronolojik hem de belirleyicilik anlamında hükümünü sürdüren bir “dış dünya” vardır ama o, kendimizi devre dışı bırakmakla hemencecik elde edeceğimiz “şu dünya” değildir. Dünya, belki artık daha isabetli bir terim kullanmanın yeri geldi, *madde*, daima bilebileceğimiz ve daima bildiğimizden fazlasıdır¹⁶.

Böylelikle İlyenkov ve onun düşünceyle varlığını

13 Bir kafa karışıklığına meydan vermek istemediğimi tekrarlıyorum. Burada bilimle değil felsefeyle ilgiliiyiz, bir çerçeve oluşturmaya çalışıyor, bu çerçevenin dağınık bazı bulguları sistemleştirerek anlamakta yardımcı olacağını söylüyor. Düşünce ve varlığın özdeşliğini materyalist kalarak öne sürmenin mümkün olduğunu, bunun düşüncenin nesnel gerçekliğin seyircisi değil kendisi olduğu anlamına geldiğini söyledik. Bunun nasıl mümkün olduğu asla felsefenin cevap veremeyeceği, vermeye kalkarsa da ciddiye ciddiye alınması gereken bir konudur. Bilinç bilimlerinin bize ne anlattıklarıyla henüz ilgilenmemeyi tercih ettim. Ancak okuyucunun bunların afaki konular olduğunu düşünmesini de istemiyorum. Doğrudan algı (direct perception) konusunda bir takım veriler birikmeye başlamıştır. Bkz.[Ballantyne, 2005].

14 Saffet Murat Tura bir yazısında, meslekten felsefeci bir arkadaşının kendisine içinde bir insanın bulunduğu bir manzara resminden, o insan silindiği takdirde pek çok kişinin ortada boş bir manzara kalacağını düşündüğünü, oysa eğer insan siliniyorsa (muhtemelen manzara ile temasa geçecek bir bilinç de silinmiş olacağından - E. A.) manzaranın da silinmesi gerektiğini söylediğini yazmıştı. Tura manzara silinse bile kağıdın bir köşesinde $E=mc^2$ yazısının kalması gerektiğini söylüyordu. İnsandan arınmış bir gerçekliğin transandantal niteliğine dair çok güzel bir örnek. Yine de sınırın ötesinde ne olduğu üzerine kurgulardan çok sınırnın bilinçli insan eylemiyle ötelenmesiyle yetinmenin daha ilerletici olacağı konusunda ısrarcı olacağım. [Tura, 2002]

15 Epistemolojik düalizm sıklıkla **Roy Bhaskar** ve onun felsefi okulu olan eleştirel gerçekçilikle yan yana gelir. Bhaskar’ın son kitaplarında taraftarlarını hüsrana uğratmak pahasına eski görüşlerini terkettiği, mistik bir doğrultuya girdiği söylenip duruyordu. Kitapları okumadığım için yorum yapamayacağım, ancak **Alex Callinicos** ile birlikte katıldığı bir tartışma toplantısında Bhaskar, entelektüel seyrinin mükemmel bir özeti veriyor ve şu çok şaşırtıcı sözlerle hangi konuma geldiğini açıklıyor:

“...Bu sene yayınladığım *meta-realite üzerine üç kitapta altıncı ya da yedinci ontoloji ya da gelişme düzeylerinden*

sözetmişim. Altıncıda dünyayı kendisinde anlamlı olarak görüyoruz bu dünyaya kaybolmuş büyüünü iade ettiğimiz düzey. Sonra yedinci, benim için en heyecan verici olanı geliyor, (bu) dünyayı non-düalite kategorileriyle anladığımız düzey. Ortodoks felsefe ve bilim felsefesi özne-nesne düalitesi (ikiliği) etrafında yapılanmıştır. Özdeşliği değil, özdeşlik yokluğunu destekler, şimdi benim iddia edeceğim şey - kavranlar için alan açmaya uğraşıyorum- özdeşlik yokluğunun (non-identity) aslında özdeşlik ilişkilerine asalakça bağlı olduğu. Ve bu çalışmalarda bilimin ve gündelik yaşamın hayatı noktalarında özne-nesne ikiliğinin kırıldığını öne sürüyorum.”

Bhaskar bunları söyledikten sonra özne-nesne ikiliğinin kırıldığı noktalara gündelik yaşamdan çok sayıda örnek veriyor. Kendisinin non-düalite olarak adlandırdığı özne-nesne özdeşliğinin tanrının varlığı anlamına gelmediğini vurguluyor ve devam ediyor:

“*Temel kavramlar, yani daha sonra değinebileceğimiz kozmik kılıf ve ve zemin durumu kavramları tam anlamıyla seküler bir yoruma açıktır. Eğer non-düalitenin bu kavramları toplumsal yaşamda temel önemdeyse, bu geleneksel eleştirel gerçekçi bilim felsefesinin kuramlaştırmadığı bir düzey olduğu anlamına geliyor, benim de son çalışmalarımda işaret etmeye çalıştığım işte ikinci düzeyin altındaki bu tekci (non-dual) düzey.*” [Bhaskar & Callinicos, 2003]. İlginç!

16 Aslında benzer bir tasvire, kuşkusuz belli ölçülerde, Althusser’de de rastlanabilir: Materyalizmin tezleri kendisi de insan pratiğinin özel bir anı olan bilimlerin “kendiliğinden pratiğinden” bilinçli sonuçlar çıkarıp onları eklemlendirmekten başka bir şey yapmaz. Bu pratik derin bir birlikte bir araya gelmiş iki terimi karşılaştırmaya dayanır: idealar (ya da bilinç) ve dış gerçeklik. Bu karşılaştırma [hem]dış gerçekliğin idealar ya da bilinç üzerindeki önceliğini tanıır, bu öncelik de kendini pratik içinde gerçeklik üzerine modelleştirir; [hem de] bilim tarafından bu pratik içinde tanımlanmış bilimsel yasaların nesnelliliğini.” [Althusser, 1953]. Althusser’in pratik tanımının pek çok noktada “etkinlik”ten uzak olmadığı gösterilebilir.

özdeşliğini kurmaya yönelik çabasına yönelik küçük soruşturmamız hiçbir biçimde hem kronolojik olarak hem de belirleme anlamında maddenin idelerden önce geldiğine ilişkin materyalist teze gölge düşürmemekte. İlyenkov'un deyiimiyle "ideal" varlığını daima maddeye, yani idealleştirilmemiş maddeye borçludur ve öyle de kalacaktır:

"Tarihi ve bilinçin araştırılmasında çıkış noktası olarak ideal olanı alan tüm felsefi kavrayışları idealist olarak kabul ediyoruz- ideal olan kavramını nasıl çözümlüyor olurlarsa olsunlar: bilinç olarak ya da irade olarak; düşünce olarak ya da genel olarak anlık olarak; "ruh" olarak ("soul") ya da "tin" (spirit) olarak; duyum olarak ya da "yaratıcı ilke" olarak; hatta "toplumsal olarak örgütlenmiş deneyim" olarak."[Akt. Bakhurst, 212]

Bu çerçeve epistemolojik düalizmin bilen özne-bilinen nesne ikiliğini bütünüyle iptal eder. Bu ikisi arasındaki ayrımın ancak bağlam bağımlı ve görelî bir anlamı olabilir. Engels'in Conrad Schmidt'e mektubunda söyledikleri de bu çerçeveyi destekler niteliktedir:

"Değer yasasına yaptığın eleştiriler gerçekliğin konumundan tüm kavramlara uygulanabilir. Varlığın ve düşüncenin özdeşliği, Hegelyen jargonla söylüyorum, senin daire ve poligon örneklerinle her noktada örtüşür. Ya da bu ikisi, bir şeyin kavramı ve gerçekliği, birbirine yaklaşan ama asla kavuşmayan iki asimtot gibi yan yana gider. İkisi arasındaki fark kavramı doğrudan ve hemencecik gerçek olmaktan, gerçekliği de hemencecik kendi kavramı olmaktan alıkoyar. Ancak, her ne kadar bir kavramın özü kavram olmaksa ve kendisinden soyutlandığı gerçeklikle prima facie doğrudan çakışmıyor olsa da, bu yine de kuruntudan [fiction] başka bir şeydir, tabii düşüncenin bütün ürünlerinin kuruntular olduğunu iddia etmezsen, çünkü öyle ya, gerçeklik bunlara denk düşesiye dek hayli yol katedecek, hatta o zaman bile ancak asimtotik olarak denk düşecektir..."

"Ya da doğa bilimlerinde hüküm

süren kavramlar hiçbir şekilde gerçekliğe denk düşemediklerinden mi kuruntudurlar? Evrim kuramını kabul ettiğimiz andan itibaren organik yaşam hakkındaki bütün kavramlarımız gerçekliğe ancak yaklaşık olarak denk düşerler. Başka türlü değişim olmazdı: organik dünyada kavramlar ve gerçeklik birbirine denk düştükleri anda gelişim sona ermiş demektir. Balık kavramı sudaki bir yaşamı ve solungaçlarla nefes almayı anlatır: bu kavramı yıkmadan balıktan amfibiye nasıl varacaksın? Yıkılmıştır da." [Akt. Steigerwald, 2000]

Engels'in söyledikleri yoruma gerek bırakmayacak ölçüde aydınlatıcı. Kavram ve nesnesi arasında koyutlanan ayrımlar, ikisi arasında özdeşlik ilişkisinin önünde engel olmadığı gibi, bu ilişki sayesinde derinlikli bir açıklamaları da yapılabilir. Bu yazının amacı bunu göstermeyi gerekli kılmıyor.

Artık malum operasyonu gerçekleştirebiliriz. Occham'ın usturası yalnızca ontolojik değil, epistemolojik bakımdan da varlığına gerek kalmamış tinin üzerine inebilir. İdealizmin manevra yapmak üzere kaçabileceği yer kalmamıştır, çünkü içerdiği tüm zenginlik asıl ait olduğu yere, maddeye aktarılmış, maddenin etkin yanının kuramlaştırılması olarak idealizmin nitelikleri israf edilmemiştir. İlyenkov'un önerdiği şekliyle yalnızca ontolojide değil, epistemolojide de monizm benimsenirse Kartezyen düalizm kapsanarak *aşılır*¹⁷.

"Psike"nin nasıl tarif edildiğiyle başlayan, bu tarif çabalarının günümüzdeki uzanımlarının izini süren felsefe tarihinin kimi önemli noktalarında konaklayarak devam eden yolculuğumuz bizi temellendirmeye çalıştığımız materyalizm kavrayışına hayli yaklaştırdı. Artık yukarıda *dışından* anlattığımız tarihi *içinden*, madde açısından ele alabiliriz. Maddenin ne olduğuna vereceğimiz yanıt bir yandan çağdaş materyalizmle marksist materyalizmin ayrımını belirginleştirirken bir yandan bu akımların nihai eleştirisini kendiliğinden yapacak. Yazımızın ilk bölümü Occham'ın usturasıyla bir başı doğranmış kartezyen dualizmin bir daha doğmasına, "belirmesine" imkân vermeyecek bir

17 Kuşkusuz bu kartezyen sistemin sistemin önce kabul edilip sonra aşıldığı anlamına gelmiyor.

madde tanımıyla sona erecek. Çemberi kapatıyoruz.

5. Marksist Materyalizmde Madde Kavramı

Küçük ayı takım yıldızı küçük bir aya ne kadar benziyorsa marksist materyalizmin madde tanımı da çağdaş materyalizminkine o kadar benzer. Yani benzemez.

Marksist materyalist ontolojide madde herşeydir ve hareket onun varlık biçimidir. Biri olmadan diğeri olamaz. İkisi birlikte varoldur ve bu ikisi dışında başka bir şey varolmaz. Bir kere daha: Madde ve onun hareketi herşeydir. Marksist materyalist ontolojiye uzak olanların herşey denilince neredeyse madde dışı herşeyi anlamaya çalışmaları tuhaftır ve yersiz bir çabadır. Dahas bir mantık kusurudur, çünkü madde ve onun hareketi her şey demek olduğundan madde denilince madde olmayanı anlamaya çabalamak da maddeyi anlamaktır. Herşey herşey demektir. Madde düşmanı felsefeler herşeyi maddeyle özdeşleştirmekten fellik fellik kaçarlar. Herşey evren olarak tanımlanır, tanrı olarak tanımlanır, uzay-zaman olarak tanımlanır ama asla madde olarak tanımlanmaz. Oysa istenildiği kadar düşünölsün, hayal edilsin, hareket halindeki maddeden daha kapsayıcı bir “idea”ya ulaşmanın imkânı yoktur. Tanrı, evren, uzay-zaman; bütün bu kavramların marksist materyalistler açısından problemi fazla kapsayıcı olmaları değil, yeterince kapsayıcı olmamalarıdır. Maddenin yaratıcısı olarak Tanrı kavramlaştırması sorunludur çünkü madde kavramının yetersizliğini gidermek üzere öne sürölen “açıklayıcı ilke” aynı nedensel sorgulamadan bağışık tutulmaktadır. Maddeyi Tanrı var ettiyse, Tanrıyı ne var etmiştir? Her varolana ön-gelen bir diğeri varolan tasarlamamıza bir engel olmadığına göre, “en önce gelen varolan” saplantısını bir yana bırakıp varoluşu ebedi ve ezeli olarak kabul etmek daha akıllıcadır. “Başlangıç yoksa başlatıcı da yoktur” [Sommerville, 1967] Yok, eğer Tanrı maddeyle, yani her şeyle, tüm varoluşla aynı anlama gelmek üzere kullanılıyorsa, o zaman bu gerçekliğe insansı nitelikler yakıştırma tehlikesini barındıran tuhaf ve savruk bir kelime tercihidir. Maddeyi içine alabilecek bir “kap” olarak uzay-zaman kavrayışı [Armstrong, 1980] bir diğeri anlayışsızlık örneğidir. Nedense biliminsanları arasında daha popüler olan bu kavrayışta da “maddenin uzay-zamanda homo-

jen dağılması” (Einstein) gibi şeylerden söz edilmektedir. Hareket halindeki madde kavrayışı uzay ve zamanı pekala türevsel olarak kapsayacağından bu görüş de yetersizdir. Maddeyi “içeren” evren düşüncesi daha da zavallı olduğundan buna ilişkin söylenecek bir şey yok. O halde marksist materyalizm olarak adlandırdığımız ve arkasında durmaya çalıştığımız kavrayışın ontolojik tutumunu bir kez daha vurgulayalım, çünkü sıklıkla anlaşılamıyor: Herşey hareket halindeki maddedir, madde olmayan ve onun hareketi olmayan hiçbir şey yoktur.

Bu tanım çoklarına haddinden fazla kapsayıcı, genişliği nedeniyle daha ilk anda analitik anlamını kaybetmeye yazgılı gibi görünebilir. Fiziksel olandan başka madde tanımayan, hatta bir şeyleri fiziksel güç ve kavramlarla açıkladığı zaman bile, açıkladığının ardında bıraktığı “posanın” ontolojik statüsü karşısında suskun kalan cari materyalizme kıyasla bu gerçekten de kapsamlı ve o yüzden de tutarlı bir tanımdır. Düşünce maddenin dışında bir şey değildir, maddenin evrimi sonucunda ulaşılmış yeni bir töz de olamaz, “her şey”in evrimi içinde mahiyeti bakımından “her şey”den başka bir şey ortaya çıkarabileceğini düşünmek doğru olmaz. Madde hareket halinde olduğu için biçimini değiştirebilir, kendini yeniden örgütleyerek farklı düzeylerde yeni niteliklerin ortaya çıkmasına, belirmesine olanak tanıyabilir. Ancak bunlar maddenin nitelikleridir. Düşünce, anlık, bilinç adına ne denirse, maddenin hareketi içinde ortaya çıkan bir niteliktir. Bilince böyle bakmak, düşüncelerin, duyumların, algıların, bir kelimeyele bilincin nöral dayanağını, substratını reddetmez ama çağdaş materyalizmin gerçekleştirmeye çalıştığı gibi bilinci nöral dayanağına da indirgermez. Maddenin hareketinin farklı düzeyler oluşturduğunu düşünebiliriz. Bilinç maddenin karmaşık düzeyde örgütlenmesinin sonucudur, bu örgütlenme düzeyinin maddeye kazandırdığı bir niteliktir. Maddeye indirgenemez ama madde olmadan varolamaz, nihayetinde kendisi de maddedir. Madde ve onun niteliğinin ilişkisi iki farklı tözün ilişkisi gibi görülemez, çünkü ortada tek bir töz yani madde ve onun hareket halindeki gelişiminin ulaştığı bir “yan düzey” vardır. Hareket halindeki madde düşüncesi, ilk ortaya atıldığı günden bu yana, felsefe tarihinin önemli bir kısmını (kuşkusuz çağdaş materyalizmi de peşinden sürükleyerek) havaya uçuracak bir dinamittir. Bu yüzden felsefe, hemen tüm tarihi boyunca,

hareketin hareketsizliğin özel bir biçimi olduğunu öne sürmek ve yalnızca ölü maddeyle işgörüyor olmasını gerekçelendirmek zorunda kalmıştır. Beyhude çabasında yalnızca Parmenides'den destek alabilir; ancak o zaman da, üç-beş paradoksla göz boyamanın hoşça vakit geçirticiliği bir yana bırakılırsa, ciddi bir inandırıcılık sorunu kendisini bekliyor olacaktır.

İşte bu yüzden madde ve niteliğinin ilişkisi nitelik düalizmi tamlamasının kullanımına uygun değildir. Anlığı maddenin niteliği olarak kabul etmenin kartezyen sorunsalı başka bir düzeyde davet ederek, düalizmin başka bir kılık altında arz-ı endam etmesi olarak yorumlayanların temel problemleri maddeyi hareketsiz, niteliğiyle başbaşa, "ikisine bir dünya"da kalmış olarak görmeleri ve göstermeleridir. Maddenin hareketinin bir momenti soyutlanıp hareketsizlik varsayıldığında elbette kartezyen sorunsallar içeri doluşacaktır. Oysa bir kez maddenin hareketli olduğu kabul edildi mi, madde ve onun niteliğinin ilişkisi problematik olmaktan çıkar, çünkü bu artık madde içi bir ilişkidir. Maddenin bir parçası olarak nitelik de hareketli olduğundan bu aynı zamanda dinamik bir ilişkidir.

Hem özdeşlik kuramı, hem de eleyici materyalizm (ve bu yazıda değinmediğimiz birçok başka çağdaş materyalizm okulu), kendisine özdeş kalabilen bir madde arayışı içinde olmak bakımından ortaklaşırlar. Özdeşlik kuramında bu daha açık, daha barizdir; burada zihnin değişmeyen bir duruma denk düşen değişmeyen bir karşılık bulmaya çabalanır. Eleyici materyalizm daha ileride bir konumdur belki ve marksistler tarafından daha ciddiyetle değerlendirilmeyi hak eder; nihayetinde anlıksal içerikleri karşılayan kavramların zamanla nasıl da değiştiğinin ve bundan sonra da nasıl değişebileceğinin farkındadır; ama maddenin değişkenliği onun için aslında varolmadığının bir kanıtı olarak görüldüğünden, hareket halinde olduğunu farketmediği maddeyi yani anlığı eler ve hareketsiz olarak bulmayı umduğu maddenin arayışına koşar. Bir bütün olarak çağdaş materyalizmin madde kavrayışı durağandır. Ve bu düşünce, yani süreçsellikten durağanlık yaşıtıp bunun daha "maddeci" bir pozisyon olduğuna inanmak çok eski bir düşüncedir. Engels benzer bir yanılgıyı paylaşırlar için yazıyordu:

"Hegel'in 'metafizik' yöntem dediği, verilmiş ve değişmez nesneler olarak düşünülen ve şeylerin incelenmesiyle

uğraşmayı yeğleyen ve kalıntıları hala zihinlere musallat olan eski araştırma ve düşünme yönteminin doğruluğu, zamanında tarihsel olarak ortaya çıkmıştı. Süreçleri incelemeyi önce şeyleri incelemek gerekiyordu. Bir şeyde meydana gelen değişiklikleri gözlemlemeyi önce, şu ya da bu şeyin ne olduğunu bilmek gerekiyordu. Ve bu, doğa bilimlerinde böyle oldu. Şeyleri kesin biçimleriyle meydana gelmiş şeyler olarak ele alan eski metafizik, ölü ve canlı şeyleri kesin biçimleriyle meydana gelmiş olarak inceleyen bir doğabiliminin ürünü idi".
[Engels, 1885]

Ontolojik açıdan materyalizm kabul edilir, bir de maddenin hareketli olduğu üzerinde uzlaşılsa, epistemolojik açıdan düalizmde ısrarcı olmak çelişkilidir. Hem dış dünyanın bilgisinin anlığın süzgecinden kırılarak geçtiğini savunmak, hem de bu bilginin dış dünyaya nasıl böylesine uyumlu olduğunu açıklamak başka türlü imkânsızdır. Bilincimizin hareketi dış dünyanın hareketiyle böylesine ritmik bir uyum içindeyse en iyisi ortada prizma falan olmadığını ve dış dünyayla doğrudan temas halinde olduğumuzu yani aslında dünyanın "dışarısı" olmadığını kabul etmektir. İşte bunun için özne-nesne özdeşliği mümkün hale gelir. "Varolan rasyonel olarak bilinebilir ve yalnızca rasyonel olarak bilinebilen vardır".

Maddenin kendini örgütlenme sürecinde, kendisini yansıtabildiği bir evre olarak bilincin belirmesiyle birlikte adına madde denilen bu tekil gerçekliğin ayrılmış olduğu düşünülmüş, maddenin kendi üzerine yansıması (reflexion) kendisini madde-den ayrı olarak tasarlama yetisini kazanmıştır. "Bilinç olmanın bilgisi anlamına gelir. Oluşun evrensel bir fikir olduğu gerçeğine ilişkin en solugundan da olsa bir iz e sahip olma anlamına gelir. Oluş her şeydir, her şeyin özüdür... İnsan anlığı iki şeyin mutlak ayrılığını tanımaz, ancak anlama amacıyla evreni parçalarına ayırmakta bir sakınca yoktur" [Dietzgen'den akt. Gambone]. İdealizm denilen felsefe maddenin kendi üzerine yansıyabildiği bir düzeyin oluşum dinamiğinin tersinden okunmasıdır. Bu düşüncenin neyi vazettiği genellikle karanlıksa da, maddenin illa ki düşüncede olan bir şeylerden pay aldığını iddia ediyor olması ayırt edici bir vasıf gibi gözükmemektedir. Öznel varyantlarında bu düşünce tanımlı bir insanın düşüncesidir ve bu insan da sıklıkla filozofun ken-

disi olmak zorundadır. Nesnel idealizmdeyse düşüncenin sahibi belirsizleştirilmiştir. Her iki varyant da çok sayıda tutarsızlık sonucu yaşam alanı bulabilirler, zaten başka türlü olması evrimle ilgili nedenlerden ötürü olanaksızdır. Tutarlığa ça baladıkları ölçüdeyse öznel idealizm psikopatolojiye (iletişime geçilecek kimse olmadığından öznel idealist kendi zihniyle baş başa kalır, bu da yaşamla bağdaşmaz) nesnel idealizmse materyalizme varır. Nesnel idealizmin en gelişkin biçimi ideal olanın sahibinin tek bir anlık olduğunu, diğer anlıkların içeriklerinin bu tek anlıktan pay aldıklarını öne sürer. Ama bu maddecilerin tanımladığı anlamda çeşitliliğiyle birlikte gelişen madde tanımından farklı bir şey değildir. Felsefe tarihinin büyük anlaşmazlıklarının altında ender olmayarak kullanılan kavramların farklı içeriklerle doldurulması yatmaktadır. İdealistler “ilke”lerin maddeden önce geldiğini diledikleri kadar iddia etsinler, eğer ilkeleri bir yaratma eyleminin nesnesi olarak görmüyorsa materyalistlerin maddeden anladıklarından farklı bir şey anlamıyorlardır. Nesnel idealizm materyalizme ulaşacak tutarlılığı gösteremezse, ismi değişebilen ama herkesin Tanrı olduğunu anlayabileceği bir idea üzerinden öznel idealizme, oradan da psikiyatriye ulaşır.

Hareketli madde kavrayışı, çağdaş materyalizmin bütünü karşısında marksist materyalizmi olağanüstü avantajlı duruma geçirir. İndirgeyici materyalizm daha en başından değişmeyen bir madde kavramının tutsağıdır. Değişken zihinsel içeriklerin değişken beyinsel içeriklere indirgenme çabasının ne gibi güçlük ve tutarsızlıklara yol açabileceğinin yorumunu okuyucuya bırakıyorum. Kuşkusuz indirgeyici materyalizm de, aslında devingen maddenin ve anlığın görelisi olarak dingin bir anını kısıtırmaya gayret ettiğini söyleyecektir. Bilindik hikaye: tıpkı formel mantığın devingenliğin görelisi olarak sabit, dingin bir anını kısıtırmaya çalışması ve bu göreliliğin üzerine bütün bir kavrayış sistemi kurmaya çalışması gibi...

Bir diğer felsefe okulu olan pozitivizm/empirizm gerçekliği ya duyu organlarıyla ya da daha sofistike gereçlerle gözlenebilenlerin toplamına indirgediğinden madde tanımının kapsamı sürekli değişir ve bu da bu okulu sayısız krizle karşı karşıya bırakır. Halbuki gerçeklik yani bu anlamda madde daima *daha fazla* bir şeydir. Görülüp bilinenin

ötesindedir de. Bilinç maddi gerçekliğin bir dilimini somutlaştırır ve her somutlaştırdığı dilimde maddenin bir bürünümünü görür.

Bilincin kendisini gerçekliğin ve gerçeklikle eşanlamlı olarak maddenin bir parçası olarak kavrayamaması ve kendisini hep gerçekliğin dışında düşünmesinin bilimsel sorgulamaya rehberlik eden örtük hipotezlerin oluşturulmasında önemi vardır. Pozitivist/empirisist gelenek modelleştirmelerini bilincin gerçekliğin dışındaki bir pozisyon-
dan ahkam kesebileceği inancına yaslar. Gerçekliğin, bilincin içine dahil olmadığı bir ontolojiyi tanımlıyor sayılması fizikteki bir çok anlaşmazlığın zeminini oluşturmuştur. Parçacıkların momentum ve konumlarının aynı anda belirlenememesi olarak belirsizlik prensibinin gerçekliğe, hep insan dışında olduğu varsayılan gerçekliğe atfedilmesi zorunlu değildir. Ölçüm etkinliği, ölçüleni kendi belirsizliğinden kurtararak gözlemcinin de bir parçası olduğu bir sisteme katmaktadır. Kuşkusuz her yeni gerçekliğin, öncesinde başka alanlarda işlevsel olmuş bir terminolojiyle karşılaşma çabası da başlıbaşına karışıklık yaratıcıdır. Atomların bilardo topu gibi, dalgalarınsa su dalgaları gibi tasarlanması buna örnektir. Işığın aynı anda parçacık ve dalga özelliklerini göstermesinin kavranılmasındaki güçlük tanımlayıcı kavramların gündelik kullanımlarının, farklı bir alana doğrudan aktarımlarıyla da ilgilidir. Halbuki sözkonusu olan, ölçüm yapılasıya değin “karanlıkta” bekleyeduran bir gerçeklik parçasının somutlaşmasıdır.¹⁸ *“Bir fotonu ölçüp tanımını verdiğimizizde, ölçüm sistemimizle evrenin gözlenemez bir parçasıyla ilişki kurduğumuz anlamına gelir. Evrenin bu parçasını gözlem ölçüğümüz menziliindeki bir parçasından hareketle somutlaştırırız.”* [Jarvilehto, 2004]. Empirisist algı kuramında “dışarıdaki” gerçeklik duyu organlarına, bu yolla da bilince etkir. Görsel bir uyaran “dışarıda”, bu uyarının organizmada sebep olduğu etkiyse “içerdedir”. Algı gerçekliğin bilince yaptığı bir şeydir. Halbuki farklı bir modelleştirme mümkündür. Her kendilik algısı aslında bir “potansiyel muhasebesi” olarak görülebilir. Etkinlik halindeki madde olarak bilinç kendisinin etkinlik potansiyelini sürekli başka etkinlik potansiyelleriyle kıyaslayarak en uygun olan çıktılarını veren bir sistem olarak modelleştirilebilir. Gerçeklikse, bu tekil etkinliklerin vektörel bir bileşimi olarak ken-

18 **Yılmaz Öner**'in yapıtlarında bu durum *virtüel* ve *fiili* gerçeklikler arasındaki ayrıma denk gelir.

disini meydana getiren etkinlik formlarına sürekli girdi üretmektedir. Öznel ve nesnel olan sürekli birbirine döndüklerinden öznelin bilgisini kavramada *mantıksal* bir olanaksızlıktan söz etmenin gereği yoktur¹⁹

“Ontoloji ve epistemoloji arasındaki ayrım insanın ve çevresinin ayrımı üzerine kurulmuştur. Eğer insanın ve çevresinin iki ayrı sistem olduğu varsayılırsa, o zaman çevrenin nitelikleri ve bu nitelikleri bilebilme olanağı konusunda ayrı sorular sor-mak hayli mantıklıdır. Eğer insan ve çevre-

si iki farklı sistemse dünyanın hangi özel-liklerinin gerçekten varolduğunu ve bu niteliklerin doğru bilgisinin nasıl mümkün olduğunu [ayrı ayrı] sormak tamamıyla mantıklı olur. Eğer insan ve çevresinin aynı sisteme ait olduklarını kabul edersek bu tür problemler ortadan kalkar. O za-man “ne var” sorusu “ne bilebiliriz” soru-suyla özdeş hale gelir.” [Järvilehto, 2004]

Marksist materyalizmin “gerek” şartını böyle-likle tartıştığımızı kabul ediyorum. Şimdi sıra “yeter” şartını tartışmaya geldi...

19 "Teori ve Politika" dergisi devrimcilik/reformculuk ayrımını temellendirmek için nesnelin hakkını nesnele, öznelin hakkını öznele vermek olarak tarif edilebilecek bir yol izliyor ve bu ikisini farklı kompartmanlara (yani "teori"ye ve "politika"ya) hapsediyor. Halbuki ayrım,

çözdüğünden fazla sorun yaratan Althusserien şemalara bağlanmadan da korunabilir. Nesnel olan öznel olanın vek-törel bir bileşiminden ibaretse, şu ya da bu doğrultudaki öznel tavır alışlar nesnelliği elbette belirler.

KAYNAKÇA

Althusser, Louis (1953) On Marxism, *The Spectre of Hegel*, içinde, Verso, 1997, London

Andrieu, Bernard (2004) Penser le Corps, <http://methodos.revues.org/document127.html>

Armstrong, David M. (1980) Naturalism, Materialism, and First Philosophy, *Contemporary Materialism, A reader*, içinde, ed. Paul Moser & J. D. Trout, Routledge London

Bakhurst David, (1991) *Consciousness and Revolution in Soviet Philosophy, From the Bolsheviks to Evald İlyenkov*, Cambridge, London

Ballantyne, Paul F. (2005) Basic Philosophical choies, metatheory, and theory assessment methodology for a unified 21st century psychology, <http://www.comfnet.ca/~pballan/Index.html>

Bhaskar Roy, Callinicos Alex (2003) Marxism and Critical Realism, A Debate, *Journal of Critical Realism* 1:2 (89-114)

Bykhovski B. (1979) *Gassendi*, Edition du Progres, Moscou

Chalmers, David J. (1996) *The Conscious Mind*, Oxford University Press. London

Churchland, Patricia Smith (2002) Brain-wise, Studies in Neurophilosophy, MIT Pres, London

Churchland Paul (1981) Eliminative Materialism and The Propositional Attitudes, *Contemporary Materialism, A reader*, içinde, ed. Paul Moser & J. D. Trout, Routledge, London

Descartes R. (1637) *Metot Üzerine Konuşma*,

Türkçesi: K.Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, 1984, İs-tanbul (55)

Diderot, Denis (1754) On the Interpretation of Nature, s.46, *The Irresistible Diderot* içinde, Ed. J. H. Mason, London, Quartet, 1982.

Emmeche C., Koppe S., Stjernfelt F., (1997) Explaining Emergence –Towards an Ontology of Levels, *Journal for General Philosophy of Science* 28: 83-119.

Engels, Friedrich (1880) Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, Giriş, Türkçeye Çeviren: Öner Ünalın, Sol Yayınları, 1977, Ankara

Engels Friedrich, (1885) *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları. Türkçeye Çeviren: Sevim Belli. Eylül 1979, Ankara

Gambone, Larry (tarhsiz) Cosmic Dialectics, The Libertarian Philosophy of Joseph Dietzgen, <http://www.geocities.com/vcmntalk/COSMIC.doc>

Humphrey, Nicholas (2000) How To Solve The Mind-Body Problem, *Journal of Consciousness Studies*, 7, 5-20

İlyenkov, Evald (1977) Dialectical Logic, Essays on its History and Theory, Progress Publishers, Moscow, <http://www.marxists.org/archive/ilyenkov/works/essays/>

Järvilehto, Timo (2004) Is there an ultimate essence of matter?, <http://www.kjf.ca/kjf/77-TA-JAR.htm>

Johnson, Steven (2002) *Emergence*. Penguin, London

Kaitaro T. (2004) Brain-mind identities in dualism an materialism: a historical perspective, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 35 (627-645)

Lektorskii, V. A. (2004) The Activity Approach – Death or Rebirth?, *Journal of Russian and East European Psychology*, Vol. 42, no. 2, pp. 12-29

Lenin V. İ. (1908) *Materyalizm ve Ampir-yokritisizm*, Sol Yayınları, Çeviren: Sevim Belli, 1988, Ankara

Lewis, Bradley (1994) Psychotherapy, Neuroscience, and Philosophy of Mind, *American Journal of Psychotherapy*, Vol.48, No. 1.

Lycan, William G., (tarihsiz) A Particularly Compelling Refutation Of Eliminative Materialism, <http://www.unc.edu/~ujanel/ElimWeb.htm>

McGinn, Colin (2004), Consciousness, Atomism, and the Ancient Greeks, *Consciousness and Its Objects* içinde Ch.6.

Mitchell, Ian (1978) Marxism and German Scientific Materialism, *Annals of Science*, 35, (379-400)

Moser, Paul K.; Trout, J.D.; (1995) General Introduction: Contemporary Materialism, *Contemporary Materialism, A reader*, içinde ed. Paul Moser & J. D. Trout, Routledge, London

Muller, H.F. J. (1997) Is the Mind Real?, <http://cogprints.org/361/00/1-TA12.HTM>

Novikoff Alex B. (1945) The Concept of Integrative Levels and Biology, *Science*, 101(209-215)

Nunn, Chris (2003) A Nagelian Theory of Consciousness?, *Science and Consciousness Review*, No:1,

Petit, Jean Luc (2003) Repenser le corps, l'action et la cognition avec les neurosciences, *Intellectica*, 36-37, pp.17-45

Robinson, Howard (1998) Materialism in the Philosophy of Mind, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig, Routledge, New York, http://members.aol.com/NeoNoetics/MATERIALISM_MIND.html

Sawyer, R.Keith, (2002) Emergence in Psychology: Lessons from the History of Non-Reductionist science; *Human Development*, 45: 2-28

Searle John R. (1994) *The Rediscovery of The Mind*, MIT Pres, Cambridge, Massachusetts

Searle, John R. (tarihsiz) Why İ Am Not a Property Dualist,

Searle, John R. (tarihsiz) The Problem of Consciousness,

Searle, John R. (1998) How To Study Consciousness Scientifically, *Brain Research Reviews* 26, 379-387

Sellars, Ray Wood (1969) Reflections on American Philosophy From Within, Notre Dame: University of Notre Dame Press, Ch.8, S.108

Smart J.J. (1981) Sensation and Brain Processes, *Contemporary Materialism, A reader*, içinde, ed. Paul Moser & J. D. Trout, Routledge, London

Sommerville John (1967) The Nature of Reality: Dialectical Materialism, *The Philosophy of Marxism: An Exposition*, Minneapolis, Marxist Educational Press

Steigerwald, Robert (2000) Materialism and Modern Sciences, *Nature, Science, Thought*, Vol.13, No:3, 279-233

Stich, Stephen & Ravencroft, Ian (1993) What is Folk Psychology?, Technical Report #5,

Tang Paul C. L., (1999) A Review Essay: Recent Literature on Cognitive Science, *The Social Science Journal*, Volume 36, Number 4 (675-686)

Tura, Saffet Murat (2002) *Solaris, Şeyh ve Arzu*, içinde, Metis Yayınları, İstanbul,

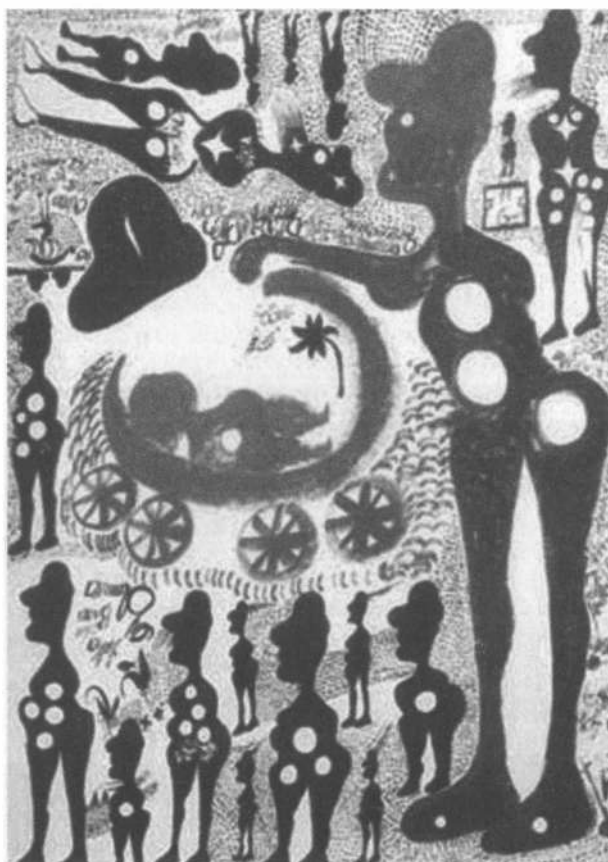
Tura Saffet Murat (2005) Kartezyen İkiliği Aşmak, *İmago* 1, içinde

Young, Robert M. (1990) The Mind-Body Problem, nature.com/rmyoung/papers/pap102.html

Zeman Adam (2004) *Consciousness, A User's Guide*, Yale University Pres, New Haven and London.(322)

Fernand Desmoulin

Carlo Zinelli

Freud ve Gelecek

Thomas Mann

Çeviren: Zeynep Koçak

Büyük bir bilim adamına saygı sunmak için bir araya geldik. Şimdi, çok haklı olarak şu soru sorulabilir: Bir edebiyatçının böyle bir durumda sözcü rolü üstlenmesini haklı kılan nedir? Ya da, sorumluluğu onu seçen bilim topluluğunun üyelerine devrederek, ustalarının doğum gününü sözcüklerle kutlamak için neden aralarından birini, bir bilim adamını değil de, bir yazarı seçtiklerini sorabiliriz. Çünkü, dostlarım, bir yazar, özünde bilime, bilmeye, ayırtırmaya ve analiz etmeye pek fazla ilgi duyan biri değildir; düpedüz yaratmayı, yapıp etmeyi temsil eder o ve bu yüzden de kendisi yararlı bir bilginin nesnesi olabilir, üstelik bir özne olarak bu alanda hiçbir yeterlilik taşımaksızın. Acaba sorumuzun yanıtı, yazarın sanatçı kişiliğiyle ve aklın sanatını yapan biri olarak, aklın bayramını kutlamaya özellikle yatkın olması, doğası gereği bilim ve bilgi insanına göre daha bir bayram günü insanı olması mıdır? Böyle bir görüşe itiraz etmek bana düşmez. Şairin hayatın şöenlerini anladığı, hatta hayatı bir şöen olarak algıladığı doğrudur- ve bunu söylerken, şu anda icra etmekte olduğumuz onur töreninin ana motiflerinden birine değinmiş, ama sadece değinmiş oluyorum. Ama muhtemelen, bu geceyi düzenleyenler seçimlerini yaparlarken aklılarında başka bir şeyi de bulunduruyorlardı: nesneyle öznenin, bilgi nesnesiyle bilginin beklenmedik ve ağırbaşlı karşılaşması-bir şöen ki, düşleri görenin ve bilenin kendisi, bizim bu saygı duruşumuz aracılığıyla düş-benzeri bir kavrayışın nesnesi olacaktır. Ve böyle bir tavra da itiraz edemem; en çok da şundan: Bu karşılaşma ileride gelişerek büyük bir senfoniye dönüşecek bir

düşünsel sürecin ilk notalarını verebilecektir. Tekrarlanacak, daha açıkça vurgulanacak ve ustalıklarla icra edilecektir. Çünkü, eğer büyük bir yanılgıya düşmüyorsam, tüm psikanalitik bilginin canalcı noktasını oluşturan şey, nesne ve öznenin karşılaşması, birbirine karışması, özdeşleşmesi ve bunun sonucunda da kaderin ve karakterin, egonun ve fiiliyatın, yapmanın ve etmenin gizemli birliğinin ve böylece de ruhun bir işlemi olarak gerçekliğin gizeminin kavranılmasıdır.

Böyle de olsa, bir sanatçının büyük bir bilim adamının methiyecisi olarak seçilmesi aslında her ikisi hakkında da bir şeyler söyleyebilir. Bundan ilkin, şu an onurlandırdığımız dahi ile yaratıcı edebiyat dünyası arasında bir bağlantı olduğunu çıkarsarız. İkinci olarak, bir yanda yazar, öte yanda ustası ve efendisinin Freud olduğu herkes tarafından kabul edilmiş bilim dalı arasında özel ilişkiler olduğunu gözler önüne serer bu seçim. Şimdi, bu yakın karşılıklı ilişkinin benzersiz ve dikkate değer yanı, bunun çok uzun bir süre bilinçdışı kalmış olmasıdır- yani, ruhun bilinçdışı diye adlandırmayı artık bizim de öğrendiğimiz bir bölgesinde ki, onu keşfetmek, araştırmak, insanlık adına fethetmek tam da bu gece burada kutladığımız bilge dahinin misyonu olmuştur. Edebiyatla psikanaliz arasındaki yakın ilişkiyi her iki taraf da uzun süredir biliyordu. Ama bu gecenin asıl önemi, en azından benim gözlerimde ve kişisel bir duygu olarak, bu iki alan arasındaki ilk resmi karşılaşmanın gerçekleşiyor olmasında, aralarındaki ilişkinin kabullenilmesinde ve gösterilmesinde yatmaktadır.

Tekrarlamak isterim, bu iki alan arasındaki derin yakınlık uzun süre fark edilmeden kalmıştır.

Aslında onuruna toplandığımız o yüce ruhun, genel bir araştırma metodu ve tedavi edici bir teknik olarak psikanalizin kurucusunun, Sigmund Freud'un, bu zorlu yolu edebiyattan teşvik ve destek alabileceğini bilmeden bir hekim ve doğa bilimci olarak katettiğini biliyoruz. O, Nietzsche'nin sayfalarında, gerçek bir Freud'gil kavrayışın  nsezisel pırıltılarının bulunabileceğini bilmiyordu; Novalis'in romantik-biyolojik fantezilerinin analitik kavramlara sık sık şaşırtıcı derecede yaklaştığını bilmiyordu; Kierkegaard'ı tanımıyor, psikolojik aşırılıklara sürükleyen Hristiyan  oşkusunu nedeniyle kendisine çok sempatik ve teşvik edici görüneceğini bilmiyordu; ve son olarak Schopenhauer'ı, dürtü felsefesinin değişim ve kurtuluş peşinde koşan bu melankolik senfonicisini bilmiyordu. Herhalde bilmiyordu. Kendinden  nceki herhangi bir sezisel kazanımdan habersiz, yardım görmeden, kendi araştırmaları doğrultusunda metodik biçimde ilerlemek zorundaydı; özel avantajlardan yoksun oluşu, çalışmasının itici gücünü artırmış bile olabilir. Ve bizde onu, yalnız biri olarak düşünüyoruz- bu yalnızlık, onunla ilgili ilk tasavvurumuzun ayrılmaz bir parçasıdır. Nietzsche'nin, Schopenhauer'ı "dahi bir felsefeci, kendi kendine yeten bir beyin, bir erkek ve yiğit bir şövalye, dünyayı müsamahasız gözlerle gören ve kendi gücünden gelen cesaretiyle tek başına olmasını bilen, yetkeye boyun eğmeyen biri" olarak tanımladığı, " ileci İdeallerin Anlamı Nedir" başlıklı büyüleyici makalesinde kullanılan anlamıyla bir yalnızlıktır buradaki. Onu, ruh d nyama adım attığı andan itibaren, erkek ve yiğit bir şövalye kılığında, ölüm'le Şeytan arasında gidip gelen bir şövalye olarak hayal ettim hep.

Gecikmiş bir tanışmaydı bu- psikanalizin genel olarak şiirsel ve yaratıcı itkiyle ve özel olarak da benimkisiyle ilişkisi düşünüldüğünde, umulacağından çok daha geç bir karşılaşma. Sözünü ettiğim ilişki iki yönlüdür; ilki, bir hakikat aşkından, bir hakikat duygusundan oluşur: Hakikatin acı ve tatlı yanlarına karşı özel bir duyarlılık ve açıklık ki, kendini bir psikolojik uyarılma ve görüş berraklığında ortaya koyar; o kadar ki, hakikat kavramıyla psikolojik algılama ve tanıma kavramı arasında nerdeyse bire bir örtüşme olmaktadır. İkincisiyse, hastalık denen şeyin anlaşılmasından, hastalıkla belli bir yakınlıktan oluşur; temelde sağlıklı olmakla dengelenen bu yakınlık, hastalığın doğurgan, üretken niteliğinin anlaşılmasını da  erir.

Hakikat aşkına gelince; psikoloji olarak hakikate duyulan acılı, ahlaki olarak koşullanmış

aşkın kökenini, Nietzsche'nin o yüce okulunda, "hakikat" ile "psikolojik hakikatin", bilen ile psikoloğun çarpıcı biçimde örtüştüğü düşünüş tarzında buluruz. Onun gururlu dürüstlüğü, entelektüel namus anlayışı, hakikatin hizmetine girişindeki bilinçli ve melankolik korkusuzluk, kendini tanıyışı ve cezalandırışı- bütün bunlar psikolojik bir niyet ve tavrın göstergesidir. Nietzsche'nin psikolojik cebelleşme ve azabıyla tanışmamın, kendi yetilerim üzerindeki artırıcı, kuvvetlendirici ve yapıcı etkisini hiçbir zaman unutamam. Tonio Kr ger'de sanatçı, "bilginin bıkkınlığından" bahseder. Bu has Nietzsche dilidir; ve geç adamın melankolisi de, bir ayna imgesini gördüğü Nietzsche'nin doğasındaki Hamlet-benzerliğiyle ilişkilidir: aslında bilginin içine doğmadığı halde bilgi sahibi olmaya sürüklenen bir doğadır. Bunlar, ge liğin yılların getirdiğı olgunlukla kaçınılmaz biçimde hafifleyip yatışan sancı ve ıztıraplarıdır. Yine de, içimde, bilginin ve hakikatin psikolojik yorumu için bir arzu taşıyorum hala; onları hala psikolojiyle bir tutuyor ve hakikate duyulan bu psikolojik isteğin genelde bir hakikat isteğinden kaynaklandığını düşünüyorum; hala psikolojiyi, kelimenin en dolaysız ve en yüreklendirici anlamıyla hakikat olarak yorumluyorum. Sanırım, bunu doğalcı bir eğilim olarak görmek ve bir edebi doğalcılık eğitimi almış olmaya bağlamak mümkündür; psike'nin doğal biliminin -başka bir deyişle psikanalizin- benimsenmesi için bir önkoşul olmuştur.

Yaratıcı itki ve bilim arasındaki ikincil bir bağdan bahsettim: Hastalığın anlaşılması ya da daha doğrusu, bir hastalığın bilgi aracı olarak anlaşılması. Bu da Nietzsche'den türetilir. O, marazi durumunun kendine ne kazandırmış olduğunu çok iyi biliyordu ve her sayfasında, hastalığın deneyimlenmesinden daha derin bir bilginin olmadığını, yükseltilmiş her türlü sağlığın da ancak hastalığın içinden geçerek kazanılacağını bize öğretmek ister gibiydi. Bu tavır da kendi deneyimine işaret eder; fakat genel olarak entelektüel adamın, özellikle de benim yaratıcı sanatçının doğasına, evet, şüphesiz insanlığın ve insanoğlunun da doğasına içkin, ama son kertede en u  ifadesini yaratıcı sanatçıda bulunan bir tutumdur. Victor Hugo "*L'humanité, s'affirme par l'infirmit *" [insanlık hastalığın evetlenmesidir] der. İnsanlığın ve kültürün daha yüksek biçimlerinin narin yapısını, onların hastalık dünyası üzerindeki uzmanlığını açıkça ve tamamen onaylayan bir deyiş. İnsana, hayvanla melek, doğayla ruh arasındaki konumunun ona dayatmış olduğu

apaçık zorluklar ve gerilim yükünden ötürü “*das kranke Tier*” [hasta hayvan] denilmiştir. O halde, anormalliğe bakma yoluyla insan doğasının karanlığına doğru derinlemesine nüfuz etmeyi başardığımızı, hastalığın -yani nevrozun- analizinin kendini birinci sınıf bir antropolojik teknik olarak ortaya koymuş olmasına ne diye hayret edelim?

Edebi sanatçı bu duruma şaşırarak en son kişi olmalıdır. Ama güçlü genel ve bireysel eğilimi üzerine düşünüldüğünde, kendi varoluşunu psikanalitik araştırmaya ve Sigmund Freud’un hayat - çalışmasına bağlayan yakın ve sıcak ilişkinin farkına varmakta çok geç kalmış olduğuna şaşırabilir. Kendi payıma ben, Freud’un başarısının artık sadece bir tedavi yöntemi olarak düşünülmediği kabul edilsin ya da edilmesin, tümüyle tıbbi içerimlerini çoktan aşmış olduğu, bilimin ve aklın her alanına nüfuz edebilmiş bir dünya hareketine dönüştüğü zaman farkına vardım bu ilişkinin. O noktada, sanat tarihi, din ve tarih-öncesi; mitoloji, folklor, pedagoji gibi alanlarda kendini göstermişti psikanalitik yöntem. Hatta benim psikanalize gittiğimi söylemek de yanlış olur. Psikanaliz bana geldi. Bu alanda çalışan bazı gençlerin, *Küçük Friedemann*’dan *Venedik’te Ölüm*, *Sihirli Dağ* ve *Joseph* romanlarına kadar, çalışmalarına gösterdikleri dostane ilgi sayesinde bir şekilde “dahil” olduğumu anladım; bu benim gizli ve bilinç dışı çıkmamış sempatilerimi fark etmemi sağladı, herhalde böyle olması da gerekiyordu; ve psikanaliz edebiyatıyla ilgilenmeye başladığımda, bilimsel doğruluğun dilinde ve fikirlerinde bana uzun zamandır aşına olan, gençliğimin zihinsel deneyimlerinden tanıdığım çok şey buldum.

Umarım, bir süre daha bu otobiyografik üslupta devam etmeme izin verir ve Freud yerine kendimden bahsediyor olmamı çok yersiz bulmazsınız. Ve aslında, onun *hakkında* konuşmak benim için hiç de kolay değil. Freud hakkında yeni ne söyleyebilirim size? Ama, kendimden bahsederek, gelişmem için belirleyici olan bazı deneyimlerin beni nasıl özel olarak ve derinden Freudiyen deneyime hazırladığını söylerken de açıkça onun adına konuşmuş oluyorum. Genç bir adam olarak, Arthur Schopenhauer’in felsefesiyle temasının bende bıraktığı etkiyi farklı yerlerde ve sık sık itiraf etmişimdir; hatta, sonradan *Buddenbrooks*’un sayfalarında onun için bir anıt dikildiğini de söyleyebilirim. İlk kez burada, Schopenhauer’de, daha o tarihte bile mücehhez olmuş bir metafiziğin kötümserliğinde, bilinç dışı psikolojisinin ahlaki

tarafını temsil eden o gözüpük hakikat arayışıyla karşılaştım. Bu metafizik, yüzyıllık inançlara karşı karanlık bir isyanla, dürtünün tin ve akıl üzerindeki üstünlüğünü öğretiyor, insanda olduğu gibi diğer yaratılmış varlıklarda da, iradeyi yaşamın çekirdeği ve özü, akli da onun hizmetindeki ikincil, rastlantısal ve soluk bir aydınlatıcı olarak tanımlıyordu. Ve bunu da hasetle ya da günümüzün akıl-düşmanı doktrinlerinin gayri insani anlayışıyla değil, o yüzyıla özgü olan bir tutumla, ideale duyduğu bağlılıktan ötürü yine idealizmle mücadele eden, şiddetli bir hakikat aşkıyla yapıyordu. 19. yüzyıl o kadar içtendi ki, İbsen’in ağzından, yalanın, hayatın yalanlarının vazgeçilmez olduğunu ilan edebiliyordu. Açıktır ki insanın tıne olan düşmanlığından ötürü yalanı onaylamasıyla, yine o tin uğruna, acı bir ironi ve sancılı bir karamsarlıkla yalana razı olması arasında çok büyük bir fark vardır. Gelgelelim, herkesin anlayabildiği bir ayrım da değil bu.

Şimdi, bilinç dışının psikoloğu Freud, tam da Schopenhauer ve İbsen’in çağının çocuğuydu; yüzyılın ortasında doğmuştu. Freud’un devri sadece içerik olarak değil, aynı zamanda ahlaki tavır olarak da Schopenhauer’inkine nasıl yakın duruyor! İnsanın ruhsal hayatında, bilinç dışı ve id tarafından oynanan o büyük rolü keşfedişle, ruh ile bilinci bir ve denk tutan klasik psikolojiye, bir zamanlar Schopenhauer doktrinin akıl ve zekâya olan felsefi inanca meydan okuduğu kadar saldırganca bir biçimde meydan okumuştur ve bugün de meydan okumaktadır. *İstenç ve İdea Olarak Dünya’nın* hayranları, *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*’nin içindeki “Kişiliğin Anatomisi” başlıklı nefis makaleyi okurken de yabancılık çekmeyeceklerdir. Freud, orada, Schopenhauer’in kendi tekinsiz istenç krallığını anlatırken kullanabileceği kadar güçlü, enerjik bir dille ve bir o kadar da serinkanlı bir entelektüel, nesnel ve profesyonel tonla betimlemiştir id’i ve bilinç dışının ruh-dünyasını. “İd’in alanı, kişiliğimizin karanlık ve ulaşılmaz kısmıdır ve onun hakkında ne öğrendiysek rüyaların ve nevroitik semptomun analizi sayesinde” der Freud. Onu, kaynaşan uyarımların eridiği bir pota, bir kaos olarak betimler. Ona göre, id, deyim yerindeyse, bedensele doğru açılır ve oradan aldığı itilimler de kendisinde ruhsal ifade bulur- ama bunun hangi katmanda gerçekleştiği bilinmiyordur. İd, enerjisini bu itkilerden alır; ama örgütlenmiş değildir; haz ilkesi altında hareket eden itkisel ihtiyaçların doyuma ulaşma çabası dışında, ortak bir istenç üretmez.

Onun alanı içinde, karşıtlıklar yasası da dahil olmak üzere, düşüncenin hiçbir kuralı işlemez. “Çelişik uyarılar, biri diğerini iptal etmeden, ya da değerini azaltmadan yan yana var olabilirler; olsa olsa, enerjinin açığa çıkmasını denetleyen ekonominin zorlantısı altında uzlaşım biçimleri içinde birleşirler. Bunun, günümüzün tarihsel deneyimi içinde, ego’nun, bütün bir kitlesel ego’nun alta düşmesine yol açabilecek bir durum olduğunu anlıyorsunuzdur herhalde; kökeninde de, bilinçdışı-na tapınmanın, bilinçdışının dinamiğinin tek yaşam-yükseltici güç olarak yüceltilmesinin, ilkelin ve akıldışının sistemli bir biçimde yüceltilmesinin sonucu olan ahlaki bir deprem vardır. Çünkü, bilinçdışı ya da id, ilkel ve akıldışıdır, saf dinamiktir. İd, iyi ya da kötü ayrımı yapmaz, hiçbir değer, hiçbir ahlak tanımaz. Zaman diye bir şey yoktur onun için, zamanın akışı diye bir şey yoktur; zamanın onun psikik süreçleri üzerinde herhangi bir etkisi de yoktur. “Hiçbir zaman id’e uğramadan geçmemiş olan istek uyarıları ve id’in derinliklerine doğru bastırılmış izlenimler tamamen yok edilemez” der Freud, “yıllar geçtikten sonra bile sanki şimdi olmuşçasına yaşarlar”. Ancak analitik işlem içinde enerji yüklerinden arındırılıp nötralize edilerek bilince çıkarıldıklarında geçmişe ait deneyimler olarak tanınabilirler”. Ve Freud’a göre, tam da buradadır analitik prosedürün en önemli sağaltıcı etkisi. Bu açıdan baktığımızda, kendisi de tam bir yer altı dinamiğine dönüşme noktasına varıncaya kadar bilinçdışına tapınmaktan sarhoş olmuş bir ego’nun derin analize ne kadar antipati duyacağını ve Freud’un adına bile tahammül edemeyeceğini anlamak da zor olmaz. Ego’nun kendisi içinse durum acıklı, hatta vahimdir. Avrupa nasıl Asya’nın küçük ve parlak bir vilayetiye ego’da id’in uyanık, öne çıkmış, aydınlanmış küçük bir parçasıdır. Ego, id’in dış dünyaya temas eden ve bunun sonucunda da değişikliğe uğrayan parçasıdır; uyarıların alınması ve saklanması için donanımlıdır; kendini çevreleyen herhangi bir canlı maddeye karşı bir kabuk görevi görür. Gayet açık bir biyolojik tablo. Freud da, Schopenhauer gibi bir düşünce sanatçısı ve yine onun gibi Avrupa çapında bir yazar olarak gerçekten çok berrak ve keskin bir düzyazıyla ortaya koyar düşüncelerini. Dış dünya ile ilişki ego için belirleyicidir, dünyayı id’e temsil etmek ego’nun görevidir - ve bu da id’in hayrınadır! Çünkü id dürtüleri doyurmak için kör bir mücadele içinde, dış dünyanın baskın gücünü dikkate almadığında yıkıma mahkumdur. Ego, dış

dünyayı hesaba katar, dikkatlidir, içsel uyarım katmanlarının devamı olan herhangi bir şeyi nesnel gerçeklikten ayırt edecek kadar onurludur. İd, eylemin manivelasını ego’ya emanet etmiştir; ama ego’da itkiyle eylem arasında düşünme sürecinin yarattığı gecikmeyi sokar ve bu zaman aralığında tecrübeyi yardıma çağırarak haz ilkesine karşı belli bir düzenleyici üstünlük kurar, böylece bilinçdışında mutlak biçimde hüküm süren bu ilkeyi gerçeklik ilkesinin yardımıyla sınırlayıp düzeltir. Fakat öyle olduğunda bile ne kadar zayıftır! Bilinçdışıyla dış dünya ve Freud’un süper-ego diye adlandırdığı etken arasında sıkışıp kalmış olan ego’nun oldukça gergin ve ıstıraplı bir yaşantısı vardır. Ego’nun kendi dinamiği oldukça zayıftır. Enerjisini id’den alır ve genelde onun emirlerini yerine getirir. Kendini bir sürücü, bilinçdışını da at olarak görme eğilimindedir. Ama çoğu zaman, bilinçdışı onu yönetir, ve Freud’un rasyonel ahlakının söylemesine izin vermediği şeyi de izninizle ben ekleyeyim burada: Bazı durumlarda ego’nun daha fazla ilerleme kaydetmesini sağlayan şey, tam da bilinçdışının bu gayri meşru taleplerine teslim olmasıdır.

Fakat, Freud’un id ve ego tanımı, Schopenhauer metafiziğinin İstenç ve Akıl tanımının psikolojiye uyarlanmış bir benzeri değil midir? Bu yüzden, Schopenhauer metafiziğine aşına olan ve Nietzsche’de de psikolojinin acı veren zevkini tatmış biri, psikanalizin müdavimleri tarafından ilk kez teşvik edilip onun diyarlarına adım attığında, orada kendisine tanıdık gelen pek çok şey bulacaktır.

Freud, kendi yeni bilgisinin, eski bilgi üzerinde, tuhaf ve güçlü bir biçimde geriye dönüşlü bir etkisi olduğunu da gördü. Freud’un dünyasında bir gezintiden sonra edinilen yeni bilginin ışığında, Schopenhauer’in düşünceleri- mesela “Bireyin Yazgısının Görünürdeki Planlanmışlığı Üzerine Aşkın Spekülasyonlar”- çok farklı gözle okunacaktır. Ve böylece, Freud’un doğal-bilimsel dünyasıyla, Schopenhauer’in felsefi dünyası arasındaki en derin ve en gizemli temas noktasında yaklaşmış oluyorum. Çünkü bu temas noktasını demin bahsetmiş olduğum zekâ ve derinlik harikası makale sağlıyor. Orada, Schopenhauer tarafından geliştirilen doğurgan ve gizemli düşünce kısaca şöyledir: Tıpkı bir rüyada olduğu gibi, bize bilinçdışı bir şekilde, amansız nesnel yazgıymış gibi görünen şey kendi istencimizdir; bu nesnel yazgıya dahil olan her şey yine bizden çıkıyordur ve biz ken-

di rüyalarımızın gizli sahneleyicileriyizdir; aynı şekilde gerçeklikte de tek bir özün, bizzat istencin, bizimle gördüğü düş de en içten benliğimizin ürünü olabilir ve başımıza gelir görünenlerin gerçek faili de aslında yine kendimizizdir. Burada makalenin sadece ana hatlarına değindim; oysa metinde bu önermeler çok daha güçlü ve kapsamlı bir çağrışım zenginliğiyle yüklüdür. Ama sadece Schopenhauer'in yardımına çağırdığı rüya psikolojisi değildir açıkça psikanalitik bir karakter taşıyan (o kadar ki, cinsel bir paradigma bile içeriyordur Schopenhauer'in savları) bütün bir düşünce sistemi de şaşılacak ölçüde analitik kavramların bir özetidir. Çünkü, başlangıçta söylediğimi tekrarlayacak olursam, psikanalitik kuramın en derin içeriği, ego ile dünyanın, varlıkla oluşun birliğinin gizeminde, görünüşte nesnel ya da rastlansal olanın aslında ruhun kendi tezgahları olduğunun kavranışında yatıyordur bence.

Ve bu noktada, Freudiyen okulun yetenekli ama biraz nankör evladı C.J.Jung'un, *Tibet Kültürüne Ait Ölüler Kitabı*'na yazdığı önemli önsözdeki bir cümlesi aklıma geliyor. "Benim nasıl yaptığımdan ziyade bana nasıl olduğunu görmek daha etkileyici; dolaysız ve çarpıcı ve bu yüzden de ikna edicidir. Belli bir psikoloji okulunda, Schopenhauer'in bile aşırıya kaçmış spekülasyon saydığı şeylerin nasıl sükunetle düşünüldüğünü gösteren cüretli, hatta pervasız bir önerme. "Oluş"un aslında "yapmak" olduğunun bu açığa çıkarılışı, Freud'suz mümkün olabilir miydi? Asla! Bu noktada her şeyi ona borçluyuz. Bir yığın varsayımla doludur Jung'un cümlesi; analizin dil ve kalem sürçmeleri konusunda, bütün bir insan hataları alanında, hastalığa kaçış, kaza ve rastlantıların psikolojisi, kendini cezalandırma zorlanması gibi konularda, kısaca bilinçdışının bütün o sihirbazlıkları bahsinde bir bir gün ışığına çıkardığı gerçekler olmasaydı eğer, böyle bir cümleyi anlamak da mümkün olmazdı. Ama şunu da ekleyelim: Schopenhauer'in gözüpek, yol açıcı spekülasyonları olmasaydı, psikolojik dayanaklarıyla birlikte Jung'un bu yoğun, yüklü cümlesi de gene mümkün olmazdı. Dostlarım, bu neşeli ortamda, Freud'un kendisine karşı da küçük bir polemige girmenin sırasındır belki. Felsefeye karşı fazla bir saygısı yoktur. Bilimsel kesinliği, felsefeyi bir bilim olarak kabul etmesine izin vermektedir. Felsefeyi, dünyanın kesintisiz ve tutarlı bir resmini sunabileceği hayaline kapılmakla suçlar; mantıksal işlemlerin nesnel değerine fazla kıymet vermekle eleştirir; sezgilerin bir bilgi kay-

nağı olduğunu sanmak ve açıkça animizme ait eğilimlere kapılıp, sözlerin büyümesine ve düşüncenin gerçeklik üzerindeki etkisine inanmakla suçlar. Ama, felsefe bu varsayımlarla hareket ettiğinde, sahiden kendini fazla mı ciddiye almış olmaktadır? Dünyayı düşünceden ve onun sihirli taşıyıcısı Söz'den başka değiştirebilmiş bir şey var mıdır? Felsefe, gerçekte, doğa bilimlerinin üstünde ve öncesinde yer alır bence ve her türlü yöntem ve kesinlik de onun sezgilerine, entelektüel ve tarihsel istencine hizmet eder. Son kertede, her zaman bir "quod erat demonstrandum" meselesidir. Bilimin varsayımlardan muaf oluşu ahlaki bir olgudur, ya da öyle olması gerekir. Ama düşünsel açıdan, Freud'un da belirttiği gibi, büyük ihtimalle bir yanılsamadır. Bu noktayı biraz daha zorlayarak psikolojinin, felsefeden destek ve izin almadan yeni bir buluş yapmadığını da söyleyebiliriz.

Sadece geçerken belirttim bütün bunları. Ama, Jung'dan alıntılanmış olduğum cümle üzerinde bir süre daha durmak genel amacıma uygun düşecek. Jung, hem o makalede ve hem de benimsediği genel bir yöntem olarak, analitik kanıtları, Batılı düşünceyle Doğu Batınlılığı arasında bir köprü kurmak için kullanır. Şu sözlerle özetlediği Freud-Schopenhauer anlayışına hiç kimse onun kadar keskin bir biçimde odaklanmamıştır: "Tüm verili durumların vericisi yine kendi içimizdedir; hem en büyük hem de en küçük şeylerin sunduğu kanıtta rağmen hiçbir zaman bilince çıkamamış bir hakikattir bu, oysa bilinmesi de zorunludur çoğu zaman, hatta vazgeçilmezdir. Dünyanın, ruhun doğası tarafından nasıl "verilmiş" olduğunu anlamamız için büyük ve muhteşem bir değişimin gerektiğini düşünüyordu Jung; çünkü, insanın hayvani doğası kendini yine kendi durumunun yaratıcısı olarak görmeye yanaşmıyor, bu gerçeği görmemek için çabalıyordu. Doğu'nun kendi hayvan doğasını zapt etme konusunda, Batı'ya göre her zaman daha güçlü çıktığı doğrudur; ve Doğu hikmetinin tanrıyı bile ruhtan kaynaklanan "verili koşullar" arasında saydığını, onu insan ruhunun ışığı ve yansıması olarak algıladığını öğrenmek bizi şaşırtmamalı. "Ölümler Kitabı'na" göre, ölmüş olana verilen ve ölüm diyarında ona eşlik eden bu bilgi, nesne ve özneyi birbirinden ayıran ve onların bir olduğunu ya da birinin diğerinden meydana geldiğini kabul etmeyen batılı zihnin mantığıyla çelişen bir paradokstur. Evet, Avrupalı mistisizmi de bu türden yaklaşımlara yabancı değildir ve Abgelus Silesus'un söylediği gibi:

*Biliyorum ben olmadan bir an bile
yaşayamaz tanrı;*

Ben yok olursam o da ölür.

Ama çoğu zaman, saf bir durum ya da mutlak bir gerçeklik olmayan, fakat ruhla bir ve onunla sınırlı olan bir tanrı tasavvuru, Batılı dinsel anlayışın tahammül edemeyeceği, çünkü Tanrı d  ş ncesini tamamen terk etmekle bir sayacağı bir tasavvur olmuştur.

Ancak din - hatta etimolojik açıdan bile özünde bir ba ı kasteder. Tekvin’de, tanrıyla insan arasındaki bu ba ıdan söz edilir; ben de *Yusuf ve Kardeşleri* adlı mitolojik romanımda bunun psikolojik temelini vermeye  alıştımdı. Umarım, dinleyiciler, kendi yapıtımdı üzerine bir süre daha konuşmamı hoş g r rl r; çünkü bu konuyu burada, yaratıcı itkiyle psikanaliz arasındaki bu ciddi karşılaşma anında devreye sokmamı haklı gösterecek bazı nedenler olabilir. Tuhaftır ki -ve muhtemelen başkaları için de tuhaf- benim bu kitabımda, tam da bilgilerin Doğu Batınil  ine yakıştırdıkları bir psikolojik teoloji ortaya çıkmaktadır. Tevrat’ın İbrahim’i, bir bakıma Tanrı’nın babasıdır. İbrahim’dir O’nu algılayan ve meydana çıkaran; Tanrı’ya İbrahim tarafından atfedilen yüce nitelikler herhalde en başında da Tanrı’ya aitti, onları İbrahim icat etmiş değildi; ama bir bakıma da o icat etmişti, onları tanıyarak ve d  ş nerek gerçek kılmıştı. Tanrı’nın yüce nitelikleri- ve dolayısıyla Tanrı’nın kendisi- gerçekten de İbrahim’in dışında, nesnel bir olgudur; ama aynı zamanda onun içinde ve ona aittirler; kendi ruhunun gücü, bazen ayırt bile edilemez bu niteliklerden, bilinçli olarak onlarla i  içe geçer ve kaynaşır- ve Tanrı’nın İbrahim’le kurduğu ba ın kökeni de budur: İçsel bir gerçeğin açıkça tanınıp kabullenilmesi. Bu ba ın ikisinin de çıkarına olduğu, ikisini de kutsadı ı belirtilir. Tanrısal ihtiyaçla insani ihtiyaç o kadar i  içe geçer ki, ilk adımı atanın hangisi olduğuna karar vermek imk nsızlaşır. Ne olursa olsun, insanın kutsallığı ile Tanrı’nın kutsallı ının iki yönlü bir süreç olduğunu; birinin ötekiyle bağlantılı olduğunu göstermektedir bu düzenleme. Bir ba  da başka neye yarar zaten diye sorar insan.

“Verilmişin vericisi” olarak ruh - evet, dostlarım, romanda bu fikrin ne Doğu hikmetince ne de psikolojik olgu tarafından gerekli kılınan bir ironi noktasına g t r ld   n n farkındayım ben de. Fakat burada, bu bilinçdışı uyumla, bu ancak sonradan keşfedilen uyumla ilgili heyecan verici bir şey var. Buna telkinin gücü diyelim mi? Ama sempati

daha uygun bir sözcük olurdu: Psikanalizin, doğal olarak, benden daha önce fark ettiği ve daha önceki bir dönemde ona borçlu olduğum edebi değerlendirmelerden kaynaklanan bir tür entelektüel yakınlık. Bunlardan sonuncusu, Freud okuluna ba lı Viyanalı bir araştırmacının “Eski Biyografi Okulunun Psikolojisi  zerine” başlığıyla yazdığı ve *İmago* dergisinde çıkan bir makaledir. Bu epeyce kuru başlık, içeriğin dikkate değer olmadığı izlenimini verir. Yazar, biyografinin eski ve basit türünün ve bilhassa, sanatçıların hayatları hakkında yazılmış olanların popüler efsane ve gelenek tarafından nasıl beslenip belirlendiğini, deyim yerindeyse, bireyin hayatını biyografinin alışlagelmiş tekniklerine nasıl  z msetildi ini ve böylece bu biyografilerin kendi işlerine de bir tür meşruluk kazandırdıklarını, biyografinin “sahici” bir şey olarak tanınmasını, onun “her zaman olduğu gibi” olan ve “her zaman yazıldığı gibi” yazılan “otantik” bir şey olarak görülmesini sağladıklarını ortaya koyar. İnsan ancak tanımayla değer bi ti i için, yeninin içinde eskiyi, bireyselin içinde tipik olanı bulmak ister. Böylece bir aşınalık duygusuyla dolar hayatı; oysa, kendini, bildik olana hiçbir şekilde dayandımayan, zamanda ve uzamda tek, tamamen yeni bir şey gibi sunmuş olsaydı, sadece şaşırtmak ve dehşete düşürmekle kalırdı. Makale bu noktada şu soruyu yanıtlıyor: Efsanevi biyografinin alışılmış teknikleriyle bireysel kişiliğin özelliklerini, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak bir kesinlikle birbirinden ayırmak, başka bir deyişle, tipik olanla bireysel olan arasına kesin bir sınır çizgisi çizmek mümkün müdür? Tam da kendi soruluş biçimiyle olumsuzlanan bir soru. Çünkü, hayat, bireysel   erlerle alışıla gelmiş tekniklerin bir karışımıdır; birey bu biçimsel ve gayri şahsi özelliklerin üstüne, deyim yerindeyse, ancak başını  ıkarabiliyordur. Yine de, gayri şahsi olan birçok şey, bilinçdışı özdeşleşmelerin çoğu konvansiyonel ve şematik olan birçok şey, sadece sanatçının değil, genel olarak insanın deneyimi için de belirleyicidir. Makalenin yazarı şöyle diyor: “ o umuz bugün bir biyografik tipi ‘yaşıyor’, bir sınıfın, bir rütbenin ya da mesleğin hayatını sürdürüyoruz. İnsanoğlunun hayatını bi imlendirmesinde ki özgürlük, ‘yaşanmış hayat’ dediğimiz o ba la ilişkilidir.” Ve sonra, bana çok sevinç veren ama hiç şaşırtmayan bir şekilde, ana motifinin kesinlikle bu ‘yaşanmış hayat’ d ş n esi olduğunu belirttiği *Yusuf* romanından bölümler aktarmaya başlıyor; yaşanmış hayat, yani kişilerin ve kuşakların art arda gelişi olarak hayat, baş-

kalarının izinden yürümek olarak hayat, Yusuf'un hocası Eliezer'in gülünç bir ciddiyetle yerine getirdiği gibi, bir özdeşleşme olarak hayat. Çünkü onun için zaman iptal olmuştur, geçmişin bütün Eliezer'leri bugünkü Eliezer'i biçimlendirmek için toplanmıştır, öyle ki, aynı kişi olmadığı halde İbrahim'in uşağı Eliezer'in ağzından konuşur.

İtiraf etmeliyim ki, bu düşünce silsilesini oldukça ikna edici buldum. Makale, psikolojik ilginin mitik olana geçtiği noktaya işaret ediyor. Tipik olanın aslında mitik olan olduğunu ve "yaşanmış hayat" denildiği gibi "yaşanmış mit" de denebileceğini açıkça gösteriyor. Fakat yaşanmış bir süreç olarak mit de, benim romanımda içerilen epik fıkirden başka bir şey değildir; ve biliyorum ki, ben de romanlarımda işlediğim konular açısından burjuva ve bireysel olandan mitik ve tipik olana geçtiğimde, analitik alanla kişisel ilişkim de akut evresine girmiştir. Her türlü yaratıcı yazının psikolojiye ilgi duyması nasıl doğalsa, psikanalizin de mite ilgi duyması öyle doğaldır. Bireysel ruhun çocukluğuna doğru nüfuz edişi, aynı zamanda insanlığın çocukluğuna, ilkel olanın ve mite özgü olanın da derinliklerine girmek demektir. Freud, tüm doğa bilimlerinin, tıbbın ve psikoterapinin, kendisi için, gençliğinin en erken dönemlerinde insanoglunun tarihine, dinin ve ahlakın kökenlerine duymuş olduğu tutkunun etrafında ve hep ona doğru yapılan daimi bir yolculuk anlamına geldiğini söylemişti; bu merak, kariyerinin en üst noktasında, *Totem ve Tabu* olağanüstü bir sonuç vermiştir. *Tiefenpsychologie* [derin psikoloji] sözünün zamansal bir anlamı vardır; insan ruhunun ilkel temelleri de yine ilkel zamandır, mitin yuvalandığı ve hayatın ezeli kural ve biçimlerini oluşturmaya yöneldiği derin zaman-kaynaklardır bunlar. Çünkü mit hayatın temelidir; zaman-üstü bir şemadır, bir kutsal formül, ve hayat da kendi niteliklerini bilinç dışından üretirken bu şemanın, bu formülün içine akar. Şurası kesin ki, bir yazar, hayatı mitik ve tipik olarak kabul etme alışkanlığını edindiğinde, sanatçı mizacında, aksi takdirde hayatının ancak çok daha ileriki bir evresinde meydana gelecek, tuhaf bir artış, kavrama ve biçimlendirme gücünde de yeni bir canlanmayla karşılaşacaktır; çünkü mitik olan, insan soyunun yaşama süresi içinde çok daha erken ve ilkel bir evreyken, bireyin yaşamında geç ve olgun bir döneme denk düşer. Kazanılan şey fiiliyatta betimlenen daha yüksek bir hakikatin iç görüsüdür; ebedi, ölümsüz ve hakiki olanın gülümseyen bilgidir; kendisinin zaman ve

mekan içinde eşsiz olduğuna dair safdil inancıyla, ömrünün nasıl da formül ve tekrardan ibaret olduğunu ve izlediği yolun da kendinden öncekiler tarafından çizildiğinin hiç sezemeyen sözde "bireyin" yaşamını çevreleyen ve belirleyen formlerin bilgisidir. Bireyin karakteri mite özgü bir roldür. Karanlıklardan ışığa yeni çıkmış bir aktör gibi, sadece kendisine ait ve eşsiz olduğu yanılsaması içinde oynar bu rolü: Sanki onu kendisi icat etmiştir; ve kendi sözde eşsiz bireyselliğinden kaynaklanmayan, ama bir zamanlar bulunmuş ve meşrulaştırılmış olan bir şey bir kez daha temsil edilebilir ve kendi türünden olanlar da davranışlarını bu modele uydurabilirler diye bilincinin derinliklerinden çıkardığı bir haysiyet ve güven tavrı içinde oynuyordur rolünü. Aslında varoluşu sadece tek olandan ve bugünden ibaret olsaydı, nasıl davranacağını bilmeyecek, kafası karışacak, acizleşecek, kendine saygısı kırılacak, hangi adımı önce atacağına ya da hangi suratı takınacağına karar veremeyecekti. Haysiyet ve güven duygusunun bilinçdışı dayanağı, onunla beraber sanki zamandışı bir şeyin de gün ışığına çıkıp şimdi'ye dahil olduğu gerçeğidir; sadece kendi başına kaldığında zavallı ve değersiz olan tekil karaktere eklenen mitik bir değerdir; doğal bir değerdir bu, çünkü kökeni bilinçdışındadır.

Mitolojiye düşkün sanatçı, işte böyle bir bakışla eğilir kendi çevresindeki olgulara - görebildiğiniz gibi, ironik ve tepeden bir bakıştır bu, çünkü mitik bilgi bakanın kendisi içindedir, bakılанда değil. Ama mitik bakış açısının öznellediğini varsayalım bir an için; aktif ego'ya dahil olup, orada, gururlu, gizli ama yine de neşeli bir şekilde, tekrarlanışının ve tipikliğinin farkına vardığını, rolünü kutsadığını ve kendi değerini de sadece dünyada geleneksel olanın yeni bir temsili olduğu bilgisine bağladığını varsayalım. Diyebiliriz ki ancak böyle bir olgu "yaşanmış mit" olabilir; bunun bilinmedik ve yeni bir şey olduğunu da sanmayalım. Mitin içindeki hayat, kutsal bir tekrar olarak hayat, tarihsel bir biçimdir. Aynı zamanda İhtar, Astarte ve Aphrodite de olan Mısırlı Cleopatra buna bir örnektir. Bachofen, Baküs kültürünü, yani Dionysos dinini betimlediği çalışmasında, Mısır kraliçesinin Dionysos'cu *stimula*'nın mükemmel bir resmi olduğunu söyler; ve Plutarkhos'a göre de, Cleopatra'yı Aphrodit'in dünyevi cisimlenişi olarak görülmesini sağlayan şey, kraliçenin fiziksel cazibesinden çok, erotik entelektüel kültürüydü. Fakat, mizacındaki Aphrodit'lik ya da Hathor-İsis rolü, sadece Plutak-

hos veya Bachofen tarafından atfedilmiş nesnel bir şey değildir, aynı zamanda öznel varoluşunun da özüdür, yaşadığı bir roldür. Bu,  l m şeklinden de anlaşılabilir: Göğsünün  zerine bir engerek yılanı koyarak kendini öldürdüğü varsayılır. Fakat yılan, pullu giysiler içinde resmedilen Mısırlı İsis'e de yabancı değildir; ve göğsünün üzerinde yılan tutan bir İştar heykeli de vardır. Eğer Cleopatra'nın ölüm şekli efsanenin söylediği gibiyse, mitik ego-sunun bir tezahürüydü bu. Üstelik, tanrıça İsis'in şahin başlığını takan ve kendini Hatgor'un nişanıyla, hillalli öküz boynuzuyla donatan da o değil midir? Ve iki çocuğuna Mark Antony Helios ve Selene adlarını koymamış mıdır? şüphesiz, gerçekten önemli bir fig rd ; sözcüğün antik çağa özgü anlamıyla önemli: Kim olduğundan ve kimin izinde yürüdüğünden çok emindi.

Antik  ağın ego'su ve onun öz-bilinci, bizim daha dışlayıcı ve daha keskince tanımlanmış ego-muzdan farklıydı. Deyim yerindeyse, arkası açıktı; geçmişten daha çok şey alıyor ve onu tekrarlayarak bugüne ait kılıyordu. İspanyol bilgin Ortega y Gasset'in söylediğine göre arkaik insan, herhangi bir şey yapmadan önce, ölümcül darbeyi vurmak için geri sıçrayan bir boğa güreşçisi gibi, geriye doğru bir adım atardı. Geçmişte, sanki bir dalgıç hücresine girmiş esine içine girebileceği bir kalıp arar ve böylece hem saklanmış hem de korunmuş olan şimdiki sorunun üstüne giderdi. Bu yüzden, hayatı bir anlamda eski bir temanın yeniden sahnelenişiydi, geçmişin canlandırmasıydı. Ama mit olarak hayat da tastamam bu yeniden-canlandırma olarak hayattır. İskender, Miltiades'in izinden gitmiştir; Caesar'ın en eski biyografilerinin yazarları, haklı ya da haksız, onun İskender'i kendine prototip olarak seçmiş olduğuna inanmışlardır. Fakat böyle bir "taklit", sözcüğün bugünkü anlamından daha fazlasını ifade ediyordu. Özellikle antik çağın aşına olduğu mitik bir  zdeşleşmeydi; ama ruhsal olarak tüm zamanlarda mümkündü ve modern zamanlara dek de etkisini kaybetmemişti. Napeleon figürünün antik bir kalıba dökülmüş olduğu hep söylenmiştir. Dönemin zihniyeti, onun da İskender gibi kendini Jüpiter Amnon'un oğlu olarak sunmasına izin vermiyor ve bu da canını sıkıyordu. Fakat en azından Doğu seferleri sırasında kendini mitik olarak İskender'le karıştırdığına şüphe yoktur; yüzünü Batı'ya çevirdikten sonra da açıkça şunu söyleyebilmiştir: "Ben Charlemagne'im." Dikkat edin: "Charlemagne'a benziyorum" ya da "Durumum Charlemagne'a benziyor" değil de

düpedüz: "Ben oyum." Bu mitin formülüdür. Öyleyse hayat -hiç değilse anlamlı hayat- eskiden mitin somut biçimde yeniden üretilmesi, yeniden kurulmasıydı; hayat mite başvuruyor ve ancak onun sayesinde, geçmişe bakarak kendini sahibi ve anlamlı sayabiliyordu. Mit, hayatın meşrulaştırılmasıydı; hayat ancak onun sayesinde ve onun içinde kendi bilincine varabilir, ancak onun içinde onaylanıp kutsanabilir. Cleopatra, ölürken bile Afrodit olmayı s rd rm ştir - mitin kutlanışından daha değerli ya da anlamlı yaşamak ve ölmek mümkün müdür? Sadece, yazılmış olanı yerine getirmek için yaşamış ola İsa'yı ve Onun hayatını düşünmek yeter. Kendi bilinciyle İncil yazarlarının gelenekleştirmelerini ayırt etmek g  tt r. Ama  armıhta, dokuzuncu saat hakkında söylediği söz "Eli, Eli, lama sabachthani?" [Allahım, Allahım, beni niçin bıraktın?], hiç de hayal kırıklığı ve üzüntüsünün değil aksine Mesihvari bir yüce benlik duygusunun feveranıdır. Cümle  zg n olmadığı gibi kendiliğinden bir haykırış da değildir. Baştan sona Mesih'in ilan edilişi olan yirmi ikinci Mezmur'un başında yer alır bu cümle. İsa'da oradan aktarıyordu ve aktarmanın anlamı şuydu: "Evet, o benim." Cleopatra da ölmek için boynuna bir engerek yılanı doladığında bu sözü aktarmıştı ve gene şu anlama geliyordu: "Evet, o benim."

Bu bağlamda kullanmış olduğum "kutlama/kutsama" sözünün üzerinde kısa bir süre duralım. Mazur görülebilecek, hatta uygun bir kullanımdır bu. Çünkü, mit içindeki yaşam, deyim yerindeyse, tırnak içindeki yaşam, bir tür kutlamadır; onunla geçmiş bugüne getirilmekte, dini bir edime, reçetesine verilmiş bir kutlamanın icrasına dönüşmekte, bir şenlik haline gelmektedir. şenlik bir yild n m  olduğu için, geçmişin bugün içinde yinelenmesidir. Her yılbaşı, dünya-kurtarıcısı Bebek, acı çekmek, ölmek ve doğmak için yeniden dünyaya gelir. şenlik, zamanın tutulmasıdır; bir olaydır, kutsal bir hikayenin, çok eski bir kalıba uygun olarak tekrarlanmasıdır. İçindeki olaylar ilk kez değil de, prototipe uygun bir şekilde t rens l olarak meydana gelmektedir. Her şenlik bir "şimdileştirme" ya da bugüne getirir; tıpkı o ilk, özgün olayda olduğu gibi, zaman içinde, evrelerin ve saatlerin birbirini izlediği bir zamansal düzen içinde gerçekleşir. Antik  ağda, her şenlik özellikle dramatik bir icraydı, bir maskeydi; aktör durumundaki rahipleriyle, tanrılar hakkındaki hikayelerin sahnelenmiş bir tekrarıydı- Osiris'in hayatı ve  ileleri bunun bir örneğidir. Hristiyan ortaçağının dünya, cennet ve

cehennem temalarını işleyen gizem oyunları vardı-Goethe'nin Faust'u bunun geç dönem uzantısıdır-karnaval farsı ve folklorik mim oyunları vardı. Sanatçı bakışı, dünyaya mitik bir eğimle düşer ve bu da dünyanın bir fars olarak, kuralları bilinen bir şölenin dramatik icracısı olarak, mitik karakter kuklalarının geçmişten gelen ve şimdi bir jestle yeniden cisimlenen bir olay örgüsünü canlandığı bir epik kukla tiyatrosu olarak görünmesine yol açar. Bu mitik eğilim oyuncuların kendilerine de geçerek öznellediği, oyunun ve oyuncuların bilincinin parçası olduğu anda, benim *Yusuf ve Kardeşleri* dizisinin ilk cildinden, özellikle de "Büyük Aldatma" adlı ilk bölüme olduğu türden bir epik yapının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Orada, kimlerin yolunu izlediklerini pek iyi bilen kişiler -İshak, Esau, Yakub- yinelenen bir farsı trajikomik biçimde oynamakta, örneğin Esau'nun kandırılıp doğal hakkından yoksun bırakıldığı sahneyle izleyenleri neşeye boğmaktadır. Yusuf da böyle bir hayat kutlayıcısıdır; çok sevimli bir mitolojik hokus pokusla Temmuz-Osiris mitini kendi şahsında sahneye koyar; parçalanmış, gömülen ve yeniden doğan tanrının öyküsünü bir kez daha "gerçekleştirir" ve hayata kendi derinliklerinden biçim veren şeyle, bilinçdışıyla, festival oyununu oynar. Metafizikçi ile psikoloğu düşündüren gizem, ruhun bütün verili koşulların vericisi oluşu, Yusuf'ta kolay, oyunlu, çevik bir nitelik edinir- tıpkı, bir eskrimcinin ve ya jonglörün kusursuzca gerçekleştirilen sanatsal performansı gibi. Onun *çocuksu* doğasını gözler önüne serer bu - ve şimdiye kadar konuyu çok dışına çıkılmış gibi görünse de, kullanmış olduğum sözcük aslında hep bu gecenin konusuna sadık kaldığımızın kanıtıdır.

Çocuksuluk, başka bir deyişle, çocukluğun erken dönemlerine doğru gerileme: Ne kadar da büyük bir rol oynuyordur hayatımızda bu gerçekten psikanalitik öğe! Nasıl da büyük payı vardır bir insanın hayatının şekillenmesinde! Doğrusu tam da betimlediğim şekilde işlemektedir: Mitik bir özdeşleşme olarak, hayatta kalma olarak, ve başarılarının izinden yürümek olarak. Babayla bağ, babanın taklidi, baba olma oyunu ve daha yüksek, daha gelişmiş baba-ikamelerine aktarım- bu *çocuksu* özellikler bireyin hayatını belirlemek ve şekillendirmekte nasıl da etkilidir! "Şekil" sözcüğünü kullanıyorum, çünkü benim için eğitim (bildung); yani insanın şekillenmesi dediğimiz şeyin en mutlu, en zevkli ögesi tam da hayranlık ve sevgiyle gerçekleşen bu güçlü etkilenmedir, derin bir yakın-

lığın ürünü olan bir baba imgesiyle bu *çocuksu* özdeşlemedir. Özellikle *çocuksu* ve oyuna tutkun bir varlık olan sanatçı, böyle bir *çocuksu* taklidin hayatı üzerindeki gizemli ancak yine de apaçık etkisinden ve sonuçta çoğu kez bir kahramanın farklı zamansal ve kişisel koşullar altında *çocuksu* da diyebileceğimiz çok değişik yollarla yeniden canlandırılışından başka bir şey olmayan mesleğinden söz edebilir bize. Werther ve Wilhelm Meister evreleriyle ve *Faust* ile *Divan*'a denk gelen yaşlılık dönemiyle birlikte Goethe'nin *taklitleri*, hala bir sanatçının hayatını mitik olarak şekillendirebilir: Bu taklit, sanatçının bilinçdışından geliyor, ama -yine sanatçıya özgü bir tarzda- gülümseyen, *çocuksu* ve derin bir farkındalığa dönüşüyordu.

Romanımdaki Yusuf, tanrısal taklidiyle bilinçdışının sazını çalan bir sanatçıdır; ve ben de bilinçdışını oyuna teşvik ederken, onu ciddi bir ürün yaratmaya, psikoloji ile miti buluşturan ama aynı zamanda şiirle analizin buluşmasının da kutlanışı olan bir öykülemeye özendirirken içimi saran duyguyu nasıl ifade edeceğimi bilmiyorum- geleceğin sevinçli bir öngörüsü mü desem acaba?

Ve şimdi de bu "gelecek" sözcüğü: Onu konuşmamın başlığı olarak seçtim, çünkü Freud'un adıyla bağlantılandırmayı en sevdiğim düşünce işte tam da budur. Fakat burada konuşurken bile, bir kafa karışıklığına yol açıp açmadığımı soruyorum kendime: Acaba, şimdiye kadar söylemiş olduklarım göz önüne alındığında, örneğin "Freud ve Mit" gibi bir başlık daha mı uygun olurdu? Ama yine de bu adla bu sözcüğü birleştirme düşüncesinden vazgeçmedim ve şimdiye kadar söylemiş olduklarımla ilişkisini ispat etmek ve anlaşılmasını sağlamak isterim. Freudiyen dünyaya çok yakın olan ve sanki psikolojinin ışığını mitin üzerinde gezdiren o romanda insanlığın yeni bir tanımının, gelecekte bize doğru gelmekte olan yeni bir insanlık anlayışının gizli tohum ve öğelerinin bulunduğu öne sürmek cüretini buluyorum kendimde. Ve şuna da kesinlikle inanıyorum: Bir gün Freud'un hayatını adadığı yapıtında, yeni bir antropolojinin inşası için gereken temel taşlarının yanı sıra, temel öğeleri daha bugünden birikmeye başlamış, özgür bir insanlığın gelecekteki meskeni olabilecek yeni bir yapının da bulunduğu farkına varacağız. Bu hekim-psikolog istencinin, bugün bizim ancak boz bulanık seçebildiğimiz ve daha önceki hümanizmin hiç tanımadığı bir çok şeyi deneyimleyebilecek bir yeni hümanizmin yol açıcısı olarak onurlandırılacağından hiç şüphem yok. Alt

dünyanın, bilinçdışının ve id'in g  leriyle daha farklı bir ilişkiye giren bir hümanizm olacak bu: Bizim nevroitik, korkularla ve nefretlerle dolu dünyamızda olabileceğinden daha olgun bir sanatta imkân veren daha cesur, daha  zg r ve daha kıvrak bir ilişki. Freud'a göre, psikanalizin bilinçdışının bilimi olarak önemi, gelecekte bir tedavi yöntemi olarak değerini kat kat açacaktır. Ama, bilinçdışının bilimi olarak bile s zc  n eski ve daha büyük anlamıyla bir tedavi yöntemidir- bireysel vakaları da içerip açan bir yöntem. İsterseniz  air ütopyası deyin buna, ama en büyük korku ve nefretimizin c z lmesinin, bilin d  yla farklı bir ilişkiye girmesinin, daha ironik ama ille de saygısız olmayan, daha çok sanatçıya özgü bir ilişkiye dönüşmesinin günün birinde tam da o bilimin sa altıcı etkisine bağlı olması o kadar da d   n lmeyecek bir şey değildir.

Analitik aydınlanma devrimci bir güçtür. Onunla birlikte, kıvrak bir şüphecilik de, kendi ruhlarımızın bütün entrika ve bahanelerinin maskesini düşüren g venmezlik de ortaya çıkmıştır. Bir kere uyanıp gözünü a tı ında, tekrar uyutulamayacak bir   pheciliktir bu. Hayatın içine sızır,  i  safdilli ini c r t r, onu kendi cehaletinin yükünden kurtarır, deyim yerindeyse hayatın duygusallı ını azaltır, İngilizce'de dendi i gibi *understatement* [abartının tersi- .n] zevkini a ılar ona,  i irilmi  olandan çok d r lm   olan sözcükleri sevmeyi, etkisini  l  l l k ve tevazuyla sağlayan bir anlayışa bağlanmayı   retir. Tevazu -ne kadar da güzel bir sözcük! Almanca'da (*Beschedenheit*) esas olarak bilmekle ilgiliydi ve ancak sonradan bugünkü anlamını almıştır; İngilizce anlamının geldiği Latince s zc kse bir yapma tarzı anlamına gelir- kısaca, ikisi birden Fransızca *savoir faire* anlamını vermektedir- nasıl yapacağını bilmek. Bunun, ortaya çıkmak için bilinçdışının biliminin kılavuzlu una ba vuracak olan o daha kıvrak a nesnel ve barı   dünyanın temel mizacı olacağını umut edebilir miyiz?

Yol açıcı ruhuyla hekim ruhunu birleştirmesi böyle bir umudu haklı kılmaktadır. Freud bir za-

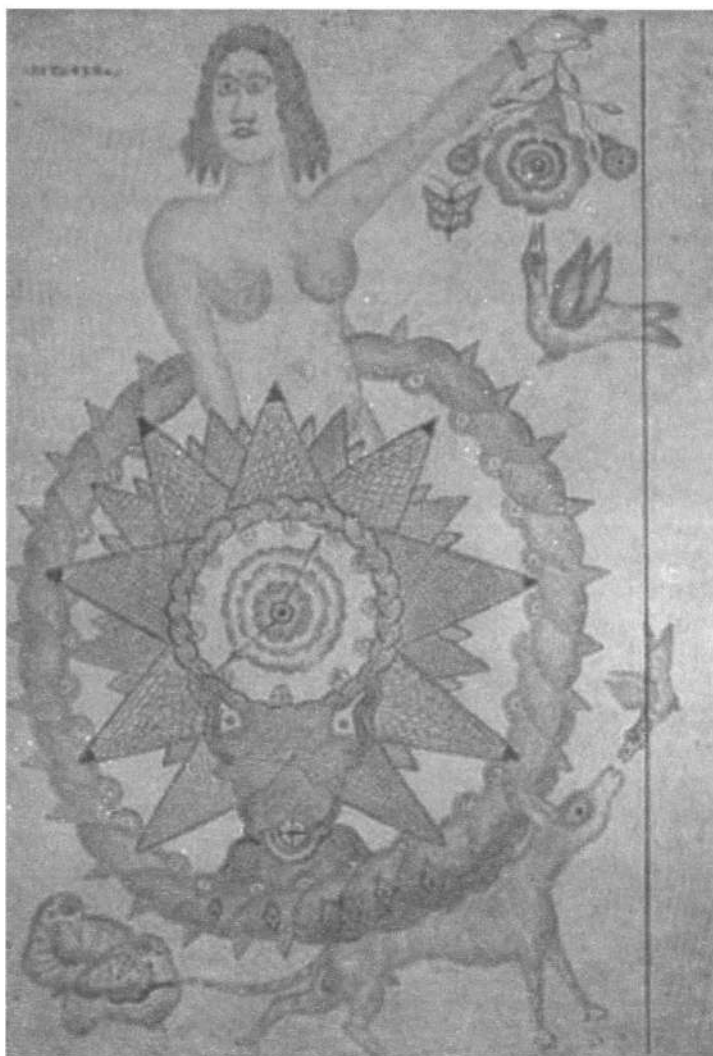
manlar, rüyaların teorisi için "batıl itikat ve gizemcilikten kurtarılarak ele geçirilen yeni ke fedilmi  bilimsel toprak parçası" demişti. Ele geçirmek sözü, çalışmasının yayılcı ruh ve önemini anlatır. O,  zdeyi sel bir biçimde "İd'in olduğu yerde ego olacaktır" der. Ve analizin, Zuider Zee'nin kurutulmasıyla kazandırılmasıyla kar ıla tırılabilecek kültürel bir çaba olduğunu belirtir. Sonunda, bu aziz adamın özellikleri de  a ları a armı  Faust'un çizgilerine karı ıp gider gibidir; o Faust ki, şöyle demiştir:

Bu bataklık, da lara doğru uzanıp gidiyor. Ve kazanılmış olan bütün ülkelere havasını berbat ediyor. Bu kirli su birikintisini çekip boşaltmak en son ve en büyük kazancımız olacak. Ben milyonlarca insana refah içinde olmasa bile, her halde faal ve hür olarak yaşayacak sahalara açıyorum. Bu ova yeşil ve verimlidir. İnsanlar ve hayvan sürüleri, bu yeni kazanılmış topraklar üstünde rahata kavu acaklar, cesur ve  alı kan bir kitlenin meydana getirdiği o koskoca tepeye hemen yerle eceklerdir. Burası cennet gibi bir yer olacak. O zaman kuduran dalgalar istedikleri kadar seddin üstüne çıksınlar. Deniz şiddetle saldırmak için bu seddi kemirse bile, halk elbirliği ederek, açılan gedi i kapatma a ko acaktır. Evet, ben kendimi tamamıyla bu fikre verdim. Akıl ve basiretin gereği budur. Ya amaya olduğu gibi  zg rl   de ancak onu her gün yeniden fethetmek zorunlulu unda bulunanlar layıktır. Çocuklar, büyükler ve ihtiyarlar, ömürlerinin verimli yıllarını burada tehlikelerle göğüs g  se geçireceklerdir. Ben böyle bir kayna mayı görmek ve hür topraklar üstünde, hür bir halkın arasında yaşamak isterdim. [ ev. Sadi Irmak]

Özgür halk, korkudan ve nefretten arınmış ve barış için hazır olan geleceğin insanlarıdır.

Maria-Faustina Stefanini

Albino Braz

Serbest Zaman*

Theodor W. Adorno

Çevirenler: Oya Şakı Aydın - Zeliha Hepkon

Serbest zamana ve insanların onunla ne yaptığına ve ondan ne gibi fırsatlar yaratabileceklerine dair bir soru, soyut bir genelleme olarak düşünülmemelidir. Bu arada, “serbest zaman” ya da “boş zaman” çok yeni kavramlardır. Bunların öncüsü olan serbestlik (leisure-mue), sınırsız ve konforlu bir yaşam tarzını ve de niteliksel olarak daha farklı ve şanslı bir durumu ifade etmektedir. Ayrıca bu kavram serbest ya da boş olmayan, iş ile dolu olan ve dahası heteronom olarak adlandırılan özel bir farklılığa işaret eder. Serbest zaman karşısına zincirlenmiştir. Aslında bu karşıtlık ilişkisi serbest zamanın temel özelliklerini oluşturmaktadır. Daha da önemlisi, serbest zaman, insanları etkisi altına almış olan toplumsal koşulların bütününe bağlıdır.

İnsanlar ne işte ne de bilinçlerinde gerçek özgürlüğü tasarruf edemezler. Bu gerçeği anlamak için tiyatro alanından ödünç alınan “rol” kavramını kullanan uzlaşmacı sosyologlar bile insanlara toplum tarafından yamayan bu varoluşun ne onların kendilerine ne de ne olabileceklerine benzemediğini söylerler. Elbette hiç kimse insanların aslında ne oldukları ile toplumsal rolleri arasında basit bir ayırım yapma yoluna gitmemelidir. Bu roller insan karakterinin içsel birikimini öyle bir oluşturmuştur ki bu eşitsiz toplumsal entegrasyon çağında, insanlarda işlevsel olarak belirlenmemiş bir şeyin varlığını kanıtlamak oldukça zordur. Serbest zaman meselesinde bu önemli bir noktadır. Bu şu anlama

gelmektedir; insanlar her ne kadar bu zaman aralığında onları saran bağlardan kurtulmuş ve özgür iradeleriyle hareket ediyor olsalar da, bu aralık da iş saatlerinde kaçmaya çalıştıkları güçler tarafından şekillendirilmektedir.

Bugün serbest zaman olgusuyla ilgili sorulması gereken soru şudur; özgür olmayan koşullar altında, yani insanların içine doğdukları ve yıllardır onların varoluşlarını belirleyen üretim ilişkileri içinde, işgücü verimliliğinin artmaya devam ettiği bu ortamda, serbest zamana ne olur? Çağımızda serbest zaman çok genişlemiş durumda. Bu genişleme, otomasyon sistemleri ve atom gücünde henüz devam eden buluşlarla daha da artacak. Eğer ideolojik önyargılarımızı bir kenara bırakacak olursak, serbest zamanın kendi karşısına yaklaşması ve kendisinin bir parodisine dönüşmesine ilişkin kaygıyı göz ardı edemeyiz. Dahası, esaret gittikçe serbest zamanı ilhak etmekte ve özgür olmayan insanların birçoğu bu süreci, kendileri de bu esaretin bir parçası oldukları için fark etmemektedirler.

Ben bu meseleyi kendi naçizane deneyimlerimden yola çıkarak aydınlatmaya çalışacağım. Mülakatlar ya da sohbetler sırasında, insanlara genelde hobileri sorulur. Haftalık dergilerde, nadir olarak ele geçen bir fırsatta, kültür endüstrisinin devlerinden biriyle ilgili dosya hazırlandığında, o insanın özel hayatı ve hobileriyle de ilgili bilgiler verilir. Bana bu tip bir soru sorulduğunda ise deh-

* “Kültür Endüstrisi - Kitle Kültürü Üzerine Seçilmiş Denemeler” s. 187-198 (Theodor W. Adorno, The Culture Industry Selected

Essays on Mass Culture, edited by J. M. Bernstein, Routledge, 2004)

Çete kapılıyorum.       benim hobim yoktur. Bu, kendini tam anlamıyla içine kaptırmı  bir tür i kolik olmamdan değil, fakat mesle im dışında ki etkinliklerimi de oldukça ciddiye almamdan kaynaklanıyor. Bundan dolayı onları, hobilerle yapılan herhangi bir şeyi, bugün çok yaygın olan barbarca bir zihniyetin örneklerinden biri olarak -yani vakit  ld rme  için edinilen me galeler- olarak adlandırmak istemiyorum. Müzik yapmak, müzik dinlemek, bütün dikkatimle kitap okumak, bunlar benim hayatımın parçalarıdır ve onlara hobi demek, onlarla dalga geçmek olacaktır.

Diğer taraftan i  ve serbest zaman arasında keskin bir ayırım yapılan  u durumda benim i im, yani felsefi ve sosyolojik çalışmalar yapmak ve üniversitede öğretmenlik, serbest zamanın karşısına konabilecek şeyler de değildir. Ben bunun bir ayrıcalık olduğunu biliyorum ve tadını çıkartıyorum. Bu elbette, benim kendi isteklerim ve yeteneklerim doğrultusunda bir i te çalışıyor olmamın sonucudur. Eğer serbest zaman, bir zamanlar bir avuç insanın yapabildiği gibi herkesin zevk alacağı şeyleri yapt ı bir zaman dilimiyse, ki feodal toplumla kar ıla tırınca burjuva toplumu bu yolda ilerleme kaydetti, farklı koşullar söz konusu olduğunda bu model önemli ölçüde de i se de, ben bunu kendi iç dışı deneyimlerimden yola çıkarak resmetmeye  alı aca ım.

Eğer Marks'ın yolunu izleyecek olursak, burjuva toplumunda i g  c  bir meta haline gelmiş ve bunun sonucunda da emek  eyle mi tir; bunun ardından ise "hobi" ifadesi bir paradoksa dönüşür. Tamamıyla belirlenmiş bir bütünün içerisinde, belirlenmemiş yaşam vahası olarak kendini  eyle menin zıddı olarak gören insanlık durumu, aynen i  ve serbest zaman arasındaki katı ayırım gibi  eyle ir. Serbest zaman, kar odaklı toplumsal hayatın bir devamıdır. Aynen, "show business" teriminin oldukça ciddiye alınması gibi "boş zaman" endüstrisindeki ironi de unutulmuş gibi görünüyor. Turizm, kamp yapma gibi boş zaman etkinliklerinin kar amaçlı yapılan faaliyetler olduğu bilinen gerçeklerdir. Aynı zamanda i  ve serbest zaman arasındaki fark, hem bilinç hem de bilinçaltı seviyesinde bir norm olarak insanların kafasına kazınmı tır. Zira, hakim olan çalışma eti ine uygun olarak, i ten arınmış olan zaman, yorgun d  m   olan işçinin toparlanması için kullanılmalıdır, yani bu i e eklenen bir zamandır.

  te tam burada burjuva davranış normlarından biriyle karşı karşıya geliyoruz. Bir tarafta kişi

içine tüm dikkatini vermeli ve dikkatini dağıtarak dalga geçmemelidir ki ücretli emek bunun üzerine kurulmuş ve kuralları i selle tirilmi tir. Diğer taraftan da, serbest zaman hiçbir şekilde i e benzememelidir ki kişi sonrasında etkin bir biçimde  alı abilmelidir. Sonuç birçok anlamsız boş zaman etkinliğidir. Dahası, i  hayatına özgü davranış kalıpları, insanları burada da rahat bırakmaz ve eskiden beri, gizliden gizliye serbest zaman diyarına kaçak giriş yapar.

Eski zamanlarda, çocuklara okuldaki katılmalarıyla ilgili de not verilirdi. Bu yetişkinlerin, çocuklarının serbest zamanlarında kendilerini çok zorlayacakları; yani çok fazla kitap okuyacakları ya da ak am çok geç yatacakları yönündeki öznel ancak iyi niyetli endişelerinin bir sonucuydu. Ebeveynler gizli gizli, insan hayatının etkin bir biçimde b l mlenmesiyle ba da mayan bir kuralsızlık zihniyetini seziyorlardı. Dahası, hakim olan ethos, çeşitli veya heterojen olan ve açık ve belirgin bir şekilde yerine oturmayan her şeye   pheyle bakmaktan yanadır. Hayatın keskin biçimde ikiye ayrılması da, serbest zamanı neredeyse tamamen feth eden  eyle meyi emretmektedir.

Hobi ideolojisindeki boyun e dirme özelliği en iyi şekilde i  yerinde görünür. Ne gibi hobileriniz olduğu sorusunun do all ı, "boş zaman endüstrisinin" sa layabilecekleriyle uyumlu olarak zaten bir ya da daha da iyisi birkaç tane farklı hobiye sahip olduğunuz varsayımını barındırır. Özgürlüğün organize olması zorunludur. Eğer hobiniz yoksa acı içindesinizdir, me galeniz yoktur, ya da i kolik, geri kafalı veya egzantiriksinizdir ve de serbest zamanınızı nasıl de erlendirmeniz gerektiğini söyleyen toplumun maskarası olursunuz. Bu tür bir mecburiyetin sadece dışsal bir karakteri yoktur. Bu fonksiyonel bir sistemde insanların içsel ihtiyaçlarıyla da bağlantılıdır.

Kamp yapma eskiden gençlik hareketleri içinde çok popülerdi ve burjuva yaşantısının sıklıkla ına ve kuralcılı ına karşı bir protestoydu. İnsanlar kelimenin her anlamıyla "dışarı çıkmaya"  alı ıyorlardı. Dışarıda yıldızların altında uyumak, evden ve aileden ka t ı ını gösteriyordu. Gençlik hareketleri ölünce bu ihtiyaç kamp endüstrisi tarafından ele geçirildi ve kurumsalla tı. Ancak elbette ki, endüstri tek başına insanları, çadırlar, kamp arabaları ve ekipmanları almaya zorlayamazdı.

 nsanların içinde zaten böyle bir arzu vardı

Serbest Zaman

ama, bu özgürlük ihtiyacı iş dünyası tarafından işlevselleştirilip, geliştirilip tekrar üretiliyordu; yani istedikleri onlara zorla geri dönüyordu. Bu yüzden, serbest zamanın bütünleştiği rahatlatma ile insanlar tam da en özgür hissettikleri yerde, aslında ne kadar tutsak olduklarını fark etmiyorlar. Zira, bu tür bir tutsaklığın kuralları onların elinden alınmıştır.

En katı anlamıyla alırsak, çalışmanın tersi olarak, bugün artık modası geçmiş olarak nitelenen bir ideolojide olduğu gibi, serbest zaman kavramında anlamsız (Hegel olsa “soyut” derdi) bazı şeyler vardır. Bu konuda önemli bir örnek, yakıcı güneşin altında yatmak hiç de eğlenceli olmadığı ve muhtemelen fiziksel hasarlara sebep olup ve hatta akli fakirleştirdiği halde, bronz olabilmek için güneşin altında kızaranların davranışlarıdır. Bronzluk oldukça çekici olabilmektedir ve bronz tenli kişi metanın fetiş karakterini alarak kendisini fetişleştirmektedir. Bir kızın yanık teninin erotik olduğu varsayımı başka bir rasyoneleştirmedir. Yanık ten kendi içinde bir sondur ve baştan çıkarılması gereken erkek arkadaştan daha önemlidir. Eğer tatilden bronz bir tenle dönmeyerseniz iş arkadaşlarınız hemen sorarlar; “Daha tatile gitmedin mi?” diye. Serbest zamanın içinde büyüyen fetişizm, daha başka toplumsal kontrollere de gebedir. Elbette bunda, çok etkili ve kaçınılmaz reklamlarıyla kozmetik sektörünün de payı vardır, ama insanların meydana olanı görmemekteki istekliliklerinin payı da büyüktür.

Güneşin altında uyuklama edimi, günümüz koşullarında serbest zamanın değişmez bir unsurunun doğuşunu da müjdelemektedir. Can sıkıntısı... İnsanların tatillerinde ya da serbest zamanlarındaki diğer etkinliklerinde bekledikleri mucize, çıkırından çıkmış bir komedinin konusu olur. Zira, burada bile tekdüzeliğin ötesine geçemezler. Uzak yerler artık -Baudelaire için de bir sıkıntı ‘ennui’ ifadesiydi- farklı yerler değildirler. Kurbanın sıkıntısı, kurbanlaştıran mekanizmalarla hemen bağlantıya geçer. Daha eskiden Schopenhauer bir can sıkıntısı kuramı geliştirmişti. Bu doğaüstü karamsarlığına uygun olarak, insanların ya kör isteklerinin tatmin edilmemiş arzuları yüzünden acı çektiklerini ya da bu istekler karşılansın karşılanmaz sıkılmaya başladıklarını söyler. Bu kuram, heteronomi koşullarında insanların serbest zamanına ne olduğunu oldukça iyi açıklıyor. Bu duruma da Almanca’da “dış belirlenim” (Fremdbestimmtheit) denmektedir. Bütün kötüm-

serliği ile Schopenhauer’un küstah yorumu, insanın, bir yandan meta karakterinin tamamının onu dönüştürdüğü bir şeyleri de içine alan, doğanın fabrikasyon bir ürünü olduğunu anlatmaktadır.

Öfkeli eleştiri insanoğluna, insanın yadsınamaz özüne dair tantanalı karşı koyuşlardan hala daha fazla saygı getirmektedir. Yine de, Schopenhauer’un doktrini, evrensel bir geçerliliği olan ve insan türünün birincil karakterine ışık tutan bir şey olarak değerlendirilmemelidir. Sıkıntı, çalışma baskısı ve katı iş bölümü altındaki yaşamın bir fonksiyonudur. Bu böyle olmak zorunda değil. Ne zaman boş zamandaki davranış, gerçekten özerk olursa, özgür insanlar tarafından kendileri için belirlenirse, o zaman can sıkıntısı nadiren görülecektir. Sıkıntı sadece zevk için yapılan etkinliklerde, kendi içinde anlamlı ve akılcı olan serbest zaman etkinlikleri kadar görülmez. Boş boş gezinmek bile gereksiz bir davranış olmak zorunda değildir, kendi kendini kontrolün sancılarında bir kurtuluş olarak keyif verebilir. Eğer insanlar kendileri ve yaşamları hakkında kendileri karar verebilselerdi, tekdüzeliğin diyarında sıkışıp kalmasalardı, sıkılmak zorunda da kalmayacaklardı.

Sıkıntı somut tekdüzeliğin yansımasıdır. Bu anlamda siyasi ilgisizlikle benzeşir. Bu ilgisizliğin en belirleyici nedeni, kitlelerin toplumsal alanda onaylanan biçimiyle politik katılımın, kendi varoluşlarını asgari düzeyde etkileyebileceğine dair hiç de yersiz olmayan duygularıdır. Ve bu, günümüzde bütün politik sistemler için geçerliliğini korumaya devam etmektedir. Politikanın kendi çıkarlarıyla ilişkisini sezemeyenler bütün politik faaliyetlerden çekilirler. Oldukça yerleşmiş ve de nörotik bir duygu olan güçsüzlük, can sıkıntısıyla yakından ilişkilidir. Sıkıntı, nesnel bir çaresizliktir.

Aynı zamanda, toplumsal bütünün insanda meydana getirdiği deformasyonların belirtisidir ve bunlardan şüphesiz en önemlisi hayal gücünün (Phantasie) körelmesi ve küçümsenmesidir. Hayal gücü, sadece bir cinsel merak ya da artık ruh olmayan bir bilimin ruhu (geist) tarafından yasaklananlara özlem duymak olarak kuşku uyandırmıştır. Uyum sağlamak isteyenler hayal güçlerine gem vurmaya öğrenmek zorundadırlar. Hayal gücünün gelişimi büyük ölçüde erken çocukluk deneyimiyle sakatlanır. Toplum tarafından beslenen ve aşılana hayal gücü eksikliği, insanların

serbest zamanlarında ne yapacaklarını bilemez hale gelmesine neden olmaktadır.

İnsanların şimdilerde kullanımlarında olan büyük orandaki serbest zamanlarıyla ne yapacaklarına dair küstah soru -bu bir insan hakkı değil de sadakaymış gibi düşünülüyor- işte bu hayal gücü yokluğuna dayanmaktadır. İnsanların serbest zamanlarıyla çok az şey yapabilmelerinin nedeni, ba ından itibaren hayal g c lerinin bu danmasıyla ve özgürlük durumunu zevkli kılan özelliklerden yoksun kalmalarıyla ilişkilidir. İnsanlar  zg rl ğ  reddettiler ve onun değeri o kadar uzun zamandır azaltılmış durumda ki artık ondan ho lanmaz hale geldiler. Kültürel tutuculuğun savunduğu toplumsal düzen içinde çalışacak gücü toparlamak için onun insanları a ağıla-yıp, hor görme araçları olan sığ eğlencelere ihtiyaçları vardır. İnsanların i lerine ve onların emeğine uzun zamandır ihtiyaç duymasa da onları i  için eğiten bir sisteme zincirli kalmalarının temel nedenlerinden birisi budur.

Bu hakim koşullar altında insanların serbest zamanlarında gerçekten üretken olmalarını beklemek hatalı ve aptalca olurdu. Burada  retken derken, zaten orada olmayan bir şeyi meydana getirmek anlamında kullandık. Bu onların elinden s k l p alınmıştır. Bu nedenle eskiden serbest zamanda üretilenler en iyi ihtimalle, bu uğursuz hobilerden daha iyi olabilir. Resimlerin ve şiirlerin taklit edilmesi söz konusu olduğunda, neredeyse değişmez i  bölümüne baktığımızda diğerleri, bu amatörlerden (Freizeitler)  ok daha iyisini yapabilirler. Yarattıkları şeyin oldukça fuzuli bir tarafı vardır. Bu fuzulilik ürünün i  özelliklerini bilinmesine ve dolayısıyla da üretiminden alınacak zevklerin bozulmasına neden olur.

Serbest zamanda yer alan en gereksiz ve anlamsız faaliyet bile topluma entegre edilir. Bir kere daha toplumsal bir ihtiyaç görev başındadır. Bazı hizmet türleri, özellikle de ev hizmetliliği, talebin arzla kar ılanamayacak oranda olması nedeniyle yok olmaktadır. Amerika'da sadece en zenginler yanlarında hizmet i  alı tırabilir. Avrupa da neredeyse benzer durumda. Bu daha önce ba alarının onlar için yaptığı i leri insanların kendilerinin yaptıkları anlamına gelmektedir. "Kendin yap" sloganı, bu noktada pratik bir tavsiye olarak eklenir. Bu, aynı zamanda, insanların, yeni edindikleri zamanı bile kullanmadan onların yükünü alan mekanikle meye -burada gerçeğin kendisi değil yorumlaması tartışılmaktadır- karşı

hissettikleri g cenmeyi de yansıtmaktadır. Böylelikle, bir kere daha belli uzmanlaşmış endüstrilerin çıkarları için, insanlar aslında ba alarının çok daha kolay ve iyi yaptığı ve bu sebeple de i ten içe k  k gördükleri, bazı şeyleri yapmaya teşvik edilirler.

Aslında, i  bölümüne dayalı bir toplumda, bir kişinin hizmet için harcayacağı parayı biriktirebileceği fikri, çok eski bir burjuva bilincine dayanır. Bu katı kişisel çıkardan inşa edilen bir ekonomidir ve de ba ından beri uzmanlaşmış becerilerin değiş toku uyla dönen bir mekanizma olduğu gerçeğini reddetmektedir. William Tell, yani mutlak bireyselliğin iğrenç paradigması; hane halkının ortadan kalkmasının marangoza duyulan ihtiya ı azalttığını söylemiştir. Aslında burjuva bilincinin tüm ontolojisi, Schiller'in basmakalıp sözlerinden derlenebilir.

"Kendin yap" tarzındaki  ağda  boş zaman davranışı, daha geniş kapsamlı bir bağlamda değerlendirilmelidir. Bundan otuz yıl önce bu tarz davranışları, "sözde etkinlik" olarak tarif etmiştim. O günden bu yana sözde etkinlik, kendilerini düzen karşıtı olarak gören insanlar arasında bile -ve hatta daha çok- yayıldı. Genel olarak konu ursak, her türlü sözde etkinliğin, toplumundaki donmuş ilişkileri değiştirme ihtiya ını barındırdıklarını d  nmek için iyi bir neden vardır.

Sözde etkinlik beklenmedik sonuçları olan bir kendiliğinden oluştur. Beklenmedik sonuçlar kazara oluşmaz, çünkü insanların üzerlerindeki boyunduruğu kaldırmamanın ne kadar zor olacağına dair bulanık bir şüpheleri vardır. Bugünü değiştirme olanağına ne kadar az sahip olduklarını d  nmektense, sahte ve aldatıcı etkinliklerle, kurumla mış temsili hazlarla meşgul olmaya çalışırlar. Sözde etkinlikler bir taraftan toplumun sürekli istediği üretkenliğin bir kurgusu ve parodisidir, diğer yandan da, birey söz konusu olduğunda bunu askıda tutar ve çok da arzu etmez.  retken serbest zaman yalnızca vesayet altında yaşamaktan vazgeçenler içindir, heteronomi koşullarında yaşayan ve heteronom olanlar için değildir.

Serbest zaman tam olarak çalışmanın karşıtı değildir. Tam gün çalışmanın ideal haline geldiği bir sistemde, serbest zaman çalışmanın gölgeli bir devamı gibidir. Halen, spor ve özellikle de izleyici sosyoloji eksikimiz var. Yine de, bütün diğerleri arasında bir hipotez akıllara  unu getirmektedir; en popüler sporlarda sık sık karşımıza  ık-

Serbest Zaman

tığı gibi, sporun getirdiği fiziksel çaba ve de takım aktivitesinde vücudun işlevselleşmesinin aracılığıyla insanlar, çalışma sürecinde istenen ve belli derecelerde yüceltilen davranış kalıpları için bilmeden de olsa eğitilmektedirler. Spor yapmak için kabul gören neden, formda olmanın sporun biricik ve bağımsız sonu olduğunun düşündürülmesidir, aynı zamanda iş için formda olmak sporun örtük sonucudur. Genelde, ilk kez sporda insanlar kendilerine acı çektirirler, (ve kendi özgürlüklerinin bir zaferi olarak kutlarlar) aslında bunlar toplumun çektiği ve zevk almayı öğrenmeleri gereken acılardır.

Serbest zaman ve kültür endüstrisi üzerine bir şeyler daha söyleyeyim. Bundan otuz yıl önce Horkheimer ve ben bu terimi kullandığımızda, bu hakimiyet ve entegrasyon araçları hakkında o kadar çok şey yazıldı ki, ben o zaman çok üzerinde durmadığımız belli bir problemi alıp konuyu gündeme getirmek istiyordum. İdeoloji eleştirmeni, kültür endüstrisiyle uğraşırken ve kültür endüstrisinin standartlarının daha önce eğlence ve aşağı sanatın kemikleşmiş standartları olduğu önermesi üzerine çalışırken, kültür endüstrisinin tamamen ve kesin bir biçimde yöneltildiği insanların -ki bu insanlar liberal dönemde kültür endüstrisini zevkleriyle biçimlendirmişlerdir- bilincini ve bilinçaltını kontrol ettiği ve onlara hakim olduğu düşüncesine inanma eğilimindeydi. Yine de, düşünsel hayat sürecinde, aynı maddi hayatta olduğu gibi, özellikle de kültür endüstrisinin durumunda düşünsel hayat diğerine bu kadar yaklaştığında, üretimin tüketimi belirlediğine inanmak için bir neden vardır.

Kültür endüstrisinin müşterilerine mükemmel şekilde uyum sağladığı düşünülebilirdi. Fakat, kültür endüstrisi insanları eğlendirme sözü veren bir tekdüzelik olgusu olarak bir bütün oluşturduğu için onu ve tüketici bilincini basit bir şekilde birbirine eşitlemek şüpheli bir konudur.

Bundan birkaç yıl önce Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nde bu soruna ilişkin bir çalışma yürüttük. Ne yazık ki, bu malzemenin tam bir analizini daha acil konular için erteledik. Buna rağmen, basit bir inceleme bile serbest zaman sorunuyla ilişkili olabilecek bir şeyler uyarabilir. Bu çalışmanın konusu, Hollanda Prensesi Beatrix ile Alman diplomatı Claus von Amsberg'in evlilikleriydi. Buradaki amaç, bütün kitle iletişim araçları tarafından yayınlanan, haftalık dergilerde artan oranlarda kurcalanan ve halkın serbest za-

manlarında tükettikleri bu evliliğe, Alman halkının tepkisini tayin etmektir. Olayın sunuluş biçimi, dergilerde yazılan yazılar onu o kadar sıradışı bir konuma yerleştiriyordu ki izleyicilerin ve okuyucuların da konuyu bu oranda ciddiye almalarını bekledik. Özellikle, gerçekliğin işlevselleştirilmesinin açık bir bedeli olarak tekil insanın ve özel ilişkilerin değerinin gerçek toplumsal belirleyicilerle karşılaştırıldığında ölçülemez derecede abartılmış durumda olması aracılığıyla çağdaş kişileştirme ideolojisinin karakteristik bir operasyonunun işleyişini gözlemlemeyi umuyorduk.

Şimdi burada dikkatle belirtmek isterim ki, bu beklentiler çok basitti. Esasında, bu çalışma, eleştirel-kuramsal düşüncenin ampirik toplumsal araştırma tarafından nasıl düzeltilebileceğini ve ondan neler öğrenebileceğini gösteren bir ders kitabı örneği gibidir. Bölünmüş bir bilincin semptomlarını meydana çıkarmak mümkündü. Bir taraftan insanlar bunu somut bir olay olarak, kendi gündelik hayatlarındaki herhangi bir şeyden daha fazla zevkle izlediler. Modern Almanca'da çok sevilen bir klişeyi kullanacak olursak, bu "biricik bir deneyim"di (einmalig). Buraya kadar izleyicinin tepkisi, bilginin yayılma biçimi aracılığıyla politik haberlerin bir tüketici nesnesi haline gelmesiyle aynı yolu izlemekteydi. Görüşmelerimizin formatı öyle bir bölünlenmişti ki izleyicinin ilk andaki tepkilerini belirleyen unsurlarla ilgili sorulara, görüşülen kişinin büyük olaya verdiği siyasi anlamla ilgili kontrol soruları eklenmişti.

Bu aşamada ortaya çıktı ki, görüşülen kişiler -tam sayıyı veremeyeceğim- birdenbire kendilerini önemli ölçüde gerçekçi bir biçimde ifade ettiler ve televizyonlarının karşısında, çok reklamı yapılan "hayatta bir kere" tarzındaki olayı, ağızlarının suyu akarak nefessiz izledikleri halde, aynı olayın toplumsal ve siyasi önemini eleştirel bir biçimde değerlendirmeye başladılar. Kültür endüstrisinin insanlara sunduğu, eğer çıkarsamaları çok aceleci değilse, aslında tüketiliyor ve kabul ediliyordu; ama bir tür ihtiyatla. Aynı şekilde, en saf tiyatro ve film izleyicilerinin bile, orada gördükleri şeylerin gerçek olmadıklarını bilmeleri gibi. Belki de birisi iyice ileri gidip, buna hiç kimsenin inanmadığını bile söyleyebilir. Şurası ortadadır ki serbest zaman ile bilincin bütünleşmesi henüz tam olarak başarılamamıştır. İnsanların gerçek ilgileri henüz, belirli sınırlar içinde, genel bir kapsam içine alınmaya karşı

direnebilecek kadar güçlüdür. Bu özsel çelişkileri azalmayan bir toplumun bilinç düzeyinde bile tamamıyla b t nle emeyece ini savunan toplumsal kehanetle uy  maktadır. Her şey insanlara sahip çıkan ancak hala onları en uca itmeden, tam anlamıyla sahip çıkamayan toplumun istediği gibi

olamaz, özellikle de serbest zaman söz konusuysa. Sonuçları ayrıntılarıyla açıklamaktan sakınmalıyım; ancak sanıyorum burada serbest zamanın gerçekten özgürlüğe dönmesine yardım edebilecek bir olgunluk şansını (M ndigkeit) görebiliriz.

KURAM

Şiddet ve Kutsal

RENÉ GIRARD

RENÉ GIRARD **Şiddet ve Kutsal**
çev. Necmiye Alpay, 480 s.

KURAM

RENÉ GIRARD Günah Keçisi

RENÉ GIRARD **Günah Keçisi**
çev. Işık Ergüden, 296 s.

KURAM

Hinç

Ressentiment
MAX SCHELER

MAX SCHELER **Hinç** Ressentiment
çev. Abdullah Yılmaz, 168 s.

KURAM

GÜLNUR ACAR-SAVRAN Beden Emek Tarih

Diyalektik Bir Feminizm İçin

GÜLNUR ACAR-SAVRAN **Beden Emek Tarih**
388 s.

KURAM

SAFFET MURAT TURA Freud'dan Lacan'a Psikanaliz

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ ÜÇÜNCÜ BAŞKI

SAFFET MURAT TURA **Freud'dan Lacan'a Psikanaliz** 240 s.

DENEME

NECMİYE ALPAY Yaklaşma Çabası

NECMİYE ALPAY **Yaklaşma Çabası** 420 s.

DENEME

TAMER ERDOĞAN Türk Romanında Mütareke İstanbul'u

TAMER ERDOĞAN **Türk Romanında Mütareke İstanbul'u** 220 s.

DENEME

Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset

YAŞAR ÇABUKLU

YAŞAR ÇABUKLU **Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset** 168 s.

DENEME

YAŞAR ÇABUKLU Toplumsalın Sınırında Beden

YAŞAR ÇABUKLU **Toplumsalın Sınırında Beden** 184 s.

KANAT KİTAP

İnönü Cad. Emektar Sk. No: 24/B Gümüşsuyu / İST.
Tel: (0212) 252 42 80 • Web: www.kanatkıtap.com

KANAT